OKU TEFEKKÜR ET TEFEKKÜR ET OKU

OTTO

OTTO 166
© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

KAVRAM HARİTALARI / OSMANLI EDEBİYATI 03

OSMANLI EDEBİYATININ 300'ü
Üzeyir Aslan-Hakan Taş-Ömer Zülfe

Editör: Ömer Zülfe

Son Okuma: Mehmet Aknar
Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos
Baskı:

1. Baskı: Ekim 2018

ISBN
Sertifika No: 33205

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06690 Çankaya Ankara
tel.-faks: 0312. 439 01 69
www.ottoyayin.com
otto@ottoyayin.com
facebook.com/otto.yayinlari
twitter.com/ottoyayin

OSMANLI EDEBİYATININ 300'Ü

Üzeyir Aslan
Hakan Taş
Ömer Zülfe

OTTO

Üzeyir Aslan; Âbnûs, Altın, Ar'ar, Arakçîn, Ashâb-ı Kehf, Aslan, Azrâ, Bâdem, Bakkam, Bân, Bayram, Berg, Bostan, Börk, Buhûr-ı Meryem, Can, Cevşen, Cülûsiyye, Çınar, Çimen, Dâr, Destâr-ı Perîşânî, Deyr, Dıraht, Erguvan, Ev, Ezrak, Ferezdak, Feth Âyeti, Fülfül, Gemi, Gubâr, Gülhân, Gül-i Ra'nâ, Hadeng, Hâr u Has, Harem, Hâr-ı Mugaylân, Haşhâş, Hatt-ı Şecere, Hurmâ, Kabr, Kâfûr, Karanfil, Kebg, Kilid, Kubbe, Künc, Mekteb, Mi'cer, Miğfer, Minber, Muhakkak, Mutallâ, Mükerrer, Nahl, Nâr, Nârenc, Nebâtât, Nihâl, Nikâb, Nîlûfer, Nûr Suresi, Örf, Pelîd, Pencere, Pergâr, Peyk Tâcı, Piste, Reyhân, Reyhânî Hat, Sanavber, Sandal, Save, Selîmî, Sîb, Sidre, Sûsen, Şebbû, Şebkülâh, Şeftâlû, Şi'râ, Şifâ-hâne, Şikeste, Şimşâd, Şükûfe, Tabîb, Takye, Terâzî, Tevkî', Turunc, Ûd, Unnâb, Yâkût, Yâsemen, Yelken Takye, Zambak, Zerrîn-Kadeh, Zerrîn-Külâh ve Zindân maddelerini;

Hakan Taş; Abdâl, Aden, Ahreb, Ahrem, Akis, Alın, Amber, Âsaf, Ases, Ay Tutulması, Ayva, Bahr-i Tavîl, Balık, Baş, Benâtü'n-Na'ş, Berber, Boyun, Buhurdan, Bulut, Cebrail, Cefâ, Cennet, Cer, Cinas, Cür'a, Çöl, Dâire, Devr-i Kamer, Ejder, Elifnâme, Esrar, Eşik, Gazel, Genc, Güneş Tutulması, Hz. Eyüp, Hz. Yakup, Itnâb, Iâde, Îcâz, İdmâc, İkfâ, İkvâ, İltifât, İrsâd, İsfahan, İstiare, İstihdâm, Îtâ, Mehek, Mezheb-i Kelâmî, Mîr-i Âşıkân, Mirrih, Muaşşer, Muhammes, Mukâbele, Murabba, Müsebba, Müseddes, Müselles, Müsemmen, Müşâkele, Müşteri, Mütessa, Nidâ, Onbirli, Peyk, Redd-i Matla, Reddü'l-Acûz ale's-Sadr, Remed, Sekt-i Melih, Selâset, Şeb-Çerâğ, Şehr Oğlanı, Şehrengiz, Şerh, Şükrane, Tahallüs, Tahmis, Taktî, Tardiye, Tarih Düşürme, Tarsî, Taştir, Tazmin, Te'kîdü'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm, Te'kîdü'z-Zemm bimâ Yüşbihü'l-Medh, Tecrid, Tef'ile, Tekrir, Telmî, Tensîkü's-Sıfât, Tesdis, Teşbih, Tevcîh, Tuyuğ, Utarit, Zü'l-Kafiyeteyn, Zü'l-Metâli ve Zühal maddelerini;

Ömer Zülfe ise Ağyâr, Akşam, Allah (cc.), Âşık, Aşk, At, Ateş, Bahâriyye, Bahçe/Bağ, Ben, Bende, Cehennem, Çene, Çeng, Diken, Diş, El, Etek, Fahriyye, Gamze, Gece, Göğüs, Gölge, Gömlek, Gurur, Hat, Hava, Hayret, Hiciv, Hikemî Tarz, Hilâl, Hz. Âdem, Hz. Ali, Hz. Meryem, Hz. Ömer, İğne, İstiğnâ, İşret, İşve, Jâle, Kâbe, Kan, Kaplan, Kıble/Mihrâb, Kılıç, Kırmızı, Kilise, Köpek, Kur'an, Külbe-i Ahzân, Leylâ, Makta, Matla, Mecnûn, Mektup, Melâmet, Mescit, Mesel, Meyhâne, Misk, Mizâc, Müslüman, Nefes, Otağ, Pîr-i Mugân, Reşk, Rind, Riya, Sabır, Saç, Sevda, Sevgili, Sîm, Sonbahar, Su, Sultan, Sünbül, Şâhbâz, Şarkı, Şikâyet, Tâc, Tenkid, Tetâbu-ı İzâfât, Top ve Çevgân, Toprak, Türk, Türkî-i Basît, Ülker, Vahdet, Vaiz, Vefâ, Vuslat, Yanak, Yay, Yılan, Yıldız, Yol, Yüzük, Zerre ve Zülâl maddelerini yazmıştır.

ÜZEYİR ASLAN

Samsun'da doğdu (1972). Lisans öğrenimini Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde yaptı (1996). Aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde "Neş'et Süleyman Efendi (1735-1807): Terceme-i Şerh-i Dü-Beyt" adlı tezi ile yüksek lisansını (1999) ve "17. Yüzyıl Türk Klasik Şairlerinden Nehcî Mustafa Dede (1616-1680?), Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Tenkitli Metinler: Divan, Tuhfetü's-Sâlikîn ve Hediyyetü'l-Müstereşşidîn" adlı tezi ile doktorasını tamamladı (2005). "Ubeydullah Han Şairi Sânî ve Türkçe Dîvânı" adlı çalışması ile doçent (2011), "İvaz Paşa Oğlu Atâyî (öl. 1437) Dîvânı" çalışması ile profesör kadrosuna atandı (2017). Hâlen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

HAKAN TAŞ

Afyonkarahisar'da doğdu (1973). İlk, orta ve lise eğitimini aynı yerde tamamladı. Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu (1995). *Vahyi Divanı ve İncelenmesi* adlı teziyle İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalında, doktor unvanını aldı (2004) ardından doçent (2010) ve profesör oldu (2016). Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümünde görev yaptı (2012-2016). Eski Türk edebiyatı alanında bilimsel kitap, makale ve sempozyumlarda sunulmuş bildirileri vardır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

ÖMER ZÜLFE

Edirne'de doğdu (1973). İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu (1995). "Naşid (1749-1791) Dîvân" başlıklı teziyle Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yüksek lisansını (1998), "Yakînî [ö.1568]: Dîvân: Yakînî Tenkitli Metin Tetkik Dizin" başlıklı teziyle Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde doktorasını tamamladı (2004). Ardından doçent (2007) ve profesör oldu (2014). Hâlen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selîkî ve Şiirleri* (2006), *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler* (2011), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi* (2015) ve *Metin Şerhi* (2015) yayınlanmış kitaplarından bazılarıdır.

İçindekiler

ÖNSÖZ 10
Allah (cc.) 12
Kur'an 13
Feth Ayeti 14
Nûr Suresi 15
Aşk 15
Vuslat 17
Âşık 18
Sevgili 19
Sultan 21
Ağyâr 22
Rind 23
Vaiz 24
Pîr-i Mugân 26
Bende 27
Türk 28
Abdâl 29
Tabîb 30
Ases 31
Berber 32
Peyk 33
Şehr Oğlanı 35
Can 35
İstiğnâ 37
İşve 38
Vefa 39
Cefâ 40
Gurur 41
Reşk 42
Riya 43
Sabır 44
Sevda 46
Şikâyet 47
Saç 48
Gamze 49
Yanak 51
Göğüs 52
Ben 53
Alın 54
Baş 55
Boyun 56
Diş 57
Çene 58
Hat 59
El 60
Etek 61
Gömlek 62
Müslüman 64
Cebrail 65
Hz. Âdem 66
Hz. Eyüp 67
Hz. Yakup 68
Hz. Meryem ... 69
Hz. Ömer 70
Hz. Ali 71
Âsaf 72
Ashâb-ı Kehf .. 73
Leylâ/Leylî 74
Mecnûn 75
Azrâ 76
Ferezdak 77
Kıble/Mihrâb .. 77
Minber 78
Kâbe 79
Mescit 81
Meyhane 82
Kilise 83
Deyr 84
Külbe-i Ahzân .. 85
Otağ 86
Ev 87
Dâr 88
Pencere 89
Kubbe 90
Künc 91
Şifâhâne 91
Mekteb 92
Zindân 93
Harem 94
Gülhân 95
Kabr 96
Cür'a 97
Bayram 98
İşret 99
İsfahan 100
Aden 101
Cennet 102
Cehennem 103
Hava 104
Su 106
Toprak/Toz .. 107
Ateş 108
Bahçe/Bâğ ... 110
Bostân 111
Çimen 112
Dıraht 113
Âbnûs 113
Ar'ar 114
Bakkam 115
Bân 116
Çınar 117
Nâr 117
Erguvan 118
Hadeng 119
Pelîd 120
Piste 121
Nahl 122
Nihâl 122
Sanavber 124
Sandal 124
Sidre 125
Şimşâd 126
'Ûd 127
Berg 128
Nebâtât 128
Şükûfe 129
Buhûr-ı Meryem 130
Gül-i Ra'nâ ... 131
Sünbül 132
Mîr-i Âşıkân . 133
Nîlûfer 134
Karanfil 134
Reyhân 135
Sûsen 136
Şebbû 137
Yâsemen 138
Zambak 138
Zerrîn-Kadeh 139
Fülfül 140
Diken 141
Hâr u Has 142
Hâr-ı Mugaylân 143
Haşhâş 143
Ayva 144
Bâdem 145
Unnâb 146
Hurmâ 146
Nârenc 147
Sîb 148
Turunc 149
Şeftâlû 150
Kâfûr 150
Vahdet 151
Hayret 153
Melâmet 154
Sonbahar 155
Çöl 156
Gece 157
Akşam 158
Gölge 159
Ay Tutulması 160
Güneş Tutulması 162
Benâtü'n-Na'ş 163
Bulut 164
Devr-i Kamer 165
Mirrih 165
Müşteri 167
Utarit 168
Zühal 169
Hilâl 170
Yıldız 171
Ülker 172
Şi'râ 173
İğne 174

Misk 175
Amber 177
Yâkût 178
Pergâr 179
Terâzî 179
Gemi 180
Tâc 181
'Örf 182
Selîmî 183
Yelken Takye 184
Börk 185
Peyk Tâcı 186
Şebkülâh 186
'Arakçîn 187
Takye 188
Destâr-ı
Perîşânî 189
Mutallâ 189
Nikâb 190
Zerrîn-Külâh 191
Mi'cer 192
Yüzük 192
Buhurdan 194
Esrar 195
Eşik 196
Genc 197
Kilid 198
Mehek 199
Çeng 200
Şeb-Çerağ 201
Mükerrer 202
Mektup 203
Altın 204
Sîm 205
Top
ve Çevgân 206
Reyhânî Hat . 208
Tevkî' 208
Gubâr 209
Şikeste 210
Muhakkak 211
Hatt-ı Şecere 212
Jâle 212
Zerre 213
Zülâl 215
Hikemî Tarz . 216
Türkî-i Basît . 217
Hiciv 219
Bahariyye 220
Fahriyye 222
Cülûsiyye 223
Elifnâme 224
Şehrengiz 226
Tarih düşürme 227
Müselles 228
Murabba 229
Muhammes .. 229
Müseddes 230
Müsebba 231
Müsemmen .. 232
Mütessa 233
Muaşşer 234
Onbirli 235
Tahmis 236
Tesdis 237
Tardiyye 238
Taştir 239
Tazmin 240
Tuyuğ 241
Şarkı 242
Gazel 243
Matla 244
Makta 246
Ahreb 247
Ahrem 247
Bahr-i Tavîl .. 248
Dâire 249
Tef'ile 250
Taktî 251
Sekt-i Melih .. 251
Akis 252
İâde 253
Reddü'l-Acûz
ale's-Sadr 254
Îcâz 254
Itnâb 255
Mezheb-i
Kelâmî 256
Selâset 257
İkfâ 257
İkvâ 258
Îtâ 259
Cinas 260
İdmâc 261
İrsâd 262
İstiare 263
İstihdâm 264
Mukâbele 265
Müşâkele 265
Nidâ 266
Tahallüs 267
Tarsî 268
Te'kîdü'l-Medh
bimâ Yüşbihü'z-
Zemm 268
Te'kîdü'z-Zemm
bimâ Yüşbihü'l-
Medh 269
Tecrid 270
Tekrir 271
Telmî 272
Tensîkü's-Sıfât . 272
Teşbih 273
Tevcîh 274
Redd-i Matla 276
Zü'l-Kafiyeteyn 276
Zü'l-Metâli 277
Tetâbu-ı
İzâfât 278
Mesel 279
Şerh 280
Tenkid 281
Kılıç 283
Yay 284
Cevşen 285
Miğfer 286
Kan 287
Yol 288
Cer 290
Şükrane 291
Kırmızı 291
Ezrak 293
Mizac 294
Nefes 295
Remed 296
İltifât 297
At 298
Şâhbâz 299
Yılan 301
Aslan 302
Kaplan 304
Balık 305
Kebg 306
Köpek 306
Ejder 308
Sa've 309

KAYNAKLAR .. 310

DİZİN 324

Önsöz

OTTO Yayınları'nın başlatmış olduğu "Kavram Haritaları" projesinin bu üçüncü kitabında üç yüz kavram ele alınmıştır. İlk iki kitapta ana hatlarıyla Osmanlı şiiri tanıtıldıktan sonra bu kitapta çalışmanın alanı biraz daha genişletilmiş ve ayrıntı sayılabilecek kelime ve kavramlara da yer verilmiştir. Yine ilk iki kitapta olduğu gibi birçok kavram için Osmanlı şiiri metinlerinden örnekler getirilmiş ve bu örnekler genel okuyucu kitlesine hitap edecek şekilde yaşayan Türkçeye aktarılmıştır. Seçilen örneklerin kelime veya kavramı en iyi şekilde yansıtmasına dikkat edilmiş, incelikli ve sade olmalarına özen gösterilmiştir. Bazı kelime ve kavramların tanımlarında OTTO Yayınları'nın "Kavram Haritaları" projesinde belirlediği ilkeler çerçevesinde sahada daha önce yazılmış kitaplardan alıntılar yapılmış, referanslar gösterilmiştir.

Çok geniş bir alana yayılan ve derin bir birikime sahip olan Osmanlı şiirinde bazı kavramları kısaca açıklamak veya nirengi noktalarıyla bile olsa özlü bir şekilde sunmak çok zordur. Âdeta her biri bir kitap olabilecek hüviyete sahip kimi kavramların sadece aşağı yukarı bir fikir verecek şekilde özetlendiğini belirtmek isteriz. Yine de burada sıralanan malumatın ve getirilen örneklerin konuyu ana hatlarıyla öğrenmek isteyenlere katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Kısa süreli ve yoğun bir mesainin ardından ortaya çıkan bu çalışmada hiç kuşkusuz eksikler ve yanlışlar olacaktır. Gelecek yapıcı eleştirilerin yönlendirmesiyle eksiklerimizi ve kusurlarımızı en aza indirmeyi umut ediyoruz.

Böyle bir projeyi hayata geçiren ve bu kitabın ortaya çıkma serüvenindeki sabır ve gayretlerinden dolayı Sayın Veli Aknar'ın şahsında bütün OTTO Yayınları çalışanlarına şükranlarımızı sunarız.

Ü. Aslan-H. Taş-Ö. Zülfe

Allah (cc.)

Hak, Cenâb-ı Hak, Rabbü'l-'Âlemîn, Tanrı, Hudâ

Allah (cc.), Osmanlı şiirinde İslam itikadına uygun olarak bir, eşsiz ve benzersiz, her şeyi yoktan var eden, sonsuz hüküm ve hükümranlık sahibi, tapılmaya layık yegâne mutlak varlık olarak kabul edilir. O, insan bilincinin ötesindedir, bilinemez. Doksan dokuz ismi, zâtî ve sübûtî sıfatları vardır. O'nun yaptığını kimse yıkamaz, O'nun yıktığını kimse yapamaz. O'ndan ümit kesilmez. Yalnızca O'na ibadet edilir ve yalnızca O'na yalvarılır. Özellikle tevhidlerde, Allah'ın varlığına ve birliğine, zâtî ve sübûtî sıfatlarına, yaratış kudretine, müminlerin yâr ve yardımcısı olduğuna, rahmetine, gazabına ve bunların yanında İslam dinindeki Allah inancına dair birçok husus zikredilir. *Allah Allah*, *Allah ki*, *bârekâllah*, *hâşelillah*, *inşâallâh*, *şey'enlillâh* ve *hamdülillâh* gibi ibareler şaşma, sevinç, dua, beddua, korku ve ümit gibi duyguları ifade etmede kullanılmaktadır.

çün aktı gönlüm su gibi selvi boylu şâhıma
her dem yüzüm yere sürüp şükr eylerim allâhıma
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 289/1)

"Mademki benim gönlüm su gibi selvi boylu sultanıma aktı; ben her zaman yüzümü yere sürüp Allah'ıma şükrederim."

tañrı hakkı bilirim allâhı bir bilir gibi
hırmen-i hûbân içinde ey sanem bir tanesin (Zâtî: *Dîvân:* g. 1077/3)

"Tanrı hakkı için Allah'ı bir bilir gibi biliyorum; ey put gibi güzel, sen güzeller harmanı içinde bir tanesin/danesin."

ey fuzûlî yâre döndürdüm yüzüm ağyârdan
hasmı çok gördüm sığındım sıdk ile allâhıma
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 242/7)

"Ey Fuzûlî, yüzümü düşmanlardan çevirip sevgiliye döndürdüm; hasmımın çok olduğunu gördüm, sadakatle Allah'ıma sığındım."

Kur'an

Furkan, Mushaf

İslam'ın mukaddes kitabı Kur'an-ı Kerim Allah kelamı olması, kusursuzluğu, eşsiz ahengi ve sonsuz mesajıyla Osmanlı şiirinde derin bir saygıyla karşılanır. Tek tek sureleri ve ayetleri şiirlerde zengin bir anlam örgüsü ve renkli bir hayal dünyası oluşturduğu gibi müstakil olarak söz konusu edildiğinde de İslam âlemindeki Kur'an-ı Kerim tasavvurunu bütün boyutlarıyla yansıtacak şekilde işlenmektedir. Derin saygının ifadesi olarak Kur'an'a karşı ayakların uzatılmaması, Kur'an okunurken sessiz kalınması, değişik makamlarda özenle okunması, ayetlerinin baş üzerinde taşınması, sürekli okuyanın iman ile gitmesi ve yazılı olduğu kâğıtların ateşte yakılmaması gibi inanış ve davranış biçimlerine beyitlerde yer verilir. Sevgilinin üzerinde ayva tüyleri bulunan beyaz yüzü, imanı ve ilahî sırları ihtiva etmesi bakımından Kur'an olarak nitelendirilmektedir. Bunların yanı sıra Kur'an üzerine yemin etmek, Kur'an falı bakmak, iman ile Kur'an ile gitmek; büyücülerin Kur'an üzerine bağdaş kurup oturması, Kâbe'nin çevresine ayetlerin yazılması, Kur'an sayfaları arasına gül yaprağı konulması, Davudi bir sesle okunması, şeytanın Kur'an'dan korkması; İncil, Tevrat, Zebur, sure, ayet, tefsir, hadis, nass ve nesh gibi deyim, inanış, kelime ve tabirler Kur'an-ı Kerim'le ilgili beyitlerde geçen unsurlardan bazılarıdır.

haşre dek saklayayım mihr-i ruhuñ sînemde
çürümezmiş hele toprakta kur'ân ehli (Necâtî: *Dîvân*: g. 619/5)

"Yüzünün aşkını ta kıyamete kadar göğsümde saklayayım; çünkü Kur'an ehli toprakta çürümezmiş."

âyet ile küfrüne hükm etse hattıñ vechi var
çünkü zülfüñ ayağın uzattı kur'ân üstüne (Mesîhî: *Dîvân*: g. 226/3)

"Saçın, Kur'an'ın (senin yüzünün) üzerine ayaklarını uzattığı için (yüzündeki) ayva tüylerin ayet göstererek onların kâfirliğine hükmetse yeridir."

cemâliñ mushafın açma rakîbe
öñünde kâfiriñ kur'ân yaraşmaz (Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 113/2)

"Güzel yüzünün mushafını rakibe açma; çünkü kâfirin önünde Kur'an olması yakışık almaz."

Feth Ayeti

Kur'an'da 48. sure olan Fetih suresinin ilk ayetidir. "Biz sana apaçık bir fetih verdik." anlamındadır. Fâtiha ve Yâsîn sureleri ile Saff suresinin 13. ayeti de fetih için okunur. Bu ayet ve sureler padişah kılıçlarına nakşedilmiştir. Şiirlerde bu geleneğe de işaret edilir.

ol penâh-ı mülk ü püşt-i dîndir k'olmuş-durur
tîğ-ı nusret kabza-yı feth-âyete gevher güneş (Atâyî: *Dîvân*: k. 1/11)

"O, fetih ayetli, ak kabzalı kılıcına güneşin inci olduğu memleketin koruyucusu ve dinin yardımcısı olan padişahtır."

geliñ ki ohuyalım feth için bu fâtihâyı
ki niçeler ohuya düşmen üstüne yâ-sîn
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 32/4)

"Gelin, fetih için bu Fâtiha'yı okuyalım; birçokları da düşman üstüne Yâsîn okusun."

'adûña âyet-i mülk oldu tahrîm
saña erdi sûre-yi feth u tebârek (Ahmedî: *Dîvân*: g. 374/4)

"Düşmanına Mülk ayeti haram oldu, sana Fetih ve Tebareke sureleri erişti."

Nûr Suresi

Kur'an'ın 24. suresi olup 64 ayettir. Adını 35. ayetten almıştır. Ayet, "Allah göklerin, yerin (her şeyin) nuru(nu veren)dir." anlamındadır. Klasik şiirde sözcükle birlikte *nûrun 'alâ nûr* 'nur üstüne nur' ifadesine de yer verilir.

mekteb-i hüsnüñde meh kim sûre-yi nûr etti hıfz
dersi levhin 'arz edicek tayy eder defter güneş
(Atâyî: *Dîvân*: k. 1/35)

"Senin güzellik mektebinde Nûr suresini ezberlemiş olan ay, ders tahtasını gösterince güneş defterini dürer."

ko ki gidere 'aklımı hûş ile 'akl n'ola eğer
âyet-i nûr eriben pest ola râyet-i zulem (Ahmedî: *Dîvân*: g. 434/6)

"Eğer Nûr ayeti gelip karanlık/zulüm sancağını indirirse akıl, aklımla şuurumu gidersin, bırak, ne olabilir?"

mir'ât-ı hüsne sanma keder erişe dilâ
nûr âyeti yazılsa hat-ı müşgbâr ile (Bâkî: *Dîvân*: ms. 6/VI-5)

"Ey gönül, misk saçan hat ile Nûr ayeti yazılırsa güzellik aynasına keder/tozun erişeceğini sanma."

Aşk

mahabbet, hub, sevgi, sevdâ, garâm

Sözlüklerdeki tarifi 'gözü başka bir şeyi görmeyecek şekilde sevme'dir. Bütün Osmanlı şiirine hâkim olan aşk anlayışının özünde de bu vardır. Aynı zamanda aşk, bütün varlığın özü, kâinatın yaratılma sebebidir. Her türlü ikilikten arınmış, yalnızca bir şeye/kişiye karşı duyulan saf, güçlü, derin ve tutkulu sevgidir. Yeryüzündeki bütün güzeller ve güzellikler aslında bir olan Hakk'ın tecellilerinden ibarettir. Bu yüzden şiirin dün-

yasında aşk, muhayyel bir güzel görüntüsünün ardında ilahî boyuta geçen bir yapı arz eder. Şairler mecazi ve hakiki aşk arasında geçişlere sahne olacak bir dil kullandıklarından şiirin dünyasında aşk, çok yönlü, çok katmanlı ve derinlikli bir yapıya bürünür. İster mecazi, ister hakiki olsun Osmanlı şiirinde aşk, bütün kötü ve beğenilmeyen duygulardan temizlenmiş, acıyla yoğrulmuş, kavuşma umudunun olmadığı veya çok az olduğu idealize edilmiş bir anlayışı temsil edecek niteliktedir. Seven ve sevilen arasındaki aşk ezelde, ruhlar âleminde başlar. Sonrası âşığa gerçek kimliğini kazandıran kavuşma arzusu ve ayrılık acısı istikametinde yol alan bir maceradır. Şiirlerde insanın benliğini yakıp kül eden bir ateş olarak tarif edilir. Aşkın hâkimiyeti altında herkes birdir, ayrı gayrı yoktur. Onun olduğu yerde aklın bulunması mümkün değildir. Çünkü akıl insanı dizginler. Aşk ise engel kabul etmez. Aşk yolu tehlikelerle doludur. Bütün çekilen eziyetler ve yaşananlar âşığı değiştirir, dönüştürür. Dünyadayken kavuşma söz konusu değildir, gerçek özgürlük ve kavuşma ise sevgili uğrunda canını seve seve feda etmekle gerçekleşir.

▸

sen şehi sevmek *necâtî* bendeye düşmezdi lîk
pâdişâhım ‘aşk fark etmez gedâyı şâhdan (Necâtî: *Dîvân*: g. 63/7)

“Padişahım, senin gibi bir sultanı sevmek Necâtî gibi bir köleye düşmezdi ama aşk, köleyi sultandan ayırmaz.”

bildim tarîk-ı ‘aşk hatar-nâktir velî
ben dönmezem bu yoldan ölüm olsa gâyeti
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 302/4)

“Aşk yolunun tehlikeli olduğunu biliyorum ama sonunda ölüm bile olsa ben bu yoldan dönmem.”

girmesin meydân-ı ‘aşka cân u baş derdin kılan
gelmesin bezm-i gama nâmûs-ile ‘âr isteyen
(Hecrî: *Dîvân*: g. 109/3)

“Can ve baş (yaşamak) derdinde olan, aşk meydanına girmesin; utanıp sıkılmaya önem veren, gam meclisine gelmesin.”

Vuslat

vasl, visal

Ezelde başlayan ve ayrılık acısıyla yoğrulan bir aşkın son noktası olarak vuslat, bir ütopya olarak âşığı canlı tutan ve şiirlere anlam zenginliği katan en önemli kavramlardan birisidir. Âşık, kavuşmanın imkânsız olduğunu bilir, ama bir türlü umudunu kaybetmez. İçinde bulunduğu sonsuz arzu onu vuslatın gerçekleşeceğine inandırır. Bazen âşıklar, kavuşmaktansa aşkın ateşinde yanmayı ve aşk yolunda bulunmayı daha değerli görürler. Beyitlerde, sevgililerin bir araya geldiklerine dair ima ve işaretlere rastlanır; ancak bu, sonunda ayrılık bulunduğundan tam bir kavuşma değildir. Sonsuz kavuşmanın gerçekleşmesi ancak ölümle mümkündür. İkili aşk hikâyelerinde sevgililerin dünyada kavuşamaması, gerçek vuslatın ahirette olacağı düşüncesiyle ilgilidir. Bunun da temelinde ilahî aşk vardır. Tasavvufun etkisiyle vuslat, varlığını Allah’ta yok etmekle eş değerde tutulmuştur. Şairler soyut bir kavram olan vuslatı âlem, nimet, mum, şarap, bayram, merhem, kumaş, para, gündüz, gece, saray, şehir, su, bahçe ve cennet gibi kavramlarla daha etkili kullanma yoluna gitmişlerdir.

▸

ben gedâ sen şâha yâr olmak yok ammâ n’eyleyim
ârzû ser-geşte-i fikr-i muhâl eyler beni (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 294/4)

“Ben bir köleyim, sense bir sultan; kavuşmak yok biliyorum; ama ne yapayım; sana duyduğum arzu beni imkânsız bir fikrin sarhoşu etmiş.”

süleymânım hevâ-yı vaslıña çün yeltenir gönlüm
deminde eyle ol mûr-ı za‘îfe vuslatıñ himmet
(Enverî: *Dîvân*: g. 20/4)

"Ey Süleyman'ım, mademki gönlüm kavuşma arzusuna kapılıyor; zamanı geldiğinde o âciz karıncaya (gönlüme) vuslatını bağışla."

ser-rişte-i visâl dahı girmedi ele
bağrım delindi hecr ile dürr ü güher gibi (Bâkî: *Dîvân*: g. 503/4)

"Ayrılık acısıyla bağrım inciler, mücevherler gibi delindi; ama hâlâ vuslata dair bir ipucu elde edemedim."

Âşık

üftâde, şeydâ, dîvâne, bî-çâre

Süzülerek saflaşmış bir aşk anlayışının hâkim olduğu Osmanlı şiirinde âşık, aşkın bütün iniş çıkışlarını yaşayarak şiiri varlık alanına çıkaran kimsedir. Sevgilideki güzellik ve özelliklerin bilinir ve görünür hâle gelmesi de âşığa bağlıdır. Bu yüzden âşık, sevgili için bir gerekliliktir. Osmanlı şiirinde aşkın bütün cilveleri âşık çevresinde döner. Bütün "ben"liğini sevgilide yok eden âşık için can, sevgiliye feda edilecek değersiz bir şeydir. Onun için önemli olan aşk yolunda bütün acılara ve işkencelere çekinmeden katlanmak ve sevgilinin elinden ölümü büyük bir lütuf saymaktır. Şiirin dünyasına hâkim olan aşk tanımına uygun olarak âşığın gözü sevgiliden başka bir şey görmez. Bütün kılık kıyafeti ve davranışları delilikle örtüşür. Aklı başında değildir. İnsanlar tarafından nasıl görüldüğü umurunda olmaz ve başkalarının kınamasına aldırmaz. En büyük düşmanı, sevgilinin sürekli yakınında bulunan *rakîb*dir. Bunun dışında kendisini yolundan alıkoymaya çalışan herkes onun için büyük bir engeldir. Kavuşmanın hayalini kursa da bunun imkânsız olduğunu bilir. Aşk yolunda olmayı, sıkıntılar çekerek eriyip saflaşmayı ve en sonunda bu uğurda ölmeyi her şeyden üstün tutar. O, görüntüde bir köle bile olsa aslında aşk ülkesinin sultanıdır. Kıvılcımlar saçan ahı, coşup taşan gözyaşları, feryat ve figanları, sevgili uğruna toz toprak olan bedeni ve şikâyetini dile getirdiği sözleriyle/şiirleriyle Osmanlı şiirinin en temel tipidir. Bütün davranışları ve hayat felsefesiyle âşık, ilahî aşk yolundaki bir sâlik olarak kabul edilebilir.

her ki 'âşık olsa zâr u haste-hâl olmak gerek
kan yaşından rûy-ı zerdi her dem âl olmak gerek
(Hecrî: *Dîvân*: g. 85/1)

"Kim âşık olursa zayıf ve hasta bir hâlde olması gerek; altın sarısı yüzünün kanlı gözyaşlarıyla kıpkırmızı olması gerek."

ver 'aşka gönül gam yeme 'âşık mıdır *ahmed*
endîşe kılan 'aşk yolunuñ hatarından (Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 238/7)

"Ey Ahmed, aşka gönül ver ve tasalanma; aşk yolunun tehlikelerinden korkup edişelenen kişiye âşık denir mi hiç!"

gülzâr-ı 'adn içinde mekân etmeden kaçar
'âşık harîmiñ içre kaçan kim vatan bulur (Yakînî: *Dîvân*: g. 55/4)

"Âşık senin yanında kendine yer bulduğu zaman, Adn cennetlerine girmekten kaçar."

Sevgili

yar, cânân, cânâne, ma'şuk, mahbub, habîb, dost

Osmanlı şiirindeki sevgili tipi, aşkın ve şiirin kaynağı, edebiyatın ve sanatın en temel dayanağı olarak kendisini gösterir. Şiirlerde çok farklı ima, işaret ve anlayışlara açık tarzda muhayyel bir kişilik olarak sergilenen sevgilinin kimliğini tek bir kalıba oturtmak mümkün değildir. İnsanı aşka tutsak eden herhangi bir güzelden, arkadaş, padişah, din büyükleri, Hz. Peygamber veya Allah Teâlâ'yı kastetmeye kadar uzanan çok geniş yelpazede değerlendirilebilecek hüviyette bir sevgili tipinden söz edilebilir. Osmanlı şiirinde, muhayyel sevgili tipi merkezinde gelişen ima ve işaretlerle örülmüş, derinlikli yorumlara açık bu çok yönlü yapı, şiirin etki alanını genişletmiş, sözün

değerini artırmış ve şiirde anlamın derinleşmesini sağlamıştır. Her ne kadar muhayyel bir yapıda olsa da şiirlerde çizilen sevgili portresi birçok yönüyle ortak niteliklere sahiptir. Fiziksel özelliklerini ideal insan tipi şekillendirirken karakteri ve davranışları umursamazlık, öfke, acımasızlık ve zalimlik gibi olumsuzluklarla yoğrulmuştur. Dış görünüş bakmından ince yapılı, uzun boylu, zarif yürüyüşlü, siyah saçlı, beyaz yüzlü, kara kaşlı, kara gözlü, küçük ağızlı, kırmızı dudaklı, inci dişli ve keskin bakışlıdır. Kaşları yay, kirpikleri ve bakışları ok, saçları sünbül ve misk, yüzü güneş ve gül, ağzı gonca, dişleri inci, boyu selvi, teni gümüş, göğsü yasemin ve beli kıl gibidir. Zalim, gaddar, kan dökücü, vefasız, acımasız, umursamaz, gururlu, kibirli ve zenginliğe değer veren bir mizacı vardır. Kudretli, zengin, soylu, nüfuzlu ve itibarlıdır. Bütün bu özellikleri ve yüce makamıyla padişah olarak nitelendirilir. Emsalsiz güzelliğiyle tapılmaya layık bir put olarak görülür. Şiirlerde çizilen sevgili tipi, mecazdan ilahîye doğru yükselen bir aşk anlayışının bütün boyutlarını üzerinde toplayan derinlikli bir yapıdadır.

ne bir dilber bilirim ben güzeller içre senden yeğ
ne bir ‘âşık bilirsin sen cihân içinde benden yeğ
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: mf. 37)

“Ne ben bir dilber bilirim güzeller içinde senden daha üstün; ne sen bir âşık bilirsin bu dünyada benden daha üstün...”

bir gün yarayın başını onuñ demiş ol yâr
kodum yoluna başımı dahı neye yarar (Zâtî: *Dîvân*: g. 272/3)

“Sevgili, ‘Bir gün onun başını yarayım.’ demiş; onun yoluna başımı koydum ama neye yarar.”

gökten ne yağdı kim onu götürmeye zemîn
cânâne pür-cefâ ise tañ mı cihân gibi (T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 447/5)

“Sevgili, bu dünya gibi zalim olsa şaşılır mı? Gökten ne yağdı da yer onu yüklenmedi.”

Sultan

şâh, şeh, hakan, padişah

Siyasi otoritenin en üst makamında bulunan sultanlar, yeryüzünde Allah’ın gölgesi kabul edildiğinden kutsiyet atfedilen bir hüviyettedir. Sanatın ve ilmin varlığı ve devamı onlara bağlı olduğundan şairler sultanları saygıyla karşılamışlar eserlerini ve şiirlerini onlara sunmuşlardır. Büyük çoğunluğu şair olan ve hemen hepsi şiirle uğraşan Osman padişahları, kendilerine sunulan şiirleri edebî kıymetleri bakımından değerlendirebilecek bilgi ve yeteneğe sahiptir. Dolayısıyla bütün bir edebiyat, saray ve çevresinde gelişmiş ve sultanlar sayesinde değerini bulmuştur. Sultanların tahtı, tacı, kaftanı, mührü, kılıcı, davranışları, bakışları, sözleri, şiirleri, fermanları, seferleri, fetihleri, eğlence meclisleri, sevinçleri, hüzünleri, hastalıkları, kahramanlıkları ve dindarlıkları gibi hemen her şey şiirin dünyasında çeşitli sebeplerle söz konusu edilmiştir. Padişahların doğumlarına, tahta çıkışlarına, fetihlerine, sakal bırakmalarına, ölümlerine, yaptıkları düğünlere, atlarına ve karakterlerine dair müstakil şiirler kaleme alınmıştır. Osmanlı şiirinde sevgili, sultan olarak kabul edilir. Sevgili, aşk ülkesinin sultanıdır. Tektir ve emsalsiz güzelliğe sahiptir. Bir bakışıyla canlar alır, bir sözüyle canlar bağışlar. Sultan, çevresine aldırmaz, çok yüce bir makamda bulunur. Sevgili de aynı hüviyettedir. Âşıklar ise sultan konumundaki sevgilinin kölesi durumundadırlar. Sultanlar için kölelerin hiçbir değeri olmadığı gibi sevgili için de âşığın bir kıymeti yoktur; çünkü, sultanların kölesi çok olur. Âşık, kendisini aşk ülkesinin, âşıklığın ve dertlerin sultanı olarak kabul eder. Özellikle tasavvufi coşkunluğun hâkim olduğu beyitlerde şairler, sultanlara karşı küçümseyici ve isyankâr bir tavır takınmaktadırlar. Osmanlı şiirinde, sultana ve saray teşrifatına ait bütün unsurların sevgili hayaliyle birleştirilerek zengin çağrışımlarla şiirlerde işlendiğini söylemek yanlış olmaz.

fuzûlî nazenînler görseñ ızhâr-ı niyâz eyle
terâhhum umsa ‘ayb olmaz gedâlar pâdişâhlardan
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 215/9)

“Ey Fuzûlî, narin güzeller görürsen onlara yalvar yakar; kölelerin padişahlardan merhamet istemeleri ayıp değildir.”

‘aşka kul ol ki şâhlar geçmez
dost kûyunda bir gedâ yerine (Hayâlî: *Dîvân:* 372/g. 58/4)

“Sen aşka kul ol; çünkü sevgilinin mahallesinde sultanlar bir köle yerine bile geçmezler.”

ey *selîkî* cehd et ol şâhıñ gedâ-yı kûyu ol
kim ki ol kûyuñ gedâsı ola ol sultân olur (Selîkî: *Dîvân*: g. 23/7)

“Ey Selîkî, çalış çabala o sultanın sokağında köle ol; çünkü o kapının kölesi olan sultan olur.”

Ağyâr

rakîb, düşman, hasm, hasûd, müdde‘î

‘Yabancı, başka, başkası’ manasındaki *gayr* kelimesinin çokluk biçimi olan *ağyâr*, ‘gayrılar, engeller, yabancılar, başkaları’ anlamlarına gelir. Osmanlı şiirinde âşık ve maşuk dışında kalan herkesi temsil eder. Gözü sevgiliden başka hiç bir şeyi görmeyen âşık için bütün üçüncü şahıslar düşman konumundadır. Bu yüzden *ağyâr* kelimesinin kavram alanı, rakîb, düşman, hasm, hasûd, müdde‘î gibi kelimelerin ifade ettiği anlamları da kapsar. Yalnız, burada *rakîb* sözcüğü ile ifade edilen kişiliğin başlıbaşına bir tip olduğunu belirtmek gerekir. Seven ve sevilen arasında engel teşkil eden *ağyar*, sevgili, güle benzetildiğinde “diken” olarak kabul edilir. Bunun yanı sıra şeytân/dîv, zehir, mermer (sert taş), öküz, domuz, yılan, köpek, lanetli, rezil ve alçak gibi sıfatlar ağyara yakıştırılır. Âşıkları/şairleri asıl huzursuz edip ağyara karşı nefret dolu bir tavır takınmalarına sebep olan şey ise sevgilinin sürekli onlarla düşüp kalkmasıdır. Bu durumu, bir türlü açılamadığı sevgilisini sürekli başkalarıyla gören âşığın ruh hâliyle izah etmek mümkündür. Ağyarın âşığa karşı tutumu da düşmancadır, âşığı sürekli kınayıp hakaretler eder.

ey gül igen açılma gel ağyâr arasında
dâmânıñı sakla yürüme hâr arasında (Necâtî: *Dîvân*: g. 447/1)

“Ey gül, yabancıların arasında yüzünü gösterip çok da açılıp saçılma; eteğini toplayıp koru, dikenler arasında yürüme.”

seniñ mihr ü vefa gösterdiğin ağyâra çok gördüm
galattır kim seni bî-mihr okurlar bî-vefâ derler
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 80/3)

“Senin engellere sevgi ve dürüstlük gösterdiğini çok gördüm; sana vefasız ve acımasız demeleri çok yanlıştır.”

yâr ile ağyârı gördüm oturur iken dedim
ey melek-sûret nedir yanında şeytânın mı var
(Hayâlî: *Dîvân:* 136/g. 29/2)

“Sevgili ile düşmanları bir arada otururken gördüm ve şöyle dedim: ‘Ey melek yüzlü nedir böyle, yanında şeytanın mı var?’”

Rind

Osmanlı şiirindeki temel tiplerden birisidir. Dini, katı kurallar bütünü olarak algılayan ve bunu herkese dayatmaya çalışan zahid tipinin karşısında rind tipi, bir gönül adamı olarak çıkar ve bir hayat biçimini temsil eder. Osmanlı şiirindeki rind tipini, ‘bütün kayıt ve kurallara karşı çıkan, dünya işlerine ve başkalarının görüşlerine aldırmayan; kendi görünüşüne ve toplum içerisindeki durumuna dikkat etmeyen; kınanmaktan, aşağılanmaktan ve itilip kakılmaktan gocunmayan; içkiye, zevke, eğlenceye düşkün; gurur, kibir ve riyadan uzak; serseri görüntüsüne rağmen incelmiş bir duyuş ve düşünüşe sahip, gönül ehli, arif kim-

se' diye tarif etmek mümkündür. Mecazdan hakikiye doğru dönüşüm ve değişim içerisindeki bir aşk anlayışında rindlik, davranış ve düşünce bakımından âşıklar/şairler için ideal bir hayat tarzını temsil eder. Buna bağlı olarak âşıklar/şairler, aklı ve toplum kurallarını hiçe sayan bir yapıda olduklarından kendilerini rind olarak takdim etmişlerdir. Hem günlük hayat, hem şiirin muhayyel dünyası hem de tasavvuf anlayışı açısından rindlik, canlı ve derin bir anlam alanına sahiptir. Rind ve zahid tiplerinin temsil ettikleri hayat felsefesini ele alıp değişik boyutlarıyla işleyen Rind ü Zâhid adı altında müstakil eserler kaleme alınmıştır.

mahrem olmaz rindler bezmine mey nûş etmeyen
ey *fuzûlî* çek ayak ol bezmden yâ çek ayak
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 145/7)

"Şarap içmeyen rindler meclisine giremez; ey Fuzûlî, ya o mecliste şarap iç, ya da bas git."

rind olanıñ kadri 'âlî zâhidiñ mikdârı dûn
âsitân-ı yâre bak a'lâ vü ednâ bundadır (Yakînî: *Dîvân*: g. 42/2)

"Rindin değeri yüksek, zahidin alçaktır; sevgilinin kapısına bak, alçak da yüksek de oradadır."

zâhidiñ her dem mekânı gûşe-i kâşânedir
rind-i meyhârıñ yeri her lahza devlet-hânedir
(Hayretî: *Dîvân*: m. 7/6)

"Zahidin her zaman mekânı çilehane köşesidir; şarapçı rindin yeri her zaman saraydır/saadet yurdudur."

Vaiz

nâsih, hatip

Camilerde ve mescitlerde insanları dinin kurallarına uymaya, güzel ahlaka ve doğruluğa davet etmek için konuşma yapan ve öğütler veren vaiz, şiirin dünyasında cehennemle ve azapla korkutan, para isteyen, taviz vermeyen, cenneti ve cehennemi kendi yetkisine almış gibi davranan, dinî kurallara uymayı sert bir üslupla anlatan ve yasaklar konusunda müsamahaya yer bırakmayan bir tip olarak tasvir edilir. O, bu davranışlarında samimi değildir. Bir yandan çapkınlık yaparken diğer yandan şarap içer ve bunları gizlemeye çalışır. Âşıkların/şairlerin nefretle baktıkları ve sürekli eleştirdikleri bir tip olan vaiz, cenneti, hurileri, Rıdvan'ı, cennet nimetlerini anlattığında âşıklar/şairler, bunlar için ibadet etmediklerini dile getirirler. Onlar için esas olan didara, Hakk'a ulaşmak, onu görmektir. Vaiz, cehennem azabıyla korkuttuğunda âşık, çektiği ayrılık acısının cehennem azabından daha üstün olduğunu söyler. Âşığı sürekli kınayan vaizin bu yasakçı ve gösterişçi tavrı vaiz tipinin olumsuz bir kimlik olarak sunulmasına sebep olmuştur. Vaiz eksenindeki beyitlerde minber, kürsü, seccade, tesbih, nasihat, vaaz, cennet, cehennem, huri, Rıdvan, cuma, efsane, gaflet, tefsir ve şerh gibi kelime ve kavramlar, güçlü anlam ilgileriyle geçer.

tepinmesin igen minberde vâ'iz
kimiñle ceng eder oña uyar yok (Necâtî: *Dîvân*: g. 279/3)

"Vaiz minberde çok da tepinmesin, kiminle kavga ediyor, ona uyan/sataşan yok ki."

pîr-i vâ'iz dem-be-dem mescitte halkı cerr eder
mey-fürûş elinde seccâde tutudur n'eylesin
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 244/6)

"Vaizlerin piri sürekli mescitte halktan para istiyor: Ne yapsın! Seccadesi meyhanecinin elinde rehin kalmıştır."

vâ'iz sözüne tutma kulak gâfil olma kim
gaflet yuhusunuñ sebebi ol fesânedir (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 99/4)

"Vaizin sözüne kulak verme, gafil olma; gaflet uykusunun sebebi onun anlattığı efsanedir."

Pîr-i Mugân

mug, mugân, pîr-i mey, pîr-i mey-fürûş

'Ateşe tapanların piri, ateşperest ve Mecusilerin baş keşişi' demektir. Osmanlı şiirinde 'yaşlı meyhaneci, meyhanecilerin piri; hakiki ve kâmil mürşid' anlamlarına gelir. Zerdüşt dinindeki ateşperest rahiplerin içki sunma geleneğinden kaynaklanarak doğu şiirine hâkim olan pîr-i mugân anlayışı, zamanla Osmanlı şiirinde de kendisine yer bulmuştur. Âşıkların uğrak yeri meyhanelerde içki içmenin adabını bilen yaşlı meyhaneci, âşıklara yol gösteren bir rehber niteliğindedir. Böyle durumlarda vaiz, zahid ve nâsih gibi tipler, pîr-i mugânın karşısına tezat oluşturmak üzere çıkartılır. Beyitlerde hâkim olan el almak, yol göstermek, keramet göstermek, bilgelik sergilemek gibi ibare ve ifadeler, pîr-i mugânın hem 'meyhaneci' hem de 'mürşid' anlamına çağrışımlar yapılarak kullanıldığını göstermektedir. Meyhane, kadeh, ayak, harabat, rind, zahid, zühd, hırka, tac, himmet, nasihat, öğüt, ihtiyar, yol, erkân, feth-i bâb (davet, yol gösterme) ve dergâh gibi kelime ve kavramlar pîr-i mugânın şekillendirdiği beyitlerde zengin çağrışımlarla kullanılmaktadır.

▸

zâhid çok etme ta'ne mey üftâdesine kim
çokları yıktı pîr-i mugânıñ kerâmeti (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 301/6)

"Ey zahid, şaraba düşkün olanı çok da kınama; pîr-i mugânın kerameti çok kişiyi yıkıp geçti."

katı mahmûrum meded başıñ'çün ey pîr-i mugân
gel atalık eyleyip sungıl elime bir ayak (Hecrî: *Dîvân*: g. 81/4)

"Ey meyhaneci, çok sarhoşum; başın için yardım et de babalık edip elime bir kadeh sun."

meded *bâkîye* ey pîr-i mugân bir cür'a himmet kıl
elin alıp ayaklandır ki ol bî-çâre düşmüştür (Bâkî: *Dîvân*: g. 173/5)

"Ey yaşlı meyhaneci, himmet eyle de Bâkî'ye bir yudum şarap ver; o, zavallı düşkündür, elinden tutup da ayağa kaldır."

Bende

çâker, gedâ, kul, karavaş

Orta Çağ'ın yaygın uygulamalarından biri olan kölelik, âşığın sevgiliye olan bağlılığını ifade etmekte kullanılır. Âşık köle, sevgili ise sultandır. Bu, gönüllü bir kölelik olarak tasavvur edilir ve şiirlerde *bende-i mukbil* (talihli köle) ibaresine yer verilir. Kölelerle ilgili olarak mektup ve fermanla azat olmak, boynu bağlı kul olmak, kulağı küpeli olmak, yer öpmek, firar etmek, süslü elbiselerle dolaşmak, altın sırmalı başlık (üsküf) takmak, hadım edilmek, kapıda beklemek, elinde leğen tutmak, hizmete amade durmak, başı kesilmek, satılmak, ferman, yasak, kapı, kuloğlu, iç oğlanı, tavk (boyunduruk), taht, küpe, liyakat, bende çekmek ve bende düşürmek gibi âdet, kelime, kavram ve deyimler şiirlerin hayal dünyasını süsler. Köleliğin vurgulandığı beyitlerde özellikle Yusuf (as.) ile birlikte Ken'an, Mısır, Aziz gibi kelimeler geçer. Kölelere isim olarak verilen gül, benefşe, mercan ve sünbül gibi sözcükler de çağrışımlara sahne olacak şekilde söz konusu edilmektedir.

▸

kamu şehler saña bende kul olayın saña ben de
düşürmüştür beni bende beyim kaşıñ gözüñ gamzeñ
(Necâtî: *Dîvân*: g. 308/2)

"Ey beyim, bütün sultanlar sana köle olmuş, ben de sana kul olayım; kaşın, gözün ve bakışın beni esir etmiştir."

gözüñü aç bende-yi sultân-ı 'aşka kıl nazar
görmek isterseñ iki 'âlemde bir âzâdeyi (Zâtî: *Dîvân*: g. 1580/2)

"İki âlemde hür birini görmek istiyorsan, gözünü aç ve aşk sultanının kölesine bak."

bend-i fürkatte koma bendeñi âzâd eyle
öldürürseñ de eğer kaçmaz efendi kuluñ (Bâkî: *Dîvân*: g. 267/4)

"Ey efendim, bu köleni ayrılık prangasında bırakma, azat et; öldürsen bile bu kulun asla kaçmaz."

Türk

Tatar

Türk sözcüğü Osmanlı şiirinde 'güzel, görkemli, çekici' ve 'savaşçı, kavgacı, sert, hoyrat' anlamlarına gelecek şekilde kullanılır. Fars şiirine hâkim olan savaşçı Türk tipi, Osmanlı şiirinde de aynı özelliklerle yer etmiştir. Beyitlerde Türk-i mehruhsar, Türk-i şîve-kâr, Türk-i tannâz, Türk-i hûn-rîz, Türk-i cefâ-âyîn, Türk-i zâlim, Türk-i ser-keş, Türk-i mest, Türk-i tîr-endâz, Türk-i Hıtâ gibi tamlamaların şiire hâkim olan Türk hayalini şekillendirdiği söylenebilir. Sevgilinin gözleri ve bakışları âşıkların aklını başından alıp canlarına kastetmesi bakımından Türk diye nitelenir. Ok, yay, kılıç ve hançer gibi savaş âletlerinin Türklerle birlikte anılması savaşçılık vurgusunu güçlendirmek içindir. Bunun yanı sıra ideal güzelin Türk tipiyle örtüştüğü görülmektedir. Millet olarak Türklerden söz eden beyitlerde Arap, Fars, Rum, Habeş, Hıtâ, Hind, Çin, Türkistan, Fağfûr ve Hâkân kelimeleri bir bütünlük oluşturacak şekilde geçer.

▸

hâb-i nâz ettiğine ol türk-i mestiñ ey gönül
zinhâr aldanma kim fitnedir ol uyku değil (Necâtî: *Dîvân*: g. 339/2)

"Ey gönül, o sarhoş Türk'ün naz uykusuna daldığına sakın aldanma; çünkü o, uyku değildir, fitnedir."

kaşlarıñ fikri-le gönülde hayâli çeşmiñiñ
benzer ol türke ki iki yâ komuş kurbânına
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 279/5)

"Gönülde, gözünün hayaliyle kaşlarının düşüncesi, ok çantasına iki yay koymuş o Türk'e benzer."

türk-i çeşmiñ hışm edip 'uşşâkı kesmek istese
her kılı müjgânıñıñ bir hançer-i bürrân olur
(Emrî: *Dîvân*: kt. 117/2)

"Senin Türk gibi gözün öfkelenip âşıkları kesmek isterse, kirpiğinin her kılı keskin bir hançer olur."

Abdâl

derviş, ebdal, geda

Abdal, Arapça *bedel* kelimesinin çokluğudur. Sayıları yedi ya da yetmiş gösterilen bir evliya zümresidir, Allah'ın adamlarındandır. Birisi vefat ettiğinde yerine bir başkası bedel olarak geçtiği için bu adla anılmışlardır. Edebiyatta ise dünyadan el etek çekmiş, serseri, dilenci kılığındaki derviş yerinde kullanılır. Abdallar, cuma günleri tekkeye yakın bir yerde yemek yiyip dua ettikten sonra esrar çekerler, kollarına ve göğüslerine yaralar açarlar, bu yaraların üzerine kızgın kül ve üstüne de sünger koyarlar, böylelikle yaralarını iyileştirirlerdi. Bunların omuzlarında bir balta, ellerinde uzun ve ucu kıvrık bir asa olurdu, bir yanlarında iki cüradan, cüradanın birisinde esrar, birisinde ise yakmak üzre kav ve çakmak bulunurdu, öbür yanlarında kuşaklarına asılı birer keşkül mevcuttu. Şiirde şu özellikleriyle kendilerine yer bulmuşlardır: Âşıktır, başı açık gezer, başa dağ yakar, kiminin bedenlerinde Zülfekâr, kiminde Hz. Ali'nin adı, kiminde ise yılan resmi bulunmaktadır, beline yaprak bağlar, başına meftul asar, cüradan taşır, çardarp eder, çerağ taşır, çıplak gezer, derde taliptir, dilencilik eder, dövme yaptırır, dünyayı terk etmiştir, elif çeker, fitil yakınır, geyikle gezer, hasıra bürünür, kallaştır, keşkül taşır, külhanda yatar, mengûş takar, nal keser, pâlheng takar ve yemeğe düşkündür.

▸

dağ yakmış 'aşkıña gün na'l kesmiş mâh-ı nev
tekye-i 'aşkıñda mihr ü meh iki abdâldır (Emrî: *Dîvân*: g. 103/2)

"Güneş, senin aşkınla yaralar açmış, hilal nal kesmiştir; güneş ve ay aşk tekkesindeki iki abdaldır."

dağı encüm mâh-ı nev na'li güneş meftûlüdür
rûz u şeb eyler semâ abdâlıñ olmuştur felek
(Zâtî: *Dîvân*: g. 683/3)

"Felek, gece gündüz rakseden bir abdaldır; onun yarası yıldız, nalı hilal, fitili de güneştir."

hayretî kör bengî bir abdâl-ı fânîdir bu gün
hânkâh-ı gamda iftâr edeli esrâr-ı 'aşk
(Hayretî: *Dîvân*: k. 7/36)

"Hayretî, aşk esrarı gam tekkesinde iftar ettiğinden beri bugün kör bengi abdal bir fânidir."

Tabîb

Arapça *tabîb* sözcüğünün anlamı 'insan bedeninde ortaya çıkan hastalığı iyi etme ve sağlığı koruma bilgisine sahip olup bu bilgisini uygulayan kimse'dir. Tabip, dârü'ş-şifâda hastaları tedavi eder. Yaralara merhem verir, pamuk ve fitil koyar, çeşitli şerbet ve ilaçlar yapar. Zehir ve zehirlenmeye karşı tiryak (panzehir), süt, yumurta akı ve pülüskün çiçeğini kullanır. Sarhoşluktan sonra ortaya çıkan baş ağrısına gül suyu ve kâfûr, yürek çarpıntısına ve asabiliğe çiçek suyu ve gül suyu, safrayı söndürmek ve harareti almak için sirke ile baldan yapılan ekşi şerbet, (engübîn), yanıklar için bezir isinden yapılmış siyah mürekkep, humma hastalığına karşı kırmız ve nar şerbeti, vücutta kesilen bir yerin kanını durdurmak için örümcek ağı, vücut ateşini düşürmek için nilüfer/lüfer çiçeği, çiçek hastalığı için nilüfer şerbeti, hastalıklara karşı şekerle karıştırılmış râzıyâne/rezeneyi kullanır. Tabibin aşk hastalığına ilacı yoktur. Tabîb-i cân, tabîb-i dîl ile sevgili kastedilir. Aşk hastalığının (maraz-ı aşk) çaresi vuslattır. Ayrılık tabip olarak düşünülür. Ayrılık tabibi âşığa şerbet yerine ciğer kanı içirir.

başım yastıkta çârem yok visâl-i yâre el ermez
tabîb añmañ baña kim kâbil-i dermân değil derdim
(Behiştî: *Dîvân*: g. 325/2).

"Başım yastıkta, çarem yok; sevgiliye kavuşmaya elim ermez; bana tabibi anmayın, çünkü derdime derman mümkün değil."

ruhunda zülf-i 'anber-bâr kuçmuş çeşm-i cânânı
tabîb-i hasta-perver gibidir bîmâra sarmaşmış
(Rahmî: *Dîvân*: g. 102/4)

"Yanağındaki amber saçan saçı sevgilinin gözünü kucaklamış, tedavi eden tabip gibi hastaya sarılmış."

ten bâğı sebze bigi suyu mey demiş tabîb
bostân ki vaktile suvarılmaz harâb olur (Şeyhî: *Dîvân*: g. 21/3)

"Tabip, 'Ten bahçesi sebze gibidir, suyu şaraptır.' demiş; bostana vaktinde su verilmezse harap olur."

Ases

gece bekçisi, pasban

Asayişin muhafazası için kol gezen gece bekçileri hakkında kullanılan bir tabirdir. Fatih Sultan Mehmed döneminde ihdas edilmiştir. Bunlar bölük odalarından bir oda asker ile sefere giden çorbacılardır. Aseslerin ayaklarında şalvar, arkalarında abadan salta, bellerinde kırmızı kuşak, başlarında büyükçe adi fes ve abani sarık sarılı olurdu. Ayaklarına da kırmızımsı yemeni, uzun konçlu beyaz yün çorap giyer, kırmızı bağ, yani tozluk bağı sararlardı. Çok sayıdaki bu bekçilerin birisi bıyıklı olsa bile diğerleri sakallı ve kır saçlıydı; zira evlere hizmet için girip çıktıklarından yaşlı ve olgun olmaları lazımdı. Geceleri meşeden özel yapılmış, kalın ve ucu demirli sopayı ellerine alır, nöbetleşe, birer-ikişer saat mahallenin her tarafını, bütün sokaklarını dolaşırlardı. Aseslerin asıl işi şehirlerin güvenliğini sağlamak ve meyhanelere nizam vermekti. Bu özellikleriyle

şiire konu olmuşlardır. Eskiden hırsızlıkların çoğaldığı dönemlerde belli bir vakitten sonra sokağa çıkma ya da fenersiz sokağa çıkma yasağı uygulanırdı, hırsızlar da aseslere karşı tedbirlerini alır, fenerlerini etekleri altına saklarlardı. Asesler bir ellerinde fener, bir ellerinde sopalarıyla gece boyunca devriye gezer, hırsızlara göz açtırmamaya çalışırlardı. Şiirde ases işte bu tenasübü oluşturacak gece, asa, fener, oğru, şeb-rev, damen vb. kelimelerle birlikte geçer ve çoklukla saça benzetilir.

zülfüñ lebe vardı vü gözüñden hazeri yok
havf-ı ‘ases etmeye belî bâdede tersâ (Necâtî: *Dîvân*: g. 18/3)

“[Ey sevgili], zülfün dudağına varmış, ama gözünden korkmuyor. Tabii, Hıristiyanın şarap içme hususunda bekçiden korkusu bulunmaz.”

‘asesi hüsn iliniñ gönlümü zülfüñde bulup
gece gezdiñ deyü asmaga yarakladı resen
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 237/4)

“Güzellik şehrinin bekçisi gönlümü zülfünde bulunca ‘Gece gezdin!’ diye onu asmak için ip hazırladı.”

şu‘le-i âhım tururken itleriñden gam yemem
şeb-reviñ fânûsu olsa dâmenin almaz ‘ases (G. Âlî: *Dîvân*: g. 580/4)

“Ahımın ışığı dururken senin itlerini dert etmem; hırsızın feneri olsa, ases onun eteğini almaz, ona musallat olmaz.”

Berber

ser-tırâş

Osmanlıda sosyal hayatın merkezinde olan kişilerdendi. Berberliğin yanında dişçilerin olmadığı yerlerde, dişi ağrıyanların hasta dişini kızdırılmış bir şiş ile dağlayarak diş sinirini yakmaları ve sağlıksız da olsa ağrıya çözüm buldukları bilinmektedir. Bunun yanı sıra kan alırlar, hacamat yaparlar ve sülük vururlardı; aralarındaki Müslüman berberler de sünnetçilik yaparlardı. Özetle berberler memleketin cerrahlık görevini görürlerdi. Kahveciler ve tellakların da berberlik yaptığı bilinmektedir. Berberler yaptıkları işlerden dolayı kullandıkları malzemelerle, şiirde tenasüp oluşturacak şekilde zikredilirler. Bunlar, ayna, ustura, kösre taşı, (berberler zaman zaman bellerindeki kayışlarla da usturalarını keskinleştirirlerdi), makas, tarak, leğen, havlu, fasd (kan aldıkları için), hamam vb. kelimelerdir.

gel sakalımı terâş eyle dedim bir berbere
güldü dedi ey me’âlî hoş ola yüz üstüne (Meâlî: *Dîvân*: m. 8)

“Bir berbere ‘Gel, sakalımı tıraş et!’ dedim; güldü, ‘Ey Meâlî, [bu] yüz üstüne hoş olur.’ dedi.”

sayd eylemek olurdu ol hûb ser-terâşı
kayış gibi yanınca salınmasaydı nâşî
(Sâbirî: *Mecmû‘a-i Letâyif*: g. 1140/1)

“Rakib yanında kayış gibi sallanmasa o güzel berberi avlayabilirdik.”

gece gündüz hatıñı pâk terâş eylemeden
berberiñ kendi başın kaşımağa degmez eli
(İshâk Çelebî: *Dîvân*: g. 324/3)

“Gece gündüz sakallarını temiz/güzel tıraş etmekten, berberlerin kendi başlarını kaşımaya elleri değmez.”

Peyk

Farsça bir kelime olup ‘haber getiren hizmetli, maiyyet ve etrafta yürüyen ve dolaşan kişi’ anlamına gelmektedir. Osmanlılarda peykler yaya bir postacı sınıfı olup fevkalade koşmakla temayüz etmişlerdir. Bunlar, bir zaman padişahların iradelerini teb-

liğ için istihdam edilmişlerdir. Sonradan müzeyyen elbise, sorguç ve başlarındaki taslarla saltanat şiarından addedilerek gösteriş ve debdebe maksadıyla kullanılmışlardır. Peyklerin kışlaları Sultanahmet Camii civarında bulunmakta idi. Protokoldeki yerleri sultanın önünde ve solakların aksine sağ tarafındaydı. Peykler 16. yüzyıla kadar savaş dışında silah taşımazlar, padişahın şehre girişinde atının ayağının altına serilen payendazları taşımakla görevli olurlardı. II. Bayezid'e yapılan suikasttten sonra padişahın yakınında bulunmalarından ötürü silahlandırılmışlardı. Bellerinde hançer ve ellerinde üzeri işli baltaları vardı. Yine bellerinde yürürken ses çıkaran çıngıraklı gümüş, iki parmak genişliğinde birer kemer bulunmaktaydı. Kemere aynı zamanda şekerlemeler ve öbür yiyecekler bulunan bir de mendil bağlanırdı. Bir ellerinde ay biçiminde müzeyyen küçük bir balta, öbüründe gül suyu şişesi taşırlar, bazen bu şişelerle halka gül suyu serperler ve koşarken, "Savulun! Savulun!" biçiminde bağırırlardı. Peykler bir haber ulaştıracakları zaman gece gündüz koştuklarından (yalın ayak koştukları da olurdu) nefes almalarını kolaylaştırmak için ağızlarına küçük delikli gümüş top koymaktaydılar. Peykler bütün bu özellikleriyle şiirde kendilerine yer bulmuşlardır.

erişir menzil-i maksûda tîr-i âh-ıla bir gün
yabanda ey *vusûlî* gam yeme peyk-i du'â kalmaz
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 76/5)

"Ey Vusûlî, dua postacısı yabanda kalmaz; er geç ah okuyla menziline varır."

şa'şa'a sırrın su'âl ettim eyitdi âfitâb
peyk-i âhıñ ok götürdü göğe yerden bî-hisâb
(Zâtî: *Dîvân*: g. 70/1)

"Işık hüzmelerinin sırrını sorunca güneş (bana), 'Senin ahının peyki göğe yerden sayısız ok götürdü.' cevabını verdi."

peyk olup yügrüşürüz 'aşk beyâbânında
zengdir ayağımızda görünen âbilemiz (Zâtî: *Dîvân*: g. 93/3)

"Aşk çölünde peyk olup seğirtiriz; ayağımızda görünen kabarcık, zildir."

Şehr Oğlanı

Şehir gençleri için sarayın kullandığı bir tabirdir. Devlet hizmetinde yetişmemiş, kapı ve eğitim görmemiş, işini bilmeyen, yaramaz; bıçkın, haylaz, çapkın; ibne, puşt; ancak zeki ve becerikli genç anlamına gelmektedir.

kankı mahbûbu görürse meyleder bu tıfl-ı dil
bî-hakîkat olsa 'ayb olmaya şehr oğlanıdır (Meâlî: *Dîvân*: g. 62/4)

"Bu gönül çocuğu hangi sevgiliyi görse ona meyleder; [zira] şehir oğlanıdır, vefasız, uçarı olması ayıp olarak karşılanmaz."

dil-rubâya bî-vefâlık hak bu kim pek 'aybdır
n'eyleyim güçtür bunu tefhîm şehr oğlanına
(Nedîm: *Dîvân*: k. 21/49)

"Güzele vefasızlık doğrusu çok ayıptır; [ancak] ne yapayım ki, şehir çocuğuna bunu anlatmak güçtür."

pîr-i muğlim pendidir işbu nasîhat dostlar
kucma sen düşmen olur dünyâda şehr oğlanını
(Selîkî: *Dîvân*: kt. 1)

"Kart zampara öğüdüdür bu öğüt dostlar; sonradan düşman olur, sen sakın şehir oğlanını kucaklama."

Can

Farsça *cân* kelimesi, insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlık, yaşama, hayat, ruh,

güç, dirilik, kişi, birey, öz, gönül, sevimli, şirin, Mevlevilik ve Bektaşilikte tarikat kardeşi, yeniçeri ve levendler arasında 'arkadaş' demektir. Savaşta kullanılan silahlara da 'cân' denir. Cân-ı biryân 'saf şarap', cân-ı cân 'rûh-ı a'zam, hakîkat-ı Muhammediyye', cân-ı zemîn 'nebatlar', ceşme-yi cân 'dudak', âyîne-yi cân 'sevgilinin yüzü, yanağı' anlamındadır. Aynı şekilde yazılıp okunan Arapça cân ise 'cinler' demektir. Klasik edebiyatta can, âşık için sevgili uğruna seve seve verilecek en kıymetli varlıktır. Âşığa can gerekmez. Sevgilinin derdi âşığa gıdadır, candır; bu sebeple âşığa önce can, sonra cihan gerekir. Âşık sevgiliye kavuşmak için can atar, candan geçer, canını verir. Âşık can karşılığında vuslata taliptir, âşığın borcu can nakdidir. Can ağızdan girer, ağızdan çıkar. Can, uçma özelliğinden dolayı murga (kuş) benzer. Âşığın can kuşu bülbül, hüdhüd, pervâne, kebûter, şebtâb'dır (ateş böceği'dir). Vücut beşik, can da çocuktur. Bu yönüyle Hz. Musa'ya benzer. Vücut zindan, can ise orada mahpustur. Âşığın nefsi zindan olunca canı Hz. Yusuf olur. Vücut kese, can ise o kese içindeki paradır. Âşık, tüccar olunca can nakdi ile aşk kumaşını satın almak ister. Can bir metadır, onu terk etmedikçe aşk pirinin yoluna girilemez. Âşığın canı zayıf, ince olduğundan ip gibi ve kıl kadardır. Can sabırsız, kararsız, mest ve teşnedir. Can, sevgilinin tuzak olan saçlarında kaldığı için gariptir. Sevgili padişah olunca can da onun kulu olur. Sevgilinin dudağı; şarap dolu bir kadehtir, can da o kadehe düşkündür. Yine sevgilinin dudağı cân-bahş (can bağışlayan)dır. Bu yönü ile Hz. İsa olur. Sevgilinin yüzüne olan hasretinden dolayı can odlara yanar, pürsûzdur. Sevgilinin bakış oklarının temreni âşığın sinesindedir, temren (okun sivri ucu) çelikten olduğu için çeliğin suyunu âşığın yaraları içer, cana bir şey kalmaz. Bundan dolayı can teşne (susuz)dur. Sevgilinin mahallesi Mekke olunca can da hacı olur.

nedir cân kim onu sen nâzenîn cânâna vermezler
saña 'âşık olanlar yaluña cânâ ne vermezler
(Hayâlî: *Dîvân:* 152/g. 60/1)

"Can nedir ki onu sen nazlı sevgiliye vermezler; ey can olan sevgili, sana âşık olanlar yoluna ne vermezler."

ezelden şâh-ı 'aşkıñ bende-yi fermânıyız cânâ
muhabbet mülkünüñ sultân-ı 'âlî-şânıyız cânâ
(Bâkî: *Dîvân*: g. 13/1)

"Ey can, ezelden beri aşk padişahının emrindeki kuluz; ey can, muhabbet ülkesinin şanı yüce sultanıyız."

cân-ı şîrîni revân etti basıp bağrına taş
kûhken gibi şu kim 'âşık-ı mihnetzededir (Rahmî: *Dîvân*: g. 50/2)

"Ferhat gibi musibete uğramış şu âşık, bağrına taş basıp şirin canını bağışladı."

İstiğnâ

gınâ

'Tokgözlülük; tenezzül etmeme, nazlanma' anlamlarındadır. *İstiğnâ* kelimesi sevgili için kullanıldığında 'nazlanma; umursamama; tepeden bakarak yok sayma' anlamlarına gelir. Bu yüzden kelime, 'umursamazlığı ve nazlanmayı' ifade eden naz, işve ve kirişme gibi kelimelerle birlikte geçer. Güzelliğiyle gururlanıp âşığı yok sayan sevgili, istiğna makamındadır. Buna karşılık âşığın istiğnası, dünyadaki maddi güzelliklere itibar etmeme yönündedir. Gönlünü sevgiliye ve ilahî aşk bağlamında Allah'a adayan bir âşık için dünyanın malı mülkü ve güzellikleri değerli değildir. Bu tür beyitlerde dünyanın bir leşe, âşığın da Anka'ya veya bir ak doğana benzetilmesi söz konusudur. Şiirde istiğnanın sembolü kanaat sahibi olarak kabul edilen Anka kuşudur.

ey tegâfül birle her sâ'at kılan şeydâ beni
vâkıf ol kim öldürür bir gün bu istiğnâ beni
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 290/1)

"Ey bilmezden gelerek beni her saat çılgına çeviren güzel, şunu bil ki bu nazlanıp umursamazlık birgün beni öldürecek."

gördü mahsûs olduğun meydân-ı istiğnâ baña
şehperin gönderdi sorguç kâfdan ankâ baña
(Hayâlî: *Dîvân:* 105/g. 17/1)

"Anka, tokgözlülük meydanının bana mahsus olduğunu görünce en gösterişli tüyünü sorguç olarak Kaf Dağı'ndan bana gönderdi."

n'ola meylim yok-ise dünyâ sarâyına benim
ey gönül bir meskenim var künc-i istignâ gibi
(Selîkî: *Dîvân*: g. 68/4)

"Ey gönül, benim dünya sarayına ilgim yoksa ne olmuş! Benim tokgözlülük köşesi gibi bir meskenim var."

İşve

nâz, kirişme, şîve, cilve

'Kırıtma, istediği hâlde istemez görünerek çekiciliğini artırma; güzelin kendisine çeken edası ve davranışları' anlamlarıyla *naz* ve *işve*, Osmanlı şiirinde sevgilinin en belirgin vasıflarından birisidir. Sevgilinin gözleri işvenin kaynağıdır. O, bazen gözlerini süzüp bazen kaşlarını kaldırarak âşığı kendisine çeker ve aynı zamanda sürekli kontrol altında tutar. Sevgilinin nazı acı verici olsa da âşık, yalvarıp yakararak sabrı elden bırakmaz. Âşığın ağlayış ve yakarışları sevgilinin nazını artırmaktan başka bir işe yaramaz. Bütün bu nazlanma ve cilveler en sonunda âşığı öldürür. Şairler naz ve niyaz şeklinde gelişen bu ilişkiyi ezelde başlayıp ebediyete kadar sürecek kaçınılmaz bir durum olarak görürler. Naz ve niyaz dengesi şiirin dünyasında, âşığın ve sevgilinin temel vasıflarını belirler. Bazı beyitlerde naz ve cilve, ilahî aşkı çağrıştıracak şekilde kullanılmaktadır. Şiirlerde serv-i nâz, semend-i nâz, esb-i nâz, leşker-i nâz, bâğ-ı nâz, kitâb-ı nâz, işveger, şîve-kâr, nâz-perver ve naz uykusu gibi kelime ve terkiplere sıkça rastlanır.

geh nâz ü geh kirişme vü geh işvedir işiñ
cânın sevenler olmasa yeğ âşinâ saña (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 17/2)

"İşin, bazen naz, bazen kırıtma ve bazen de cilvedir; canını sevenler senin aşkına kapılmasalar daha iyidir."

nâz eder 'âşıklara nâz etmeğe ol serv-i nâz
nâz hüsni râzıdır dîvâneye açsın mı râz
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 125/1)

"O nazlı selvi, âşıklara nazlanmaya bile nazlanır; naz, onun güzelliğinin sırrıdır, bu sırrı bir deliye mi açsın?"

ko ben ağlayayım ey serv-i semen-ber sen gül
ki saña nâz verilmiş ezelî baña niyâz (Necâtî: *Dîvân*: g. 235/2)

"Ey yasemin bedenli güzel, sen gül, bırak ben ağlayayım; çünkü, sana ezelden nazlanmak verilmiş, bana da yalvarmak."

Vefa

va'd, va'de

'Sevgi, sadakat, sevgi ve saygı duyma, sevgisinde gerçekçi olma; sözünde durma' anlamlarındadır. Âşığın temel vasıflarından olan vefa, sevgili için söz konusu değildir. Âşık, sevgiliden sürekli vefalı davranmasını ister; ancak, bir türlü beklediğini bulamaz. Sürekli söz verip sözünde durmayan sevgili, âşığın beklentilerini hep erteler. Bu yüzden şiirde *va'de-i ferdâ* sözü yaygınlaşmıştır. Kafiye oluşturmak bakımından *cefâ* kelimesi özellikle *vefâ* sözcüğü ile birlikte geçer. Mihr ü vefâ, bî-vefâ, 'ahde vefâ, 'ayn-ı vefâ ve âyât-ı vefâ sık kullanılan ibarelerdendir. Sürekli kötülük getiren felek/çarh, dünya ve ömür vefasızlıkla anılır. Sevgilinin âşığı öldürmeye söz verip öldürmemesi, sürek-

li yabancılarla bir arada bulunması, kavuşmayı vaat edip ertelemesi ya da cayması, sürekli yalan söylemesi ve âşığın sözüne güvenmemesi Osmanlı şiirindeki sevgili tipinin temel özellikleri arasındadır. Sözüne sadık olup aşkında samimiyeti elden bırakmayan ve gerçekten vefalı olan tip, âşıktır.

bir gün dirîğ etmedi bizden cefâsını
ey dil olaydı biz de görürdük vefâsını (Emrî: *Dîvân*: g. 520/1)

"Ey gönül, bir gün bile zulmünü bizden esirgemedi; eğer olsaydı biz de vefasını görürdük."

her cefâ kılsañ *fuzûlî* tek şikâyet kılmazam
'aşk etvârında sanma bî-vefâlardan beni (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 2927/)

"Her cefan karşısında Fuzûlî gibi şikâyet etmem; aşk yolunda beni vefasızlardan sanma."

ey çarh sen de yâr gibi olma bî-vefâ
zîrâ bu deñlü 'âleme bir bî-vefâ yeter (Necâtî: *Dîvân*: g. 108/5)

"Ey felek, sen de sevgili gibi vefasız olma; çünkü, bu âleme bir vefasız yeter."

Cefâ

cevr, zulm, sitem

Klasik şiirin temelini aşk oluşturur. Aşkı terennüm etmeyen şair yok gibidir. Aşk söz konusu olunca ister istemez sevgili ve âşık tipi ortaya çıkar. Bu edebiyatın geleneğinde sevgili, âşığa sürekli cevr ve cefa eder, âşık da bundan memnundur; hatta sevgili eziyet etmezse bir sıkıntı var demektir. Eziyet, sevgilinin âşığa ilgisini gösterir, dolayısıyla sevgilinin cefayı kesmesinden korkulur. Sevgilinin cefası, şiirde dağ, bina, diken, hançer, kılıç, ok, taş, ilaç, iyilik gibi nesne ve kavramlara benzetilir.

baña eylersin cefâ vü cevr ü nâzı çoğ u az
'ömrüñü kılsın dırâz ol bî-niyâz ey serv-i nâz
(Meâlî: *Dîvân*: g. 86/1)

"Ey nazlı servi, bana az ya da çok eziyet eder, nazlanırsın; O, kimseye ihtiyacı olmayan Allah, senin ömrünü uzatsın."

vefâ vü lütfuñ ağyâra seniñ bî-hadd imiş derler
ben anı bilmezem ammâ cefâña hîç gâyet yok
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 100/2)

"Senin vefa ve lütfunun başkalarına karşı sınırsız olduğunu söylüyorlar; ben onu bilmiyorum, ancak cefanın hiç sonu yok."

cevr ü cefâsı cânıma lutf u vefâ yeter
derd ü belâsı gönlüme zevk ü safâ yeter
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 107/1)

"Onun sıkıntı ve eziyeti canıma iyilikle vefa olarak yeter; dert ile belası gönlüme zevk ile sefa olarak yeter."

Gurur

'Bir kimseyi sahte para vererek kandırmak; aldanmak ve aldatmak' anlamlarına gelir. Gururlu insanın aldanmışlık ve gaflet hâli kadeh, mest, bezm, şarap, ser-mest gibi sarhoşlukla ilgili kelime ve kavramların kullanılmasına sebep olmuştur. *Hevâ* ve *bâd* sözcükleri de gururla ilgili olarak geçer. Beyitlerdeki hâkim düşünceye göre bir çeşit sarhoşluk ve gaflet hâlindeki insan (sevgili/âşık), her şeyin geçici olduğunun farkında değildir. Elde ettiklerinin sonsuzluğuna ve her şeyin kendisinde vehm ettiği kudret sebebiyle olduğuna inanır. Bu yüzden şairler beyitlerde, sevgilinin güzelliğine ve gençliğine güvenip aldanmaması gerektiği yönünde telkinlerde bulunurlar. Kendi aldanmışlıkları söz konusu olduğunda ise vuslatın sürekli olacağını zannedip

gururlandıklarını itiraf ederler. Beyitlerde *gurur* kelimesinin 'aldanmak' anlamına özellikle vurgu yapılmaktadır.

güzeller devlet-i vaslın bulup mağrûr olan 'âşık
neşât-ı vaslda endûh-ı hicrân olduğun bilmez
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 115/4)

"Güzellerin vuslat saadetine erip aldanan âşık, kavuşma mutluluğunda ayrılık acısının hüznü olduğunu bilmez."

gurûr etme cihânıñ 'izzetine
düşünde hîç sultân olmadıñ mı (Necâtî: *Dîvân*: g. 594/6)

"Dünyanın getirdiği yüceliğe aldanma; sen düşünde hiç sultan olmadın mı?"

sanma encüm ki gurûr ehline her gece felek
şol kadar hande eder kim görünür dendânı
(Emrî: *Dîvân*: g. 530/4)

"Her gece gururlu insanlara gülmekten feleğin dişleri görünür; sen gökte gördüklerini yıldızlar sanma."

Reşk

gayret, hased, güni

Sevgili tipinin emsalsiz bir güzelliğe sahip olduğu Osmanlı şiirinde, kıskançlığın odağında sevgili ve ona ait bütün unsurlar vardır. Sevgilinin güzelliğini tamamlayan her bir ayrıntı, insanlığın hafızasında güzel, iyi, değerli, şerefli ve mukaddes kabul edilen her ne varsa bunların hepsi tarafından kıskanılır. Sevgilinin kırmızı ve tatlı dudaklarını şarap, şarap kadehi, gül, gül goncası ve la'l taşı; yüzünün güzelliğini güneş, ay, mum ve gül; siyah saçlarını misk, anber ve sabah meltemi; dişlerini inciler ve çiy taneleri; ayağının toprağını ve ayak izlerini gökyüzü, güneş, hilal ve sürme; güzelliğini huriler ve periler; boyunu servi, ar'ar, sidre ve Tuba ağaçları; mahallesini ve sokağını Firdevs cennetleri kıskanır. Âşığın, sevgili yolunda çektikleri ve onun kapısında sürekli bulunması da kıskanılacak bir durum olarak nitelendirilir. Şairler, şiirlerinin ve şairlik kabiliyetlerinin hem kendilerinden önce gelen şairleri, hem akranlarını hem de gelecek şairleri kıskandıracağını söyleyerek övünürler. Beyitlerde *reşk* kelimesinin 'imrenmek, özenmek; dilemek, istemek' anlamına gelecek şekilde kullanıldığı da görülmektedir.

ne yazarsam nâmeye reşkinden eşkim yur onu
bilmezim nâm-ı şerîfin ben nice imlâ kılam
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 218/2)

"Mektuba ne yazarsam yazayım gözyaşlarım kıskançlığından dolayı onları siler; ben senin o şerefli adını nasıl yazarım hiç bilmiyorum."

gördüler nâlân hezârân bülbülüñ var reşkten
jâle dendânıyla güller kendi kendin pâreler
(Hayâlî: *Dîvân:* 161/g. 78/3)

"Güller, senin inleyen binlerce bülbülün olduğunu görünce çiy tanesi/kırağının dişleriyle kendi kendilerini parçalar."

reşk-ile kan dolar dile cânım gelir lebe
erdikçe sâgarıñ lebi yâriñ dudağına (Selîkî: *Dîvân*: g. 57/4)

"Kadehin dudağı sevgilinin dudağına dokundukça kıskançlıktan içim kan dolar, canım ağzıma gelir."

Riya

zerk, tezvîr, iki yüzlülük

'Gösteriş, iki yüzlülük, olduğu gibi görünmeme, içi dışı bir olmama; ibadetleri Allah rızası için değil gösteriş ve dünya hayatı için yapma' anlamlarındaki *riya*, sufi, zahid, vaiz, müddei, ağ-

yar ve rakib gibi tiplerin temel vasfıdır. Bunların karşısında âşık, bütün samimiyeti ve içtenliğiyle kendisini gösterir. Âşıklar/şairler, riya yolunu tutanları eleştirirler. Sürekli mescide gitmek, hacca gitmek, taylesan sarmak, riyazette bulunmak, itikâfa girmek, tesbih ve misvak taşımak, hırkalara bürünmek ve hasır üzerinde yatmak, dindar geçinenlerin riya içeren tavırlarından sayılır. Kendilerini *bî-riyâ* sıfatıyla tanımlayan şairler, dindarlık alametlerinin tam tersi olarak şarap kadehiyle dolaşmayı, sürekli meyhaneye gitmeyi, güzel sevmeyi, sevgilinin mahallesinde bulunmayı ve eğlenmeyi ön plana çıkarırlar. Beyitlerde, 'hasır' anlamındaki *bûriyâ* kelimesi sıklıkla "bu riyâ" ibaresiyle cinaslı olarak kullanılır.

biñ zevk ü safâ ile verir başını 'âşık
yüz zerk ü riyâ ile verir ellere şeyh el (Zâtî: *Dîvân*: g. 818/3)

"Âşık, bin zevk ve safa ile başını feda eder; şeyh, yüz gösteriş ve iki yüzlülükle halka el verir."

'âşık kabâ-yı cismini çâk etti *nev'îyâ*
zâhid riyâ vü zerk ile girdi 'abâlara (Nev'î: *Dîvân*: g. 454/5)

"Ey Nev'î, âşık, bedeninin kaftanını parçaladı; zahid, gösteriş ve iki yüzlülük ile abalara büründü."

ger şeyh-i şehr böyle tutarsa riyâ yolun
her gün varırsa mescide bulmaz hudâ yolun (Hecrî: *Dîvân:* g. 110/1)

"Şehrin şeyhi böyle riya tavrı takınıp, her gün mescide varırsa, Allah yolunu bulamaz."

Sabır

'Dayanmak, beklemek, bir musibet karşısında ses çıkarmadan ve yüzünü ekşitmeden beklemek; çölde yetişen bir ağacın son derece acı olan öz suyu' anlamlarına gelir. Gerçek sabır, musibetin gerçekleştiği ilk anda şikâyet etmeden, tepki vermeden hatta yüzünü bile ekşitmeden acıyı gönlünden yaşayabilmek olarak kabul edilir. Kazâya rıza esastır. Beyitlerde acı, acımak, tatlı, lezzet, tatmak ve zevk gibi kelimelerin geçmesinden hareketle şairlerin kelimenin 'bir ağacın çok acı öz suyu' anlamına işaret ettikleri sonucu çıkarılabilir. Osmanlı şiirinde sabır, âşığın sahip olması gereken meziyetlerden birisidir. Şairler/âşıklar, sevgilinin güzelliği karşısında sabırlarının tükendiğinden söz ederler. Ayrılık acısı ve sevgiliyi başkalarıyla görmek de âşığın sabrını son noktaya getiren durumlardır. Sabır ile koruk helva olur, sabrın sonu selamettir, sabrın sonu yoktur, Eyüp sabrı ve ya sabır ya sefer gibi atasözleri şairler tarafından zengin anlam çağrışımlarına açık şekilde beyitlere yerleştirilmiştir. *Sabır* kelimesiyle birlikte karâr, tâkat, tevbe, tahammül, katlanmak, dayanmak gibi kelimelerin bir arada bulunduğu görülmektedir. Şairler sabrı harman, asker, ev, sermaye, gemi, elbise ve tesbih gibi kelime ve kavramlar eşliğinde kullanarak şiirin söz değerini artırmaya çalışırlar.

mezâkın zehr-i kahr-ı mihnet-i eyyâm telh etmiş
lebiñden 'âşık-ı bî-sabr u dil bir pâre kand ister
(Bâkî: *Dîvân*: g. 143/4)

"Feleğin dertlerinin öldürücü zehri ağzının tadını kaçırdığı için zavallı sabırsız âşık, senin dudağından bir parça şeker ister."

ger rızâ olsa kazâya müşkül olmaz hîç hâl
'ârife sabr ile her müşkil ki var âsân olur (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 7/6)

"Eğer kazâya rıza gösterilirse hiçbir zorluk kalmaz; arif olana sabır ile her bir güçlük kolaylaşır."

zâhidâ sabr acısınıñ lezzetini duymuşuz
zahmet-i zahm-ı erâzil 'ayn-ı rahmettir bize
(T. Yahyâ: *Dîvân*: g. 381/6)

"Ey sofu, biz sabır acısının lezzetini tatmışız; düşmanların açtığı yaraların zahmeti, bizim için rahmetin ta kendisidir/rahmet kaynağıdır."

Sevda

süveydâ

‘Aşk, muhabbet, aşırı sevgi, hastalık hâlini almış sevgi, tutku, takıntıya dönüşmüş sevgi; boş hayal; melânkoli’ anlamlarına gelir. Eski tıp bilgisine göre insanın mizacını oluşturan dört unsurdan birisi sevdadır. Sevda, kelime anlamından anlaşılacağı üzere siyah renklidir. İnanca göre insanın kalbinde *süveydâ* adı verilen küçük siyah bir nokta vardır. İnsan âşık olduğunda bu nokta büyüyerek vücuda yayılır ve kişinin mizacını bozar; bir çeşit hastalık hâli ortaya çıkar. Yüzün sararması, yemeden içmeden kesilme, yalnızlığı tercih etme, sürekli hüzün ve umutsuzluk içerisinde olma, sebepsiz yere ağlayıp sızlanma ve ölümü isteme gibi hâller sevdanın belirtileridir. Şiirlerde sevda, aşkın hastalık hâline dönüşmüş biçimi olarak kabul edilir. Şairler, eski tıpta kara sevdalıların tedavisinde uygulanan kan almak, şerbet içirmek, hünnap şerbeti vermek, bal yedirmek, akarsu kenarına götürmek gibi tedavi yöntemlerini beyitlerin anlam zenginliğini artıracak şekilde işlerler. İyileşmeyen kara sevdalıların deli kabul edilip zincirle bağlanması da şiirlerde özellikle vurgulanan davranış biçimlerindendir. Uzun sevda, ham sevda ve kuru sevda gibi tanımlamalar, *sevda* kelimesinin ‘boş heves; olmayacak iş; imkânsız hayal’ gibi anlamlar çervesinde kullanıldığını göstermektedir.

▸

bahâr oldu yine sevdâ-yi zülfüñ başta gâliptir
onuñçün şevk-i laʿliñle göñül sahbâya tâliptir (Hecrî: *Dîvân*: g. 38/1)

“İlkyaz geldi yine başımda zülfünün sevdası artmıştır; onun için dudağının arzusuyla gönül şaraba taliptir.”

zülfüñ etti göñlümü şeydâ onuñçün ağlarım
defʿ-i sevdâya akar sudan yeğ olmaya ʿilâç
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 36/3)

“Saçın gönlümü çılgına çevirdi onun için ağlıyorum; çünkü, sevdayı iyileştirmeye akarsudan daha iyi bir ilaç yoktur.”

dilberâ sevdâ-yı zülfüñ edeli şeydâ beni
gözlerim yaşı çeker zincîre ser-tâ-pâ beni (Necâtî: *Dîvân*: g. 598/1)

“Ey sevgili, saçının sevdası beni çılgına çevirdiğinden beri gözlerimden akan yaşlar beni baştan ayağa zincire vurur.”

Şikâyet

şekvâ, feryâd

Âşığın çektiği dertler neticesinde durumunu sevgiliye bildirme yolu olarak şikâyet, söylenen şiirler, akan gözyaşları ve yeri göğü inleten feryatlarla kendisini gösterir. Âşıklar/şairler bütün çektiklerine rağmen genellikle şikâyet etmedikleri iddiasındadırlar. Âşığı yok sayan ve çektiklerine aldırmayan sevgili tipi karşısında bütün çektiklerinin kendi gönüllerinden ya da sevgilinin hayalinden kaynaklandığını dile getiren şairler de vardır. Şikâyet konularının başında sevgilinin yabancılarla bir arada bulunması veya onlara iyi davranması gelir. Şikâyet mercii yine sevgilinin kendisidir. Şairler bazen aşk sırrını başkalarının duymaması için susmayı tercih ederler. Âşıkların durumunu açığa vuran, deryalar kadar coşkun gözyaşları, inleyişleri, vücutlarına açtıkları yaralar ve başlarında yanan ateşlerdir. Başa hasır sararak tutuşturma da çok büyük zulme uğrayanların başvurduğu bir şikâyet yöntemidir. Âşıkların şikâyet ettiği diğer unsurlar zamane, talih, felek ve düşmanlardır. Beyitlerde şikâyetlerin şiddetini ve etkisini gösterecek mübalağalı ifadelere rastlamak mümkündür.

▸

belâ dildendir ol dildâr elinden dâdımız yoktur
göñüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yoktur
(Nev’î: *Dîvân*: g. 126/1)

“Bize gelen belalar gönlümüzdendir, o sevgiliden şikâyetimiz yok-

tur; bütün yakınmamız gönlümüzdendir kimseden şikâyetimiz yoktur."

efendim pâdişâhımsın kime varıp kılam şekvâ
baña çok cevr ü zulm ettiñ saña senden şikâyet var
(Selîkî: *Dîvân*: g. 14/4)

"Ey efendim, sultanımsın, gidip kime yakınayım; bana çok zulmettin, sana senden şikâyet var."

şikâyet cevr-i dilberden kadîmi resmdir ammâ
hakîkatte cefâ ehl-i vefâya bir safâ ancak (Bâkî: *Dîvân*: g. 234/2)

"Sevgilinin eziyetinden şikâyet etmek çok eski bir âdettir; ama gerçekte cefa, vefalı âşıklar için yalnızca bir safadır."

Saç

zülf, kâkül, gîsû, turra, perçem, külâle

Osmanlı şiirindeki sevgili tipinin en çok üzerinde durulan güzellik unsurlarından birisi saçlardır. Renk, şekil, koku ve bölümleri bakımından saçlar, çeşitli adlarla anılır ve çeşitli sıfatlarla tavsif edilir. Buna göre *zülf*, 'yanaklara düşen kıvrımlı saç bölüğü' anlamını taşımakla birlikte mutlak olarak 'saç'; *turra*, sarkık saç bölüğü; *kâkül* ve *perçem* 'alna düşen saç' anlamlarında kullanılmaktadır. Bazen bu anlam ayrımlarına dikkat edilmeden *gîsû*, *turra*, *zülf*, *perçem*, *külâle* ve *kâkül* kelimeleriyle mutlak olarak 'saç'ın kastedildiği görülmektedir. Saçın rengi siyahtır. Çoğu zaman dağınıklığından dolayı *perişan* sıfatıyla nitelenir. Bazen sevgilinin topuklarına kadar uzanır ve örülüdür. Misk, anber, sünbül ve yasemin kokuludur. Sevgilinin beyaz ve parlak yüzünü örten saçlar kâfire, buluta ve gölgeye; kıvırcık hâliyle zincire; ince uzun görüntüsüyle yılana ve ejdere; başın üstünde bulunması ve şekliyle kartala, doğana ve şahine benzetilir. Saç için şekil, renk ve koku bakımından en çok kullanılan benzetmeler arasında sünbül, misk, reyhan ve anber sayılabilir. Âşığın gönlü sevgilinin güzel saçlarının ucunda asılıdır. Sevgilinin yüzü vahdeti temsil ettiğinde saçlar, çoklukları ve imana benzetilen yüzü gizlemeleri gibi özellikleri bakımından *kesret* (çokluk) diye nitelendirilmektedir. Vahdet ve kesretin iç içe geçmiş unsurlar olarak kabul edildiği şiirlerde birlik-çokluk (vahdet-kesret) tezadına özellikle değinilmektedir.

misâfirdir sabâ şimdi ayak tozu ile geldi
getirdi gönlüme bûy-ı vefâ ol zülf-i pür-hamdan
(Necâtî: *Dîvân*: g. 392/6)

"Sabah meltemi ayağının tozuyla henüz gelmiş bir misafirdir; gönlüme o kıvrım kıvrım zülüften vefa kokusu/vefa ümidi getirmiştir."

gitmez kapıñdan ol ki göre zülf ü haddiñi
'akrebde olsa mâh değildir revâ sefer (Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 74/3)

"Senin zülfünü ve yanağını gören kapından ayrılmaz; (buna şaşılır mı?) Ay Akrep burcunda olunca yolculuk uygun değildir."

gizli dîn tutar meğer ol kâkül-i|müşkîn-nikâb
başını kesseñ kesilmez gûşe-i|mihrâbdan
(İshâk Çelebî: *Dîvân*: g. 210/6)

"O misk renkli bir peçe gibi olan kâkül, başını kessen de mihrabın ucundan ayrılmıyor; anlaşılan o dinini gizli tutuyor."

Gamze

nazar, nigâh

Aşkın ilk başlangıç noktası bakışlar olduğundan şiirin dünyasında sevgilinin bakışları, önemli bir kavramdır. Temel özelliği keskin, öldürücü, büyüleyici ve sarhoş edici olmasıdır. Bu çerçevede, Arapça 'kaşla gözle işaret yapmak' anlamındaki *gamz* kelimesinden türeyen *gamze*, Osmanlı şiirinde 'sevgilinin öldü-

rücü, keskin ve edalı yan bakışı; göz süzerek bakma, göz ucuyla sert bakma' anlamlarındadır. Sultanlar çoğu kez konuşmadan yalnızca bir göz işaretiyle ya da bakışlarıyla emir verirler. Sevgili, bir sultan olarak düşünüldüğünde *gamze*, sultanların ölüm emri veren sert bakışlarıyla aynı hüviyete bürünür. Bu yüzden gamze Osmanlı şiirinde, hûn-rîz, hûn-hâr, dil-dûz, sayyâd, cellâd, harâmî, kattâl, hırsız, kâfir, mest, mekkâr ve fettân gibi sıfatlarla anılır ve ok, kılıç, hançer, peykân (ok ucu), mızrak ve sûzen (iğne) gibi nesnelere benzetilir. İnsanın aklını başından alma özelliği sebebiyle gamzeye câdû ve sâhir gibi sıfatlar yakıştırılır. Bakışların öldürücülük vasfı âşığın benliğini yok etme özelliğine sahiptir. Bu yönüyle sevgilinin bakışıyla tarikatlardaki mürşidin bakışları arasında benzerlik bulunur. Mürşidin nazarı toprak mesabesindeki müridi altına çevirecek bir iksir olarak kabul edilir. Sevgilinin gamzesi de âşığı değiştirip dönüştüren bir hüviyete sahiptir.

dedim öldürdü beni gamze hoş etmiş dedi dost
dostum böyle deme gamze-i fettânıñ için (Necâtî: *Dîvân*: g. 422/3)

"'Keskin bakışların beni öldürdü." dedim. Sevgili, "İyi yapmış." dedi. Ey dostum! Böyle deme fitneci bakışların için."

'aklımı gamze-i câdûları meftûn etti
gönlümü silsile-i mûları mecnûn etti (Bâkî: *Dîvân*: g. 491/1)

"Aklımı onun büyüleyici bakışları esir aldı; gönlümü saçının zincirleri deli etti."

yürü ol gamzesi hûn-rîze cân ver kayd-ı tenden geç
şehîd-i 'aşk ol ey 'uryân olan gönlüm kefenden geç
(Yakînî: *Dîvân*: g. 23/1)

"Haydi ey çıplak gönlüm, o kan dökücü gamzeye can verip vücut/varlık bağından kurtul; aşk şehidi ol, kefenden vazgeç."

Yanak

ruh, 'ârız, 'izâr

Sevgilinin yüz güzelliğini en renkli biçimde ortaya çıkaran yanaklar, çoğu kez yüzün tamamını kapsayacak şekilde söz konusu edilir. Yanakların başlı başına bir güzellik unsuru olarak değerlendildiği beyitlerde, kırmızı renk ve çekicilik bakımından gül, naziklik ve parlaklık bakımından su, beyazlık ve aydınlık bakımından gündüz; yine parlaklık açısından ay, güneş, kandil ve mum; renk ve yakıcılık yönüyle ateş ve beyazlığın timsali olan Rum ülkesi zengin ve renkli hayallere konu olacak şekilde yer bulmuştur. Bunların yanı sıra beyaz ve parlak yanaklar, küfrü temsil eden saçların ardında kalmaları bakımından iman ve üzerlerinde yazıyı andıran avya tüyleri bulunması yönüyle de Kur'an diye nitelendirilmektedir. Yanaklarda bulunan çukurluklar (bugünkü anlamıyla *gamze*) da şairlerin dikkatinden kaçmayan ayrıntılardandır. Şairlerin hayalleri nispetinde gül bahçesi, lâle bahçesi, bağ, ayna, al kâğıt, cennet bahçesi, meze, kâfûr, Müslüman ve çerâğ/mum yanaklar eksenindeki beyitlerde söz konusu edilen unsurlar arasında sayılabilir.

ruhlarıñda kim bile zülfüñ ne câdûluk eder
kim geçip bu veche bağdaş kurdu kur'ân üstüne (Necâtî: *Dîvân*: g. 535/5)

"Böyle geçip Kur'an'ın üstüne bağdaş kurup oturduğuna göre senin saçların yanaklarında kim bilir nasıl bir büyücülük yapıyor."

'ârızıñ çâhı ki bahr-i hüsnüñüñ girdâbıdır
düştü oña fülk-i dil bir dahı ummasın kenâr
(Selîkî: *Dîvân*: g. 12/3)

"Güzellik denizinin girdabı olan yanağındaki çukura düşen gönül gemisi, artık kıyıya varmayı/kurtulmayı ummasın."

‘ârız u kaddiñ hevâsıyla düşüp cânlar verir
servden tâbût umar gülden kefen ister göñül (Hecrî: *Dîvân*: g. 94/3)

“Gönül, yanağının ve boyunun arzusuyla düşüp canını verir; selviden yapılmış tabut bekler, gül yaprağından kefen ister.”

Göğüs

sîne, sadr

Âşığın göğsü sevgilinin açtığı kılıç ve hançer yaraları sebebiyle parça parça; yine ondan gelen cefa oklarıyla delik deşiktir. Bu yaralar maddi olabileceği gibi manevi de olabilir. Çoğunlukla kastedilen keskin bakışlardır (gamze). Bu çerçevede cefa, cevr, hicran, hasret, dert, gam gibi duygular keskin ve delici nesnelere benzetilerek âşığın göğsünü yaralayan unsurlar hâlini alır. Göğüsteki yaralar, âşığın sakladığı aşk sırrını açığa vurur. Göğse açılmış düz, uzun yaralar (elif çekmek), elif harfine ve selvi ağacına benzetilir. Yine göğüste kızgın demirle açılmış dağ yaraları ve kızdırılmış at nalıyla (nal kesmek) yapılmış yaralar vardır. Elif harfinin yanında açılmış yuvarlak dağ yarası Arap elifbasıyla “âh” kelimesini verir. Âşığın göğsünden, içinde yanan ateşin âh dumanı yükselir. *Sîne-i sûzân* tamlaması göğüste yanan ateşi tanımlamak için özellikle söz konusu edilmektedir. Âşığın göğsü bütün dertlere karşı koyan bir kalkan hüviyeti taşır. Göğüs kafesi hayalinin geliştirildiği beyitlerde can, kuş olarak tasvir edilmektedir. Âşığın yaralarla dolu göğsü güller ve selviler bulunan bir bahçedir. Bunun yanı sıra sevgilinin göğsü, beyaz ve parlak olarak tarif edilir. En çok kullanılan benzetme gümüştür (sîm, sîmîn). Bunlara ek olarak beyazlığı ve saflığıyla sevgilinin göğsü billura ve yasemin çiçeğine benzetilmektedir. Göğüs germek, göğüs kakmak, göğüs tutmak ve göğüs açmak gibi tabirler çeşitli ima ve işaretlerle beyitlerde geçer.

çâk görüp göğsümü kılma ilâcım tabîb
zâyi‘ olur merhemiñ bende biter yâre yoh
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 60/6)

“Ey tabip, göğsümün parça parça olduğunu görüp de ilaç verme; merhemin boşa gider, bende iyileşecek yara yok.”

şerâr-ı nâr-ı âhımdan bilirler sînede ‘aşkıñ
kişi vîrânede âteş yakıp nice nihân eyler (Hecrî: *Dîvân*: g. 51/4)

“Göğsümde sakladığım aşkını, âh ateşimin kıvılcımlarından anlarlar; insan, harabede ateş yakıp bunu nasıl gizler?”

göğsüme çektim elif üstüne yaktım tâze dâğ
sen gül için lâlelerle sînem ettim reşk-i bâğ (Emrî: *Dîvân*: kt. 241)

“Göğsüme elif çektim ve taze bir yara açtım; senin gibi bir gül için göğsümü gelincik çiçekleriyle süsleyip bahçeleri kıskandıracak hâle getirdim.”

Ben

hâl

Sevgilinin yüzündeki siyah karaltı olarak ben, rengi, şekli, kokusu ve bulunduğu yer bakımından karabiber (fülfül), Habeşli, Hindû, Bilâl (ra.), tane, nokta, misk, gözbebeği, karanfil, kâfir, sinek ve yıldız gibi çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Bir güzellik unsuru sayılan benler, doğal olabildiği gibi başta misk ve anber olmak üzere çeşitli güzel kokulu maddelerin karıştırılmasıyla elde edilip bir süslenme malzemesi olarak da kullanılırdı. Tasavvuf anlayışıyla şekillenen beyitlerde beyaz rengi ve parlaklığıyla iman diye nitelenen yüzün üzerinde bulunan ben, küfr-iman tezadı içerisinde işlenmiştir. Bu anlayışta küfrün ve imanın; vahdetin ve kesretin iç içe geçtiğine dair inanışın etkisi büyüktür. Bembeyaz bir yüzde dikkat çekici güzelliğiyle ben, âşığın aklını başından alıp perişan eder. Görenleri kendinden geçirip akıllarını karıştırdığı için büyücü ve fitneci olarak tavsif edilir. Beyitlerde siyah/yeşil renkli ayva tüyleri, saçlar ve özellikle de dudaklarla bağlantılı olarak kullanılır.

gördi kim hâliñe beñdeş olımadı fülfül
gitti bu yüz karası-y-ile diyâr-ı habeşe (Hecrî: *Dîvân*: g. 123/3)

"Karabiber, senin benine benzeyemediğini görünce bu yüz karasıyla Habeş diyarına gitti."

ey sanem şol hâl kim konmuş bu hadd-i meh-veşe
kâfir-i hindû-durur kim secde eyler âteşe
(Hayâlî: *Dîvân*: 351/g. 17/1)

"Ey put gibi güzel, aya benzeyen yanakların üzerindeki şu ben, ateşe secde eden bir Hintli kâfirdir."

var ey hotende hâli gibi misk olur diyen
sahrâ-yi çîni geşt ü güzâr et hatâyı gör (Bâkî: *Dîvân*: g. 129/2)

"Ey Hoten'de onun beni gibi misk olur diyen, Çin sahrasını baştan sona dolaş da hatayı/Hıtâ'yı gör."

Alın

cebin, nasiye, pişani

'Ön, cephe, karşı' anlamlarına gelir. Şiirde âşığın alnı ve sevgilinin alnı olmak üzere farklılık arz eder. Âşığın alnı, aşk derdi yüzünden sürekli kırışıktır, sevgilinin biraz ümit vermesi bu kırışıklığı giderir. Âşık, sevgilinin kölesidir, kölelerin alnına mühür vurulmasından nişane, âşığın alnı mühürlüdür. Alın nurludur, sevgilinin ayağının toprağına secde eder, orada toz ve secde izi vardır. Sevgilinin alnı ise yüzü gibi sürekli parlaktır. Sevgilinin yüzü güneşe, alnı ise aya benzetilir. Kaş tuğra olduğunda alın ferman; camideki mihrap olduğunda ise mihraba asılan kandil, bazen de mihraplara yazı asılması hasebiyle levhadır. Alın yazısı inancından hareketle yazmalardaki mıstarla alın üzerindeki çizgi arasında münasebet kurulur. Müşteri ve Zühre en parlak yıldız olduklarından zaman zaman sevgilinin alnına benzetilir.

hüsn ü behcet nerdin oynamakta ol zühre-cebîn
mihr-i gerdûnu kamer mâh-ı münîri zâr eder (Meâlî: *Dîvân*: g. 45/3)

"O Zühre alınlı, güzellik tavlasını oynarken gökteki güneşi pul/mars eder, parlak ayı zar eder/üter."

ayağıñ taprağına secde ettim
cebînimde görünür nûr-ı tâ'at (Necâtî: *Dîvân*: g. 37/4)

"Ayak toprağına secde ettim; alnımda itaat nuru görünür."

hattını mir'âtta gördü dedi ol meh-cebîn
tuttu bir günde ser-â-ser rûmu tezvîriñ seniñ (Zâtî: *Dîvân*: g. 670/2)

"O ay alınlı güzel, ayva tüylerini aynada gördü de 'Senin yalan dolanın bir günde bütün Anadolu'ya yayıldı.' dedi."

Baş

Edebî metinlerde söz konusu olan âşığın başıdır. İçerisinde "baş" kelimesinin geçtiği oldukça zengin bir deyim hazinemiz vardır. Baş oynamak, baş vermek, baş u canı terk etmek, başını ortaya koymak, baştan çıkmak vs. bütün bu deyimlerde âşığın, sevgili için başını, canını feda etmek vardır ve bu, âşık için büyük bir sevinç kaynağıdır ve baş sadece sevgilinin önünde eğilir. Âşık, sevgili için başına nal çakar, onun başı dumanlıdır, başında ateşler yanar, başı kendisi için büyük bir yüktür. Akıl ile aşk bir arada bulunmadığından başta akıl yoktur. Şiirde âşığın başı, değirmen, habab, kadeh, kâse, kuş yuvası, top vb. nesnelere benzetilir.

başımı kat' et deyü yalvarıram baştan savar
ey *me'âlî* başım alıp bârî gitsem bir yaña (Meâlî: *Dîvân*: g. 15/7)

"Başımı kopar diye yalvarıyorum, geçiştiriyor; ey Meâlî, bari başımı alıp bir yerlere gideyim."

tîriñe kurbân cânım tîğıña başım fedâ
cân u baş ile beğim her hidmete biz kâbiliz (Vusûlî: *Dîvân*: g. 71/2)

"Beyim, canım okuna sadak, başım da kılıcına feda; canla başla her hizmeti kabul ederiz."

başına 'aşkıñ bir od yandırdı kim diñlenmedi
yana yana subha dek şem'-i şebistân ağladı (Hayretî: *Dîvân*: g. 487/2)

"Senin aşkın onun başına öyle bir ateş yaktı ki gece kandili sabaha kadar yana yana gözyaşı döktü, (yine de o ateş) sönmedi."

Boyun

gerden

Klasik şiirde söz konusu edilen, hem âşığın hem de sevgilinin fiziki özelliklerinden birisi de boyundur. Âşık boynunda sadece sevgilinin yükünü taşımak ister ve onun boynunda bela halkası takılıdır; bu, sevgiliye olan bağlılığın ifadesidir. Âşıklar boyunlarında sevgilinin kemendini taşıdıklarını iddia ederler. Âşık, sevgilinin kolunun boynuna sarılacağı günü hayal eder; fakat boynu sevgilinin yolu için de sürekli eğilmiş ve fedaya hazır vaziyettedir. Sevgilinin boynu ise beyaz ve parlaktır, billur gibidir. Âşıklar, sevgilinin boynuna sarılmak isterler, fakat yaklaşamazlar. Düğme, yaka, şal, kolye hatta bit, sevgilinin boynuna dokunabildiği için hep kıskanılır. Şiirde kâfur, Nûr suresi, sürahi ve tomarın benzetilenidir.

hey nice ser-keş olur gerdeniñ ey serv-i sehî
kimse kol tolayamaz aña ridâdan gayrı (Zâtî: *Dîvân*: g. 1732/6)

"Ey servi boylu (sevgili), senin boyun nasıl da öyle dikbaşlıdır; ridadan başka kimse ona kol dolayamaz."

iliği kurusun ki düğme müdâm
öper ol bî-vefâcığıñ boynun (Meâlî: *Dîvân*: kt. 12/3)

"Düğmenin iliği kurusun; o vefasızın boynunu sürekli öper."

esîr-i gam kılıp zencîr-i 'aşkıñ boynuma taktı
bu bendi baña hep ol turre-i 'anber-şiken geçti
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 176/4)

"Beni dert kölesi edip aşkının zincirini boynuma taktı; bu bağı bana o amber kokulu, kıvrımlı saç geçirdi."

Diş

dendân

Sevgilinin dişleri söz konusu olduğunda öne çıkan ilk benzetme şekil ve renk ilgisiyle *inci*dir. Böyle bir benzetmede kırmızı dudaklar la'l taşından kırmızı bir hokka olarak tasavvur edilir. Yaygın benzetmelerden bir diğeri de jâle/çiy tanesidir. Sevgilinin ağzı güle/goncaya teşbih edildiğinde sevgilinin dişleriyle güllerin üzerinde bulunan çiy taneleri arasında ilgi kurulur. Bunların dışında şekil ve renk ilgisiyle yıldızlar da sevgilinin dişlerine benzetilen unsurlardandır. Özellikle Ülker takımyıldızı bir dizi oluşturması sebebiyle bu benzetmede etkileyici bir yapı arz eder. Beyitlerde dişler için yapılan süt ve buz teşbihleri, dişler konusunda şairlerin hayal dünyasının genişliğini gösterecek niteliktedir. Birçok şiirde Arap elifbasındaki *sîn* harfinin dişleri, *selâm* kelimesiyle bağlantılı olarak söz konusu edilir. Yine dişlerle ilgili olarak dişlemek, dudaklarına diş yarası vurmak, diş sırıtmak, diş kirası, diş bilemek, diş koyurmak ve diş kısmak gibi deyim ve tabirleri söz oyunlarıyla süsleyen şairler, beyitlerin anlam zenginliğini artırmaktadırlar.

diş bilermişsin leb-i şîrîn-i yâre vâz gel
ey *necâtî* döymez ol tatlıya dendânıñ seniñ
(Necâtî: *Dîvân*: g. 311/8)

"Ey Necâtî, sevgilinin tatlı dudaklarına diş biliyormuşsun, bundan vazgeç; senin dişlerin öyle bir tatlıya dayanamaz."

dürr-i dendân ile la'lin sıkdı çün cânânımız
yine edince rehâ hayli sıkıldı cânımız (Emrî: *Dîvân*: mt. 211)

"Sevgilimiz inci dişleriyle la'l kırmızısı dudaklarını ısırıp sıktı; bırakıncaya kadar canımız bir hayli sıkıldı."

diş midir yâ gonca içre jâle yâ dürr-i 'aden
çeşme-i hurşîdde yâ encüm-i rahşân mıdır (Hayâlî: *Dîvân:* 90/k. 1/5)

"O (görünenler) diş mi, gonca içinde çiy tanesi mi, yoksa Aden incisi midir? Ya da güneş çeşmesinde parlayan yıldızlar mıdır?"

Çene

zekan, çâh-ı zekan, zenehdân, gabgab, enek

Sevgilinin güzellik unsurları arasında yer alan ve yüzün alt ucunda bulunan çene ve çene çukuru, şekil ilgisiyle yaygın olarak kuyuya ve elmaya benzetilir. Eski zindanların yerde kuyu şeklinde inşa edilmesinden dolayı zindan benzetmesine de sıklıkla yer verilmektedir. Bu durumda âşığın gönlü zindana atılmış bir kimse olarak tasavvur edilir. Çoğu kez, sevgilinin çenesine sarkan saçları kuyuya veya zindana uzatılmış bir ip diye nitelenmektedir. Kuyu ve zindan hayalinin bir uzantısı olarak Yusuf (as.), beyitlere zenginlik ve derinlik katan bir unsur olarak yerleştirilir. Çene için kullanılan elma benzetmesinin hâkim olduğu beyitlerde geçen diğer meyveler ayva, turunç, şeftali, kiraz ve hurmadır. Bunun yanı sıra kadeh, zemzem kuyusu, Babil kuyusu, tuzak, rasat kuyusu, girdap, kayık, hendek ve top, sevgilinin çenesiyle bağlantılı olarak söz konusu edilen benzetmeler arasında önde gelenlerdendir.

ol çâh-ı zenahdâna derdim vereyim göñlüm
göñlümde görür oldum ol çâh-ı zenahdânı (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 265/3)

"Gönlümü, o çene çukuruna vereyim diyordum; o çene çukurunu gönlümde görür oldum."

ezelden tıfl-ı dil sîb-i zenahdânına el sunmuş
değil çâh-ı zekan parmağı ucu yeridir onuñ (Emrî: *Dîvân*: g. 276/5)

"Gönül çocuğu çenenin elmasına ezelden el uzatmış; (o görünen) çene çukuru değildir, gönül çocuğunun parmak izidir."

zâtîyâ başına zindân olur âhir bu cihân
kim ki dil yûsufunu salsa o çâh-ı zekana (Zâtî: *Dîvân*: g. 1332/5)

"Ey Zâtî, her kim gönül Yusuf'unu o çene çukuruna atarsa, en sonunda bu dünya onun başına zindan olur."

Hat

lihye

Sevgilinin yüzündeki tozu andıran, ince, siyaha çalan boz renkli tüyler (hat, ayva tüyü), Osmanlı şiirinde sevgilinin güzellik unsurları arasındadır. *Hat* kelimesi, 'yazı, çizgi; tüy, ayva tüyleri' anlamlarına gelir. Şairler *hat* kelimesini zengin çağrışımlarla kullanırlar. Bir yönüyle ayva tüyleri, sevgilinin güzelliğinin son demlerine yaklaştığını haber veren olumsuz nitelik taşır. Âşıklar sevgilinin yüzünde gördükleri ayva tüylerini çoğu kez hayal kırıklığı ve üzüntüyle karşılarlar ve olumsuz hüviyet taşıyan benzetmelere yer verirler. Bazı beyitlerdeyse idealize edilmiş aşk anlayışı çerçevesinde ayva tüyleri sevgilinin güzelliğini artıran bir unsur olarak algılanır. Bu çerçevede ayva tüyleri, misk ve anber gibi güzel kokuludur. Ayva tüyleri, şiirin dünyasında boz, yeşil, siyah ve lacivert gibi renkleri, küçüklükleri, şekilleri, sayıları, yerleri ve öbür güzellik unsurlarıyla bağlantıları bakımından işlenmektedirler. Benzetildikleri unsurlar arasında Hızır, Kanber, Habeş, Hindû, toz, pas, reyhan, menekşe, karınca, çimen, sebz, gece, duman, yazı, kara yazı, kara su, kâfir, kâfir askeri, papağan, kesret, bulut, hüccet, bela, fitne, ahir zaman fitnesi ve diken sayılabilir. Padişahların sakal bırakmaları üzerine yazılan kasidelerde *hat* redifine yer verilir ve sanki herhangi bir güzelden söz ediliyormuşçasına zengin hayaller sergilenir.

çün âhımı aldıñ benim erişti hatt ruhsârıña
mir'ât-i sâfa jeng erer zîrâ erişicek nefes (Selîkî: *Dîvân*: g. 27/3)

"Ahımı aldığın için yanaklarını ayva tüyleri kapladı. Nefes değince parlak ayna pas tutar (buğulanır)"

yoldaşı îmân ile kur'ân olur
şol ki hadd ü hattıñ añar cân verir (Necâtî: *Dîvân*: g. 71/2)

"Kim yanağını ve ayva tüylerini anarak can verirse onun yoldaşı iman ile Kur'an olur."

hızr-ı hoş-demdir tutar destinde gûyâ câm-ı cem
lebleriñ devrinde ey gül-çehre hatt-ı 'anberîn
(Yakînî: *Dîvân*: k. 2/20)

"Ey gül yüzlü, dudaklarının çevresinde amber kokulu ayva tüyleri, sanki elinde Cem'in kadehini tutmuş Hızır gibidir."

El

dest, yed

El ile ilgili deyim ve tabirler çok zengin anlam katmanları oluşturur. El; gücün, kudretin ve cömertliğin timsalidir. Âşıklar sevgilinin/övdükleri kimsenin elini öpmeyi arzularlar. Sevgilinin eli beyazlığı ve parlaklığıyla *yed-i beyzâ* diye nitelenir. Övülen kimsenin eli ve el ayası da cömertliği temsil eder. Kasidelerin medhiyye bölümlerinde buna özellikle değinilmektedir. Şairler, el ile tezat oluşturacak şekilde "ayak" kelimesini ve dest sözcüğünün geçtiği yerlerde dest-yâr ibaresini söz oyunları yapacak şekilde kullanırlar. Âşığın kanlı gözyaşlarına bulanmış eli pençe-i mercân (mercan dalı) diye tarif edilmektedir. El ile ilgili en çok kullanılan ağaç, yapraklarının şekli sebebiyle çınardır. Çok sayıdaki deyim arasında el açmak, el almak, el sunmak, el karsmak, el çekmek, el öpmek, el götürmek, el uzatmak, el üstünde dutmak, eli altında olmak, ele girmek, el bağlamak, elden düşmek, elini ipe çekmek, elden çıkarmak, el altından, el arkasını yere koymak, eline bakmak, eline su dökmek, el yumak ve el bir eylemek ilk akla gelenlerden bazılarıdır.

'îd-i vuslatta elin öptüm *selîkî* dilberiñ
şâd u handânım ki el verdi yine devlet baña (Selîkî: *Dîvân*: g. 5/5)

"Ey Selîkî, kavuşma bayramında sevgilinin elini öptüğüm için sevinçli ve mutluyum, (çünkü) devlet bana el verdi/şansım yaver gitti."

kef-i dest-i kereminiñ ebr-i bahâr-ı ihsân
nem-i cûduñla ter ü tâze gülistân-ı emel (Bâkî: *Dîvân*: kt. 1/3)

"Cömertlik elinin ayası (avucun), bağış baharının bulutu; cömertliğinin yağmuruyla arzu bahçesi yemyeşil, taptaze."

destimi kesseñ kalır dâmân-ı lutfuñda elim
dâmeniñ kesseñ kalır destimde lutfuñ dâmeni
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 347/9)

"Eğer elimi kesersen lütuf eteğinde elim kalır; eteğini kesersen elimde lutfunun eteği kalır."

Etek

dâmân, dâmen

'Aşağı, uç; üst elbiselerinin aşağı kısmı, bedenin belden aşağısına giyilen kıyafet; dağların aşağı bölümü' anlamlarındadır. Mecazen 'merhamet, yardım ve koruyup esirgeme' manasında kullanılır. Âşıklar sevgilinin eteğine yapışarak ondan yardım ve merhamet dilerler. Sevgilinin eteğini öpmek büyük saadettir. Saray teşrifatına dayanan bu anlayış, Osmanlı şiirinde sevgilinin bir padişah olarak kabul edilmesi hayalini daha canlı bir hâle getirmektedir. Kasidelerde, övülen kimsenin eteği, altın ve gümüş saçma, bağış ve ihsanda bulunma özelliğiyle anılır. Ete-

ği temiz olmak namus ve itibarı, eteği tozlu veya kirli olmak ise iffetsizliği temsil eder. Lütuf, ihsan, af, ümit, cömertlik, güzellik ve şefaat gibi soyut kelime ve kavramlar etek benzetmesiyle somutlaştırılarak ifade edilmektedir. Bazı beyitlerde etek, aşağıda bulunup yerlerde sürünmesi bakımından işlenmektedir. Etek silkmek, etekleri zil çalmak, eteğine toz konmak, etekleri tutuşmak, etek öpmek, eteğini tutmak ve eteğine düşmek şiirlerde etekle ilgili olarak geçen başlıca deyimler arasında sayılabilir.

şöyle muhkem tutayım bir dahi dildâr eteğin
yâ elim kat‘ edeler yâ keseler yâr eteğin (Necâtî: *Dîvân*: g. 410/1)

“Sevgilinin eteğini bir kez daha öylesine güçlü tutayım ki ya elimi kessinler ya da sevgilinin eteğini.”

nâgehân arz-ı cemâl eylerse ol sultân-ı hüsn
sür ayağı tozuna ruhsârını dâmânın öp (Hayâlî: *Dîvân:* 111/g. 4/2)

“O güzellik sultanı ansızın güzel yüzünü gösterirse yüzünü onun ayağının tozuna sür ve eteğini öp.”

eğerçi gussa tutar rûz u şeb giribânım
elimden eylemem ümmîd dâmenini rehâ (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 1/86)

“Her ne kadar gussa/ümitsizlik gece gündüz yakama yapışsa da ümit eteğini elimden asla bırakmam.”

Gömlek

pîrâhen/pîrehen

Şiirlerde âşığın gömleği çoğu kez eski ve paramparça bir görünüm arz eder. Göğüsteki yaralardan dolayı kanlıdır. Özellikle yaka kısmı, çektiği dertlerin neticesi olarak âşık tarafından yırtılmıştır (çâk-i girîbân). Âşığın gömleği kefen yerine geçer. Aşk yolunda şehit olduğunda üzerindeki kanlı gömlek kefeni olur. Sevgiliye kavuşma zamanında âşığın gömleği aradaki en büyük engel kabul edilir. Bu yüzden ortadan kaldırılması gerekir. Âşığın gönlünde yanan ateşlere gömlek dayanmaz. Bu yüzden ateşte yanmadığına inanılan bir hayvan olan semenderin derisinden yapılmış gömlek giymek gerektiğine işaret edilmektedir. Gömlek eksenindeki beyitlerde Hz. Yusuf, parçalanan gömleğinin babasına götürülmesi, Züleyhâ’nın yanından yırtık bir gömlekle çıkması ve gömleğinin babası Hz. Yakup’un gözlerini açması gibi sebeplerle özellikle zikredilir. Sevgilinin gömleği gül ve yasemin yaprağındandır. Son derece ince, yumuşak ve güzel kokuludur. Dokumacılık ve giyimle ilgili arış, argaç, yaka ve iplik gibi kelimelerin yanı sıra üstüne titremek, gömleksiz bırakmak, gömlekçek oyuna girmek, iki yaka issi olmak, ateşten gömlek, gömlekten geçmek ve gömleksiz kucaklamak gibi deyim ve tabirler şiirlerin hayal dünyasını süslemektedir.

benim yâ‘kûb-ı nâ-bînâ benim bülbül gibi gûyâ
bu mısr-ı hüsn içinde yûsuf-ı gül-pîrehensin sen
(Figânî: *Dîvân*: g. 67/3)

“Gözleri görmeyen Yakup benim, bülbül gibi sürekli ağlayan benim; bu güzellik Mısır’ı/ülkesi içinde gül gömlekli Yusuf sensin.”

cân cübbesi olursa dahi çâk eylerim
vuslat deminde pîrehenim çün hicâb olur (Hecrî: *Dîvân*: g. 34/7)

“Kavuşma anında gömleğim bana engel olursa can cübbesi bile olsa yırtar atarım.”

sûz-ı ‘aşkıñdan yanar döymez tenimde pîrehen
dostum sensin beni ‘âlemde gömleksiz koyan
(Selîkî: *Dîvân*: g. 49/1)

“Bedenim aşkının ateşiyle yanar, ona gömlek dayanmaz; ey dostum, bu âlemde beni gömleksiz bırakan sensin.”

Müslüman

müselmân

'İslam dinini kabul etmiş, dinine bağlı kimse' manasının yanı sıra beyitlerde Müslüman kavramı 'Allah'tan korkan adil, insaflı ve vicdanlı kimse' anlamını da kazanmıştır. Şiirlerde bu anlam, âşığın içinde bulunduğu zorluklar karşısında şikâyet veya yardım maksadıyla vicdan ve insaf sahibi kişilere yönelttiği hitaplarda ortaya çıkar. Müslüman kavramının karşısında tezat oluşturmak üzere özellikle küfr ve kâfir tabirleri bulunur. Müslümanlığı kabul edenlerin Kur'an-ı Kerim'e el basarak, ellerinde ok tutarak veya işaret parmağını kaldırarak kelime-i şehadet getirmeleri, önceki dinlerinin zünnar, haç vb. simgelerini çıkarmaları ve Müslüman kıyafetleri giymeleri beyitlerde geçen unsurlar arasındadır. Kilise, put, puthane, zünnar, firengî kıyafet, tersâ ve tersâ-beçe gibi kelime ve kavramlar, Müslüman hayalinin hâkim olduğu şiirlerde, şairlere tezat sanatının getirdiği anlam zenginliğinden yararlanma imkânı sağlar. Sevgilinin kâfir veya nâ-Müselmân diye nitelendiği beyitlerde âşık Müslüman vasıflarına sahiptir. Yine âşığın en nefret ettiği tip olan rakib de kâfir kabul edilir.

ol yâr n'eder sohbete iltip o rakîbi
bir yere giden bârî müselmân ile gitsin (İshâk: *Dîvân*: g. 206/4)

"O sevgili, rakibi meclise getirip de ne yapıyor böyle! Bir yere giden bari Müslüman ile gitsin."

şa'şa'a sanma ki hurşîd ok alıptır eline
şehr-i hüsn içre yüzüñ gördü müselmân oldu
(Emrî: *Dîvân*: g. 532/2)

"Gördüğünü güneş ışını sanma; güneş, güzellik şehri/ayı içinde senin yüzünü görüp Müslüman olduğu için eline ok almıştır.."

şöhre-i âfâk edip gönlümü ol tersâ-beçe
gezdiriptir kû-be-kû kâfir müselmânı gibi
(Hecrî: *Dîvân*: g. 135/3)

"O Hıristiyan çocuğu, gönlümü, kâfirin Müslümanı köy köy dolaştırması gibi, el âleme gösterip gezdirmektedir."

Cebrail

cibril-i emin, namus-ı ekber, ruhu'l-kuds

'Allah'la irtibat ve bağ kuran' anlamındadır. Allah'a yakın olan, kimilerine göre Arş'ı taşıyan meleklerdendir. Peygamberlere Allah tarafından vahiy ve emirler inmesinde aracılık eden melektir. Nâmûs, 'başkasından sakladığın sırrı kimseye dememek şartıyla kendisine söylediğin kimseye' denilir. Sair meleklerden ziyade vahiy sırlarına vâkıf ve peygamberlere sırdaş olduğu için Hazret-i Cebrail'e nâmûs-ı ekber de denilmiştir. Hz. Peygamber'e, biri Hira Mağarası'nda biri de Sidretü'l-Müntehâ'da olmak üzere gerçek hüviyetiyle görünmüştür, bunun dışında güzel bir insan suretinde bazen de sahabiden Dihye b. Halife suretinde gelerek Hz. Peygamber'e ibadetlerle ilgili malumatlar vermiştir. Edebiyatta, birçok mucizeye vasıta olmasına ve en çok da Hz. Meryem'e üflemesine telmihte bulunulmuştur. Bununla birlikte ayağının izinin iksir olması, Hz. Peygamber'e haber getirmesi, kanatlı tasavvur olması, Sidre'de sürekli Allah'ı tespih ettiğine inanılmasından elinde tespih bulunması vb. durumlar da şiirde kendisine yer bulmuştur. Sürekli kanatları olan bir varlık olarak tasavvur edildiğinden çoklukla tavus kuşuna; kanatları ise saç ve sakala benzetilir.

şâhinleriz ki saydgehimiz fezâsına
cibrîl uğrar ise perini döker geçer (Hayâlî: *Dîvân*: 185, g. 126/3)

"Biz öyle şahinleriz ki Cebrail, avlandığımız yere gelse kanatlarını döküp geçer."

ey mihr-i cihân-ârâ hatt-ı ruhuñu sandım
rûy-ı meh-i tâbânda te'sîr-i per-i cibrîl (Zâtî: *Dîvân*: g. 860/2)

"Ey dünyayı süsleyen güneş, senin yanağındaki ayva tüyünü, parlak ayın yüzünde Cebrail'in kanadının tesiri sandım."

bu tegâfül ki var ol gamze-i bî-pervâda
râz-ı dilden anı cibrîl haberdâr edemez (Cevrî: *Dîvân*: g. 93/4)

"Kayıtsız gamzede gaflet var; gönlün sırrından Cibril onu haberdar edemez."

Hz. Âdem

Safiyyullâh

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem, adının 'toprak, toprak rengi' anlamıyla bağlantısı ve topraktan yaratılması, meleklerin ona secde etmesi, bütün insanların atası olması, şeytanın kandırmasıyla cennetten kovulması ve yasak meyveyi yemesi gibi özellikleri bakımından işlenmektedir. Yasak meyveyi temsil eden dâne, habbe, gendüm (buğday) gibi sözcükler Hz. Âdem'le ilgili olarak geçer. Yaratılışa işaretle su ve toprağın söz konusu edildiği beyitlerde, Hz. Âdem daha yaratılmadan sevgilinin bütün kâinatı güzelliği ve kudretiyle elinde bulundurduğuna değinilmektedir. Firdevs, Me'va, Ravza, Riyâz, Cinân gibi cennet bahçelerini tanımlayan kelimelerin tenasüp oluşturduğu beyitlerde şeytan, Hz. Âdem'e secde etmemesi ve onu cennetten çıkarması gibi hususiyetleri bakımından hileyi ve kötülüğü temsil eden bir unsur olarak yer almaktadır. Hz. Âdem ve Havva'nın cenneten çıkarıldıklarında yeşil yapraklarla örtünmeleri beyitlerin ince anlam dünyasını süsler. Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri de Kur'an-ı Kerim'deki Hz. Âdem kıssasına uygun olarak geçen unsurlar arasındadır. Bunlara ek olarak *Âdem* kelimesi mutlak olarak 'insan, beşer' anlamıyla da kullanılır.

cennet-i kûyunda kalırdım ger olmasa rakîb
ravzadan âdem kaçan çıkardı şeytân olmasa
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 278/3)

"Orada rakib olmasaydı mahallesinin cennetinde sürekli kalırdım; şeytan olmasaydı Hz. Âdem hiç cennet bahçesinden çıkar mıydı?"

secde-gâh etmişti 'aşk ehli kaşıñ mihrâbını
kılmadan hayl-i melâ'ik secde-i âdem henüz
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 121/3)

"Melekler daha Hz. Âdem'e secde etmemişken âşıklar, senin kaşının mihrabını secde-gâh etmişlerdi."

safiyyullahtır hattıñ ki yedi dâne-i hâliñ
bir iki berg-i sebz ile onuñçün çıktı cennetten
(Emrî: *Dîvân*: g. 392/4)

"Senin ayva tüylerin, yüzündeki ben meyvesini/dânesini yediği için bir iki yeşil yaprakla cennetten çıkan Safiyyullâh/Hz. Âdem'dir."

Hz. Eyüp

Baba tarafından İshak'ın, anne tarafından Lut'un soyundandır. Yakup veya Yusuf'la çağdaştır, Yunus'tan sonra yaşamıştır. Rivayetlere göre uzun boylu, gür saçlı, heybetli bir kişiliktir. İblis'in onu saptırmak için gösterdiği çaba, malını mülkünü ve ailesini kaybetmesi, ağır ve tiksindirici bir hastalığa yakalanması, vücudunu kurtların yemesi, uzun süre sabır ve metanet göstermesi, eşinin kendisini isyana teşviki, sonunda hastalığından şikâyet etmesi, ayağı ile vurduğu yerden su çıkması ve iyileşmesi gibi durumlarla edebiyatın konusu olmuştur.

ne ‘ömr-i nûh vermiş hak aña ne tâkat-i eyyûb
ya nev‘î sen sehî-serve kaçan vâsıl ola ‘ömrüm
(Nev‘î: *Dîvân*: g. 297/5)

“Allah ona ne Nuh’un ömrünü ne de Eyüp’ün sabrını vermiş; a ömrüm, öyleyse Nev‘î, sen servi boyluya nasıl kavuşacak?”

cânına kirm-i elem üşmüş belâ eyyûbuyam
yûsufunu kurda yedirmiş fenâ ya‘kûbuyam (Emrî: *Dîvân*: g. 310/1)

“Canına elem kurdu üşüşmüş bela Eyüp’üyüm; Yusuf’unu kurda yedirmiş fena Yakup’uyum.”

baña müyesser eyleyen eyyûb derdini
kılmış nasîb saña cemâl ile ‘ömr-i nûh (Mesîhî: *Dîvân*: g. 27/4)

“Eyüp’ün derdini bana nasip eden sana güzellik ile Nuh’un ömrünü nasip etmiş.”

Hz. Yakup

Pîr-i Ken’ân

İbrahim’in torunu, İshak’ın oğludur. İsrailoğullarının atasıdır. On iki oğlu vardır, en çok Yusuf’u sever. *Kur’an*’da hem kendi adıyla hem de İsrail olarak anılmaktadır. Edebiyatta daha çok oğlu Yusuf ve onun etrafında dönen olaylarla birlikte geçer. Yusuf’u araması, onun hasretiyle ağlamaktan kör olması, Yusuf’un gömleğinin kokusuyla gözlerinin açılması bunlar arasındadır. Kendisi gam ve kederin sembolüdür. Bu sebeple ağlayıp üzüldüğü küçük kulübesi için *külbe-i ahzân*, *beytü’l-ahzân* tabirlerine Yakup’un geçtiği hemen hemen bütün beyitlerde doğrudan ya da dolaylı bir gönderme vardır.

n’ola çeşm-i ter ile çıksa habs-i hâkten nergis
n’ola ger çıksa ya‘kûb-ı belâ-keş beytü’l-ahzândan
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 25/11)

“Nergis, nemli gözüyle yer hapsinden çıksa; bela çeken Yakup da hüzünler evinden çıksa ne olur.”

çâh-ı arza düşücek yûsuf-ı mihr oldu o dem
mâh-ı ya‘kûb-ı felek külbe-i ahzân-şekil (Hayâlî: *Dîvân*: 27, g. 8/4)

“Güneş [gibi olan] Yusuf, yer kuyusuna düştüğünde felek Yakup’unun ayı hüzünler kulübesine döndü.”

gözlerim rûşen olurdu dîde-i ya‘kûbveş
ey vusûlî görsem ol yûsuf-cemâli h’âbda (Vusûlî: *Dîvân*: g. 148/5)

“Ey Vusûlî, o Yusuf yüzlüyü rüyamda görsem Yakup’un gözü gibi gözlerim açılırdı.”

Hz. Meryem

Hz. Meryem, şiirde iffetin sembolüdür. Bu çerçevede özellikle *bikr* kelimesi söz konusu edilir. Hz. Meryem’in Cebrail’in (as.) nefesiyle Hz. İsa’ya hamile kalması, beyitlerde rüzgârla ve Hz. İsa’nın nefesiyle bağlantılı olarak geçer. Sevgilinin dudakları Hz. İsa’ya benzetildiğinde saçları Hz. İsa’yı kucağına almış Hz. Meryem olarak düşünülür. Bu benzetmede kiliselerdeki ikonaların ve tasvirlerin güçlü bir etkisi olduğu söylenebilir. Yaprakların-dan ve köklerinden tütsü yapılan *Buhûr-ı Meryem* çiçeği de ima ve işaretler yoluyla Hz. Meryem’le ilgili olarak şiirlerde kullanılmaktadır. Hz. Meryem Kilisesi, etek, Hz. Musa, karalar giymek, Hızır, tersâ (Hıristiyan), buhûr (tütsü), nahl (fidan), nefes ve ihyâ (diriltme) gibi kelime, tabir ve kişilikler Hz. Meryem eksenindeki beyitlerde söz konusu edilen unsurlar arasındadır.

meryem-âsâ bikr-i fikriñden tevellüd eyledi
hazret-i ‘îsâ gibi ‘âlemleri ihyâ eden (Necâtî: *Dîvân*: tb. 32/IV/3)

“Âlemleri Hazreti İsa gibi dirilten, senin Meryem gibi el değmemiş fikrinden/zihninden doğdu.”

o la'l-i cân-fezâyı der-âgûş kıldı zülf
gûyâ ki aldı 'îsâyı meryem kucağına (Emrî: *Dîvân*: g. 426/4)

"Sevgilinin saçları, sanki Meryem İsa'yı kucağına almış gibi o canlar bağışlayan dudakları kucakladı."

bâddan goncelere hâmile oldu gül-bün
öyle kim îsâya cibrîl deminden meryem (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 24/5)

"Gül fidanı, Meryem Cebrail'in nefesinden İsa'ya hamile kalmış gibi goncalara rüzgârdan hamile kaldı."

Hz. Ömer

Fârûk

Dört halifenin ikincisi Hz. Ömer, şiirlerde adaletiyle söz konusu edilmektedir. Kasidelerde övülen kimse için zafer, adalet ve isabetli fikir bakımından örnek teşkil eder. Adalet vurgusunun yapıldığı beyitlerde, şehit olması, adalet uğruna kendi oğlunu öldürmesi ve pazarlarda dolaşarak esnafın yanlışlarını tespit etmesi özellikle değinilen hususlardandır. *Fârûk* lakabı çerçevesinde hakla batılı ayırma vasfı özellikle dile getirilir. Kasidelerde kalıplaşmış olarak Hz. Ebubekir, Hz. Osman ve Hz. Ali de kendi belirleyici vasıflarına göre Hz. Ömer'le birlikte geçmektedir.

rezm olıcak murtazâsın 'adl hîninde 'ömer
yoksa fahr-i dûdmân-ı hazret-i 'osmân mısın
(Hayâlî: *Dîvân:* 59/k. 20/12)

"Savaş olunca Murtaza/Hz. Ali'sin, adalet zamanında Ömer; yoksa sen Hz. Osman soyunun övüncü müsün?"

fârûk-ı hakk u bâtıl olan hazret-i 'ömer
revnak-fezâ-yı hâne-i dîn şem'-i meh-ziyâ (Süheylî: *Dîvân*: k. 1/26)

"Hakkı ve batılı birbirinden ayıran Hz. Ömer, din evini süsleyip aydınlatan ay parlaklığında bir mum..."

'ömer-fazîlet ü bû-bekr-sıdk u 'osmân-şerm
'alî-hısâl ü hasan-sîret ü hüseyn-ihsân (Yakînî: *Dîvân*: k. 6/1)

"Ömer faziletli, Ebubekir doğruluğunda, Osman edebinde, Ali yaratılışlı, Hasan ahlaklı, Hüseyin lütuflu..."

Hz. Ali

Hayder, Hayder-i Kerrâr, Sâkî-i Kevser,
Bâb-ı İlm, Şîr-i Hudâ, Murtazâ

Hz. Ali, başlı başına naatlarda ve birçok beyitte yüksek bir övgü ve derin bir sevgiyle anılır. Hz. Peygamber'in soyunun onunla devam etmesi hususunun hâkim olduğu beyitlerde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e özellikle işaret edilmektedir. İlmin kapısı olması, gücü ve kuvveti, huyu ve karakteri, kararlılığı ve isabetli görüşleri bakımından kasidelerde, övülen kimseler için örnek teşkil eder. Kölesi Kanber, atı Düldül ve kılıcı Zü'l-fekâr, beyitlerde özellikle üzerinde durulan hususlar arasındadır. Bu çerçevede, "*Lâ fetâ illâ Ali lâ seyfe illâ zü'l-fekâr* = Ali'den başka yiğit, Zü'l-fekâr'dan başka kılıç yok." sözü doğrudan veya dolaylı olarak beyitlerde zikredilmektedir. Hz. Peygamber, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Fâtıma, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman da Hz. Ali'yle bağlantılı olarak geçer. Beyitlerin bağlamına göre Hz. Ali, ilmin kapısı ve ilim deryası olarak nitelendirildiği gibi velayetin kaynağı olarak kabul edilir. Onun sözleri ve davranışları da çeşitli işaret ve ilgilerle beyitlerin anlam dünyasında yer etmiştir.

ey 'âlim-i dekâyık-ı nutk-ı muhammedî
vey 'âlem-i hakâyıka sultân yâ 'alî (Hayretî: *Dîvân*: k. 3/2)

"Ey Muhammed'in (sas.) sözündeki incelikleri bilen ve ey hakikatler âleminin sultanı, Yâ Ali..."

sahn-ı çemende erguvân her bergini etmiş zebân
tekrâr eyler her zaman medh-i 'aliyyü'l-murtazâ
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 8/14)

"Erguvan her yaprağını bir dil hâline getirip çimenlik meydanında her zaman Aliyyü'l-Murtazâ'nın övgüsünü tekrar eder."

hayder-i kerrârıyam meydân-i nazmıñ *bâkîyâ*
nevk-i hâme zü'l-fekâr u tab' düldüldür baña (Bâkî: *Dîvân*: g. 12/5)

"Ey Bâkî, ben şiir meydanının Haydar-ı Kerrâr'ıyım (döne döne saldıran aslanı/Hz. Ali); benim keskin kalemim Zü'l-fekâr, üslûbum da Düldül'dür."

Âsaf

Dinî kaynaklarda Âsaf b. Berahyâ, Hz. Süleyman'ın teyzesinin oğlu, çok güvendiği bir kişi, onun kâtibi ve veziri olarak gösterilmekte, ism-i azamı bildiği, duasının kabul edildiği, keramet sahibi olduğu aktarılmaktadır. Neml suresinin 38-40. ayetlerinde geçen Sebe melikesi Belkıs'ın tahtını göz açıp kapayıncaya kadar getiren ve "kitaptan bilgisi olan birisi" olarak tavsif edilen zatın, müfessirlerden kimilerine göre Âsaf olduğu tahmin edilmektedir. Yine kaynaklarda Hz. Süleyman'ın saltanat mührünü kaybetmesi hadisesiyle ilgili olarak da Âsaf zikredilmektedir. Edebiyatta ise istiare yoluyla vezir anlamı kazanmıştır. Şiirde mühür, Süleyman, taht vb. kelimelerle tenasüp oluşturacak şekilde geçer. Aklın benzetilenidir.

görücek halk necâtîyi der-i âsafta
dediler mûru görüñ taht-ı süleymâna geçer
(Necâtî: *Dîvân*: g. 134/6)

"Halk, Necâtî'yi vezirin kapısında görünce, 'Süleyman'ın tahtına çıkan karıncaya bakın.' dediler."

kadrim âsaftan bülend ola süleymân rûhı'çün
derse ol şâh etti hak dârâ beni paşa seni (Zâtî: *Dîvân*: g. 1800/5)

"O sultan, 'Allah beni Dârâ seni paşa etti.' derse Süleyman'ın ruhu için değerim Âsaf'tan yüce olur."

âsafâ gün gibi rûşendir benim hâlim saña
baña zulm ü gadr eden baht-ı siyâhımdır hemân
(Sücûdî: *Mecmû'a-i Kasâ'id-i Türkiyye:* 76[a])

"Ey Âsaf, benim hâlim sana gün gibi ortadadır; bana büsbütün zulüm eden kara bahtımdır."

Ashâb-ı Kehf

Mağara arkadaşları, yedi uyuyanlar veya yedi âlimler olarak bilinirler. Tarsus civarında Dakyanus adlı bir askerî vali, halkın puta tapmasını ve onlara kurban kesmesini ister. Yedi genç bu emre uymazlar ve ibadethaneye çekilerek Allah'a yalvarırlar. Bu yedi gencin adları Yemliha, Mekselina, Meslina, Mernuş, Debernuş, Sazenuş ve Kefeştatayyuş'tur. Vali onları ölümle tehdit edince şehirden ayrılırlar. Yolda Kıtmir adlı bir köpek peşlerine takılır, ne kadar kovsalar da onlardan ayrılmaz. Neclüs Dağı'nda bir mağaraya sığınırlar. Bir müddet sonra uykuları gelir ve uyurlar. Yaklaşık 309 yıl uyumuşlardır. Ashâb-ı Kehf'in isimleri bir kâğıda yazılıp ateşe atılırsa ateşin söneceğine inanılır.

benim sâkî vü mutribdir bugün ol kehfüñ ashâbı
rakîbi sürelim it bigi k'ol mecliste râbi'dir (Atâyî: *Dîvân*: g. 29/5)

"O Ashâb-ı Kehf bugün ben, sâkî ve çalgıcıdır, mecliste dördüncü olan rakibi it gibi kovalım."

akl u cân u dil belâ gârında san ashâb-ı kehf
nefs-i emrî onlarıñ ardıncadır kıtmîr-veş (Emrî: *PNM*: g. 3467/5)

"Akıl, can ve gönül sanki bela mağarasında Ashâb-ı Kehf olmuştur; Emrî'nin kendisi ise onları kıtmir gibi izlemektedir."

gâretinde 'aşk u şevk u cidd-i hâl ashâb-ı kehf
ey mu'înî yanlarınca oldu dil kıtmîr-veş (Mu'înî: *PNM*: g. 3468/5)

"Aşk, şevk ve ciddiyet hâli mağaradaki Ashâb-ı Kehf'tir; ey Mu'înî, gönül de onların yanındaki kıtmir gibi olmuştur."

Leylâ/Leylî

Leyla ve Mecnun hikâyesinin kadın kahramanıdır. Adı 'geceye mensup' anlamına gelir. Benî Âmir kabilesine mensup olan Leyla, gerek mesnevilerde gerekse şiirlerde siyah saçlı ve siyah gözlü olarak tarif edilir. Aşkına olan sadakati ve iffetiyle dikkati çeker. Mecnunla olan aşk macerasında, hikâyenin merkezinde Mecnun/Kays bulunduğundan Leyla daha geri planda kalmaktadır. Leyla, Osmanlı şiirinde kavuşmanın imkânsız olduğu muhayyel sevgili tipinin özelliklerini taşır. Tasavvufi remizlerle örülü şiirlerde Leyla, ilahî tecellilerin aynası olarak görülür. Beyitlerde her zaman siyah renkli saçlarıyla söz konusu edilmektedir. Bu yüzden siyahlığı çağrıştırmak için şiirlerin anlam örgüsünde *sevdâ* kelimesine özellikle yer verilir. Yüzünün güzelliği, salınarak yürüyüşü, ahu gözleri, otağı, sokağındaki köpekler ve aşkındaki samimiyeti bakımından şiirin dünyasında renkli hayallere konu olacak şekilde yer etmişir. Leyla ve Mecnun hikâyesinin kurgusunda yer alan bazı olaylar da ima ve işaretlerle beyitlerde yer almaktadır.

tamâm oldu güzellik sanma şîrîn ile leylâda
nice leylâ bulunur erlik ammâ 'âşık olmaktır (Nev'î: *Dîvân*: g. 86/2)

"Güzelliğin Şirin ile Leyla'da tamamına erdiğini sanma; asıl erlik, âşık olmaktır, (yoksa) çok Leyla bulunur."

esîr-i derd-i 'aşk u mest-i câm-ı hüsn çok ammâ
biziz meşhûr olan leylî saña mecnûn bana derler
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 80/2)

"Aşk derdinin tutsağı ve güzellik kadehinin sarhoşu çok; ama, meşhur olan biziz; Leyla sana, Mecnun bana derler."

vefâdır leylî mecnûn kâsesin urup şikest etmek
eğer ser kâsesin cevr-ile sırsañ inkisârım yok (Selîkî: *Dîvân*: g. 33/3)

"Leyla'nın, Mecnun'un elindeki çanağı vurup kırması vefa örneğidir; (sen de) kafatasımı zulüm ile kırarsan incinecek değilim."

Mecnûn

Kays, Mecnûn-ı Benî Âmir

Asıl adı Kays bin Mülevvah el-Âmirî'dir. Mektepte görüp tanıştığı Leyla'ya âşık olmuş, çeşitli sebeplerle kavuşmak mümkün olmayınca aşktan aklını kaybederek Mecnun diye anılmaya başlanmıştır. Meşhur aşk hikâyesinin erkek kahramanı Mecnun, âşıklığın en güzel örneğidir. Şairler kendilerini ona benzetirler. Bu benzetme şiirin mübalağalı yapısı içerisinde zamanla âşıkların/şairlerin kendilerini Mecnun'dan üstün tutmalarına dönüşmüştür. Mecnun'un aşk yolunda geçirdiği değişim, aşkı uğruna her şeyini terk ederek yalnızlığı seçmesi ve bütün çektiklerine rağmen Leyla'ya kavuşamaması onu ilahî aşk yolunda Hakk'a ulaşma çabası içerisinde olan insanın timsali hâline getirmiştir. Leyla ile mektepte tanışması, sevgilisinden ayrı kalınca aklını yitirmesi, çöllerde tek başına gezmesi, vahşi hayvanlarla dostluk kurması, başına kuşların yuva yapması, iyileşmesi umuduyla Kâbe'ye götürüldüğünde aşkının artması için yalvarması ve çölde Leyla'yı gördüğünde tanımaması gibi hususlar Mecnun eksenindeki beyitlerde çeşitli ilgilerle işlenmektedir. Yaban eri, yaban delisi, yabana söylemek, vahşilerle ülfet eylemek, kâse kırmak, zincir, ahu, kuş, çöl, sahra, Kâbe ve deve gibi kelime, kavram ve deyimler beyitlerde Mecnun'la ilgili olarak geçer. Bunun yanı sıra Mecnun'la birlikte öbür aşk hikâyelerinin kahramanlarına da yer verilir.

cân verdi leylâ yoluna mecnûn-ı pâk-rev
kodu mecâzı tuttu hakîkat tarîkını (Hayretî: *Dîvân*: g. 421/4)

"Doğru yolda olan Mecnun, Leyla'nın yoluna can vermekle mecazı bırakıp hakikat yolunu tuttu."

'aşk 'âşıklar işidir ey gönül mecnûn dahi
sağ olaydı öğrenirdi şimdi benden san'atı
(Hayâlî: *Dîvân*: 438/g. 95/4)

"Ey gönül, aşk âşıkların işidir; eğer sağ olsaydı Mecnun bile bu sanatı benden öğrenirdi."

boynuna bend eylemiş zencîr-i zülf-i dilberi
kanı bir uslu cihân içre gelir mecnûn gibi
(Hecrî: *Dîvân*: g. 130/3)

"Sevgilinin zincir gibi zülfünü boynuna dolamış; Mecnun gibi bir akıllı bu dünyaya bir daha nereden gelir?"

Azrâ

Vâmık u Azrâ mesnevilerinin kadın kahramanının adıdır. Sözlük anlamı 'bakire' olduğundan Hz. Meryem'in de isimlerindendir. Mesnevinin aslı Helenistik dönemde kaleme alınmış bir romana dayanmaktadır. İran edebiyatında ilk olarak I. Enûşîrvân (ö. 579) devrinde yazılmıştır. Türk edebiyatında da örnekleri verilmiştir.

efsâne-durur bize göre vâmık u 'azrâ
mecnûn ile leylî bize nisbet çü simerdür
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 267/6)

"Bize göre Vâmık ile Azrâ efsanedir, Mecnun ile Leyla gece sohbeti (konusu)dur."

ey behiştî vâmık u ferhâd u mecnûn kıssasın
diñle kim ma'lûm ola akrân u emsâlim saña (Behiştî: *Dîvân*: g. 3/5)

"Ey Behiştî; Vâmık, Ferhat ve Mecnun kıssasını dinle, böylece benim akranım ve emsalim sana malum olsun."

bülbül iñiler hasret ile niteki vâmık
gonca kızarıp nâz eder niteki 'azrâ (Rahmî: *Dîvân*: k. 13/10)

"Bülbül, Vâmık gibi hasretle inler; gonca, kızarıp Azrâ gibi naz eder."

Ferezdak

Ferezdak en-Necdî (ö. 732), ünlü Arap hiciv şairidir. *Bahâristân*'da şaire ait iki latife anlatılmaktadır. Bunlardan biri; yüzü ve bedeni çirkin bir âlim, Ferezdak'ın yanına gelir. Ferezdak onun yüzünün hastalıktan dolayı sarardığını fark eder. "Sana ne oldu ki yüzün böyle sarardı?" diye sorar. Âlim şöyle cevap verir: "Seni görünce günahlarımı düşündüm ve yüzüm böyle sarardı." Ferezdak, "Beni görünce niçin kendi günahlarını hatırladın?" deyince adam: "Allah'ın beni cezalandıracağından ve beni sana benzeteceğinden korktum." der.

erdi kemâle çünkü kelâmı 'atâyîniñ
şâkird ederse kendine tañ mı ferezdakı (Atâyî: *Dîvân*: g. 92/7)

"Atâyî'nin sözü kemale erdiği için Ferezdak'ı kendisine öğrenci etse şaşılır mı?"

görürse nazm-ı dür-bârım ferezdak
öpüp başına koyup dedi saddak (Kıvâmî: *PNM*: g. 4051/1)

"Ferezdak benim inci saçan şiirimi görürse öpüp başına koyar ve 'Tasdik ettim.' der."

Kıble/Mihrâb

Kıble, 'Müslümanların ibadetlerinde yöneldikleri Kâbe yönü' ve *mihrap* da 'cami ve mescitlerde Kâbe yönüne dönük duvara inşa edilmiş genellikle üst kısmı kavisli, girintili yapı' anlamlarındadır. Birbirine yakın ilgilerle söz konusu edilen bu iki unsur, ilahî aşk bağlamındaki şiirlerde sevgili ve sevgilinin kaşlarıyla bağlantılı olarak kullanılır. Buna göre gerçek Hak âşıklarının kıblesi sevgili ve mihrabı da sevgilinin kaşlarıdır. Âşıklar, sevgiliyi kıble saymakla aslında Hakk'ın ondaki tecellilerine dikkat kesilip gerçekte Allah'a secde ederler. Bu çerçevede sevgili-

ye *kıblem* şeklinde bir hitap tarzı gelişmiştir. Kıble yönünü gösteren ve içerisinde çeşitli şekiller ve bir ibre bulunan *kıble-nümâ* da beyitlerde şekli ve yapısı bakımından işlenen unsurlardandır. Mihrap, bulunduğu yer ve yapısıyla Kâbe'ye sırtını dönmüş bir hâlde tasvir edilir. Kaşların kavisli yapısıyla mihrapların şekli arasında ilgi kurulur. Kaşların çift kavsi iki mihraplı cami hayalini canlandırmıştır. Kiliseden çevrilen cami ve mescitlerdeki mihraba, bulunduğu yerden dolayı *kâfirî mihrâb* adı verilir. Şiirlerde kıbleden yüz döndürmek, kıble hakkı, secde, secde-gâh, kıble-gâh, Kâbe, imam, kandil, mihraba yüz tutmak, mihrap duası, mihrap ayeti, baş eğmek, put ve tersâ gibi kelime, tabir ve deyimler ince hayallerle süslenerek işlenmektedir.

mihrâb öñünde secdeye varmazdı kimse hîç
durup hemîşe ka'beye vermese arkasın (Necâtî: *Dîvân*: kt. 60/2)

"Mihrap kalkıp sırtını sürekli Kâbeye yaslamasaydı, hiç bir zaman kimse onun önünde secdeye varmazdı."

göster cemâliñ ka'besin kim görsün *ahmed* kıblesin
hem kıblesin 'uşşâka hem kıble-nümâ ol ey sanem
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 207/5)

"Ey put gibi güzel, güzel yüzünün Kâbe'sini Ahmed'e göster de kıblesini görsün; (çünkü sen) âşıklara kıblesin bir de kıble-nümâ (kıble pusulası) ol."

oldu mihrâb kaşıñ hâl ü hatıñ kıble-nümâ
yeridir ka'be gibi secde kılarlarsa saña (Hecrî: *Dîvân*: g. 1/1)

"Kaşın mihrap, benin ve ayva tüylerin kıble pusulası oldu; sana Kâbe gibi secde ederlerse yakışır."

Minber

Mescitlerde imamın cuma ve bayram namazlarında hutbe okumak üzere çıktığı yüksek yerin adıdır. Hz. Muhammed'in (sas.) peygamberliğinin ilk yıllarında iki basamak ve bir oturacak yerden oluşmaktaydı. Daha sonraki yıllarda bir kapı; 7, 9, 19 gibi tek sayılı basamaklardan ve sayvanla örtülü bir sahanlıkla birlikte süslü bir şekilde taştan veya ahşaptan yapılmaya başlandı. Minber, mescidin sabit unsurlarındandır. Gül ağacından yapılmış örnekleri vardır. Minberde Hz. Muhammed'e salavat getirilir, devrin hükümdarının adı anılır.

minberin zikr-i hümâyûn ile ettiñ ser-bülend
k'ol makâmı hayftır kılmış erâzil pâyimâl
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 13/20)

"Padişaha yakışır şekilde zikrederek minberi yücelttin, çünkü o makamı yazık ki reziller çiğniyor."

işit kim her seher gül minberinde
ne dürlü hutbeler ohur tuyûrı (Ahmedî: *Dîvân*: g. 651/3)

"Kuşlar her seher gül minberinde ne türlü hutbeler okuyor, dinle!"

müdâm içen münâfıktır demiş minberde bir vâ'iz
ne çâre hey müselmânlar münâfıklık zamânıdır
(Bâkî: *Dîvân*: g. 181/3)

"Minberde bir vaiz, 'Devamlı/Şarap içen münafıktır.' demiş; Ey Müslümanlar, çare yok, şimdi münafıklık zamanıdır."

Kâbe

Beytullah, Harem-i Şerîf

'Küp, küp biçiminde dört köşe bina; Müslümanların kıblesi ve ziyaret yeri' anlamlarıyla Osmanlı şiirinde geniş bir hayal dünyası inşa eden Kâbe, secde, kıble, Mekke, hac, hacı, tavaf, sa'y, Safa, Merve, siyah örtü, Hacerü'l-Esved, zemzem ve Harem gibi İsla-

mi birikime ait unsurlar eşliğinde ima ve işaretlerle işlenmektedir. İslam'ın en mukaddes mekânı olması yönüyle sevgilinin yüzü ve mahallesi Kâbe'ye benzetilir. İlahî aşk boyutundaki beyitlerde sevgilinin bulunduğu yer, Kâbe'den üstün tutulmaktadır. Siyah örtüsü ve kapı halkası ile sevgilinin saçları arasında benzetme ilgisi kurulur. Kâbe yollarında ölenlerin çok olması, onu görenlerin kendisini tutamayıp ağlaması, Harem-i Şerîf'e ulaşan kölenin azat olması, Müslüman olmayanın girememesi, yolunda dikenler bulunması, Kâbe görününce şükür secdesi kılınması, çevresinde suyun az olması, siyah örtüsünün matemi temsil etmesi ve Kâbe'ye güvercin konmaması gibi inançlar şiirlerin anlam zenginliğini artıracak şekilde işlenmektedir. Şairler, şiirdeki derecelerini anlatmak istediklerinde Kâbe'yle birlikte Hassân b. Sâbit'e vurgu yaparlar. *Kâbe hakkı* ve *Merve hakkı* gibi yemin ifadeleri de çeşitli çağrışımlarla kullanılır. Hz. Peygamber'in yanı sıra Kâbe'yi inşa eden Hz. İbrahim Kâbe eksenindeki beyitlerde özellikle zikredilmektedir. Bunlara ek olarak seb'a-i muallaka, kum, kervan, kurban, güvercin ve ceylan da beyitlerde görülen öbür unsurlar arasındadır.

ka'be-i kûyuñ tavâfına ne sa'y eyler rakîb
mekkeye varmak revâ mıdır müselmân olmayan
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 227/6)

"Rakib, senin mahallenin Kâbe'sini tavaf etmeye ne diye çalışıyor; Müslüman olmayanın Mekke'ye gitmesi yakışık alır mı?"

ka'be-veş mestûr olan dilberler oldu âşikâr
nûr görmüş hâcî-veş uşşâkı nâlân eyledi (Hayâlî: *Dîvân:* 53/k. 17/3)

"Kâbe gibi örtülere bürünmüş güzeller kendilerini gösterdiler; nur görmüş hacı gibi âşıkları ağlatıp inlettiler."

ihrâm-ı 'aşkı giy harem-i kûy-ı yâre git
sa'y et ki ka'be ola her işde penâhımız (Yakînî: *Dîvân*: g. 71/7)

"Aşk ihramını giyip sevgilinin mahallesine git; her işte/her zorlukta sığınağımızın Kâbe olması için çalış."

Mescit

cami

Müslümanların ibadet yeri olarak cami ve mescitler, günlük hayat içerisinde önemli ve değerli görülmekle birlikte şiirin dünyasında, ibadetine riya karıştıran ham softaların uğrak yeri olmaları bakımından şairler tarafından kıymetli kabul edilmez. Cemaate sürekli nasihatlerde bulunan imam ve vaizlerin, cehennem korkusu ve cennet ümidiyle insanları asıl maksat olan Allah rızasından uzaklaştırdıklarına inanılır. Bu yüzden mescitler, şairler tarafından samimiyetin olmadığı ibadethaneler olarak tanımlanır. Âşıklar/şairler için Allah aşkı esas olduğundan mescitlerin müdavimi olmak gereksizdir. Şiirde mescidin karşısına ilahî aşkın terennüm edildiği mekânlar olarak algılanan meyhaneler çıkarılır. Orada gösteriş yoktur, samimiyet vardır. Mescit ve meyhane tezadı, rind ve zahid mücadelesinde olduğu gibi bütün Doğu'ya hâkim olan dine dair yorum farklarıyla ilgilidir. İmam, vaiz, sufi, zahid, mihrap, iki mihrap, kâfirî mihrap, kıble, hasır, secde, seccade, kandil, vaaz, tesbih, saf, namaz ve bunlarla tezat oluşturmak üzere meyhane, harâbât, deyr ve savmaa, mescit çerçevesindeki beyitlerde geçen unsurlardandır.

ey olan sâkin-i mescid ne bulupsañ bilmem
bûriyâsında onuñ bûy-ı riyâdan gayrı (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 272/2)

"Ey mescitte oturan, onun hasırında gösteriş kokusundan başka ne buluyorsun bilmem."

mescide gel ko hevâ vü hevesi dedi imâm
etti sevdâ galebe hergiz oña uyamadık (Zâtî: *Dîvân*: g. 666/2)

"İmam, 'Arzularına uymayı bırak da mescide gel.' dedi; aşk baskın çıktı ona hiçbir zaman uyamadık."

koñ beni yolumdan ayrıp da‘vet etmeñ mescide
lâ’übâlî ‘âşıkım ser-menzilim mey-hânedir
(Necâtî: *Dîvân*: g. 118/5)

“Bırakın! Beni yolumdan ayırıp mescide davet etmeyin; ben laubali bir âşığım benim durağım meyhanedir.”

Meyhane

meykede, harâbât, humhâne

Âşıkların/şairlerin sevgiliyi görme imkânı buldukları, ayrılık acısını dindirmek için içmeye koştukları, loş bir ortama, köhne bir yapıya ve baygın bir havaya sahip meyhaneler, özellikle kış mevsimlerinde zariflerin uğrak yerlerindendir. Meyhanenin sahibi ve yöneticisi pîr-i mugândır. Meyhaneler, şarabın ilahî aşk olarak algılandığı şiir anlayışında tekkelere ait özelliklerle anılır. Bu durumda pîr-i mugân, mürşid olmaktadır. Âşıklar/şairler meyhaneye sık sık giderler ve bu durumu küp küp düşmek, küp düşmek gibi deyimlerle ifade ederler. Meyhanenin övüldüğü beyitler, dini katı kurallar çerçevesinde algılayan sufi veya zahid tipine karşı bir tavır sergilemek amacıyla özellikle kurgulanmıştır. Meyhanede şarap, güzeller ve dostlar vardır. Görüntüsü kasvetli olsa da aşk şarabının bulunduğu bir yer olması sebebiyle müdavimlerine ferahlık ve neşe bahşeder. Şarap alacak parası kalmayan âşıklar, çeşitli eşyalarını meyhaneciye rehin bırakırlar. Onlar da tükenince küplerin, kadehlerin ve sürahilerin diplerinde kalan şarap tortularını (cür’a) dilenirler. Müslümanlara yasak olan meyhaneler, muhtesipler tarafından sürekli denetlenir. Şiirin dünyasında meyhane, gerçek hayattan alınma unsurlarla süslenmiş, büyülü, canlı, derinlikli bir yapıya sahip muhayyel bir mekân olarak kendisini gösterir.

gördüm ol rûh-ı revân küp küp düşer meyhâneye
cânım için eyledim birkaç güzel mey-hâne vakf
(Zâtî: *Dîvân*: g. 636/6)

“O akıp giden ruhun meyhaneye sık sık gittiğini görünce, sevgilim için/kendi keyfim için birkaç güzel meyhane vakfettim.”

zâhidâ ister iseñ cennet ü havrâ bulasın
gel berü kûy-ı harâbâtta bir muğ-beçe sev
(Hayâlî: *Dîvân:* 342/g. 9/2)

“Ey sofu, cenneti ve hurileri bulmak istiyorsan, gel gel de harabat sokağında bir güzel sev.”

yerim mescid elimde sübha-i mercân-idi evvel
mey-i gül-reng destimde yerim mey-hânedir şimdi
(Selîkî: *Dîvân*: g. 70/4)

“Önceden yerim mescit, elimdeki de mercan tesbihti; şimdi ise gül renkli şarap elimde, mekânım da meyhanedir.”

Kilise

kilisâ, deyr

Kiliseler, inşa biçimleri, içerisinde bulunan ikonaları, duvarlardaki resim ve tasvirleri, yanan mumları, çanları, ayinlerde çalan erganun ve söylenen ilahileriyle şiirin dünyasında hayal zenginliği oluşturmaktadır. Bunlar arasında en çok üzerinde durulan duvarlardaki ikonalar ve tasvirlerdir. Heykeller ve duvarlardaki tasvirler *sanem-i deyr*, *sanem-i dîvâr* ve *büt-i tersâ* ibareleriyle tanımlandıkları gibi ideal güzellik bakımından da örnek teşkil etmektedir. *Deyr* kelimesi kiliseyi de içine almakla birlikte her türlü puthane ve ibadethaneyi karşılayacak şekilde kullanılır. Kiliselerdeki Hırıstiyan güzelleri şairler için sevgili konumundadır. Şiirlerde çeşitli ilgilerle kiliselerin yıkılmasına ve hayrına kilise inşa etmek gibi hususlara özellikle vurgu yapılır. Beyitlerdeki, *kilisede kadîd olmak* biçimindeki sözle kiliselere gömülen azizlerin kastedildiği söylenebilir. Hz. İsa/Mesih, Hz. Meryem, İncil, rahip/ruhban, tütsü, haç, çan, erganun, put, nakış ve şarap kiliseyle ilgili olarak geçen unsurlar arasındadır.

âteşîn âh iletir kûyuna dil ol sanemiñ
puta tapan kişi şem'ini kilîsâya verir (Emrî: *Dîvân*: g. 143/4)

"Gönül, o putun sokağına ateşli ahını götürür; puta tapan kişi mumunu kiliseye verir."

büt-i dildâra ey râhib sanem öykünmek istermiş
bugün deyr-i cihân içre oña bâtıl desem haktır
(Hecrî: *Dîvân*: g. 30/3)

"Ey papaz, kilise tasviri, put gibi sevgiliye özenmek istemiş; bugün dünya puthanesinde ona batıl desem haktır."

bi'llâhi 'aceb mi yıkılıp gitse kilîsâ
ot tıktı seniñ kûyuñ onuñ çañına cânâ (Zâtî: *Dîvân*: g. 19/1)

"Ey can, kilise yıkılıp gitse hiç şaşılır mı? Senin sokağın onun çanına ot tıktı."

Deyr

manastır, puthâne, âteşgâh, âteşhâne

Deyr, rahip ve rahibelerin yaşadığı binalara denir. Manastır, külliye hâlindeki meskenlere verilen addır. Puthâne 'putperestlerin mabedi', âteşgâh ve âteşhâne ise 'ateşe tapanların, Mecusilerin ibadet yeri'dir. Deyr, mecazen dünya ve madde âlemini ifade eder. Puthâne, dünya ve dünya güzellikleri demek olur. Yine puthâne, âşıkların mabedidir, ilahî güzelliklerin her an tecelli ettiği yerdir. Âteşgâh ise âşığın aşk ateşi ile dolu gönlüdür. Âteşgâhta nasıl ki ateş hiç sönmeyip devamlı yanarsa âşığın gönlündeki aşk ateşi de hiç durmadan yanar, çünkü ilahî aşk ebedîdir.

şem'-i ruhsârıñ odu kıldı beni âteş-perest
çâk-i sînemden temâşâ eyle âteşgâhıma (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 242/2)

"Senin yanağının mumu beni ateşperest etti, göğsümün yarığından ateşgâhımı seyret."

sûret-i esnâmdan döndü saña etti sücûd
râhib-i deyri cemâliñ eyledi yezdân-perest (Bâkî: *Dîvân*: g. 24/3)

"Putların resminden/yüzünden döndü de sana secde etti, senin yüzünün güzelliği kilise rahibini Allah'a taptırdı."

zikr-i hamdiñdir ki her milletten oldu âşikâr
ka'beden âvâz-ı hû büthâneden bang-i ceres (Âhî: *Dîvân*: k. 1/2)

"Kâbe'de 'hû' sesi, puthanede ise çan sesi ile sana hamdetme her milletten görüldü."

Külbe-i Ahzân

beytü'l-hazen

'Hüzünler kulübesi, hüzünler evi' anlamına gelen *külbe-i ahzân/beytü'l-hazen*, Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'tan ayrı düştükten sonra bitip tükenmek bilmeyen ağlayışlarıyla insanları rahatsız etmemek için şehirden uzak bir yere çekilip acısını tek başına yaşadığı kulübenin adıdır. Beyitlerde Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Mısır, Ken'an, gömlek, Aziz, âh, gözyaşı, gam, dert, hasret ve misafir gibi kelime ve kavramlar, Yusuf kıssasına yönelik ima ve işaretlerle söz konusu edilmektedir. Bunun yanı sıra külbe-i ahzâna yakıştırılan acı ve hüzünle tezat oluşturmak üzere cennet, işret, saadet gibi kelimeler de zengin çağrışımlarla kullanılır. Âşıkların sevgilinin hasretiyle âh edip inledikleri yıkık dökük evleri, yalnızlık ve acının timsali olan beytü'l-hazene/külbe-i ahzâna benzetilir. Osmanlı şiirinde külbe-i ahzân tasavvuru bu çerçevede şekillenmektedir. Âşığın ayrılık acısıyla sürekli ağladığı odası, içinde bir hasırdan başka hiçbir şey bulunmayan, virane bir hâldedir. Tek dostu ve ziyaretçisi, dertler ve acılardır. Burada yalnızlık esastır. Sevgili külbe-i ahzâna ayak bastığı zaman âşık sonsuz bir saadete erişir. Âşığın külbe-i ahzâna misafir olarak gelen sevgiliye sunacağı tek ikramı sadece canıdır.

beni ey mısr-ı hüsnüñ yûsufu hecriñde görenler
ne idi hâli ya'kûbuñ bilir beytü'l-hazen içre (Zâtî: *Dîvân*: g. 1440/4)

"Ey güzellik ülkesinin/Mısır'ının Yusuf'u, senin ayrılığına düşmüşken beni görenler hüzünler kulübesi içinde Yakup'un hâlinin ne olduğunu bilirler."

bir hasîrüm yok iken külbe-i ahzânımda
bûriyâ nakşı görünür ten-i 'uryânımda (Âhî: *Dîvân*: g. 96/1)

"Benim hüzünler kulübemde bir hasırım bile yokken çıplak bedenimde hasır izleri görünür."

kılma her sâ'at beni rüsvâ-yı halk ey berk-ı âh
eyleme rûşen şeb-i gam külbe-i ahzânımı
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 263/4)

"Ey ahımın şimşeği, gam gecelerinde hüzünler kulübemi aydınlatıp da beni her saat halka rezil rüsva etme."

Otağ

çâder, hayme, hargâh

'Göçebe hayatında, yolculuklarda ve özellikle savaşlarda kullanılan çadır; padişaha ve devlet büyüklerine mahsus geniş, süslü, gölgelikli çadır' anlamlarındadır. Beyitlerde asıl söz konusu edilen otağ, kırmızı renkli değerli kumaşlardan yapılan, tınab adı verilen altın ve gümüş işlemeli iplerle yere tutturulan, altın sırmalı, nakışlı ve önünde sâyebân (gölgelik) bulunan padişah çadırıdır. Çoğu kez otağ, padişahlık alameti olarak şiire konu olmuştur. Kırmızı rengi ve şekliyle lâleye/gelincik çiçeğine benzetilir. Hem 'değerli bir çeşit kumaş' manasına gelen, hem de gök katmanlarından birinin adı olan *atlas*, otağların önüne dikilen tuğ, sancak ve meşaleler, seferlerde çalınan kös, padişahlık alameti olan çetr (gölgelik), sahra, ova, çöl, gökkubbe, göç, lâle, gül, habâb (hava kabarcığı), gül-gûn, âsumânî, altın, zer, zerrîn, şerer (kıvılcım), meşale, asker, duman ve sütun gibi kelime ve kavramlar otağ çerçevesindeki beyitlerde geçen unsurlardandır.

ser-â-pâ nâr-ı âhımdan kızardı kubbe-yi gerdûn
mahabbet mülküne şâhım kızıl atlas otağım var
(Zâtî: *Dîvân*: g. 356/2)

"Gökkubbe ahımın ateşinden baştan başa kızardı; ben aşk ülkesinin sultanıyım, kızıl atlas otağım var."

şehleriñ zer-keş otağına baş eğmem zîrâ
yeter âhım şereri hayme vü hargâh bana (Yakînî: *Dîvân*: g. 7/3)

"Padişahların altın işlemeli otağına baş eğmem; çünkü otağ ve çadır olarak bana ahımın kıvılcımları yeter."

çeşm-i pür-hûnumda gördüğüñ habâb-ı lâle-reng
pâdişâh-ı kişver-i 'aşkıñ kızıl otağıdır (Hecrî: *Dîvân*: g. 54/2)

"Kanlı gözlerimde gördüğün gelincik renkli kabarcıklar, aşk ülkesi sultanının kızıl otağıdır."

Ev

beyt, hâne, hânümân, mesken, nişîmen, kulbe

Ev, insanların içinde yaşadığı yerdir. Mesken 'aile', beyt 'ev, hane, insanların gecelemeye mahsus yeri, korunağı', hane 'ev', hânumân 'evbark', mesken ve nişîmen 'oturulacak yer', kulbe 'dar ve küçük bir odadan ibaret ev' anlamına gelir. İnsanın ilk ve ezelî evi cennettir. Allah (cc.) Hz. Âdem'i/insanı cennette yaratmış ve oraya yerleştirmiştir. Sevgilinin mahallesi, saçının telleri âşığın meskeni/evidir. Kesret, âşığın bu dünyadaki yeridir. Âşık, bülbül olunca evi, meskeni gül dalı olur. Âşığın gözü ise sevgilinin evidir. Âşığın gönlü beytü'l-ma'mûr 'Kâbe'dir. Ehl-i beyt Hz. Muhammed'in (sas.) ailesi demek olur. Beytü'l-ahzen ise 'Hz. Yakup'un evine verilen addır.

rûşen oldu açılıp dîde-yi ya'kûb-ı emel
demidir menzil-i 'işret ola beytü'l-ahzân (Bâkî: *Dîvân*: k. 2/3)

"Emel Yakup'unun gözü açılıp aydın oldu, hüzünler evi işret meclisi olsun, vaktidir."

dediler ka'be mücâvirleri dîzâr görür
hamdü li'llâh ki ser-i kûyı baña meskendir (Behiştî: *Dîvân*: g. 124/4)

"Kâbe'de oturup ibadetle meşgul olanlar sevgilinin didarını görür, dediler; çok şükür ki sevgilinin sokağının başı bana meskendir."

saldı pertev mâh-ruhsârıñ şikâf-ı sîneme
hânemiñ san revzeninden düştü 'aksi âfitâb (Rahmî: *Dîvân*: g. 12/3)

"Senin ay yüzün göğsümün yarığına ışık saldı, sanki evimin penceresinden içeriye güneşin aksi düştü."

Dâr

sarây, konak, bârgâh, kasr, kâh

Dâr 'çok odalı ve müştemilatı bulunan bir avlu ile çevrili bina ve arsadan oluşmuş yer, saray, konak' demektir. Saray 'büyük ev, kâşâne', bârgâh 'izinle girilen yer, padişah otağı, saray', kasr 'taştan yapılmış köşk', kâh 'yüksek bina, köşk' anlamındadır. Bârgâh-ı kurb 'Allah'ın (cc.) katı, bârgâh-ı Süleymân 'vahdet mertebesi', sarây-ı himmet 'padişahlık makamı', kâh-ı zernigâr 'padişah sarayı', dâr-ı dünyâ 'madde âlemi' anlamında kullanılır.

dâr-ı cihân ki olsa gerek âhiri harâb
âkil yeriyle tutmaz ebed bunda bir me'âb
(Nazmî: *Dîvân*: g. 820/1)

"Dünya konağının sonu mutlaka harap olacaktır, akıllı kimse burada yerini sonsuz bir sığınak saymaz."

belâ şâhınıñ iki câmlı bir kasrı-durur başım
sütûnlar her taraftan tende yer yer üstühânımdır
(Emrî: *Dîvân*: g. 162/4)

"Başım, bela padişahının iki camlı bir kasrıdır; onun sütunları vücudun her tarafındaki sıra sıra kemiklerdir."

kâh-ı hüsn-i yâre bak seyr et ham-ı ebrûsunu
adın añma tâk-ı kisrâ ile kasr-ı kayseriñ (Bâkî: *Dîvân*: g. 258/2)

"Sevgilinin güzellik köşküne bak, kaşının kavisini seyret; Kisrâ'nın takı ile Kayser'in kasrının adını anma."

Pencere

rehzen, manzar, rahne

Pencere, ışık ve hava girmesi için ev duvarlarına açılan deliğe verilen addır. Pencerenin 'kafes' anlamı da vardır. Revzen 'pencere', manzar 'bakılan yer, pencere' ve rahne 'gedik, yarık, baca, menfez' anlamlarına gelmekte olup pencere yerine de kullanılır. Klasik şiirde pencere sevgilinin gamze oklarının gönülde, sitem oklarının da tende açtığı yaralar, göz, yıldız vb. olarak hayal edilmiştir. Gözler vücut evinin pencereleridir, can o pencereden sevgiliyi seyreder. Yıldızlar da gökyüzünde açılmış pencerelerdir.

saldı pertev mâh-ruhsârıñ şikâf-ı sîneme
hânemiñ san revzeninden düştü 'aks-i âfitâb
(Rahmî: *Dîvân*: g. 12/3)

"Senin ay yüzün göğüs yarığıma ışık saldı, sanki evimin penceresinden içeriye güneşin aksi düştü."

burc-ı şerefte ahter-i bahtım tulû eder
gösterse yâr manzaradan gâh gâh rû (Bâkî: *Dîvân*: g. 401/4)

"Sevgili ara ara pencereden yüzünü gösterse bahtımın yıldızı şeref burcunda yükselir."

penc hissimiz bizim penceredir hüsnüne
zülfü kılına kolum dâiredir hüsnüne
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 1293/1)

"Bizim beş duyumuz onun güzelliğine penceredir, kolumuz da saçının teline güzelliğinin dairesidir."

Kubbe

günbed, târem

Kubbe, tepe kısmı yuvarlak olan binaya verilen addır; 'çadır' anlamı da vardır. Mecazen 'gökyüzü' demektir. Günbed 'kubbe' demek olduğu gibi 'gül goncası, piyale, kadeh' anlamlarına da gelir. Târem de 'kubbe' demektir. Bahçe etrafına çalıdan yapılan çite, keçeden yapılan çadıra ve obaya da denir. Mezar üzerine kubbe yapılır. Kubbe, şekil olarak bir savaş aleti olan kalkana benzer.

▸

âbgûndur günbed-i devvâr rengi bilmezem
yâ muhît olmuş gözümden günbed-i devvâra su
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/2)

"Devamlı dönen kubbe/gökyüzünün rengi su rengi midir, yoksa onu gözümden akan su mu kaplamıştır, bilmiyorum."

âvâzeyi bu 'âleme dâvûd gibi sal
bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâ imiş (Bâkî: *Dîvân*: g. 218/3)

"Bu dünyaya sesi/şöhreti Hz. Davut gibi sal, Ey Bâkî/baki kalan bu kubbede bir hoş sedaymış."

ehl-i tecrîdim çerâğ-ı bezmim olmuştur şihâb
târem-i a'lâda 'îsâ ile hem-kâşâneyim (Rahmî: *Dîvân*: g. 168/4)

"Tecrit ehlindenim, meclisimin kandili bir akan yıldız olmuştur; en yüksek kubbede/gökte Hz. İsa ile bir köşkteyim."

Künc

gûşe

Künc, 'köşe, açı' demektir. Küncün 'bodrum, kiler, evin yer altında yapılmış bölümü, tendeki kırışıklık' anlamları da vardır. Gûşe 'evin veya herhangi bir yerin köşesi, kenarı, kıyı bucağı' anlamlarına gelmektedir. Gûşe tut 'kenara çekilmek' anlamına bir deyimdir. Klasik şiirde gûşe-yi uzlet 'uzlet köşesi', gûşe-yi mihnet 'sıkıntı köşesi', gûşe-yi meyhâne 'meyhane köşesi', künc-i gam 'gam köşesi', künc-i kanâ'at 'kanaat köşesi' vb. tamlamalar meydana getirilir.

▸

aradan ey şem' çıh bir gûşe tut kim bu gece
bezm bir hurşîd-tal'attan münevverdir maña (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 15/4)

"Ey mum, aradan çık, köşeye çekil, çünkü bu gece meclis bir güneş yüzlüden dolayı bana çok parlak gelmektedir."

düştüm bu künce gencini kârûnuñ añmadım
dev ü perî ne ola süleymâna kalmadım
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 1216/7)

"Bu köşeye düştüm, Kârûn'un hazinesini anmadım; şeytan, peri nedir; Süleyman'a kalmadım."

mantıku't-tayr okumağa başladı murg-ı çimen
gûşe-yi gülzâr şimdi külbe-yi 'attârdır (Bâkî: *Dîvân*: g. 110/2)

"Çimen kuşları Mantıku't-Tayr okumaya başladı, gül bahçesinin köşesi şimdi Attâr'ın kulübesidir."

Şifâhâne

dârü'ş-şifâ, dâr-ı şifâ

Osmanlı döneminde hastaların tedavi edildiği sağlık kurumunun adıdır. Şifahanelerde çeşitli hastalıklar tedavi edilir, aynı

zamanda akıl hastalarına da bakılırdı. Şifahaneler herkese açık yerlerdi. Kimi hastalar yatırılır, kimi hastalara ise merhem dağıtılırdı. Klasik şiirde sevgilinin kapısı ve meyhane, âşığın darüşşifası olarak tehayyül edilir.

n'ola ger dâr-ı şifâ-yı keremiñden yetse
bu fuzûlî-yi dil-efgârıña hem bir merhem (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 24/40)

"Eğer gönlü yaralı bu Fuzûlî'ye Kerem'inin darüşşifasından bir merhem ulaşsa ne olur?"

dil-i pür-derd-i mecrûhı der-i cânâna tapşırdım
varıp dârü'ş-şifâya yine bir dîvâne tapşırdım
(Bâkî: *Dîvân*: g. 341/1)

"Çok yaralı ve çok dertli gönlü sevgilinin kapısına ulaştırdım, yine darüşşifaya gidip bir deli ulaştırdım."

bes ne lâzım ki behiştî çekesin derd ü gamı
gel beri dâr-ı şifâsıdır onuñ meyhâne (Behiştî: *Dîvân*: g. 474/5)

"Ey Behiştî, yeter, dert ile gamı çekmeye ne gerek var, beri gel, onun darüşşifası meyhanedir."

Mekteb

debistân, debîristân, medrese

Mektep, okuma yazma öğrenilen yerdir. Yalnız ilim öğrenilen ve öğretilen yere medrese, edep öğrenilecek yere debistân (edebistân), yazı öğrenilecek yere ise debîristân denir. Mektepte çocuklara *Kur'an-ı Kerim* öğretilir, Sa'dî'nin *Bostân*'ı okutulur. Mektepler güzel ahlak aşılanan yerlerdir. Mektepler cennete benzer. Aşk bir mekteptir, ilahî güzellik her an orada tecelli eder. Medreselerde ise müderrisler ders verir, zahirî ilimleri okuturlar. Her konuyu kılı kırk yararcasına incelerler.

medrese içre müderris verdiği miñ dersten
yeğdürür meyhânede bir câm vermek bir güzel
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 173/6)

"Medresede müderrisin verdiği bin dersten meyhanede bir güzelin verdiği bir kadeh daha iyidir."

gayrıdan geçsin behiştî şâ'irân-ı rûma de
mekteb-i 'aşka muallim hâfız-ı şîrâzîdir (Behiştî: *Dîvân*: g. 115/5)

"Ey Behiştî, söyle, Osmanlı şairleri başkasını bıraksın; aşk mektebinin öğretmeni Şirazlı Hâfız'dır."

mevsim-i gülde n'olur medrese vü mescidden
leb-i cûy u leb-i cânân u leb-i câm olsa (Bâkî: *Dîvân*: g. 435/3)

"Gül mevsiminde medrese ve mescitten ne olur? Irmak kenarı, sevgilinin dudağı ve kadehin ağzı olsa..."

Zindân

habshâne, mahbes

Zindan suçluların kapatıldığı yerdir. Bir görüşe göre sözcük Zerdüşt'ün kitabı Zend'le ilgilidir. Zerdüşt her suçluyu suçu nisbetinde hapis cezası ile cezalandırırdı. Böylece suçluların kapatıldığı yerlere *zindan* denmiştir. *Habs* ise 'alıkoymak, menetmek' demektir. Klasik şiirde zindan ile birlikte sevgilinin çene çukuru (zenahdân) Hz. Yusuf ve Hârût söz konusu edilir. Çene çukuru tasavvufta eşyanın sırrını çözmekteki zorluğu ifade eder. Hz. Yusuf kardeşlerince kuyuya atılmış, Mısır'da iftiraya uğrayarak yedi yıl zindanda kalmıştır. Hârût ile Mârût, insanlar gibi günaha düşmeyeceklerini iddia eden iki melektir; ancak büyü, zina, adam öldürme gibi suçları işlemişler; Babil'de, bir kuyuya baş aşağı asılarak cezalandırılmışlardır. Zindandaki tutsaklar bağlanır, bu sebeple *bend*, *zencîr* sözcükleri zikredilir. Zindana düşeni yalnız padişah kurtarabilir. Tasavvufta ten insanın zindanıdır,

can da o zindanın mahkûmudur. Ten, topraktan yaratıldığı gibi zindanlar da kuyular gibi toprak altında olur. Ten, nefsani arzuların ortaya çıktığı yer olduğundan bela zindanıdır.

habsden yûsuf çıkıp sultân-ı mısr olmuş kimi
oldu açup goncasın ârâyiş-i gülzâr gül (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 9/8)

"Hapisten Hz. Yusuf çıkıp Mısır'a sultan olmuş gibi gül, goncasını açıp gül bahçesinin süsü oldu."

gabgabıñla zülfüñe şunlar el uzattılar
kimisi zindânda kaldı kimi berdâr oldu (Emrî: *Dîvân*: g. 119/4)

"Gerdanınla saçına el uzatanların kimisi zindanda kaldı, kimisi de asıldı."

cân gam-ı gamzeñ ile mahbes-i tenden çıktı
sanki bir merdüm-i mahbûs idi zindân deldi (Bâkî: *Dîvân*: g. 501/3)

"Can, süzgün bakışının gamı ile ten mahpusundan çıktı, sanki bir mahkûmdu da zindanda çukur açıp çıktı."

Harem

harîm, halvetgâh, halvetsarây, sahn

Harem, sınırlandırılmış belli bir yerin içine denir. Yabancıların girmesi yasak olan ev çevresine denildiği gibi girilmesi yasaklanmış mukaddes yer için de kullanılır. Bu sebeple Mekke ile Medine *haremeyn* (iki harem) olarak ifade edilir. Harîm 'yasaklanmış yer; bir kimsenin evinin içi, odası; gelin odası'; halvetgâh 'kimsenin bulunmadığı boş, kapalı yer; gizli görüşülecek veya yalnızca ibadetle vakit geçirilecek yer, çilehâne, hücre'; sahn ise 'hanenin orta yeri' demektir.

kûyuñ etrâfına 'uşşâk dizilmiş gûyâ
harem-i ka'bede her cânibe erkân saf saf (Bâkî: *Dîvân*: g. 229/8)

"Konağının etrafına âşıklar dizilmiş, sanki Kâbe'nin hareminin her tarafını saf saf görevliler sarmış."

ecel peygâmın iblâğ etti çünki peyk-i peykânıñ
savıp cân u dili halvetsarây-ı kalbi boş ettim (Âşık: *Dîvân*: g. 42/3)

"Temren postacısı ecel haberini ulaştırdığı için can ile gönlü çıkarıp kalp halvetgâhını boşalttım."

gelip meyhâneye sûfî ederse ta'ne 'uşşâka
edebsizdir kovuñ ol harîmiñ hürmetin bilmez
(Behiştî: *Dîvân*: g. 199/2)

"Sofu meyhaneye gelip âşıkları ayıplarsa edepsizdir; kovun, o, haremin hürmetini bilmez."

Gülhân

ocak

Gülhân, gül 'ateş' ve hân 'hane, ev' sözcüklerinden oluşmakta olup 'hamam ocağı' anlamına gelir. Dilimizde *külhân* şeklinde kullanılır. Ocak ise 'ateş yakmaya mahsus yer' demektir. Ocağın bacası olur. Klasik şiirde *gülhân* âşığın sinesine benzetilir.

zâhidâ gör sîne-yi çâki şu'lesin bizden sahın
bir ocağız biz ki sûzândır der ü dîvârımız
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 120/2)

"Ey zahid, yarık göğsümün ışığını gör, bizden sakın; biz öyle bir ocağız ki kapımız duvarımız yanmaktadır."

pâdişâh-ı 'aşka bestir gûşe-yi gülhân serîr
bister-i sincâb ise maksûd hâkister yeter (Bâkî: *Dîvân*: g. 49/4)

"Aşk padişahına taht olarak külhan köşesi yeter, maksat sincap yastık ise kül yeter."

bu gönlüm odlu ocaklı bir evdir
anınçün dûd-ı âhım pür-'alevdir (Nazmî: *Dîvân*: g. 1709/1)

"Bu gönlüm ateşli ocaklı bir evdir, onun için ah dumanın alev doludur."

Kabr

mezâr, merkad, medfen, lahd makbere, gûr, sin, türbe

Kabr, 'ölünün gömüldüğü yer' demektir. Merkad 'yatıp uyuyacak yer'; makbere 'mezarlık'; lahd 'ölünün konulduğu kabirdeki oyuk, taş veya tuğladan yapılmış mezar'; gûr da 'mezar' anlamındadır. Türbe, 'bir zatın gömülü olduğu yer, mezar üzerine yapılmış bina'ya denir. Mezar, toprak kazılarak hazırlanır. Çıkan toprak, definden sonra mezarın üzerine atılır.

öldüğüm menzilde defnim kılmağa sanmañ lahid
yer görüp gurbette ahvâlim girîbân etti çâk
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 154/2)

"Öldüğüm menzilde defnedilmem için lahit sanmayın, yer gurbetteki hâlimi görüp yakasını yırttı."

kalmayısardır nişân bizden kalırsa bir zamân
kabrimiz üzre kara taşlar ola kardaşlar
(Nazmî: *Dîvân*: g. 1937/3)

"Bizden bir nişan kalmayacaktır; kardeşler, kabrimizin üstünde bir süre kalırsa kara taşlar kalır."

güller bitire gülşen ola hâk-i mezârım
peykânıñ eğer su sepelerse tozum üzre
(Bâkî: *Dîvân*: g. 462/3)

"Eğer temrenin tozum üstüne su serperse mezarımın toprağı güller bitirir, gül bahçesi olur."

Cür'a

dürd

'Yudum' anlamındadır. Şarabın, kadehin dibinde kalan artığına denir. Meyhane müdavimlerince son cürayı yere dökmek âdettir. Bir de eski meclislerde tek kadehle içildiği için bu cüraların feyiz ve şifadan başka aşk ve vefa da devrettiğine inanılırmış. Tasavvufi literatürde şarap, aşkı temsil ettiğinden şarabın kalıntısı cüraya da kutsallık atfedilmiştir. Cüra toprağa döküldüğünden ebedî metinlerde çoklukla toprakla birlikte geçer. Rengi itibarıyla dudağa benzetilir.

bâde-i 'ömrüñ vusûlî cür'aveş çün hâk olur
bir el öñdin 'ârif ol çek bezm-i dünyâdan ayağ
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 95/5)

"A Vusûlî, ömür şarabın mademki cüra gibi toprak olacak; bir an önce arif ol da dünya meclisinden ayağını/kadehini çek."

bûse peymânesiniñ cür'a-i cân-bahşından
hele ol piste-dehen yok demedi var olsun
(Meâlî: *Dîvân*: g. 184/3)

"Öpücük kadehinin can bahşeden cürasından [istedim], o fıstık ağızlı, 'Olmaz.' demedi, var olsun."

câm-ı billûr içre kalmış cür'a-yı meydir müdâm
gün yüzüñde görünen la'l-i lebiñ ey meh-cebîn
(Yahyâ Beg: *Dîvân*: k. 13/15)

"Ey ay alınlı [güzel], senin güneş [gibi olan] yüzündeki kırmızı dudağın, billur kadeh içinde kalmış içkinin cürasıdır."

Bayram

îd

Millî ve dinî bakımdan önemi olup törenlerle kutlanan günlere bayram denir. Bayram sözcüğü mecazen sevinç, neşe anlamındadır. Îd-i ramazan ve îd-i kurban, (îd-i adhâ) olmak üzere iki dinî bayram vardır. Ramazan Bayramı üç gün, Kurban Bayramı ise dört gündür. Bayram, hilâl-i îdin (bayram hilali) görülmesiyle başlar. Bayramda büyükler, akrabalar, ahbaplar, komşular ziyaret edilir ve bayramlaşılır. Dargınlar barıştırılır, saçı saçılır, bayram aşı ikram edilir. Hediye alınır, verilir. Çocukların ellerine kına yakılır. Ramazan Bayramı'nda etfâl-i îd (bayram çocukları) bir alay oluşturarak ev ev dolaşırlar. Çocuklara, hane sahibinin durumuna göre para, mendil, şeker vb. verilir. Kurban Bayramı'nda ise ellerinde çatallı değneklerle akraba ve komşuları ziyaret ederler. Onlara küçük parçalar hâlinde kurban etinden verilir, bu eti değneğe geçirirler. Çocukların alınlarına kurbanın kanından sürülür. Kesilen kurban en çok yedi hisse olur. Kesimden sonra paylaşım yapılır. Kurban yediye bölünür. Her hisseye birer işaret bırakılır. Buna 'ok atmak, ok bırakmak' denir. Bu iş genellikle çocuklara yaptırılır. Fakirlere kurban etinden dağıtılır. Bayramda oruç tutulmaz. Cami minareleri kandillerle süslenir. Bayram gününün gecesinden içkiler içilmeye başlanır. Allı renkli elbiseler giyilerek îdgâha (bayram yeri) gidilir. Burada atlıkarınca, dönme dolap, salıncaklar vb. kuruludur. Büyükler mesire yerlerine giderek bayram eğlencelerine katılırlar. Dükkânlarda çeşitli meyveler satılır. Hıristiyanların da 'kâfir bayramı' denilen bayramları vardır. O gün için yumurtalar boyanır, çeşitli eğlenceler düzenlenir. Klasik şiirimizde âşığın bayramı sevgilinin hilale benzeyen kaşlarını gördüğü zaman başlar. Ayrılık orucu sona erer. Bayramlık olarak sevgiliden öpücük istenir. Sevgilinin güzelliği bayrama benzetilir. Îd-i visâl, vuslat 'kavuşma bayramı' demektir. Âşık vuslat bayramında saçı için göz kâsesini gözyaşı incileriyle doldurmuştur. Bahar mevsimi geldiğinde tabiat bayram yerine döner. Âşık, Kurban Bayramı'nda sevgilinin kurbanı olur. Kurban Bayramı ile ilgili olarak Hz. İsmail, gûsfend (koyun), kebş-i İsmail (Hz. İsmail'e gelen koç) zikredilir.

kaşlarıñ yayını 'îd ayı gibi gözlediğim
bu ki cânım siperi terk ola kurbânıñ için (Şeyhî: *Dîvân*: g. 136/5)

"Kaşlarının yayını bayram ayı gibi gözlemem şundandır: Sana kurban/yakın olmak için canımın siperi/kalkanı/engeli kalmasın."

kılalım her gece bayrâm kaşınıñ ayı ile
çü güneş yüzün ile tutmuşuz uş orucunu
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 749/2)

"Kaşının ayı ile her gece bayram yapalım, çünkü güneş yüzünle işte orucunu tutmuşuz."

hûblar bayrâmlık in'âm edip 'âşıklara
her güzelden âhîniñ bir bûse düştü payına (Âhî: *Dîvân*: g. 103/5)

"Güzeller âşıklara bayramlık verince Âhî'nin de payına her güzelden bir öpücük düştü."

İşret

'ayş u nûş

'Yeme içme, eğlenme; içkili, sazlı sözlü sohbet ve eğlence' anlamlarındadır. Eğlence meclislerinin zamanı bahardır. Kışın kasvetinden kurtulanlar, güllerin ve öbür çiçeklerin açtığı, tabiatın yeşerdiği bu mevsimde eğlence meclisleri düzenlerler. Şarap, kadeh, sürahi, bülbül şakımaları, musiki, mumlar, mumların çevresinde dönen kelebekler, sürahiden şarap dökülürken çıkan kul kul sesleri, meclisi süsleyen güzeller, kebaplar ve nukl adı verilen mezeler işretin unsurları arasındadır. Eğlencenin düzenlendiği bir başka zaman dilimi bayramlardır. Özellikle Ramazan Bayramı'nda yapılan yeme içme toplantıları büyük bir

sevincin kaynağı olarak kabul edilir. Âşıklar için sevgiliyi görme fırsatı sunan işret meclisleri son derece değerlidir. Sevgiliyi görmek ve şarap içip eğlenmek hüznün dağılmasını sağlasa da geçici olduğu için kusurludur. Eğlencenin ardından baş ağrısı ve hicran hâkim olur. Bu çerçevede şairler, dünya hayatını da gelip geçici bir eğlence zamanı olarak görürler.

sâger tarîk-i ʻişreti taʻlîm edip güle
savt-ı surâhî nağmeler öğretti bülbüle (Hayâlî: *Dîvân:* 364/g. 44/1)

"Kadeh, güle eğlence usulünü gösterip sürahinin sesi de bülbüle nağmeler öğretti."

rûz-i ʻîd erdi geliñ ʻişrete âgâz edelim
dün harâm idi yeme içme bugün oldu helâl
(Necâtî: *Dîvân*: k. 16/13)

"Bayram günü geldi, gelin eğlenmeye başlayalım; yeme içme dün haramdı bugün helal oldu."

mevsim-i güldür *yakînî* ʻayş u ʻişret çâğıdır
içelim raʻnâ güzellerle şarâb-ı laʻl-i nâb (Yakînî: *Dîvân*: kt. 1/2)

"Ey Yakînî, gül mevsimi yiyip içip eğlenme zamanıdır; biz de seçkin güzellerle saf şaraptan/dudaktan içelim."

İsfahan

İran'ın dördüncü büyük şehridir. Adı Arapça kaynaklarda Sibâhân, İsbahân, kimi eski Farsça kaynaklarda Sipâhân olarak geçer. Sözlük anlamı 'atlı askerler' demektir. Rivayete göre Gave buradan çıktığı için Direfş-i Gavyani adlı bayrağı taşımak şerefi buradaki halka verilmiştir. Deccal'in burada bir dükkânın kuyusundan çıkacağı rivayet edilir ve bunu ifade etmek üzere çâh-ı İsfahan tabiri kullanılır, aynı zamanda büyük kıtlığın da İsfahan'dan doğacağına inanılır. İsfahan'da kırk gün oturanlar bencil ve cimri olurmuş. Sürmenin İsfahan'da bulunan köylerden birinin adı olduğu ve en iyi sürmenin burada çıktığı söylenir. Bu sebeple edebiyatta kühl-i İsfahânî tabiri çok geçer. Zindân-ı İskender tabirinden de İsfahan anlaşılmalıdır. Yine edebiyatta zaman zaman "çâr-bâğ" ibaresi geçer, bu da İsfahan'da eskiden yapılmış büyük sarayları ve geniş vadileri ifade eden bir tabirdir. İsfahan kelimesinin şiirde vezin gereği Sifâhân şeklinde yazılıp okunduğu vakidir.

tûtiyâ gibi kaparlar ey gözüm nûru sabâ
gerd-i râhıñdan iletirse sıfâhândan yaña (Sâfî: *Dîvân:* 6[b])

"Ey gözümün nuru, canımın canı, saba rüzgârı, senin yolunun toprağını İsfahan'a götürürse onu tutiya gibi kapışırlar."

n'ola görünmese gözüme kühl-i isfahân
mir'ât-i dîdem üzre anıñ hâk-i pâsı var (Emrî: *Dîvân*: g. 87/2)

"İsfahan sürmesi gözüme görünmese ne olur; göz aynam üstünde onun ayağının toprağı var."

ayağı tozun gözüne edinir sürme kemâl
kim iletse *zâtiyâ* nazmuñ sıfâhândan yaña (Zâtî: *Dîvân*: g. 46/7)

"Zâtî, şiirini İsfahan'a gönderse Kemal, onun ayağı tozunu gözüne sürme yapar."

Aden

Yemen'in güneyinde Umman Denizi sahilinde bir kasabadır. Denizden çıkarılan incileri ile meşhurdur. Aden incisi delinince kıymeti artarmış. Şiir inciye benzetildiğinde şairler kendilerini Aden Denizi'ne benzetirler. Edebiyatta cömertliğin sembolüdür. Büyük, iri taneli incileri sebebiyle dişler ve gözyaşı Aden incisine benzetilmiştir.

me'âlî sûzen olmaz delmege hergiz müjeñ gibi
ki eşkiñi nihâyetsiz seniñ dürr-i 'aden gördüm
(Meâlî: *Dîvân*: g. 146/5)

"A Meâlî, senin gözyaşını sayısız Aden Denizi incisi olarak gördüm. [O incileri] delmek için senin kirpiğin gibi bir iğne asla bulunmaz."

deler elmâs-ı müjem dür yaşımı tuhfe için
ki delinse_artar imiş kıymeti dürr-i 'adeni (Vasfî: *Dîvân*: g. 93/4)

"Kirpiğimin elması hediye için gözyaşı incimi deler; Aden incisi delindiğinde kıymeti artarmış."

hurde geçüben dendân-ı nigâr
deldi yüreğin dürr-i 'adeniñ (Zâtî: *Dîvân*: g. 721/3)

"Sevgilinin dişi, Aden incisini kale almayarak onun yüreğini deldi."

Cennet

bağ, behişt, cinan, ravza

Cennet, 'etrafı çevrili, toprağı büsbütün kapatacak biçimde yeşilliklerle kaplı bahçe' demektir. Farsçası behişt, Türkçesi uçmak'tır. Sekiz cennet olduğu rivayet edilir: 1. cennet, beyaz inciden dâru'l-celâl, 2. cennet, kırmızı yakuttan dâru's-selâm, 3. cennet, yeşil zebercedden cennetü'l-me'vâ, 4. cennet, sarı mercandan cennetü'l-huld, 5. cennet, beyaz gümüşten cennetü'n-na'îm, 6. cennet, kırmızı altından cennetü'l-firdevs, 7. cennet, sarı miskten cennetü'l-karâr; 8. cennet, el değmemiş inciden cennetü'l-adn. Kevser, tesnim, selsebil, rahîk-i mahtûm ırmakları Adn cennetinin içindedir. Cennetteki meleklerin başı ve bekçisi Rıdvan, hizmetçileri huri ve gılmandır. Şiirde, cennet sevgilinin köyü, cennet zevki, sevgilinin vuslatı, oradaki şerbetler şarap, ırmaklar sevgilinin dudağı mukabilidir. Hz. Âdem'le birlikte anılır, âşıklar sofilere kıyasla orada bulunmak istemezler, Cennet, Arş'ın ve Tuba'nın altında, Şam şehrinin altında ya da üstündedir. Cehennemden çıkanlar oraya girer, cimriler giremez, şehitler Firdevs cennetine gider, gecesi yoktur, hayat ebedîdir, orada perhiz yapılmaz, üzüntü çekilmez, taşı toprağı altındır.

göñül eşigiñ umar cânın etmedin kurbân
ne çâre cennete girmege kişi olsa bahîl (Avnî: *Dîvân*: g. 49/4)

"(Ey sevgili), gönlüm, canını kurban etmeden senin eşiğine ulaşmak istiyor. Ne var ki kişi cimri olursa cennete giremez."

hem-ser olmaz bâğ-ı hüsn içre saña bir serv-kad
cennetiñ birdir hemân ancak değil tûbâsı çok
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 104/3)

"Güzellik bağı içinde sana benzer bir servi boylu bulunmaz; cennetin Tuba'sı da zaten bir tanedir, çok değil."

su kevser sâkî gılmân hûrîdür yâr
beri gel cennet oldu sahn-ı gülzâr (Meâlî: *Dîvân*: g. 41/1)

"Su, Kevser; sâkî, gençler; sevgili de huridir. Buraya gel, gül bahçesi de cennet oldu."

Cehennem

cahîm, dûzah, tamu

Allah'a inanmayanların veya inandığı hâlde ona ortak koşanların, onun emir ve yasaklarına uymayanların ahirette cezalandırılacakları yerdir. Cehennem, Saîr, Sakar, Cahîm, Hutame, Lezâ, Hâviye olmak üzere yedi kat veya yedi tabakadır. Yakıtı taşlardır. Osmanlı şiirinde tahmin edileceği gibi ateş, od, nâr, nîrân, azâb, kâfir, günah, günahkâr, zebânî gibi kelime ve kavramlar eşliğinde geçer. Bunlara tezat oluşturacak şekilde cennet, behişt, firdevs, me'vâ, Rıdvan, hûrî, ravza, melek, iman ve cennet gibi ke-

limelere yer verilir. Ayrıca cehennemle korkutması sebebiyle vaiz, cennet arzusu ve cehennem korkusuyla yaşaması bakımından zahid, cehennem kavramının tamamlayıcı unsurlarındandır. Âşık için cennet arzusu da cehennem korkusu da yoktur. Onun hedefi Allah'ı görmek ve onun rızasına nail olmaktır. Bu çerçevede *dîdâr* kelimesi özellikle kullanılır. Şairler, cehennem azabını ayrılık acısıyla kıyaslarlar ve ayrılığın cehennemden daha acı verici olduğunu iddia ederler. Sevgilinin olmadığı her yer cehennemdir. Âşık, vaizin cehennem tasvirlerine kulak asmaz. Cehennem, âşığın aşk ateşiyle dolu gönlüne, gül bahçesine ve âh ateşine benzetilir.

kapıñdan ayrı her menzil dile dûzah olur cânâ
gerekse gülşen-i 'âlem gerek bâğ-ı cinân olsun
(Hecrî: *Dîvân*: g. 112/3)

"Ey sevgili, kapından ayrı her yer, gerek dünyanın bahçeleri, gerek cennet bahçesi olsun gönlüme cehennem olur."

vâ'izâ nâr 'azâbı ile beni korkutma
şol cehennem dediğiñ âteş-i hicrân değil a (Necâtî: *Dîvân*: g. 500/4)

"Ey vaiz, beni cehennem azabı ile korkutma; şu cehennem dediğin ayrılık ateşi değil ya!."

zâhid ederse cennet-i kûy-ı habîbi terk
bi'llâhi mâni' olma ko gitsin cehenneme (Necâtî: *Dîvân*: g. 545/2)

"Zahid, sevgilinin cennet gibi mahallesini terk ederse aman ha sakın engel olma, bırak gitsin cehenneme."

Hava

hevâ, rûzigâr, yel

Toprak, su ve ateşle birlikte dört unsurdan birisi olan hava, 'yeryüzünü kaplayan ve canlıların yaşamasını sağlayan, hafif, renksiz ve kokusuz gaz' anlamının yanı sıra 'musikideki nağme ve nağmeler topluluğu' anlamlarında kullanılmıştır. *Hava* şiirde, hafifliği ve hovardalığı temsil eder. Havayla bağlantılı olarak en çok geçen unsurlar âşıkların ahı ve rüzgârdır. Âşıkların ahı ateşli ve yakıcıdır. Buna karşın zahid, vaiz ve sufi gibi tiplerin nefesinin soğuk olduğu söylenir. Sevgili havai tabiatlı bir kimse olarak tarif edilir. *Hevâ* kelimesinin aynı zamanda 'heves, arzu, istek, tutku; aşk' anlamlarına geliyor olması, şairlerin zengin çağrışımlar yapmasına imkân tanır. Habâbın (hava kabarcığı) içinde hava bulunması, yelkenlerin havayla dolması, mevsimlerin kendilerine mahsus havaları, 'bulutlu ve hafif serin hava' demek olan sünbül-hava tabiri havayla ilgili olarak söz konusu edilen unsurlardandır. Bunlara ek olarak esip savurmak, yele vermek, yel gibi yolunda yelmek, yelip yöpürmek, yavuz yel esmek, bâd-ı hevâ, hevâya yeltenmek, hevâya uymak, hevası götürmemek, hevâsında uçmak biçimindeki deyimler ve ibareler hava ile ilgili beyitlerde çağrışımlara sahne olacak şekilde geçer.

yanarsam âteş-i hecre n'ola çün tıynetim olmuş
hevâ-yı 'aşkıñ ile hâk-i gamdan âb-ı fürkatten
(Hecrî: *Dîvân*: g. 106/3)

"Ayrılık ateşiyle yanarsam şaşılmaz; çünkü hamurum, aşkının hevesi, gam toprağı ve ayrılık suyuyla yoğrulmuş."

gam-ı zülfüyle âh ettim gülüp ol gonce açılmış
belî nâzik-tabî'at kesb eder sünbül-havâdan hazz
(Yakînî: *Dîvân*: g. 84/3)

"Zülfünün gamıyla âh ettim, o gonca gülüp açılmış. Doğrusu o ince yaratılışlı güzel, sünbül havasından (serin hava) tat alır, hoşlanır."

selîkî her kimiñ k'ola dimâğı pür-hevâ çün ney
nedâmet bezm-gâhında işi feryâd-imiş bildim (Selîkî: *Dîvân*: g. 40/5)

"Ey Selîkî, anladım ki kimin aklı fikri ney gibi arzu ve istekle/havayla dolu olursa işi pişmanlık meclisinde feryat etmekmiş."

Su

âb, mâ

Hava, toprak ve ateşle birlikte dört unsurdan birisi olan su beraklık, parlaklık, temizlik ve akıcılık gibi özellikleri sebebiyle saflığı, hayatı ve canlılığı temsil eder. *Kur'an-ı Kerim*'deki her şeyin sudan yaratıldığına dair ayet (21/Enbiyâ, 30), suyun dirilticilik vasfının şiirlerde güçlü çağrışımlarla vurgulanmasına sebep olmuştur. Suyun rengi ve parlaklığı, sevgilinin yanakları ve yüzüyle bağlantılı olarak kullanılır. Akışı, yüz üstü sürünmek, yüzünü yere koymak, yer öpmek ve başını taşlara vurarak dolaşmak gibi deyimlere konu olmuştur. Beyitlerde suyla tezat oluşturacak şekilde özellikle ateş bulunur. Ateşi ve suyu birbirine karıştırıbildikleri iddiasında olan şairler kendilerini büyücü, yaptıkları işi de büyü olarak tanımlarlar. Bunun yanı sıra hava, toprak ve ateş de suyla bir arada geçer. Su verilerek sertleştirilen peykân (ok ucu), hançer ve kılıç gibi savaş aletleri suyla bağlantılı olarak söz konusu edilen unsurlar arasındadır. Beyitlerde örneklerine rastlanan, suyun içerisine düşen kılın canlanıp yılana veya ejderhaya dönüşeceğine dair inancın da suyun dirilticilik vasfıyla ilgili olduğu söylenebilir. Osmanlı şiirinde müstakil olarak *su* ve *âb* redifli şiirler yazılmış ve suyla ilgili sayısız hayaller geliştirilmiştir. Şiirlerde suyla ilgili olarak, suya vermek, yüreğine su serpmek, ocağına su kuymak, yerinden su çıkmak, suya salmak, su gibi ezberlemek, suya götürüp susuz getirmek, su gibi alçağa akmak, suyun yerini hiçbir şey tutmaz, su bulanmayınca durulmaz, arasından su sızmamak, bir içim su, ağzına penbeyle su tamzırmak, ayağına su dökmek ve eline su dökememek gibi birçok deyim zengin bir birikimi yansıtacak şekilde şiirlerin hayal dünyasını süslemektedir.

▸

ravza-i kûyuna her dem durmayıp eyler güzâr
'âşık olmuş gâlibâ ol serv-i hoş-reftâre su (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/11)

"Su, galiba o selvi boylu, güzel salınışlı sevgiliye âşık olmuş; bu yüzden sürekli, hiç durmadan onun mahallesinin bahçesine doğru akıyor."

ölürüm hecr ile göster 'ârızıñ kim hoş değil
hastadan rihlet deminde suyu pinhân eylemek
(Necâtî: *Dîvân*: g. 315/4)

"Ayrılıktan ölmek üzereyim, yanaklarını göster; çünkü, ölüm yaklaştığında hastadan suyu gizlemek hoş olmaz."

su gibi sâf olmadı toprakdan alçaktır bugün
âteş-i 'aşka hevâñ-ile şu dil kim yanmadı
(Hecrî: *Dîvân*: g. 132/6)

"Su gibi saf olmayan, senin arzunla (havanla) aşk ateşine yanmayan gönül, bugün topraktan daha alçaktır."

Toprak/Toz

hâk, gil, âb u gil

Hava, ateş ve su ile birlikte dört unsurdan birisi olan toprak, alçak gönüllülüğü temsil eder. Ayaklar altında bulunmasıyla bir yandan tevazu timsali sayılırken öbür yandan hor ve hakir sıfatlarıyla anılır. Âşıklar kendilerini, bütün belalara göğüs germeleri, alçak gönüllü olmaları, sürekli aşağılanmaları ve başlarına gelen her şeye katlanmaları sebebiyle toprağa benzetirler. Âşıkların bedeni, sevgilinin yolunda ayaklar altında ezilen veya rüzgâr tarafından savrulan toz toprak şeklinde tasavvur edilir. İnsanın bir avuç topraktan yaratılması sebebiyle Hz. Âdem beyitlerde özellikle zikredilir. Bunun yanı sıra balçık (âb u gil) yaratılışla bağlantılı olarak geçer. Peygamber Efendimizin Hz. Ali'ye vermiş olduğu *Ebû Türâb* lakabı beyitlerde toprakla ilgili olarak yer alan unsurlardandır. Özellikle *bâ* kafiyesindeki gazellerde *Kur'an-ı Kerim*'deki "yâ leytenî küntü türâbâ" (78/Nebe', 40) ayeti zengin hayallere konu olacak şekilde iktibas edilmektedir. Şairler beyitlerde hava, ateş, su ve topraktan oluşan dört unsuru çeşitli ilgilerle veya uzak-yakın çağrışımlarla işlerler. Toprağın kuraklıktan yarık yarık olması, akan sellerden dolayı aşınması, rüzgârlar tarafından tozlarının savrulması; top-

raktan çanak çömlek yapılması, sürme (kuhl, tûtiyâ) imal edilmesi ve iksirin toprağı altına çevirmesi gibi hususlar beyitlerde çeşitli şekillerde dile getirilmektedir. Gökten geleni yer kabul eder, başına toprak saçmak, yolunda toprak olmak, toprağa yüz vurmak, yerle bir olmak, ya suyu ya toprağı çekmek, topraktan götürmek, gözünü toprak doyurmak, toprak döşenmek, kanını toprağa karmak, ayak toprağı ve yüzü suyunu toprağa dökmek gibi birçok deyim ve atasözü beyitlerin söz değerini artıracak ustalıkla kullanılmıştır.

haşre dek saklayayın mihr-i ruhuñ sînemde
çürümezmiş hele toprakta kur'ân ehli (Necâtî: *Dîvân*: g. 619/5)

"Yüzünün aşkını ta kıyamete kadar göğsümde saklayayım; çünkü, Kur'an ehli toprakta çürümezmiş."

deşt-i gamda dil sabâ-y-ile vedâ' edip dedi
'âkıbet derd-ile hâk oldum yürü sen kal esen
(Hecrî: *Dîvân*: g. 111/4)

"Gönül, gam çölünde saba yeli ile vedalaşıp 'Ben sonunda dert ile toprak oldum, haydi sen esen kal!' dedi."

âhir dilâ 'imâret-i 'âlem harâbdır
aslı havâ vü âteş ü âb ü türâbdır (Yakînî: *Dîvân*: g. 44/1)

"Ey gönül, cihanın binasının aslı hava, ateş su ve toprak olduğundan en sonunda o da harap olacaktır."

Ateş

od, nâr, sûz

Hava, su ve toprakla birlikte dört unsurdan birisi olan ateş, aşkla bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Bu çerçevede *âteş-i aşk* tamlaması beyitlerde sıklıkla geçer. Ayrıca ateş, âşığın gönlünü ve ciğerini yakıp kavuran bir unsur olarak işlenir. Bu tür beyitlerde ciğerin veya bedenin kebap olduğunu dile getiren şairler, ahlarının da ateşler saçtığından söz ederler. Sevgilinin kırmızı yanaklarıyla parlak yüzü de ateşe benzetilir. Kahır, hicran, cefa, gül, erguvan, kadeh ve dudak ateşle ilgili olarak geçen unsurlardandır. Rüzgârın ateşi artırması, gözyaşının gönül ateşine serpilmesi, ateşin sirkeyle kolay sönmesi, gece çıkan yangının daha zararlı olması, ateşe kül dökülmesi, gece ateş dumanının görülmemesi, ateşin alevlerinin zeban/dil olarak nitelenmesi, pamuk ve cam kullanılarak ateş yakılması, Hz. İbrahim'e ateşin gül bahçesi olması, kervanların geride ateş bırakması gibi inançlar; ateş olmayan yerden duman çıkmaz, ateş yanan yerde çimen bitmez, ateş karanlıkta gizlenmez, başında od yakmak, od ocak olmak, yerini od eylemek, od urmak, od salmak, baş kaldırmak, nur etmek şeklindeki deyim ve atasözleri; kül, külhan, yangın, semender, ocak, ateşperest, ateşgâh ve kervân gibi kelimeler ateş çerçevesindeki beyitlerde renkli hayallerle işlenmektedir.

ey *fuzûlî* kime sûz-ı dilimi şerh edeyim
yok benim gibi yanan âteş-i hicrân içre (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 254/7)

"Ey Fuzûlî, gönlümdeki yangını kime anlatayım? Benim gibi ayrılık ateşiyle böylesine yanan kimse yok ki."

ben her ne der isem derim aña sakın sen
'aşk âteşinden olma cüdâ bir nefes göñül
(Necâtî: *Dîvân*: g. 330/3)

"Ey gönül, ben ona ne dersem diyeyim sen sakın bir nefes bile olsun aşk ateşinden ayrı düşme."

şerâr-ı nâr-ı âhımdan bilirler sînede 'aşkıñ
kişi vîrânede âteş yakıp nice nihân eyler (Hecrî: *Dîvân*: g. 51/4)

"Göğsümde sakladığım aşkını, âh ateşimin kıvılcımlarından anlarlar; insan, harabede ateş yakıp bunu nasıl gizler?"

Bahçe/Bâğ

gülistan, gülşen, gülzâr, ravza, hadika, gül-geşt, bostan

'Asma kütüğü; üzüm yetiştirilen yer; çimenler, meyveli ağaçlar ve çiçeklerle kaplı sulak yer' anlamlarındadır. Osmanlı şiirinde somut ve soyut birçok unsurla ilgili olarak kullanılır. Sevgilinin yüzü ve yanakları, güzellik (hüsn, cemal, letafet), aşk, şiir, nazım, belagat, meclis, işret, kalp, gönül, eğlence, cihan, dehr, vücud, ağaç, yaprak, meyve, bülbül, cennet, behişt, İrem, Nevruz, bostan, bâğbân (bahçıvan), cömertlik, övgü, fazilet, lütuf/ihsan, ümit, marifet, vuslat ve bela gibi kelime ve kavramlar bağ eksenindeki beyitlerde söz konusu edilmektedir. Türkçe 'bir şeyleri bağlamada kullanılan ip' anlamındaki *bağ* sözcüğü de doğrudan veya işaret yoluyla beyitlerde geçer. Bahçe tasvirleri büyük ölçüde hayalîdir. Cennet bahçelerini andıran yeşillikler, çiçekler ve meyvelerle süslü bahçe tanımları yapılır. Fidan dikmek, seyre çıkmak, eğlence meclisleri kurmak ve dinlenmek gibi faaliyetler de bahçeyle birlikte geçen unsurlardandır. Şairler bağda dolaşmaya çıkan sevgiliyi görme imkânı bulurlar. Bu yüzden içinde sevgili bulunan bağ, cennet bahçelerini kıskandıracak güzelliğe sahip olur.

câm-ı la'liñ hasretiyle cân verirse *zâtî*yi
defn edip bir bağ arasında dikiñ tâk üstüne
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1311/8)

"Kırmızı şarapla dolu kadeh gibi dudağının hasretiyle can verirse, Zâtî'yi bir bağa gömüp üstüne de asma fidanı dikin."

ol yüzü gülsüz ayak bağı-durur bâğ-ı vücûd
eyle ey cân bülbülü 'azm-i gülistân-ı 'adem
(Hayretî: *Dîvân*: g. 277/3)

"O gül yüzlü olmayınca bu varlık bahçesi, ayak bağından başka bir şey değildir; ey can bülbülü, sen yokluk güllüğüne doğru uç."

pür idi bâğ-ı hayâtım şükûfe-i şâdî
yüzüme bak gör e onuñ hazânı gelmedi mi
(Hayâlî: *Dîvân*: 433/g. 86/3)

"Hayat bahçem mutluluk çiçekleriyle doluydu; şimdi yüzüme bir bak da gör, onun güz mevsimi gelmedi mi?"

Bostân

bûstân

'Çiçek bahçesi, sebze bahçesi, kavun karpuz' anlamındadır. Sözcükle birlikte firdevs (cennet bahçesi), gülzâr (güllük), gül ve sünbül (sümbül) çiçeği de anılır. Bostanda akarsu ve dolap (değirmen) vardır. Şairler tarafından sözcük Sa'dî-yi Şîrâzî'nin (ö. 1291) *Bostân* adlı eseri ile tevriyeli biçimde kullanılır. Bustân-ı hüsn (güzellik bostanı), bustân-ı ser-i kûy (sevgilinin mahallesinin/konağının başındaki bostan), bustân-ı cân (can bostanı), bustân-ı cihân (dünya bostanı) vb. şeklinde tamlamalar oluşturulur. Gönül ve sine bir bostana benzetilir.

ol serv ger gelirse gönül bûstânına
gözüm yaşı bu demde oña cûybâr ola (Hayâlî: *Dîvân*: 108/g. 24/2)

"O servi boylu sevgili eğer gönül bostanına gelirse gözümün yaşı o anda ona akarsu olsun."

hayretîyi bûstân-ı dehrde dolâb-veş
döne döne iñleten bu gerdiş-i gerdûndur (Hayretî: *Dîvân*: g. 93/5)

"Hayretî'yi dünya bostanında dolap gibi döne döne inleten bu feleğin dönekliğidir."

ruhuñ gül-berg-i bûstân-ı iremdir
dehânıñ gonca-yı bâğ-ı 'ademdir (Bâkî: *Dîvân*: g. 147/1)

"Senin yanağın İrem bostanının gül yaprağıdır, ağzın ise yokluk bağının goncasıdır."

Çimen

çemen

Yeşil otlarla bezenmiş geniş alana denir. Çimende yeşil renk, düzlük ve genişlik söz konusudur. Ağaç ve çiçeklerin bulunduğu, bahçenin oturulacak gölgelik, çayırlık kısmıdır. Zevk ve eğlence yeridir. İşret meclisi olarak tasavvur edilir. Meclis, sâkî, kadeh ile birlikte anılır. Gül, gonca, sûsen, nergis, menekşe, servi, sanavber, nihal orada bulunur. Genişliği sebebiyle sahn-ı çemen tabiri kullanılır. İlkbaharda çimen seyrine çıkılır. Çimen, hemen toprağın sathındadır. Bu durum 'çimen gibi hâke (toprağa) yüz sürmek olarak tabir edilir. Kara yerden şehit kanlarına benzeyen laleler bittiği için çimen 'ibret-nümâ' olarak anılır. Çimen kalıcı değildir. Meclis, mahalle, dil, âşık, mülk, Mısr, dünya, vâdî-yi Eymen, zehr-i minnet, hatt-ı sebz, mektep vb.ne benzetilen olur.

çimende bülbülüñ bah gulguluna
ki ne odlar saçar bu dertli câna (Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 167/2)

"Çimende bülbülün ötüşüne bak, bu dertli cana ne ateşler saçıyor."

bâğbân-ı çimen-i dehre hayâl-i deheniñ
sebeb-i terbiyet-i gonca-yı handân olmuş (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 128/5)

"Senin ağzının hayali, dünya çimeninin bahçıvanına gülen goncayı yetiştirme sebebi olmuş."

görüp reftârını gülşende ol serv-i hırâmânıñ
teb-i gamdan oña 'âşık olup serv-i çimen titrer
(Rahmî: *Dîvân*: g. 36/4)

"Çimenin servisi, gül bahçesinde o salınan servinin yürüyüşünü görünce ona âşık olur da gam sıtmasından titrer."

Dıraht

devha, şecer, eşcâr

Ağaç demektir. Genel olarak ağaç kış mevsiminde yapraklarını döker, gölge verir, bağ ve bahçelerde bulunur. İlkbaharda rengârenk olur. Dıraht-ı raht (ağaç takımı), dıraht-ı bî-semer (meyvesiz ağaç), dıraht-ı mîve (meyve ağacı), dıraht-ı mîvedâr (meyveli ağaç), dıraht-ı ümîd (ümit ağacı), dıraht-ı furkat (ayrılık ağacı), dıraht-ı huşkter (kuru ağaç), dıraht-ı ravza (cennet ağacı), dıraht-ı şükûfedâr-ı sefîd (beyaz çiçekli ağaç) gibi tamlamalar içinde kullanılır. Ten, âdem, âşık, Tur Dağı, donanma, çadır, elif, ok, zahid, ateş, akçe, baht, bulut, dîvâne, çocuk, devlet, huri, kaş, el vb. unsurlara benzetilen olur.

'ayş için gülşen şebistânın münevvre kılmağa
her ağaçta astı bir kandîl-i pür-envâr gül (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 9/30)

"Gül, eğlence için gülşen haremini aydınlatmak maksadıyla her ağaca çok parlak bir kandil astı."

her şükûfe dehen ü berg zebândır gûyâ
zikreder hâlıkını hâl dili ile eşcâr (Hayâlî: *Dîvân*: 9/k. 2/2)

"Sanki her çiçek ağız, her yaprak dildir; ağaçlar hâl diliyle Allah'ı (cc.) zikreder."

şâhlar üzre şükûfe bâd ile oynar güler
tıfla beñzer kim ağaçtan ata olmuştur süvâr (Nev'î: *Dîvân*: k. 15/6)

"Dal üstündeki çiçekler rüzgârla oynar, güler; bu hâlleriyle tıpkı ağaçtan ata binmiş çocuklara benzer."

Âbnûs

Abanoz ağacı demektir. Hint abanozu da denir. Çok sert, kırmızı ve siyah renkte bir ağaç olup sıcak iklimlerde yetişir. Bu ağa-

cın yaprağı toz hâline getirilerek göz iltihaplarına ve yaralara sürülür. Siyah renkli abanoz daha makbuldür. Kuş kafesi, ok, terazi bu ağaçtan yapılır. Dayanıklı bir ağaçtır. Klasik şiirde çoğunlukla ok ile ilişkilendirilir.

vezni için hâk-i rehiñ kühline kaşım gözlerim
keffesi la'l âbnûsî bir terâzîdir baña (Muîdî: *Dîvân*: g. 9/4)

"Senin yolunun toprağından olan sürmeyi tartmak için kaşımla gözlerim bana kefesi kırmızı abanozdan yapılmış bir terazidir."

müjeñ ger seng-diller göñlünü alsa 'acep olmaz
onuñ tek âbnûs oh lâyıkı fülâd peykândır (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 89/2)

"Eğer kirpiğin taş kalplilerin gönlünü alsa şaşılmaz, onun gibi abanozdan yapılmış okun layığı çelik temrendir."

âzâd olup yine kafes-i âbnûstan
gülzâr-ı 'arşı tûtî-yi sebz etti âşiyân (Nev'î: *Dîvân*: k. 39/7)

"Yeşil papağan abanoz kafesten kurtulup gök güllüğünü yuva edindi."

Ar'ar

serv-i kûhî

Ardıç ağacı demektir. 1-7 m. boyunda, koyu renkli, kuru ve taşlı toprağı seven bir ağaçtır. Yaprakları sivridir, servi gibi pul puldur, yaz ve kış dökülmez. İki çeşittir. İyisi siyah renkli, dolu taneli, yağlı ve yeşil yapraklıdır. Ardıç kuşu tanelerini yer, bezir kısmını bırakır, bunlar ar'ar tohumu olur. Akdeniz bölgesinde yetişeninden ardıç katranı elde edilir. Dayanıklı bir ağaçtır. Klasik edebiyatta Hz. Musa'nın asası, nîze (mızrak), liva (sancak), âdem, sevgili, sevgilinin boyu vb. ile benzerlik oluşturur.

ger ölürsem kâmeti reşkiyle ol serviñ beni
bir yere defn eyleñiz kim sâye-yi 'ar'ar düşer (Bâkî: *Dîvân*: g. 429/2)

"Eğer o serviye benzeyen sevgilinin boyunu kıskanmaktan dolayı ölürsem ardıç gölgesinin düştüğü yere beni gömün."

görüñ ki 'ar'ar-ı mînû 'asâ-yı mûsâ-veş
'adûya karşı yılan dilli nîzedir şeklâ (Yahyâ Bey: *Dîvân*: k. 12/8)

"Cennet ardıcı şekil olarak Hz. Musa'nın asası gibi düşmana karşı yılan dilli bir mızrak olmuştur, bakın."

ol kâmet-i 'ar'arla durup 'arz-ı cemâl et
gam-hânemizi reşk-i riyâz-ı irem et gel (Nev'î: *Dîvân*: g. 293/2)

"O ardıç boyunla durup cemalini göster, gel, gamhanemizi İrem cennetinin kıskandığı bir yere dönüştür."

Bakkam

bakam

Keçiboynuzugiller ailesinden kızılağaçtır. Vatanı Hindistan ve Zengibar'dır. Ayrıca ovalarda, rutubetli yerlerde ve ırmak kenarlarında yetişir. Kızıl renkli olup dikenli bir ağaçtır. Dalları tıpta kullanılır. Yaraların ve cerahatli çıbanların iyileştirilmesinde, kesiklerden akan kanın durdurulmasında faydalıdır. Kabuklarının kullanımı kabızlığa neden olur. Kökleri ise zehirlidir. Bu ağaçtan kırmızı boya elde edilir. Kalem ve kalem kutusu yapımında kullanılır. Klasik şiirde daha çok kırmızı rengi dolayısıyla ve *bak-* ile tevriyeli olarak kullanılır.

çün bakam rengine çekti ba'zı evrâkın çınâr
ellerin hınnâ ile sankim nigâr etti hızâb (Cafer Çelebi: *Dîvân*: k. 23/5)

"Çınar bazı yapraklarını kızılağaç rengine benzetti, sanki sevgili ellerini kına ile boyadı."

vere benefşe ile berg-i erguvân çimene
safâ-yı zînet-i peyvend-i âbnûs u bakam (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 16/2)

"Menekşe ile erguvan yaprağı, abanoz ile kızılağacın kavuşturduğu süsün rahatlığını çimene verir."

gel-e bakam yüzüñe gonca-yı handân şekil
kana gark olsa gözüm lâle-yi nu'mân şekil (Hayâlî: *Dîvân*: 27/k. 8/8)

"Gözüm Numan şakayıkı gibi kana gark olsa da gülen gonca şekilli yüzüne bakayım/kızıl renkli yüzüne bakayım, gel!"

Bân

bîd

Söğüt ağacıdır. Akarsu kenarlarında yetişenine sepetçi söğüdü, dalları yere doğru sarkık ve perişan görünümlü olanına salkım söğüt denir. Farsçada bîd-i Mecnûn "ağlayan söğüt"tür. Su kenarlarında ve rutubetli yerlerde yetişir. Meyvesi olmaz, yaprağı ve külü tıpta kullanılır. Serviden kısadır. Gölgeli bir ağaçtır. Renginden dolayı toprak ile, sivri yaprakları dolayısıyla hançere benzetilir.

'ahd-i 'adliñde nesîm oldukça şâhâ perdeder
bîm-i kahrıñ savleti bîd ü çınârı titretir (Cafer Çelebi: *Dîvân*: ms. 32/20)

"Ey padişah, rüzgâr senin adaletinin devrinde perdedar oldukça kahrının hücumunun korkusu söğüt ile çınarı titretir."

tâlib-i dünyâ-yı dûndan ehl-i dil ummaz vefâ
meyve ümmîd eylemez 'âkil nihâl-i bîdden
(Hayâlî: *Dîvân*: 337/g. 80/4)

"Gönül ehli olanlar aşağılık dünyaya talip olandan vefa ummazlar, akıllı kimse söğüt ağacından meyve ummaz."

berg-i bîdi bâğda âb-ı revân üzre görüp
dediler akmış gılâfından bu tîğ-ı zer-nişân (Bâkî: *Dîvân*: k. 22/3)

"Söğüt yaprağını bağda akarsu üstünde görüp 'Bu altından yapılmış kılıç, kınından akmış.' dediler."

Çınar

çenâr

Çınar ağacı, dalları yaygın, gölgelik bir ağaçtır. Yaprakları büyük ve kalın olup el biçimindedir. Çiçekleri yuvarlaktır. Kabukları levha levha dökülür. Çınar, su kenarlarında ve nemli yerlerde yetişir. Ekilmez. Çenâr sâyesi (çınar gölgesi), berg-i çenâr (çınar yaprağı), şâh-ı çenâr (çınar dalı), dest-i çenâr (çınar eli) şeklinde tamlama oluşturur. Tehî-dest (eli boş, müflis), 'ayş ehli (eğlence ehli), âşık, abdâl, kad (boy), el, şeyh, hizmetkâr, âdem, yeşil tûtî (yeşil papağan), pençe, pençe-yi şehbâz (doğan pençesi), şâne (tarak), dua eden âdem gibi benzetmelere konu olur.

tehî-dest olduğıyçindir çınârıñ
elini alıp atarlar yabana (Nev'î: *Dîvân*: kt. 54/3)

"Züğürt olduğu için çınarın elinden tutup dışarı atarlar."

servi boyuña dest-i çınâr ere mi ey dost
tûbâ dahi ol kadd-ı hırâmâna erişmez (Hayâlî: *Dîvân*: 209/g. 30/4)

"Ey dost, çınarın eli senin boyuna erişebilir mi? Tuba bile salınarak yürüyen o boya erişemez."

perr ü bâl açmış yeşil tûtî iken berg-i çınâr
zerd olup ser-pençe-yi şahbâza dönmüştür hemân
(Bâkî: *Dîvân*: k. 24/6)

"Çınar yaprağı kanat açmış yeşil bir papağan iken sararıp sanki doğan pençesinin süsüne dönmüştür."

Nâr

enâr, rummân, gülnâr

Nar ağacı, çiçeği ve meyvesi için kullanılır. Kırmızı renkli olup taneleri küçüktür. Rengi dolayısıyla yanak ve yüze, şekli dolayısıyla

sevgilinin göğsüne benzetilen olur. 17. yüzyılda 'kiraz' anlamında kullanılmıştır. Nâr (ateş) sözcüğü ile tevriyeli kullanılır. Gülnâr, 'nar çiçeği' demektir. Hoş kokulu ve katmerli bir çiçektir.

sîbdir gabgabıñ ammâ ki dokunsa rindân
çeşm-i 'âşık gibi ondan dökülür dâne-yi nâr
(Behiştî: *Dîvân*: g. 119/4)

"Senin gerdanın elmadır ama rindler dokunsa âşığın gözü gibi ondan nar tanesi dökülür."

katreler dâne-yi la'l oldu gözüm iki enâr
tâ olaldan berî yâkût lebiñ rummânî (Bâlî: *Dîvân*: g. 186/4)

"Senin yakuta benzeyen dudağın rummânî (nar çiçeği renginde, en değerli yakut) olduğundan beri gözüm iki nar, damlaları da la'l tanesi oldu."

açıldı dâğlar sînemde çâk ettim giribânım
muhabbet gülşeninde açılan gülnârı görsünler
(Bâkî: *Dîvân*: g. 55/3)

"Göğsümde yaralar açıldı, yakamı yırttım; muhabbet gül bahçesinde açılan nar çiçeğini görsünler."

Erguvan

ergavân

Erguvan ağacına bazı bölgelerde keçi boynuzu da denir. Kırmızı, kırmızımtırak, açık pembe ve eflatun renkli çiçekleri olan bir ağaçtır. Eşcâr-ı erguvân (erguvan ağacı), nihâl-i erguvân (erguvan fidanı), nahl-i erguvân (erguvan ağacı), mey-i erguvân (erguvan şarabı), erguvân-had (erguvan yanaklı) vb. tamlamalar oluşturur. Sarraf, altın, âşık, başmak (ayakkabı), zebân (dil), hançer, tîğ (kılıç), piyâle (kadeh), kan, memdûh (övülen), dilber, sirişk (gözyaşı), had (yanak) vb. ile teşbih edilir.

sahn-ı çimende erguvân her bergini etmiş zebân
tekrâr eyler her zamân medh-i 'aliyyü'l-murtazâ
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 8/14)

"Çimen ortasında erguvan ağacı her yaprağını bir dil etmiş, her zaman Hz. Ali'nin methini tekrar ediyor."

dürr ü yâkût ile bir nahl-i murassa' sandım
erguvân üzre dökülmüş katerât-ı emtâr (Bâkî: *Dîvân*: g. 19/16)

"Üzerine su damlacıkları dökülmüş olan erguvan ağacını inci ve yakut ile donanmış bir ağaç/süs ağacı sandım."

gonca gibi la'l-reng olmuş kararmış erguvân
bâde nûş olmuş sanasın dilber-i nâzik-mizâc
(Yahyâ Bey: *Dîvân*: g. 38/2)

"Erguvan ağacı gonca gibi kızarıp kararmış, sanki nazik yaratılışlı bir dilber şarap içmiş."

Hadeng

Kayın ağacı demektir. Ok bu ağactan yapılır. Bu sebeple hadeng-i merg (ölüm ağacı) olarak vasfedilir. Yine bu ağaçtan at eyeri yapılır. Klasik edebiyatta genellikle sevgilin gamzesi/yan bakışı ile ilişkilendirilir.

gamzeñ hadengi zahm ile bağrımı pâreler
ondan-durur gözümdeki hûnâb pâreler
(Ahmedî: *Dîvân*: g. 214/1)

"Süzgün bakış oku zorlayarak bağrımı parçalar, gözümdeki kanlı su parçaları ondandır."

gelip ihyâ eder gittikçe bî-cân cism-i 'uşşâkı
hadengiñ ey kaşı yâ 'âşıkıñ rûh-ı revânıdır
(Sehâbî: *Dîvân*: g. 127/2)

"Ey kaşı yay olan sevgili, cansız âşıkların bedenini git gide gelip canlandırır; senin okun, âşığın canıdır."

karşı durmak da hadeng-i gamzeye âsân değil
ol hadeng-i cân-sitândan ihtirâz etmek de güç
(Beyânî: *Dîvân*: g. 64/5)

"Süzgün bakış okuna karşı durmak da kolay değil, can alıcı o oktan sakınmak da güç."

Pelîd

Palamut ağacı demektir. Meşe ağacının bir alt türüdür. İri gövdeli ve uzun bir ağaçtır. Genellikle yağışlı ve gölgesi bol yerlerde yetişir. Daha çok palamut meşesi olarak bilinir. Meyvesi sert, açık renkte ve acıdır, kestaneye benzer. Kabızlığa, iltihaplı yaralara, boğaz ağrılarına iyi gelir; kanamayı durdurur. Kahve yapımında da kullanılır. Farsça pelîd, 'pis, murdar, alçak, rezil' demektir. Arapça'daki *belîd* (aptal, ahmak, budala) kelimesi ile ses benzerliği söz konusudur. Sözcük muhtemelen Farsçaya Arapçadan geçmiştir. Klasik şiirde sözlük anlamlarından dolayı kelime daha çok rakible ilişkilendirilir. Tasavvufi şiirde de bu anlamıyla kullanılmıştır.

serv-kadler yoluna engel pelîd oldu rakîb
bir kuloğlu yok şunu yonmağa nacağın çeker
(Hayâlî: *Dîvân*: 165, g. 86/2)

"Rakib, servi boyluların yolunu engelleyen bir pelid oldu, şunu budamak için baltasını çeken bir kuloğlu yok (mu?)"

kana batmış darb-ı tîğından ayaktan başa dek
sanma başında kızılbaş pelîdiñ tâcı al (Sehâbî: *Dîvân*: k. 5/14)

"(Padişahın) kılıcının darbesiyle baştan ayağa kana batmıştır, kızılbaş pelidin başındaki tacı al/kırmızı sanma."

sabr et belâya ehl-i velâ olayım deseñ
kim usanan bu yolda belâdan pelîd ola (Ahmedî: *Dîvân*: g. 27/4)

"Velilerden olayım dersen belaya sabret, bu yolda beladan usanan pelid/ahmaktır."

Piste

fustuk

Fıstık demektir. Arapça *fustuk*'tan Türkçeleşmiştir. Çamgiller ailesinden çam fıstığı, yer fıstığı ve Antep fıstığı olarak bilinen meyvedir. Kabuğu serttir. Küçük ve lezzetli bir meyvedir. Şiirde sevgilinin ağzı ve dudağı için benzetilen olur.

varayım ağzı piste lebi şekker katına
al dilerse iki gözümden ahar alma derim
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 237/3)

"Ağzı fıstık, dudağı şeker olan (sevgilinin) yanına varayım; kırmızı isterse iki gözümden akar elma/al işte derim."

dil uzatmış leb-i şîrînine sükker mi demiş
k'olmuş ol piste-dehânıñ dili ağzında şeker
(Emrî: *Dîvân*: g. 133/4)

"(Sevgilinin) şirin dudağına dil uzatmış, şeker mi demiş? Çünkü o fıstık ağzın dili ağzında şeker olmuş."

kimi piste gonca-yı nevrestedir derler kimi
vasf-ı la'liñden ederler ey gül-i gülzâr bahs
(Ravzî: *Dîvân*: g. 146/4)

"Kimi fıstık, kimi yeni yetişmiş gonca der; ey gül bahçesinin gülü, dudağının vasfından bahsederler."

Nahl

Ağaç, fidan, hurma fidanı, düğün ağacı, süs ağacı demektir. Düğünlerde gelin alma konvoyunda en önde taşınır, daha sonra gelin odasına konur. Mumdan yapılır, üzerine altın ve gümüş yapraklar, meyveler ve çeşitli süsler yerleştirilir. Mecnûn, âşık, dîvâne, şem' (mum), ümîd (ümit), sevgili vb. ile müşebbehün bih olur. *Nahlbend* ise nahıl yapan, mumdan süs ağacı yapan esnaf demektir. Nahl-i dilkeş, nahl-i 'işve, nahl-i nâz gibi lâle isimleri vardır.

bâzârlarda başladı nahli donatmağa
dil bağlayalı kâmet-i zîbâña nahl-bend (Bâkî: *Dîvân*: g. 106/2)

"Senin süslü boyuna gönül bağlayalı nahlbend pazarlarda nahli donatmaya başladı."

la'liñ ile kaddiñe öykünse nahl-i meyvedâr
şöyle silker sarsar âhım kalmaz onda berg ü bâr
(Emrî: *Dîvân*: g. 94/1)

"Meyveli ağaç senin dudağın ile boyuna özense benim ahım onu öyle silker, öyle sarsar ki onda yaprak ve yemiş kalmaz."

dururken kâmet-i mevzûnuñ ey nahl-i bülend-i nâz
suhan bâğında hergiz vasf-ı serv-i gülsitân etmem
(Beyânî: *Dîvân*: g. 521/4)

"Ey yüksek naz fidanı, senin düzgün boyun dururken söz bahçesinde asla gül bahçesinin servisini anlatmam."

Nihâl

Fidan demektir. Sözcükle birlikte mevzûn nihâl (ölçülü fidan), nihâl-i derd (dert fidanı), nihâl-i baht (baht fidanı), nihâl-i kâmet-i dil-ber (sevgilinin boyunun fidanı), nihâl-i kadd (boy fidanı), kadd-i nihâl (fidan boy), nihâl-i şevket ü iclâl (azamet ve celal fidanı), nihâl-i devlet (devlet fidanı), nihâl-i bâğ (bağın fidanı), nihâl-i bâğ-ı mihnet (sıkıntı bağının fidanı), nihâl-i himmet (himmet/iyilik, yardım fidanı), nihâl-i maksad (murat fidanı), nihâl-i ömr (ömür fidanı), nihâl-i fazl (fazilet fidanı), nihâl-i tâze (taze fidan), tâze nihâl, nihâl-i huşk (kuru fidan), nihâl-i beden (beden fidanı), nihâl-i ref'et (merhamet fidanı), nihâl-i nâz (naz fidanı), nihâl-i nâz-perverd (yetişmiş fidan), nihâl-i sidre (sidre ağacı), nihâl-i nev (yeni fidan), nâzük-nihâl (nazik fidan), nihâl-i serv (servi fidanı, ağacı) vb. tamlamalar meydana getirilir. Cism-i nâtüvân (zayıf beden), mâh-ı nev (yeni ay), kadd (boy), cevân (yiğit, genç, oğlan), dâmâd, devlet, el, elif, hûr (huri), hâme (kalem), ebrû (kaş), nîze (mızrak), Hz. Musa, sevgili, mısra, ten gibi unsurlara benzetilir. *Nihâlî*, işlemeli yemek kabı altlığı demektir.

karâr etmez göñül murgı bu bâğıñ değme şâhında
nihâl-i kadd-i dilber gibi bir serv-i bülend ister
(Bâkî: *Dîvân*: g. 143/3)

"Gönül kuşu bu bahçenin herhangi bir dalına konmaz, sevgilinin boyunun servisi gibi bir yüksek servi ister."

n'ola bizden yaña salınsan ey serv-i hırâmânım
nihâl-i tâzeniñ her cânibe reftârı olmaz mı
(Behiştî: *Dîvân*: g. 539/2)

"Ey naz ve işve ile salınan servim, bizden yana salınsan ne olur? Taze fidan her yöne gitmez mi/yer yerde çıkmaz mı?"

belâdır şâhsârı berg ü bârı mihnet ü gamdır
dıraht-ı 'aşk derler bâğ-ı dilde bir nihâlim var
(Rahmî: *Dîvân*: g. 57/2)

"Gönül bağında aşk ağacı denilen bir fidanım var; onun dalları bela, yaprağı sıkıntı ve meyvesi gamdır."

Sanavber

Çam fıstığı ağacıdır ve birçok çeşidi vardır. Boyu 50-60 m.ye çıkabilir. Güzel kokulu ve kozalaklıdır. Sarı çam ağacı kumlu yerlerde yetişir, körpe iken dalları ve gövdesi kırmızımtıraktır. Daha sonra kül renginde kalın bir kabukla kaplanır. Bu ağaç inşaat ve imalatta kullanılır. Reçinesinden terebentin ruhu çıkarılır. Akdeniz bölgesinde yetişen Halep çamı, Larıço çamı, Sahil çamı ve Fıstık çamı da vardır. Körpe iken yaprakları eğrilebilir. Kozalakları ile parça parça bir görünüm verir. Uzun boylu bir ağaçtır. Âşık, boy, âdem, kemân, kul, tûğ vb. için benzetilen olur.

dirîğâ gördüğüne yüz veren hercâyî meh-rûlar
dil-i âşüftemi kıldı sanavber gibi sad pâre (Nev'î: *Dîvân*: g. 445/2)

"Her gördüğüne yüz veren hercayi ay yüzlüler âşık gönlümü çam fıstığı ağacı gibi yüz parça ettiler, yazık!"

dikti leşkergeh-i ezhâra sanavber tûğun
haymeler kurdu yine sahn-ı çimende eşcâr (Bâkî: *Dîvân*: k. 18/7)

"Ağaçlar çiçek ordugâhında çam fıstığı ağacı tuğunu dikti, yine çimen meydanında çadırlar kurdu."

'ârız mı bu yâ lâle-yi hamrâ mı nedir bu
kâmet mi bu 'ar'ar mı sanavber mi nedir bu
(Emrî: *Dîvân*: g. 420/1)

"Bu yanak mı yoksa kırmızı gelincik çiçeği midir, nedir? Bu boy mu yoksa ardıç mı veya çam fıstığı ağacı mıdır, nedir?"

Sandal

Vatanı Hindistan olup kokulu, kuvvetli ve suya dayanaklı bir ağaçtır. Tabut ve kayık yapımında kullanılır. Micmer içinde yakılır.

eceli fırtınasını savamaz keştîbân
kayığın 'ûd ağacından ede ya sandaldan (Yahyâ Bey: *Dîvân*: k. 33/13)

"Kaptan, kayığını ister öd ağacından ister sandaldan yapsın ecelinin fırtınasını atlatamaz."

bâkıyâ kılsın mu'attar bezm-i âfâkı diye
pâdişâhıñ micmer-i 'adlinde sandal yaktılar
(Bâkî: *Dîvân*: g. 387/5)

"Ey Bâkî, dünya/ufuklar meclisine güzel koku karıştırsın diye padişahın adalet buhurdanında sandal yaktılar."

yüzü deryâ kaşı sandaldan olmuş hûb kayıktır
Urumelli güzel yelken turuda gezse lâyıktır
(Emrî: *Dîvân*: kt. 152/1)

"Yüzü deniz, kaşı sandaldan yapılmış güzel bir kayıktır, Rumeli güzeli yelken turuna çıksa layık olur."

Sidre

Sedir ağacıdır. Arap kirazı, hunnap ağacı ve Trabzon hurmasına da denir. Batı Anadolu dağlarında yetişir. Büyük ve kalın dalları vardır. En tanınmışı Lübnan sediridir. Yaprakları küçük küçük, demetler hâlinde olur ve serttir. Süs ağacıdır. Sidretü'l-Müntehâ ise yedinci gökte bulunan bir ağaç ve bir makam adıdır. Yaprağının fil kulağına, yemişinin kuleye benzediğine inanılır. Kadd (boy), himmet, tabut vb. için benzetilen olur.

cefâñı dûzaha teşbîh eylemiş 'avnî
boyuñla ruhlarıñı sidre vü cinâna yazam (Avnî: *Dîvân*: g. 52/5)

"Avnî senin eziyetini cehenneme benzetmiş, ben de boyunu sedire/sidreye yanaklarını da cennet diye yazayım."

niteki sidre boyuñ gibi serv nâz edemez
kimesne bencileyin karşıña niyâz edemez
(Hamdî: *Dîvân*: g. 67/1)

"Servi, senin sedir/sidre boyun gibi naz edemeyeceği gibi hiç kimse de benim gibi karşında niyaz edemez/ricada bulunamaz."

la'l lebiñle tal'atıñ ravza-yı cennetü'n-na'îm
kaddiñe cebraîl-i 'akl sidre-yi müntehâ dedi
(Bâkî: *Dîvân*: g. 528/4)

"Kırmızı dudağınla çehren Naim cennetinin bahçesidir, akıl Cebrail'i senin boyuna Sidretü'l-Müntehâ demiştir."

Şimşâd

şimşir

Şimşir ağacıdır. Kuzey Anadolu'da yetişir. Süs ağacıdır. Dalları budanarak şekillendirilir. Yaprakları küçüktür ve dökülmez. Dalları sert ve kesiftir. Bağdat'ta, Nişabur'da yetişen çeşitleri vardır. Yaprakları nar ağacınınkinden büyük olup üstü koyu renklidir. Yapraklar yere doğru meyillidir. Meyvesiz bir ağaçtır. Bağda nergis ve reyhan çiçeği ile bir arada yetiştirilir. Boy, saç ve insana benzetilir.

feryâdıma ermezse n'ola ol boyu şimşâd
kûyunda feleklerden aşar nâle vü feryâd (Bâkî: *Dîvân*: g. 35/1)

"O boyu şimşir olan sevgili benim feryadıma yetişmezse ne olur? Mahallesindeki ağlama ve inleme felekleri aşmaktadır."

sâye-veş pâyına düş bir güzeli sev rahmî
serfirâz ola vü şimşâd gibi hem tâze (Rahmî: *Dîvân*: g. 173/5)

"Ey Rahmî, gölge gibi ayağına düş, öyle bir güzeli sev ki seçkin olsun ve şimşir gibi taze olsun."

kaddiñe öykündüğün işitti şimşâdıñ meğer
kesmeğe 'ırkını anıñ erre dâim diş biler (Emrî: *Dîvân*: g. 99/3)

"Şimşirin senin boyuna özendiğini işitmiş olmalı, çünkü testere onun kökünü kesmek için devamlı diş bilemektedir."

'Ûd

Ud, öd ağacıdır. Özellikle kokusundan dolayı halk arasında yaygın şekilde kullanılır. Hasta kişi öd ağacının dumanına maruz bırakılır. Bu dumanın hastadaki her türlü kötülüğü aldığına inanılır. Öd ağacının kökü kaynatılıp içildiğinde sinirleri kuvvetlendirir, kalbi ferahlatır, baş dönmesine iyi gelir. Öd ağacı çörek otu, üzerlik, göztaşı, günlük, anber kabuğu karışımı ile mangal, buhurdanlık veya ateş dolu bir kürek içinde yakılarak kokusundan istifade edilir. Matem ve sevinç günlerinde bu ağacın yakılması âdettendir. Öd ağacı, kalem yapımında kullanılır. Cenazelerde hanut denilen bir terkip içinde tütsü olarak, ayrıca tabut ve kayık yapımında kullanılır. Şiirlerde musiki aleti olan ud ile tevriyeli bir şekilde kullanılır.

zamân-ı kitâbette kilk ü mürekkeb
elinde olur var ise 'ûd u 'anber (Bâkî: *Dîvân*: k. 3/18)

"Kâtiplik vaktinde kalemle mürekkep onun elinde olsa olsa öd ile amber olur."

buhûr et nâr-ı 'aşka cism-i pâkiñ
yanınca âteşe hoş-bû olur 'ûd (Rahmî: *Dîvân*: g. 29/3)

"Temiz bedenini aşk ateşine buhur et; öd, ateşte yanınca güzel koku verir."

müşküñ kurudu kanı vü yandı yakıldı 'ûd
pür-âteş oldu micmer-i gerdân yâ hüseyn (Hayretî: *Dîvân*: g. 4/20)

"Ey Hüseyin; miskin kanı kurudu, öd yandı yakıldı, felek buhurdanı ateşle doldu."

Berg

varak

Yaprak demektir. Berg-i nihâl (fidan yaprağı, hurma yaprağı), berg-i zer (sarı yaprak), berg-i hazân (sonbahar yaprağı), berg-i sebz (yeşil yaprak), berg-i dıraht (ağaç yaprağı), berg-i şîve (naz yaprağı), berg-i ter (taze yaprak), berg ü bâr (yaprak ve meyve) vb. tamlamalar içinde kullanılır. Peykân (ok temreni), nâhun (tırnak), yüz, ruh-ı zerd (sarı yanak), çehre (kılık), zer (altın), sîm (gümüş), âşık, ütfâde (düşmüş, düşkün), mâh (ay), zebân (dil), hışt (tuğla), âdem, şîve, sürh-ser cemiyeti (Kızılbaşlar), nükte (ince söz), mahâsin (sakal), dâğ (yara), cism-i nâtüvân (zayıf vücut) vb. ile benzetme oluşturur.

ya olmuş safha-yı bâğa sararmış berg zer-levha
çekilip sîm cedveller kenârına onuñ mâdan
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: k. 22/3)

"Veya sararmış yaprak, bağın yüzü için altın levha olmuş ve onun kenarına sudan gümüş cetveller çekilmiş."

goncaya baksa lebiñsiz çeşm-i bâkî bir nazar
gonca berg ü berg hâr hâr hançerdâr olur (Bâkî: *Dîvân*: g. 114/5)

"Bâkî'nin gözü dudağınsız goncaya bir bakış baksa gonca yaprak, yaprak diken, diken ise hançer tutan bir (savaşçı) olur."

alnıñ ruhuñ gamında mihr ile mâhı âhım
berg-i hazân misâli titretti yine tir tir (Hayretî: *Dîvân*: g. 119/4)

"Senin alnının ve yanağının derdi sebebiyle çektiğim ahım güneş ile ayı hazan yaprağı gibi yine tir tir titretti."

Nebâtât

Ot, ağaç, çiçek gibi yerden biten şeye *nebât* denir, çoğulu *nebâtât*'tır. Klasik edebiyatta genel olarak ilkbaharın gelişi ile tabiatın yeniden canlanması söz konusu edilerek işlenir. Baharda yeryüzü nebatat kumaşından elbiseye bürünür. Kış mevsiminde ise ağaçlar yapraklarını döker, yeşillikten eser kalmaz; böylece ağaçlar nebatat elbisesini çıkarır. Nebatat ölü iken İsa nefesli rüzgâr tarafından yeniden canlandırılır. Bitkiler için güneş hayat kaynağıdır; güneşle beslenir, yaprak ve meyvelerini çıkarır. Bitkiler, kâinattaki bütün varlıklar gibi Allah'ı (cc.) zikreder. Tekil olarak *nebât* sözcüğü kand (şeker) ile birlikte anılır.

olmasa şemsiñ mürebbâsı nebâtât-ı cihân
olmaz idi berg ü bâr u meyve onlardan 'ayân
(Yahyâ Bey: *Dîvân*: ms. 13/1) (î: *Dîvân*: g. 2/30)

"Dünyanın bitkileri güneş tarafından büyütülmeseydi onlarda yaprak, yemiş ve meyve olmazdı."

vasf-ı hüsnüñ fikr ederken hâme alsam ağzıma
leb dolar diş diş nebât u kilk olur çûb-ı nebât
(Âşık: *Dîvân*: g. 117/3)

"Senin güzelliğinin niteliğini düşünürken ağzıma kalem alsam dudağım diş diş şekerle dolar, kalemim şeker çubuğu olur."

enbete'llâhu nebâten hasenen yazdı hatıñ
hat-ı yâkût ile serçeşme-yi hayvân üzre (Rahmî: *Dîvân*: g. 207/3)

"Senin ayva tüyün ölümsüzlük pınarının üstüne Yâkût hattı ile 'Allah güzel bir şekilde bitkileri çıkardı.' yazdı."

Şükûfe

ezhâr

Çiçek demektir. Bağ ve bahçelerin ayrılmaz parçasıdır. Hayatın, canlılığın timsalidir. Çiçek, daha çok baharla birlikte anılır. Çiçekler, baharın başlangıcı olan gece ile gündüzün eşit olduğu 21

Mart'ta, yani Nevruz'da açar. Meşâiyyûn ve halâ (boşluk) ile beraber zikredilir. Meşâiyyûn tabiatın boşluk kabul etmediğini savunur. Çiçekler de fânidir, sonbahar gelince yaprakları dökülür, ömürleri sona erer. Rüzgâr, çiçek tozlarını taşıyarak onların canlılıklarını devam ettirmede yardımcı olur. Dehen (ağız), miftâh (anahtar), zümre-yi ashâb (dostlar zümresi), leşker (ordu), aşk, âşık, dünyayı gösteren ayna, süs, perîşânî (intizamsız sarık), gözyaşı, erbâb-ı recâ (rica ehli), ehl-i kemâl (kemal ehli), insan, etfâl (çoçuklar), çerâğ (çıra), kevâkib (yıldızlar) vb. ile benzetme oluşturur.

hâb-ı 'ademden dîde-yi ezhârı bîdâr eyledi
tahrîk-i bâd-ı subh-dem âvâze-yi murg-ı seher
(Bâkî: *Dîvân*: g. 78/4)

"Sabah vakti esen rüzgârın hareketi ve seher vaktinde öten kuşun sesi çiçeklerin gözünü yokluk uykusundan uyandırdı."

ak çiçeklerle dıraht-ı sebzi zeyn eyler bahâr
künbed-i hazrâda yıldızlar sanır onu gören
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: k. 11/14)

"Bahar yeşil ağacı beyaz çiçeklerle süsler, onu gören yeşil kubbedeki yıldızlar sanır."

tıfl-ı şükûfe bir yere cem' oluban yâhud
gönlekçek olup oyuna başladı yâsemen (Hayretî: *Dîvân*: g. 20/3)

"Çiçek çocukları bir yere toplanarak veya yasemin gömleği ile kalıp oyuna başladı."

Buhûr-ı Meryem

kef-i meryem, nahl-i meryem, kef-i âyişe

Meryemana çiçeği, tavşan kulağı denilen çiçektir. Hz. Meryem'in, Hz. İsa'yı doğururken sancısının şiddetinden bu çiçeğin ağacına tutunduğu, bundan dolayı çiçeğin pençe/el şeklinde çıktığına inanılır. Bu ağaca kef-i meryem (Meryem eli), nahl-i meryem (Meryem ağacı), kef-i Âyişe (Ayşe eli) de denir.

la'l-i nâbıñ mesîh-i sânîdir
bûy-ı zülfüñ buhûr-ı meryemdir (Hayâlî: 146/*Dîvân*: g. 50/4)

"Saf dudağın ikinci Mesih'tir, saçının kokusu Meryemeli çiçeğidir."

erişti hâkten bûy-ı buhûr-ı meryem eflâke
mu'attar eyledi göklerde dâmân-ı mesîhâyı (Bâkî: *Dîvân*: k. 15/5)

"Meryemeli çiçeğinin kokusu yerden feleklere erişti, göklerde Hz. İsa'nın elbisesini güzel kokulara karıştırdı."

zülfüñ 'asâ-yı mûsâ hızra şebîh hattıñ
la'liñ mesîh-i sânî hâliñ buhûr-ı meryem
(Rahmî: *Dîvân*: g. 128/4)

"Saçın Hz. Musa'nın asasıdır, ayva tüyün Hızır'a benzer, dudağın ikinci Mesih'tir, iri benin ise Meryemeli çiçeğidir."

Gül-i Ra'nâ

İki renkli (sarı, kırmızı) gül; dışı sarı, içi kırmızı renkte olan gül demektir. 'Hafifmeşrep' anlamında da kullanılır. Sevgiliye benzetilen olur.

hüsn ile saña öykünemez çün gül-i ra'nâ
hüzn ile baña beñzeyemez bülbül-i şeydâ (Bâkî: *Dîvân*: g. 5/1)

"Gül-i ra'nâ güzellikte sana benzeyemeyeceği gibi çılgın bülbül de hüzünde bana benzeyemez."

ey behiştî nice bir her gül-i ra'nâyı görüp
'andelîbâne geçip karşısına zâr olasın (Behiştî: *Dîvân*: g. 376/5)

"Ey Behiştî, ne zamana kadar her gül-i ra'nâyı görüp karşısına geçerek bülbül gibi ağlayacaksın?"

gam-ı hatıñla gubâr olsam ey gül-i ra'nâ
mezârıma çimenim örte bir yeşil hârâ (Emrî: *Dîvân*: g. 30/1)

"Ey gül-i ra'nâ, ayva tüyünün gamıyla/esrarıyla toz olursam çimenim mezarıma yeşil bir örtü örtsün."

Sünbül

'İlkbaharda, mor renkli, güzel ve keskin kokulu, salkım şeklindeki görüntüsüyle saçları andıran çiçekler açan bitkidir. Koyu rengi ve güzel kokusuyla sevgilinin saçlarıyla sünbül arasında benzetme ilgisi kurulur. Beyitlerde sünbülün sürekli sevgilinin saçlarına özendiğinden, kendisini ona benzetmeye çalıştığından söz edilir. İdealize edilmiş aşk anlayışında sevgilinin saçları sünbülden daha güzel renge, kokuya ve şekle sahip görüldüğünden, kendisini sevgilinin saçlarına benzetmeye çalışan sünbülün, çengele asılarak başaşağı tutulduğu, rüzgâr tarafından saçlarının yolunduğu ve yüz karası olduğu yönünde hayaller geliştirilmiştir. Sevgilinin güzellik unsurları çiçekler vasıtasıyla canlandırıldığında gül, reyhan, sûsen, yâsemen, nergis ve benefşe, sünbüle eşlik eden öbür çiçeklerdir. Aşağı sarkan hâliyle matem göstergesi olmak üzere çözülmüş saç bölüğü olarak da nitelendirilmektedir. Renk ilgisi bakımından duman, akşam, gece, misk, karga, ateşperest ve Hindû gibi benzetmeler sünbül geçen beyitlerde söz konusu edilir. Hafif serin, kapalı fakat yağmursuz, gezintiye müsait havaya *sünbülhavâ* veya *sünbülî* denir.

kemend-i kâkülüñle öldüğümçün jâle zannetme
çözüp saçını ağlar kabrim üzre her seher sünbül
(Enverî: *Dîvân*: g. 155/2)

"(Gördüklerini) çiy taneleri sanma; saçının kemendiyle öldüğüm için her seher sünbül saçını çözüp kabrimin üzerinde ağlar."

ruhları üstünde zülfi yâr-ı gendüm-gûnumuñ
hırmen-i gül-berg içinde hûşe-yi sünbül gibi
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: g. 236/3)

"Buğday tenli sevgilimin yanakları üzerindeki saçı, gül yaprağı harmanın içinde bir sümbül salkımı gibidir."

zülf-i müşgîniñ hevâsı hâk ediptir *emrî*yi
kara giysin sünbül-i bağ ebr-i nîsân ağlasın
(Emrî: *Dîvân*: g. 383/5)

"Misk renkli ve kokulu saçının arzusu/havası Emrî'yi toz toprak ettiği için sümbül karalar giysin, nisan bulutu ağlasın."

Mîr-i Âşıkân

bostan güzeli, beğ börkü, kasımpatı

Yunancada adı bostan-efruz, Arapçada ise zamayrandır. Kırmızı ve kokusuzdur, ak gövdeli, yeşil yapraklı bir bitkidir, çiçekleri katmerli ve türlü renkte güzden kışa değin açan bir süs bitkisi, bazılarının fesleğen dediği çiçektir. Tâc-ı horos ve gül-i Yûsuf da derler. Bazı diyarlarda arzu otu, uruz otu, kulak otu ve yara otu diye de adlandırılır. Çoklukla duvar diplerinde ve kuru yerlerde biter. Aynı zamanda sarı renkli bir çiçek olduğundan âşığın yüzünü hatırlatmaktadır, güzün açması sebebiyle şiirde konu edilir.

gül ruhlarıña yâsemen öykündüğü için
yaşıl kızıl görünür aña mîr-i 'âşıkân (Meâlî: *Dîvân*: g. 162/4)

"Yasemin, [sevgilinin] gül yanaklarına özendiği için 'mîr-i âşıkân' ona yeşil kızıl görünür."

hat-ı sebz ü gül-i haddiñ gamı beñzim hazân etti
ger ölürsem bite hâkimde mîr-i 'âşıkân (Selîkî: *Dîvân*: g. 18/5)

"Boz renkli ayva tüylerin ve gül yanağının gamı benzimi güz mevsimine döndürdü; ölürsem toprağımda yer yer kasımpatı biter."

beñzer desem hatıñ çemene ‘ârızıñ güle
baña yaşıl kızıl görünür mîr-i ‘âşıkân (Emrî: *Dîvân*: g. 352/2)

“Ayva tüylerin çimene yanağın da güle benziyor desem; mîr-i-âşıkân bana yeşil kızıl görünür.”

Nîlûfer

Farsça ‘gök mavisi’ demektir. Nilüfergiller familyasından suda yetişen bir çiçektir. Nilüfere göl sûseni de denir. Havuzlarda ve durgun sularda bulunur. Bir çeşidinin üstü yeşil, alt kısmı meneviş renklidir. Genellikle beyaz ve içi sarı renkli çiçek olarak bilinir. Gök mavi, pembe ve kırmızı renkte olanları da vardır. Çehre-yi zerd (sarı yüz), âşık, ay, güneş ve felek vb. için benzetilen olur. Göz hastalıklarının tedavisinde ilaç olarak kullanılır.

nîlûfer yattı başın daldı suya
n’eylesin gammâz-durur bâd-ı sabâ
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 1404/2)

“Nilüfer yattı, başını suya daldırdı, gündoğusu rüzgârı fitnecidir, ne yapsın?”

çiğdem marazına nîlûferden
şerbet düzüben şifâ getirdiñ (Serâyî: *Dîvân*: ms. 1/VI-4)

“Çiğdem hastalığına nilüferden ilaç yapıp şifa getirdin.”

cûybâr-ı eşkim içre çehre-yi zerdim benim
görünüz âb-ı revân içinde nîlûfer gibi (Bâkî: *Dîvân*: g. 499/4)

“Gözyaşı ırmağım içinde benim sarı çehrem akarsu içindeki nilüfer gibidir, bakınız.”

Karanfil

karanfül

Rengi ve güzel kokusuyla bilinir. Hindî (sarı zerrîn), Rûmî (züh-retü’l-karanfül), berî (yaban karafili, derebalığı), bostânî gibi çeşitleri vardır. Bir çeşidi yüksek bir ağacın çiçek tomurcuğudur. Bir çeşidi de süs bitkisi olarak saksılarda, hatta paslı tenekeler içinde yetiştirilir. Kırmızı, mor renklidir. Renk ve şekil bakımından sinedeki yaraya, yüzdeki iri bene benzetilir. Yine âşığa, abdala, gelin ve damada, kuşa, yıldıza vb. müşebbehün bih olur.

seng-i bî-dâdıñla serde zahm-ı hûnînim ki var
gûşe-yi destârda rengîn karanfildir baña (Bâkî: *Dîvân*: g. 12/3)

“Başımda senin zulüm taşından olan kanlı yaramın bana sarığın kenarındaki renkli bir karanfil gibidir.”

gülşende giyip efser-i şâhâne karanfil
baş eğmedi tâc-ı ser-i hâkâna karanfil (Rahmî: *Dîvân*: k. 12/1)

“Karanfil, gül bahçesinde padişahlara yakışır şekilde taç giyip hakanın başındaki taca boyun eğmedi.”

su sepip yüreğime demren-i tîri gamıñıñ
ol sifâli yine zeyn etti karanfiller ile (Behiştî: *Dîvân*: g. 454/2)

“Senin gam/üzüntü okunun temreni yüreğime su serperek o çanağı yine karanfillerle süsledi.”

Reyhân

Arapçadır. Sözlükte, ‘kokulu nebat, rızık, azık anlamlarına gelir. Fesleğen çiçeğidir. Ballıbabagillerden kokulu, beyaz, sarı, pembe, yeşil ve mor çiçekleri olan bir Akdeniz bitkisidir. Taze ve kurutulmuş olarak yemeklere lezzet katmak maksadıyla kullanılır. Şerbeti ve salatası yapılır, yağı çıkarılır. Tıpta ağrı ve öksürük giderici olarak kullanılır. Habeşli kölelere isim olarak verilir. Klasik şiirde koku ve şekil bakımından gîsû (saç), hat (ayva tüyü), âh, şarap, çocuk, cetvel vb. ile teşbihlere konu edilir. Bir yazı çeşidi olan hatt-ı Reyhânî ile tevriyeli kullanılır.

berg-i gül-i ra'nâ-yı hüsündür ruh-ı cânân
gîsûları tarfında onuñ sünbül ü reyhân (Beyânî: *Dîvân*: g. 572/1)

"Cananın yanağı güzelliğin hoş gül yaprağıdır, yanındaki saçları ise sümbül ile reyhandır."

tûbâ kadi vü berg-i semendir teni onuñ
reyhân saçı vü yañağı gül-berg-i tarîdir
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 959/2)

"Onun boyu Tuba, teni ise yasemin yaprağıdır; saçı reyhan, yanağı ise taze gül yaprağıdır."

kâmet ü ruhsâr u hattıñ gibi ey hûr-ı behişt
bûstân-ı cennetiñ serv ü gül ü reyhânı yok (Ahî: *Dîvân*: g. 47/6)

"Ey cennet hurisi; senin boyun, yanağın ve ayva tüyün gibi cennet bostanında servi, gül ve reyhan yoktur."

Sûsen

sevsen

Susama verilen addır. İnce ve uzun yapraklı olup sarı, beyaz ve lacivert renkte çiçekleri vardır. Bir görüşe göre vatanı Hindistan'dır. Şekil olarak ince ve uzun olanına sûsen-i âzâd denir. Türkçe'de 'kılıçotu' da denmektedir. Dil, devât (divit), silâhdar, yara, sürahi, kılıç ve hançere benzetilir. Yine sûsen, âşığın benzetilenidir.

jâle düşmüş berg-i sûsendir murassa' hançeriñ
berktir ey seng-dil ammâ demirden taştan (Bâkî: *Dîvân*: g. 376/3)

"Ey taş kalpli, senin kıymetli taşlarla süslü hançerin üzerine çiy tanesi düşmüş susam yaprağıdır, ama demirden, taştan daha serttir."

şem' nergis tîğ sûsen servler abdâl şekl
ravza-yı 'âşık hemânâ kabr-i seyyid gâzîdir (Behiştî: *Dîvân*: g. 115/3)

"Nergis mum, susam kılıç, serviler abdal kılığında; âşığın mezarı tıpkı Seyyid Gâzî'nin kabrine dönmüştür."

helâk eylerse ey hûnî dil-i sad-pâremi gamzeñ
mezârımda çıka sûsen yerine kanlı hançerler
(Rahmî: *Dîvân*: g. 63/3)

"Ey kan dökücü (sevgili), nazlı bakışın yüz parça gönlümü helak ederse mezarımda susam çiçeği yerine kanlı hançerler çıksın."

Şebbû

Şebboy çiçeğidir. Sözlük anlamı 'gece kokusu'dur. Şebboy çiçeğine Mısır menekşesi de denir. Turpgiller familyasından yaprakları dar, uzun ve mızrak biçiminde, düz kenarlı, hafif tüylü bitkidir. Dört taç yapraklı; sarı, kırmızı, kahve, mor renkte salkım çiçekleri vardır. Güzel kokusu ve katmerli, katmersiz çiçekleri ile tanınır. Özellikle gece açar ve güzel kokusunu etrafa yayar. Klasik şiirde özellikle sevgilinin saçına müşebbeh olur.

ehl-i diller şiken-i zülfüñe şebbû dediler
'âlemi kıldı mu'attar nice şeb bu dediler (Bakî: *Dîvân*: g. 184/1)

"Âşıklar saçının büklümüne şebboy dediler, bu/kokusu birçok gece dünyaya koku yaydı dediler."

terlese yâr ruhu kâkülüne tâb verir
bâğbân nite ki şebbûya seher âb verir (Rahmî: *Dîvân*: g. 37/1)

"Sevgilinin yanağı terlese saçına parlaklık verir, tıpkı bâğbânın seher vaktinde şebboya su vermesi gibi."

ruhuñ gül çeşm-i mestiñ nergis ü gîsûlarıñ şebbû
dehânıñ gonca hâl-i 'anberîniñ dâne-yi fülfül
(Beyânî: *Dîvân*: g. 481/3)

"Yanağın gül, sarhoş gözün nergis, saçların şebboy, ağzın gonca ve amberden iri benin ise karabiberdir."

Yâsemen

semen

Yasemin çiçeğine denir. Güzel kokulu bir çiçektir. Sarı, kırmızı ve beyaz renkte olan çeşitleri vardır. Yaprakları beyaz olanına *beyaz zambak* da denir. Uzun boyludur. Kabirler üzerine dikilir. Kalın dallı olanından sigara ağızlığı yapılır. Kısa boylu bir çeşidi de vardır. Klasik şiirde âşık, insan, zer (altın), gümüş, inci, libâs (elbise), sîne, pîrehen (gömlek), Hümâ, mecmua, mürşid, öğrenci, sevgili, saç, şehit, şiir, tarak vb. unsurlara teşbih edilir.

salını seyr-i gülistân eyleseñ yüz nâz ile
şâhlarda salını kalur göricek yâsemen (Avnî: *Dîvân*: g. 59/3)

"Sayısız naz ile gül bahçesinde salınarak dolaşsan yasemin çiçeği seni görünce dallarda salınıp kalır."

ey dehâniñ semen içindeki mîm
ser-i zülfüñ çimen üstündeki cîm (Emrî: *Dîvân*: g. 332/1)

"Ey ağzın yasemin içindeki mim, saçının ucu çimen üstündeki cim harfi olan sevgili!"

makdeminden n'ola açılsa benefşeyle semen
gelse olur gece gündüzle berâber nevrûz (Rahmî: *Dîvân*: k. 7/14)

"Senin gelişinden menekşeyle yasemin çiçeği açılsa şaşılır mı? Nevruz'da gece ile gündüz beraber/eşit olur."

Zambak

İnce ve beyaz yapraklı, güzel kokulu bir çiçektir. Çiçekleri iri olur. Elli kadar çeşidi vardır. Ilıman bölgelerde yetişir. Soğanlı bir bitkidir. Yaprakları uzun, şerit şeklindedir. Çanak va taç yaprakları aynı renktedir. En çok bilinen çeşitleri kırmızı zambak veya İstanbul zanbağı, ateş zanbağı, beyaz zambak ve benekli zambaktır. Sûsen ve zambak çiçeğine Farsçada 'seccâde' de denir, bu sebeple anılan çiçekler, seccadesi omuzunda derviş olarak hayal edilmiştir. Klasik şiirde daha çok sevgilinin burnuna benzetilen olur.

kaşıñla sâ'id ü hem gerden ü ruhsâr u bînîñdir
hilâl ü hâme vü tûmâr u şem' u gonca vü zambak
(Rahmî: *Dîvân*: g. 113/3)

"Kaşınla bileğin, gerdanın, yanağın ve burnun hilal, kalem, tomar, mum, gonca ve zambaktır."

farkına bir nice per takınır altın telli
hayl-i ezhâra meğer zambak oluptur serdâr
(Bâkî: *Dîvân*: k. 18/6)

"Başına birçok altın telli kanat takınıyor, galiba zambak çiçek ordusuna serdar olmuştur."

gonca-yı zambak o bînî-latîfi göricek
lutf ise ancak olur dedi dedim burnuña bak
(Emrî: *Dîvân*: g. 256/3)

"Zambak goncası sevgilinin o şirin burnunu görünce, 'Tatlılık ancak bu kadar olur.' dedi; ben de, 'Burnuna bak.' dedim."

Zerrîn-Kadeh

sâgar-ı zerrîn, câm-ı zerrîn, zerrîn ayak, altın kadeh

Nergisgillerden güzel kokulu bir çiçek türüdür. Şekil olarak çalıyı andırır. Sarı ile krem karışımı bir renge sahiptir. Yaprakların rengi yaz mevsiminde koyu yeşil iken sonbaharda altın sarısı olur. Taç yaprakları kadeh şeklindedir. Her bölgede, kurak veya verimli topraklarda yetişebilir. İlkbaharda çiçeklerini açar ve kış mevsimine kadar dökmez.

nûş kıl zerrîn-kadehten bâde-yi yâkût-reng
kim buluttur güher-efşân u hevâdır müşgbâr
(Ahmedî: *Dîvân*: k. 25/59)

"Yakut renkli şarabı altın kadehten iç, cünkü bulut inci saçmakta, hava ise misk yağdırmakta."

çeşm ü la'liñ yâdına sahn-ı çimende lâle-vâr
sâgar-ı zerrîn ile nergis hemîşe mül çeker
(Serâyî: *Dîvân*: g. 114/2)

"Nergis senin gözünün ve dudağının yadına çimen meydanında lâle gibi altın kadehle devamlı çarap içiyor."

zerrîn-kadehin bâde-yi şebnemle edip pür
tâ kim yaza mahmûrluğun nergis-i şehlâ (Rahmî: *Dîvân*: k. 13/9)

"Şehla nergis/göz, altın kadehini çiy şarabı ile doldurduğu zaman mahmurluğunu resmeder."

Fülfül

Karabiberdir. Yuvarlak şekilli ve koyu renklidir. Klasik şiirde sevgilinin iri benine benzetilmiştir. Aşk büyüsü yapılmak istendiğinde karabiber kullanılır. Üzerine birtakım dualar okunur, sonra ateşe atılır. Karabiber taneleri ateşte yandıkça büyü yapılan kişinin aşkının arttığına inanılır.

sevdâ-yı hâl-i yâr ile ey dil 'aceb değil
meyl-i karanfil ârzû-yı fülfül eyleseñ (Bâkî: *Dîvân*: g. 255/4)

"Ey gönül, sevgilinin iri beninin sevdası/karalığı ile karanfil çiçeğine meyledip karabiber arzu etsen buna şaşılmaz."

yakalım lâle gibi dağlar eteğinde buhûr
bir beñi fülfül ile 'ayş-ı bahâr eyleyelim (Âhî: *Dîvân*: g. 73/3)

"Dağların eteğinde lâle gibi buhur/tütsü yakalım; bir beni karabiber olan sevgili ile bahar keyfi yapalım."

gerçi koktum gül gibi rûyuñ binâgûşuñ seniñ
cümle burnumdan getirdi yine hâl-i fülfülüñ
(Âşık: *Dîvân*: g. 24/3)

"Senin gül gibi yüzünü ve kulağını kokladı isem de karabibere benzeyen iri benin yine tamamiyle burnumdan getirdi."

Diken

hâr

Özellikle gül ve bülbül hayalinin canlandırıldığı beyitlerde geçer. Güle benzeyen sevgilinin yakınında bulunan rakib; âşıkla sevgili arasına giren ağyar, müddei ve düşman, dikene benzetilen başlıca unsurlardır. Bundan başka, sivri ve acı verici yapısıyla olumsuz durum ve duyguların ifadesinde kullanılır. Cefa, cevr, zulüm, gam, fürkat, firak, hecr ve hicran gibi soyut kelime ve kavramlar, dikenin somut yapısıyla birleştirilerek daha etkili bir şekilde dile getirilir. Şekil ilgisiyle kirpikler ve sevgilinin yüzünde biten ayva tüyleri dikene benzetilir. Ayva tüyü-diken benzetmesinde sevgilinin yüzünün gül olarak tasavvuru etkilidir. 'Çer çöp' anlamıyla hâr u hes ve hâr ü hâşâk ibareleri değersizliği ve gereksizliği ifadede kullanılmıştır. Özellikle rakib için ve sevgilinin ayva tüyleri için hâr-ı siyeh (kara diken) ve Kâbe yollarında hacılara engel teşkil etmesiyle bilinen hâr-ı mugaylân (deve dikeni), beyitlerde renkli hayallere konu olacak şekilde işlenmiştir.

sen hâr ile salınmada gülzâr-ı dehrde
ben zâr olam reva mıdır ey serv-i gül-'izâr (Bâkî: *Dîvân*: g. 180/6)

"Ey gül yanaklı selvi, sen dünya bahçesinde her diken ile salınıp gezmekteyken benim böyle inleyip ağlamam hiç yakışık alır mı?"

hatı geldiğine yâriñ igen ağlama göñül
çü bilirsin ki gülüñ olmamak olmaz dikeni (Âhî: *Dîvân*: g. 133/4)

"Ey gönül, sevgilinin yüzünde ayva tüylerinin çıkmasından

dolayı çok ağlayıp sızlanma; çünkü iyi bilirsin ki gül dikensiz olmaz."

gam yemez agyârdan hâtır-nişân eden seni
zahm-ı hârı 'aynına almaz efendi gül diken (Selîkî: *Dîvân*: g. 49/5)

"Sana gönül veren ağyardan incinmez; ey efendim, gül diken/yetiştiren gülün dikenlerine aldırmaz."

Hâr u Has

hâşâk, giyâh-ı huşk

Hâr u has, 'çer çöp' demektir. Hâşâk, 'çöp, bitkinin geriye kalanı'dır. Renk, koku ve güzellik unsurlarını yitirmiştir. Kurudur. Bir değer ifade etmez, yalnızca yakılır. Giyâh-ı huşk (kuru ot) olarak da anılır. Klasik şiirde âşık, can, gönül, insan, cahil, müddei, girdap vb. olarak hayal edilir.

'aşkıñıñ deryâsına nisbet vücûd-ı kâ'inât
mevc-i bahr-ı bîkerân üzre bir avuç hâr u has
(Bâkî: *Dîvân*: g. 211/3)

"Senin aşkının denizine göre kâinatın varlığı uçsuz bucaksız deniz üzerindeki bir avuç çer çöp gibidir."

şi'r-i rahmî ki letâfette akarsu gibidir
hâşe li'llâh ki berâber ola hâşâk ü hasa (Rahmî: *Dîvân*: g. 194/6)

"Rahmî'nin şiiri tatlılıkta/fesahatte akarsu gibidir, çer çöple bir olması asla, Allah göstermesin!"

letâfet gülşeninde gonca-yı gülgûn-kabâsın sen
muhabbet sebzezârında sararmış bir giyâhım ben
(Hayâlî: *Dîvân*: 312/g. 28/2)

"Sen tatlılık gül bahçesinde gül renkli elbise giymiş bir goncasın, bense muhabbet çimenliğinde sararmış bir otum."

Hâr-ı Mugaylân

Deve dikeni denilen bitkidir. Çöllerde ve kurak bölgelerde yetişir. Klasik şiirde genellikle sevgilinin kirpiğinin ve rakibin benzetileni olur.

erdim idi kûyuna men' etmeseydi ger rakîb
vardım idi ka'beye hâr-ı mugaylân olmasa (Hayretî: *Dîvân*: g. 412/3)

"Eğer rakib durdurmasaydı mahallene ulaşmıştım; deve dikeni olmasaydı Kâbe'ye varmıştım."

her kirpiğiñ ki deprene yüz zahm urur bağa
sankim dikildi hâr-ı mugaylâna gözlerim
(Ahmedî: *Dîvân*: g. 419/5)

"Her kirpiğin kımıldadıkça bana sayısız yara vurur, sanki gözlerim deve dikeniyle dikilmiştir."

kimse râh-ı ka'be-yi vaslıñda cân kurtarmadı
zahm-ı gamzeñ beñzemez hâr-ı mugaylân zahmına
(Bâkî: *Dîvân*: g. 411/3)

"Vuslatının Kâbe'si yolunda kimse canını kurtaramadı, senin süzgün bakışının yarası deve dikeni yarasına benzemez."

Haşhâş

Kızıl renkli ve yuvarlak şekilli bir bitkidir. Dövüldükten sonra rengi sarıya döner. Bu bitkiden uyuşturucu elde edilir. Tıpta ağrıları dindirmek için kullanılır. Klasik şiirde feleğe, yıldızlara, âşıkların başına benzetilir.

benim ol mest ki nüh künbed-i humhâne-yi devr
himmetim çeşmine bir dâne-yi haşhâş gelir
(Behiştî: *Dîvân*: g. 113/3)

"Ben o sarhoşum ki dünya meyhanesinin dokuz kubbesi gayretimin gözüne bir haşhaş tanesi gibi gelir."

bâğbân-ı felek ey serv-i revân-ı 'uşşâk
başıdır pâyıña pâş ettiği haşhâş değil (Emrî: *Dîvân*: g. 310/5)

"Ey âşıkların yürüyen servisi, felek bahçıvanının senin ayağına saçtığı haşhaş tanesi değildir, kendi başıdır."

ser-i 'uşşâk yanında o gözü hûnîniñ
şöyle beñzer ki dilâ dâne-yi haşhâş değil (Ulvî: *Dîvân*: g. 363/3)

"Ey gönül, öyle anlaşılıyor ki o gözü kan dökücü (sevgilinin) yanında âşıklarının başının haşhaş tanesi kadar bile kıymeti yok."

Ayva

âbî, bih, sefercel

Kültürümüzde önemli yeri olan bir meyvedir. Mevsiminde bol olduğunda kışın sert geçeceğine inanılır. Ekmek, şeker, gevrek ve limon çeşitleridir. Eskiden gebe kadınlar için saklanan meyvelerdendi, bu sebeple pamukta muhafaza edilirdi. Anahtar ve kilitlere iyi çalışması için ayva çekirdeği sürülürmüş. Farsça 'iyi' anlamındaki *bih* kelimesi 'ayva' anlamına da geldiği için şiirde tevriyeli olarak kullanılır. Bunun yanı sıra şairler tarafından *ayva* kelimesi 'eyvah' anlamına gelen *eyva* kelimesi ile cinas oluşturacak biçimde bir araya getirilir. Şiirde rengi, tüyü ve biçimi itibarıyla soyut ve somut kavramların benzetileni olmuştur. Çoklukla sevgilinin çenesine benzetilir.

sanasın penbe ile saklanır bir tâze âbîdir
nigârâ gabgabıñ üzre seniñ sîb-i zenahdânıñ
(Necâtî: *Dîvân*: g. 325/6)

"A resim gibi [güzel sevgili], gerdanın üstündeki elma gibi çenen; pamukta saklanan taze ayva gibidir."

sanasın ebr-i sepîd içre bir ayvâdır kamer
sara konmuş penbe içinde nihândır ey gönül
(Meâlî: *Dîvân*: g. 130/4)

"Ey gönül, beyaz bulut içindeki ay, pamuk içinde sarılmış, gizlenmiş bir ayva gibidir."

ayvayı kim bih diye yâriñ zekanından
yâr olsun aña dünyede feryâd ile ey vâ (Zâtî: *Dîvân*: g. 19/3)

"Kim ayvaya yârin çenesinden iyi derse dünyada feryatlar ile eyvahlar ona dost olsun."

Bâdem

bâdâm

Gülgillerden küçük güller açan bir ağacın meyvesidir. Dışı yeşil, içi beyazdır. Beyaz çiçeklerini erken açar. Bunlar, rüzgârın etkisiyle çabuk dağılır. Tadı acıdır. Yaş veya kuru olarak yenir. Klasik şiirde şekil yönüyle gözün benzetileni olur.

kaşıñ altında gözüñ yâdına bir bâdâm ile
gûşe-yi mihrâbda zâhid kanâ'atler çeker
(Hayâlî: *Dîvân*: 177/g. 110/4)

"Zahid, kaşının altındaki gözünün hatırına mihrap köşesinde bir badem ile kanaatler çeker/kanaat eder."

nusha yazdırsa 'aceb olmaya bâdâm üzre
teb-i hicrâna 'ilâç eylemek ister hâtem (Bâkî: *Dîvân*: k.19 /12)

"Yüzük/mühür; badem üstüne tılsım yazdırsa şaşılmaz, çünkü ayrılık sıtmasına ilaç bulmak istemektedir."

zâyi' olmaz güzelim tohm-ı emel görmez misin
gözleriñ küştesiniñ meşhedi bâdemliktir (Nev'î: *Dîvân*: g. 157/3)

"Emel tohumu zayi olmaz güzelim, görmez misin? Gözlerinin öldürdüğü âşıkların şehitliği bademliktir."

Unnâb

hunnâb

Çiğde. Küçük ve lezzetli bir meyvedir. Kabuğu koyu kahverengi veya kırmızı renktedir. Kurutularak tüketilir. Akan kanı durdurduğuna ve kan dolaşımını sakinleştirdiğine inanılır. 'Kanı kurutmak' deyimi ile birlikte kullanılır. Şiirde sevgilinin dudağına, göze, iri bene, şaraba, kabağa vb. benzetilen olur.

bûse diledim dudağını tuttu dişiyle
düştü dolucuk tânesi 'unnâba sanasın
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 391/2)

"Öpücük istedim, dudağını dişiyle tuttu/dudağını ısırdı, sanki dolucuk tanesi çiğdeye düştü."

dehânıñ goncadan haddiñ gül-i sîrâbdan yeğdir
enâr-ı gabgabıñ bîhden lebiñ 'unnâbdan yeğdir
(Behiştî: *Dîvân*: g. 140/1)

"Senin ağzın goncadan, yanağın taze gülden daha iyidir; gerdanının narı ayvadan, dudağın da çiğdeden daha iyidir."

müjemde katre katre eşk-i hûnâb
dizilmiş rişteye gûyâ ki 'unnâb (Emrî: *Dîvân*: g. 55/1)

"Kirpiğimdeki damla damla kanla karışık gözyaşı sanki ipliğe dizilmiş çiğdedir."

Hurmâ

nahl, rutab

Dış kısmı tatlı, çekirdeği sert ve iri meyvedir. Hurma ağacı sıcak iklimleri sever. Boyu ince ve uzundur. Sarı veya siyah renkte tatlı meyveleri vardır. Daha çok Arap Yarımadası'nda yetişir. Hurma, peygamberlerin meyvesidir, onların azığıdır. İslamiyet'ten önce Arapların taptığı putlardan olan Uzzâ, hurma ağacından yapıldığından kutsal sayılırdı. Osmanlı ülkesinde daha çok Hindliler, Habeşliler tarafından satılırdı. Özellikle Ramazan'da çokça tüketilen bir meyvedir. Klasik şiirde ülker yıldızına, aşk derdine, dudağa vb. benzetilir.

eğer özgeye zehr ise onuñ 'aşkı baña tiryâk
veger hâr ise biñ şükür ki derdi baña hurmâdır
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 633/4)

"Eğer onun aşkı başkasına zehirse bana panzehirdir, eğer derdi başkasına dikense bana hurmadır, çok şükür."

dilde peykânından ayrılmaz hayâli hâliniñ
gûyiyâ tıfl-ı habeştir ka'bede hurmâ satar
(Hayâlî: *Dîvân*: 133/g. 23/3)

"Sevgilinin iri beninin hayali gönülde (gamzesinin) temreninden ayrılmaz, sanki bir Habeş çocuğudur da Kâbe'de hurma satar."

cânib-i la'liñde cânâ dâne-yi hâl-i ruhuñ
rûm elinde bir habeş oğlanıdır hurmâ satar
(Ulvî: *Dîvân*: g. 131/2)

"Ey can olan sevgili, dudağının yanında bulunan yanağındaki iri ben tanesi Osmanlı'da hurma satan bir Habeş oğlanına benzer."

Nârenc

nâreng

Turunç, portakal denilen meyvedir. Hindistan'da yetişen ve kızıla mayil, içi turunç gibi ekşi bir meyvesi olan ağaç olarak tanımlanmıştır. Büyük ve yuvarlak bir meyve olması dolayısıyla sevgilinin göğsüne teşbih edilir. *Nârencî* sözcüğü ise renk belirtir. Sevgili narenci elbiseler giyer.

pervâne göz göre oda atmazdı kendini
almasa şem' başına nârencî şebkülâh (Rahmî: *Dîvân*: g. 184/4)

"Mum, başına narenci başlık almasaydı gece kelebeği kendini göz göre göre ateşe atmazdı."

yanağıñ nârı dânesi 'aksi
ahmedî rengini eyledi nârenc (Ahmedî: *Dîvân*: g. 104/8)

"Senin yanağının nar tanesinin yansıması Ahmedî'nin rengini narenci etti."

sîbtir gabgabı ruhı nârenc
leb-i rengîni la'l-i rummânî (Bâkî: *Dîvân*: g. 488/3)

"Gerdanı elma, yanağı turunç, renkli dudağı ise nar çiçeği kırmızısıdır."

Sîb

alma

Elma demektir. Gülgillerden, çiçekleri kırmızı ve beyaz olan ağaç ve bu ağacın meyvesidir. Gabgab (çene altı, gerdan), zekân, zenahdân (çene) için benzetilendir. Rengi sebebiyle yanağa ve yüze, âşığın gözüne, güneşe ve dünyaya benzetilen olur. 'Kızıl elma' tabiri ile de şiirlerde zikredilir.

sîbtir gabgabı ruhı nârenc
leb-i rengîni la'l-i rummânî (Bâkî: *Dîvân*: g. 488/3)

"Gerdanı elma, yanağı turunç, renkli dudağı ise nar çiçeği kırmızısıdır."

ol sîb gabgab için nârence döndüm emrî
böyle kalırsa hâlim bih olmaz ise eyvâ (Emrî: *Dîvân*: g. 28/6)

"Ey Emrî, o elma gerdan için narenci (rengine) döndüm; hâlim böyle kalırsa iyi, yoksa eyvah/ayva!"

dikilsin sancak-ı islâm sîb-i müslümî yensin
salıp eyvânı ehl-i nâza 'azm ede kızıl almaya
(Âşık: *Dîvân*: k. 13/13)

"İslam sancağı dikilsin, Müslümî elması yensin, sarayı naz ehline bırakıp kızıl elmaya doğru yola çıksın."

Turunc

nârenc

Turunçgillerden olan, portakalı andıran, suyu acımtırak meyveye denir. Mayısta yetişen bir cins portakaldır. Arapçada bu meyveye 'nârenc' denir, *turunc* sözcüğü ise 'ağaç kavunu' anlamındadır. Çiçekleri ile kabuğu esans ve ilaç yapımında kullanılır. Yine kabuğundan reçel, suyundan şerbet yapılır. Âşığa, bûseye, çeneye, ay ve güneşe, yıldıza müşebbehün bih olur.

zülf-i 'anberbâr gelmiş altına dâmen tutar
düşse diye bâd-ı âhımdan turunc-ı gabgabı
(Emrî: *Dîvân*: g. 523/3)

"Amber saçan saç, gerdan portakalı ahımın rüzgârından düşer diye altına gelmiş, eteğini tutuyor."

turuncî gabgabıña el suna diye rakîb ey mâh
günüm eyvâ ile geçti vü beñzim oldu lîmônî
(Bâkî: *Dîvân*: g. 538/3)

"Ey ay yüzlü sevgili, rakib turuncu renkli/portakal gerdanına el uzatıyor diye günüm eyvah/ayva/evet ile geçti, benzim limon renginde/yüzüm ekşi oldu."

zeyn eyledikte piste-dehen bezm-i hüsnünü
sîbi zekanda sînede komuş turuncalar (Bâlî: *Dîvân*: g. 66/3)

"Fıstık ağızlı sevgili güzellik meclisini süslediğinde elmayı çeneye, portakalları göğse koymuş."

Şeftâlû

Şeftali ağacı ve meyvesidir. Çiçekleri pembe, meyvesi ise iri, tatlı, güzel kokulu ve suludur. Şiirde dudağa ve buseye benzetilir.

lebi şeftâlûsuna karşı yüreğim titrer
içi yansa kişiniñ meyleder olur yemişe
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 637/4)

"Dudağının şeftalisine karşı yüreğim titrer, kişinin içi yansa yemişe meyilli olur."

meyve-yi vaslıña eremedi vâ hayf dirîğ
geçti şeftâlû diye 'ömrümüz eyvâ güzelim (Âhî: *Dîvân*: g. 3/3)

"Vuslatının meyvesine eremedi, çok yazık! Ömrümüz şeftali diye geçti, eyvah/ayva/evet güzelim!"

eller yiye şeftâlûsunu bâğ-ı cemâliñ
ey sîb-zekan bâkî niçe bir diye eyvâ (Bâkî: *Dîvân*: g. 5/5)

"Ey elma çeneli sevgilim, cemal bağının şeftalisini eller yesin, Bâkî ne zamana kadar eyvah/ayva/evet desin?"

Kâfûr

Hindistan'da yetişen bir ağacın dallarının kaynatılması ile elde edilen sıvı olup baş ağrısını dindirir, şehveti dizginler. Rengi beyazdır, güzel kokuludur. Safranla karıştırılarak da kullanılır. Bu durumda kâfûr, safranın etkisini artırır ve kalbe nüfuz eder. İbn-i Sînâ, *Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinde onun bu özelliklerine işaret etmiştir. Kâfûr, koleradan korunmak için kürecikler hâlinde boyuna asılır ve sık sık koklanır. Güzel koku imalatında, mum yapımında kullanılır. Kırmızı renkte olanı da vardır. Ölen insanın vücuduna haşerattan uzak tutması maksadıyla konur, hatta ölen kimse bir kere de kâfûr ile yıkanır. Bu sebeple kâfûr, ölümü de işaret eder. Klasik edebiyatta sevgilinin bedeni, özellikle gerdanı kâfûra benzetilen olur.

saçıñ 'anber-durur lâkin oña kâfûr hidmetkâr
lebiñ yâkûttur illâ ki lü'lû oña lâlâdır
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 30/2)

"Saçın amberdir ama ona kâfûr hizmetkârdır, dudağın yakuttur ancak inci ona laladır."

nûş ettiğinde mey olur elinde selsebîl
kevser olur mizâcı vü kâfûr u zencebîl (Ahmedî: *Dîvân*: g. 405/1)

"İçtiğinde elindeki şarap selsebil olur; mizacı Kevser, kâfûr ve zencefil olur."

belirmez hüsnüñe karşı çerâğ-ı subh-dem nûrı
ne deñli fer vere hûrşîd öñünde şem'-i kâfûrî
(Bâkî: *Dîvân*: g. 484/1)

"Senin güzelliğine karşı sabah vakti kandilinin (güneşin) ışığı belirmez, kâfûrdan yapılmış muş güneşin karşısında ne kadar ışık verebilir?"

Vahdet

tevhid, birlik

Sözlük anlamı 'birlik, teklik, bütünlük' olan vahdet, tasavvufta 'Hakk'ın birliği, tekliği, O'ndan başka gerçek var ve varlık bulunmaması' anlamlarındadır. Vahdet'in zıddı, 'çokluk' manasındaki *kesret*tir. Âşıklar/şairler Hak'tan başka bir var ve varlık tanımazlar. Gönülleri kesretten uzaklaşmış, vahdete dalmıştır. İkilik söz konusu değildir. Sufi, zahid ve vaiz diye anılan tipler ilahî aşka ulaşma gayreti içerisinde olmadıklarından gerçek manada vahdetin ne olduğunu bilmezler. Âşıklarla/şairlerle, sufiler/zahidler arasında varlık felsefesi ve dine bakış konusunda cid-

di bir ayrım söz konusudur. Âşık, ilahî aşka ulaşmak ve birliği/vahdeti idrak edebilmek için akıldan ve akılla anlaşılan bütün kayıtlardan kurtulmayı seçer. Bu bir çeşit sarhoşluk hâlidir. Bu durumda şarap ilahî aşk, meyhane tekke, pîr-i mugân da âşığı birliğe ulaştıracak olan mürşid hâlini alır. Vahdet şarabından içen âşık Hak'tan başka var ve bir kabul etmediğinden kendi varlığını da yok etmiştir. Burada Hakk'ın tecelligâhı sevgilidir. Sevgiliye ulaşmak, kesret âleminin bütün bağlarından kurtularak kendi varlığını onda yok etmekle (fenâ, fenâfillâh) olur. Şiirin dünyasında esas olan vahdettir. Şairler, vahdet şarabıyla sarhoş olduklarını söyledikleri gibi kesret âleminin güzelliklerine dalmaktan dolayı büyük acılar çektiklerini, bir türlü kayıtlardan kurtulamadıklarını dile getirirler.

kimi hûş-yâr görseñ sen oña sun câmı ey sâkî
bi-hamdi'llâh *fuzûlî* mesttir vahdet şarâbından
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 213/7)

"Ey sâkî, sen kimi ayık görürsen kadehi ona sun; Allah'a şükürler olsun ki Fuzûlî vahdet şarabından sarhoş olmuştur."

yâr ile 'âşık ikilik perdesini kıldı çâk
vahdete erdi dahi zâhid gam-ı ferdâ çeker
(Hayâlî: *Dîvân*: 138/g. 33/2)

"Sevgili ve âşık ikilik perdesini yırtıp vahdete erdiler; zahid ise hâlâ gelecek kaygısı çeker."

ey yakînî yedi iklîmi ararsa zâhid
künc-i mey-hâne gibi gûşe-i vahdet bulmaz
(Yakînî: *Dîvân*: g. 66/7)

"Ey Yakînî, zahid yedi iklimi arasa da meyhane köşesi gibi bir birlik bucağı bulamaz."

Hayret

'Bir şeye dikkatli ve uzun süre bakmaktan dolayı gözleri kamaşmak, yol ayrımında kalmak; sersem ve sarhoş olmak; suyun bir yere akmayıp olduğu yerde çalkalanması' gibi anlamlara gelen *hayret* kelimesini şairler, 'donup kalmak, hareket edememek, ne yapacağını bilememek' anlam alanında kullanmaktadırlar. *Hayret* kelimesinin geçtiği yerlerde sarhoşluk ve taş kesilip kalma hâli vardır. *Deniz*, *girdap*, *vadi*, *çöl*, *zulmet*, *put*, *suret*, *nakış*, *şarap*, *esrar* gibi kelimelerin yanında şaşkınlık ifadesi olarak dili tutulmak ve ağzına parmak koymak gibi deyimler söz konusu edilir. En dikkat çekici husus, kelimenin suyla ve özellikle de girdapla ilgili ibarelerle bir arada geçmesidir. Aynı zamanda *hayret*, tasavvufta Hakk'ın tecellileri karşısında kendini kaybetme şeklinde ortaya çıkan bir makamı ifade eder.

hayret ey büt sûretiñ gördükte lâl eyler beni
sûret-i hâlim gören sûret hayâl eyler beni
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 294/1)

"Ey put gibi güzel, senin suretini gördüğümde içine düştüğüm şaşkınlıktan dilim tutulur, taş kesilirim; bu hâlimi görenler benim heykel olduğumu düşünürler."

vâdî-i hayrette zincîrin sürür dîvâne-vâr
âşık olmuştur meğer rûz-ı ezel dîdâre su
(Hayâlî: *Dîvân*: 338/g. 2/2)

"Su, şaşkınlık vadisinde bir deli gibi zincirini sürüklediğine göre öyle anlaşılıyor ki daha ezel gününde didara âşık olmuştur."

girdâb-ı hayret içre döner keştî-yi emel
sa'y ile sâhiline bu bahriñ erişmez el (Nev'î: *Dîvân*: Mk. 4/3)

"Umut kayığı, hayret burgacı içerisinde döner durur; bu denizin kıyısına gayretle ulaşılmaz."

Melâmet

ta'n, ta'ne

Osmanlı şiirinde âşıkların temel vasıflarının başında kınanmaya aldırmamak gelir. Benliğini olabildiğince yok etmeye çalışan âşıklar için başkalarının düşünceleri önemli değildir. Hatta, aşk yolunda hakarate uğramak bir gerekliliklik olarak görülür. *Melamet*, 'ayıplama, kınama; başkalarının kınamasına aldırmayıp doğru bildiğini yapma; kınamaya, hakarete, uyarıya aldırmama' anlamlarındadır. Şiirin dünyasında tasavvufun etkisiyle şekillenmiştir. Beyitlerde özlü bir ifade tarzıyla 'selameti terk etmek' diye tarif edilir. İlahî aşk yolunda benliklerinden ve dünyevi arzulardan geçen âşıklar, alışılmışın dışında davranışlar sergilerler. Delilere mahsus kılık kıyafet ve hareketleriyle marjinal bir görüntüye sahiptirler. Günlük hayata yön veren kanun, kural, gelenek ve adab-ı muaşerete bağlı kimseler, her türlü bağdan sıyrılmış âşıkları/şairleri ayıplar ve onlara sayısız hakaret ve eziyetlerde bulunurlar. Hak yolundaki bütün peygamberler, ermişler ve büyük insanların kınandıklarını örnek gösteren âşıklar da doğru bildikleri aşk yolunda hiçbir kınamaya veya hakarete aldırmazlar; hatta bundan memnuniyet duyarlar. Toplum hayatında iki ayrı dünya görüşü arasındaki çatışmanın şiirin muhayyel dünyasındaki görüntüsünü yansıtan melamet, basit bir davranış biçiminin ötesinde başlıbaşına felsefeye sahip bir hayat tarzıdır.

peykân-ı dost seng-i melâmetle her zamân
cismim nihâline dilerin berg ü bâr ola (Hayâlî: *Dîvân*: 101/g. 8/4)

"Dilerim ki sevgilinin ok temreni, melamet taşıyla birlikte her zaman bedenimin fidanına yaprak ve meyve olur."

sitem taşı melâmet hançeri bî-dâd şemşîri
fuzûlî her cefâ kim gelse hoştur câna cânândan
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 212/7)

"Ey Fuzûlî, zulüm taşı, kınama hançeri, haksızlık kılıcı... Sevgiliden canıma her ne eziyet gelirse gelsin hoştur."

'aşk-ı dildâr-ile 'âlemde melâmet olalı
gönlüm aslâ istemez oldu selâmet 'âlemin (Selîkî: *Dîvân*: g. 50/5)

"Sevgilinin aşkı vesilesiyle âlemde aşağılandığımdan beri, gönlüm kurtuluş âlemine dönüp bakmaz oldu."

Sonbahar

güz, hazân

Tabiatın yavaş yavaş uykuya dalmaya başlamasıyla kışın gelişini haber veren sonbahar, hüznün ve karamsarlığın hâkim olduğu bir mevsim olarak algılanır. Beyitlerde en çok üzerinde durulan husus, sararan ve yavaş yavaş dökülen yapraklardır. Âşıklar, kederden sararmış yüzlerini güz yapraklarına benzetirler. Bu mevsim, aynı zamanda ömrün de son dönemecini temsil eder. İlkbahardaki gençlik, neşe, coşkunluk ve umut, yerini hüzne, karamsarlığa ve güçsüzlüğe bıraktığı için hazan ve bahar tezat oluşturacak şekilde beyitlerin hayal dünyasını süsler. Güz mevsiminde esen sert rüzgârlar elem, acı ve ölüm getirir. Ağaçlardan savrulan altın sarısı yapraklar her yere dağılır. Akarsuların üzerinde yüzen, yeşillikler üzerinde duran ve selvi ağaçlarına takılan sonbahar yaprakları süslü hayallerle tasvir edilmiştir. Güz yapraklarının kuruluğu ve titrer gibi görünmesi de şairlerin değindiği hususlardandır. Güz mevsimindeki hüzün ve mutsuzluk havası inançlara da yansımış, hazan mevsiminde görünen düşlere itibar olmaz, hazan mevsiminde meyve bitmez, çiçekler güz mevsimini sevmez ve hazan mevsiminde bülbül ötmez biçiminde sözler şiirlerde çeşitli şekillerde işlenmiştir. Havanın çok soğuk veya sıcak olmaması sebebiyle güz mevsiminde eğlence meclislerinin kurulduğu da beyitlerden anlaşılmaktadır.

pür idi bâğ-ı hayâtım şükûfe-i şâdî
yüzüme bak gör e onuñ hazânı gelmedi mi
(Hayâlî: *Dîvân*: 433/g. 86/3)

"Hayat bahçem mutluluk çiçekleriyle doluydu; şimdi yüzüme bir bak da gör, onun güz mevsimi gelmedi mi?"

bakmayalı yüzümüze *hecrî* o gül-'izâr
fasl-ı hazâna döndü bugün nev-bahârımız (Hecrî: *Dîvân*: g. 67/5)

"Ey Hecrî, o gül yanaklı yüzümüze bakmaktan vazgeçtiğinden beri baharımız güze döndü."

âhir olunca hüsn-i yâr vuslatı el verir velî
fasl-ı hazânda görünen düşleriñ i'tibârı yok (Nev'î: *Dîvân*: g. 225/4)

"Sevgilinin güzelliği sona yaklaşınca kavuşma ihtimali doğar; ancak gel gör ki sonbaharda görülen düşlerin itibarı yok."

Çöl

beyâbân, deşt, yaban

'Susuz, imar edilmemiş yer' anlamındadır. Suyun bulunmaması, sıcaklık ve soğukluk farkının fazla olması, kasırgaların çıkması, ıssızlık ve zor tabiat şartlarından dolayı edebiyatta uzun yolculukların ve sıkıntılı hâllerin mekânı olarak kullanılır. Yalnızlığın sembolüdür. Mesnevi kahramanlarından Mecnun'un, aşkından dolayı kendini kaybettiği yerdir. Şiirde âdem, aşk, ayrılık ve belanın benzetilenidir. Tasavvufi literatürde ahireti ifade eder.

olmuşam fürkat beyâbânında ser-gerdân u zâr
ermeğe şehr-i visâle râh-ı imkân yok mu (Zâtî: *Dîvân*: g. 196/5)

"Ayrılık çölünde perişan olmuşum; kavuşma şehrine ulaşmak için bir yol yok mu?"

düşer mi gülşen-i dehr içre sen serv-i hırâmâna
salınmak her pelîd ile düşüp deşt-i beyâbâna
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 162/1)

"Sen salınan serviye, dünyanın gül bahçesinde alçak kimselerle yaban çölüne düşüp salınmak yakışır mı?"

diyâr-ı 'aşkta sînem beyâbân-ı mahabbettir
değil cismimdeki mûlar giyâh-ı derd ü mihnettir
(Emrî: *Dîvân*: g. 158/1)

"Aşk diyarında göğsüm, sevgi çölüdür; bedenimdeki kıllar değil, sıkıntı ve dert otudur."

Gece

şeb, dün

Gece, gündüzün zıddı olarak karanlığın, hüznün ve acının hâkim olduğu bir zaman dilimi olarak kabul edilir. Sevgiliyi görme ihtimalinin çok azaldığı gece saatleri âşık için ayrılık acısının da en yoğun olduğu anlardır. Bu yüzden ayrılık ve ayrılık acısı geceyle bağlantılı olarak kullanılmış ve *şeb-i hicrân* tamlaması beyitlerde söz konusu edilmiştir. Karanlığın getirmiş olduğu korku hissi cennete yakıştırılamadığından cennette gece olmayacağına dair bir inanç dillendirilmiştir. Geceyi kutlu ve şerefli kılan Kadir Gecesi'dir. Kadir Gecesi'nin hâkim olduğu beyitlerde gündüzün temsil ettiği bayrama özellikle yer verilir. Kadir Gecesi'nde akarsuların durduğuna dair inanç da beyitlerde zikredilen hususlar arasındadır. Ay, yıldızlar, kayan yıldız, samanyolu, Ülker takımyıldızı, mum, çerâğ, gölge, duman ve sabahı getiren güneş, gecenin hâkim olduğu beyitlerde renkli hayallerle işlenir. Sevgilinin siyah renkli saçları ve yüzündeki ayva tüyleri geceyle bağlantılı olarak kullanılmaktadır. Geceyi gündüze katmak, geceyle gündüzü fark etmemek, gün geceli olmak, geceyle gündüzü bir olmak, gece dışarı çıkmamak, gece sabaha kadar yıldız saymak ve gece nerede olursa garip orada yatar gibi deyim, atasözü ve inanışlar çeşitli ilgilerle beyitlerde geçer.

zülf ü ruhsârı hayâliyle nedir hâliñ demeñ
öyleyim kim gece ve gündüz berâberdir bana
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 15/2)

"'Saçı ve yüzü hayaliyle hâlin nedir?' diye sormayın bana; öyle bir hâldeyim ki gece ve gündüz benim için birdir."

rûz-ı mahşer olamaz *emrî* şeb-i hicrân kadar
gece uzun olsa onuñ gündüzü kûtâh olur (Emrî: *Dîvân*: kt. 93/4)

"Ey Emrî, mahşer günü ayrılık gecesi kadar (uzun ve şiddetli) olamaz; (çünkü) gece uzun olursa onun gündüzü kısa olur."

bu gece seyr-i zülfüñ ile göñlüm eğlenir
eyler akar sular şeb-i kadr olıcak karâr (Zâtî: *Dîvân*: g. 452/3)

"Bu gece saçını seyretmekle gönlüm avunur; Kadir Gecesi gelince akar sular durur."

Akşam

şâm, mesâ

Akşam, 'güneşin batışından karanlığın iyice çökmesine kadar geçen zaman aralığı' anlamının yanı sıra insanda uyandırdığı hüzün ve karamsarlık duygusu bakımından da şiirlerde söz konusu edilir. Seher, gündüz, gece, ay, yıldızlar ve gece vakti gökyüzünü süsleyen bütün unsurlar, *akşam* kelimesi çerçevesinde renkli hayallere konu olacak biçimde seçilmiştir. Alacakaranlığın hâkim olduğu ilk saatler, renk ilgisi bakımından sevgilinin saçları ve yüzündeki ayva tüyleriyle ilişkilendirilir. Akşamüstü kandillerin yakılması, hilalin görünmesi, yıldızların akşamdan sonra belirginleşmesi, oruçlunun akşamla birlikte orucunu açması, akşam olmadan eve dönülmesi, akşam vaktinde pazarların ucuzlaması; akşam vakti aynaya bakılmaz ve akşam nerede olursa garip orada yatar gibi inanışlar ve atasözleri beyitlerde zengin anlam ilgileriyle geçer.

kûyuña gelen kimse göñülsüz gider ey dost
akşama kalır zülfüñü kim kılsa temâşâ (Necâtî: *Dîvân*: k. 1/10)

"Ey dost, sokağına gelen kimse gönülsüz gider; kim senin saçını zevkle seyre dalsa akşama kalır."

garîb akşama karşı zâr u ser-gerdân olur gâyet
perîşan olduğu oldur göñül hep zülfüñe karşı
(Bâkî: *Dîvân*: g. 402/4)

"Gariplerin akşamüstü dermansız kalıp yalpalamaları gibi gönül de saçının karşısında böyle dağılıp perişan olur."

akşamlamağa başladı ellere şimdiden
on dördüne erişmeden ol mâh-pâremiz (Âhî: *Dîvân*: mf. 218. s.)

"O ay parçamız, daha on dördüne bile girmeden hemen olur olmaz kimselerle akşamlamaya başladı."

Gölge

sâye

Gölge, sevgilinin sürekli yanında bulunmayı, alçak gönüllü olmayı, yerlerde sürünmeyi ve aşağılanmayı temsil eder. Ayaklar altında çiğnenen bir kimse olarak tasavvur edilir. Gölgenin koyu rengi *rû-siyâh* 'kara yüzlü; rezil' diye nitelenmesine sebep olmuştur. Âşıklar kendilerini sevgilinin yanında, yerlerde sürünerek dolaşan bir gölgeye benzetirler. Sevgilinin yüzü güneşe ve gündüze benzetildiğinde siyah renkli saçları ve ayva tüyleri, gölgeye teşbih edilir. Âşıklar sevgilinin gölgesi altında bulunmayı cennette Tuba ağacının gölgesinde olmaya yeğlerler. Âşığın tek dostu, tek yoldaşı gölgesidir. Bu sayede yalnızlık duygusu daha kuvvetli bir biçimde ifade edilmiştir. Övülen kişinin gücü ve himayesi de gölgeyle ilgili olarak kullanılır. Gölge, cansız bir kimse (bî-cân) olarak tarif edilir. Umut, lütuf, ihsan, ömür, saltanat, adalet ve güzellik gibi soyut nesnelerle gölge arasında ilgi

kurulmaktadır. Bunlara ek olarak beyitlerde gölge haramisi, elinin gölgesi, gölgesinden korkmak, gölgesinden sakınmak, gölgesi gökçek, sâye sultanı, sâye salmak ve sâye-i dîvâr gibi kelime, deyim ve tabirlere rastlanmaktadır.

sâye-veş çoktan *fuzûlî* hak-i kûyuñ yasdanır
ol ümmîd ile ki bir gün ola pâ-maliñ seniñ
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 168/7)

"Fuzûlî çok uzun zamandır bir gün olur da üstüne basıp geçersin diye gölge gibi senin sokağının toprağına uzanmıştır."

alırsa lebleriñ tadın dil añmaz kevseriñ adın
salarsa sâyesin zülfüñ gerekmez gölge tûbâdan
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 265/3)

"Gönül, dudaklarının tadını alırsa Kevser'in adını bile anmaz; saçın gölge ederse Tuba'nın gölgesi gerekmez."

hem-demim sâyem-durur akşam olıcak ol dahi
okumazsam mûm ile ey mâh gelmez yanıma
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1261/2)

"Ey ay, tek yoldaşım gölgemdir ama akşam olunca mum ile davet etmezsem o bile yanıma gelmez."

Ay Tutulması

hüsuf, inhisâf

Ay tutulması, dünyanın güneş ile ay arasına girmesi neticesinde dünyanın gölgesinin ay üzerine düşmesi hadisesidir. Halk arasında gökyüzü cisimlerine özellikle de güneşe ve aya dair inanışlar çoktur. Ay Müslüman güneş Hıristiyandır. Buna göre ay tutulması Müslümanların güneş tutulması ise Hıristiyanların Allah'a karşı gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Ay tutulmasının normal bir tabiat hadisesi olmak yerine birtakım inançlarla bezenmiş bir miti olduğundan tas, tencere vb. eşyalarla gürültü çıkartılır, böyle yapılarak buna sebep olan yılanın korkup ürkeceği düşünülürdü. İnanışa göre bir yılan, ayı boğup yutmak için ona saldırır ve bir noktasından dişlerini geçirir, yavaş yavaş ayı ele geçirerek onu kapatır, ışığını tutar ya da ay yokuş yukarı çıkarken zorlanır, yüzü gözü toz toprak içinde kalarak ışığı kapanır. Ejderhanın ayı yakaladığı düşünülerek ses çıkartılır, ejderha korkutulmaya çalışılırdı veya Fetih suresinin ilk ayetleri olan "innâ fetehnâ" okunurdu. Ve yine Melhame kitaplarında, ayın tutulduğu aya göre kişilerde ve ülkelerde oluşabilecek; yağmur yağmaması, kıtlık, fitne ve fettanlığın çok olması, uğursuzluk, insanlarda göz ve boğaz ağrısı olması vb. hadiselerden söz edilir. Bütün bunların yanı sıra edebiyatta ayın tutulması, ölüme, saçın yüzü örtmesine, yüzde sakal çıkmasına, yüz karalığına benzetilir.

yüzü kara oldu âhir şehr içinde *zâtiyâ*
gün yüzünden nûr oğurlarken gece tutuldu mâh
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1248/5)

"Ay geceleyin güneşten ışık çalarken şehirde tutuklanıp yüzüne kara çalındı."

çalaram âh ile tâsın feleğiñ olur ise
meh husûfu gibi ruhsârıña zülfüñ hâ'il (Necâtî: *Dîvân*: k. 14/15)

"Ay tutulmasında olduğu gibi saçın yüzünü örtecek olursa ah ederek feleğin tasını çalacağım."

geldikçe hattı tâb-ı ruhu olmada füzûn
sad çâk-i hayretem bu mehiñ inhisâfına
(Nevres-i Kadîm: *Dîvân*: g. 113/2)

"Yüzünde sakal çıktıkça yüzünün ışığı daha da artmada; ben böylesi bir ay tutulmasına hayretler içindeyim."

Güneş Tutulması

küsuf, münkesif

Güneş tutulması, ayın güneşle dünya arasına girerek güneşten gelen ışıkların bir kısmına engel olması ve güneşin bir bölümünü kapatması hadisesidir. Halk arasında gökyüzü cisimlerine özellikle de güneşe ve aya dair inanışlar çoktur. Ay Müslüman güneş Hıristiyandır. Buna göre ay tutulması Müslümanların güneş tutulması ise Hıristiyanların Allah'a karşı gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Eskiden güneş tutulunca bunu Allah'ın bir gazabı bilerek camilere koşarlar, geçinceye kadar ibadet ve dualarda bulunurlardı. Tutulmuş güneşe bakmak uğursuzluk sayılır, göze zarar vereceğine, bakanın akıbetinin iyi olmayacağına inanılırdı, bakmak isteyenler de renkli çıra isiyle karartılmış bir cam ardından bakarlardı. Melhame kitaplarında, ayın tutulduğu aya göre ülkelerde oluşabilecek, kışın sert geçmesi, yağmur yağmaması, kıtlık, fitne ve fettanlığın çok olması, uğursuzluk vb. hadiselerden söz edilir. Bütün bunların yanı sıra edebiyatta, güneş tutulduğunda halkın birtakım gürültüler çıkarmasına, tutulma anında namaz kılınmasına ve aynaya bakılmasına vb. göndermelerde bulunulur.

tabî'at olsa kedernâk sînesin yâd et
küsûfta tutulur mihre *vahyi*yâ mir'ât
(Vahyî: *Dîvân*: g. 16/11)

"Ey Vahyî, tabiatı bulanık olsa da onun göğsünü hatırla; zira güneş tutulmasında güneşe ayna tutulur."

geldi hat ruhsârıña aç sîne-i billûruñu
bakılır âyîneye vakt-i küsûf-ı âfitâb
(Nevres-i Kadîm: *Dîvân*: k. 8/52)

"Yanağında ayva tüyleri belirdi, billur göğsünü aç; zira güneş tutulması sırasında aynaya bakılır."

sen küsûf añlama öykündüğiçin 'ârızıña
kara sürmüş yüzüne mihri meh eyler teşhîr
(G. Âlî: *Dîvân*: g. 476/4)

"Sen bu olayı güneş tutulması sanma; güneş senin yanağına özendiği için ay onun yüzüne kara çalmış teşhir ediyor."

Benâtü'n-Na'ş

dübb-i ekber, heft-evreng, yediger

'Tabut kızları, ölü kızları' anlamındadır. Kuzey kutbu yönünde yedi yıldızdan mürekkep bir kümenin adıdır ve astronomi terimidir. Bunların üçüne benât, dördüne na'ş derler. Bu yıldızlardan dört tanesi kare şeklinde biraz uzunca ve ışık saçmakta, öbür üç tanesi de bu karenin arkasında bir kuyruk şeklinde bulunur. Batmayan yıldızlardandır, gökyüzünde sürekli görülebilir, üçüncü iklimde yer alır. Rivayete göre yıldızı görenlerin, o gece zehirli hayvanlardan korkmayacağı söylenir. Edebiyatta dağınıklığı sebebiyle konu olmuştur.

yedi gündür ol ayı görmezem âhım şerâriyle
n'ola kılsam benâtü'n-na'ş ile yeksân süreyyâyı
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 278/6)

"Yedi gündür o ayı göremiyorum; ahımın kıvılcımlarıyla benatünnaş ile Süreyya'yı bir kılsan ne olur."

benât-ı na'ş misâli olur perîşân-hâl
ne deñli hasm ki ede direng süreyyâvâr
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: k. 30/24)

"Düşman Süreyya gibi ne kadar tutunursa da benatünnaş gibi perişan olur."

ger tîr ü kavsiñiñ haberi çarha erişe
öle benât-ı na'ş bigi havftan peren (Aşkî: *Dîvân*: k. 17/33)

"Senin okunun ve yayının haberi feleğe ulaşsa; ülker korkudan benatünnaş gibi ölür."

Bulut

ebr, sehâb

Çok iyi bir gözlemci olan Osmanlı şairleri, tabiat ile ilgili hadiseler (güneş ve ay tutulması gibi) dışında bile çeşitli toplumsal olayları işlerken ve hüsnütalil, teşbih, istiare gibi edebî sanatları kullanırken de tabiat ile ilgili unsurlara şiirlerinde çokça yer vermişlerdir. Bulut bunlardan bir tanesidir. Özellikle ayın veya güneşin sevgiliye benzetildiği örneklerde bulut, güzelin yüzündeki peçe veya güneşin sevgiliye mahcubiyeti karşısında arkasına saklandığı bir nesne olarak düşünülür. Yağmur yüklü bulutlar ise çoğu zaman gözyaşı döken şahıslar olarak kişileştirilir. Şiirde aslan, deve, ejder, kese, nemed, nikab, pamuk, saç, saka, sünger, cömertlik, lütuf gibi nesne ve kavramların benzetilenidir.

▸

hurşîd ebri sanma ki ey meh nikâb eder
bakmağa hüsnüñe yüzü döymez hicâb eder
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 64/1)

"Ey ay [gibi olan sevgili], güneşin bulutu örtü yaptığını sanma; senin güzelliğine bakmaya yüzü dayanamaz, utanır."

görünen ebr mi ya melekler tutundular
zîbâ yüzüñden utanıp ey meh-likâ nikâb (Meâlî: *Dîvân*: g. 21/6)

"Ey ay yüzlü, görünen, bulut mu; yoksa melekler, senin güzel yüzünden utanıp [yüzlerine] perde mi çektiler?"

görünen tağlar başında ebr ü bârân sanmañız
tağlar saçın çözüp ben hasta için ağlar (Zâtî: *Dîvân*: g. 163/2)

"Dağ başlarında görüneni bulut ve yağmur sanmayın; dağlar saçını çözüp ben hasta için ağlamaktadır."

Devr-i Kamer

Eski astronomi inançları ile ilgili bir hususdur. Nebatilerden kalma bir itikada göre âlemin bir devir süresi kırk dokuz bin yıldır, bu süre yedi devre ayrılır; her devrenin ilk bin yılında yedi gezegenden biri, tek başına, altı bin sene de öbür gezegenler ile beraber âlemi idare eder. Birinci devrin ilk bin yılı Zühal'den başlar. Buna devr-i Âdem de derler. Ötekilerin devri tamamlanmış, tedbir ve idare kıyamete kadar Ay'a kalmıştır. İnanışa göre kamer devri fitnelerle dolu bir zamanı temsil etmektedir. Böyle bir inancın gelişmesine dolunayın insanlar ve canlılar üzerindeki olumsuz etkilerinin sebep olduğu düşünülebilir.

▸

ter müşg ile yazmış yüzüñ üstüne hatt-ı 'anberîn
devr-i kamerde fitne-i âhir-zamân vermiş saña
(Amrî: *Dîvân*: g. 1/4)

"Taze misk ile yüzünün üstüne amberli bir hat yazmış. [Böylece] kamer devrinde sana ahir zaman fitnesi vermiş."

güzerân etti gitti devr-i kamer
sen güneş yüzlünüñ durur devrân (Hâletî: *Dîvân*: g. 682/4)

"Ay devri geçti gitti; devran artık sen güneş yüzlünündür."

ruhuñda zülfüñü kat' ettiğiñ görüp gönlüm
eyitti devr-i kamerdir bu 'ömr olur kûtâh (Zâtî: *Dîvân*: g. 1278/3)

"Gönlüm, yanağındaki saçını kestiğini görünce 'Ay devrinde ömür kısa olur.' dedi."

Mirrih

behram, mars, tîğzen-i âsumân

Oğlak burcunun 28. derecesinde, yeri 5. felektedir. İran'da "Behram" adı ile anılan bir hayır meleğidir. Keldaniler zamanında tan-

rılaştırılmış ve “Mares” adını almıştır. Buna sonradan Yunanlılar “Ares”, Romalılar ise “Mars” demişlerdir. Eski İran’da yolcuları koruduğuna inanılan bu yıldız, Yunanlılarda önce fırtına, sonra da savaş tanrısı olarak kabul edilmiştir. Çin ülkesinin hâkimidir, Doğu mitolojisinde feleğin celladı olarak bilinir ve minyatürlerde bir elinde kılıç, öbür elinde kesik baş tutan bir delikanlı olarak tasvir edilir. Güneş sultanının baş komutanıdır. Nahs-ı asgar, küçük, uğursuz bir yıldızdır. Kırmızı renge hâkimdir. Etkisinde doğanlar sert, haşin, hiddetli ve kavgacı olurlar. Büyük, uğursuz olan Zühal’le kıranına “kıran-ı nahseyn” denir. Bu en uğursuz zamandır. İklimlerden sonbahar; günlerden salı; gecelerden cumartesi; madenlerden bakır; duygulardan koku alma; insanlardan arslan, kaplan, kurt, yük taşıyan hayvanlar, yaban domuzu, büyük yılanlar, leş yiyen vahşi hayvanlar, yırtıcı kuşlar; bedenden, dil ve siyah kan damarları bu yıldıza mensuptur. Merih yıldızının hâkim olduğu zamanda doğanlar, tahammülsüz, şehvete düşkün, vurucu, kırıcı olurlar. Edebiyatta uğursuzluk, kargaşa, fitne ve savaş ile birlikte anılagelmiştir.

ey *me‘âlî* dünyeniñ zevk ü ‘azâbın gösterir
tîg-ı hûn-efşân tutup mirrîh elde zühre sâz
(Meâlî: *Dîvân*: g. 86/5)

“Ey Meâlî, Merih, elde kan saçan kılıcı tutup dünya azabını; Zühre de elinde saz tutup dünya zevkini gösteriyor.”

bir yerde görünür gözüme mihr ile mirrîh
çeşm ü ruhuna kılsam anıñ *emrî* nezâre (Emrî: *Dîvân*: g. 505/5)

“A Emrî, onun gözüne ve yanağına baksam, gözüme Güneş ve Merih bir yerde görünür.”

dîdesi dehşet ile hîrelenir çün huffâş
peyker-i hancериniñ görse dırahşın behrâm (Nedîm: *Dîvân*: k. 10/35)

“Behram, hançerinin yüzündeki parlaklığı görse yarasa gibi gözü dehşetle kamaşır.”

Müşteri

bercis, hürmüz, jüpiter

Altıncı göğe hâkimdir. Müşteri’nin tabiatı normal olmak üzere sıcak ve nemlidir. Kendisi en uğurlu yıldızdır. Din, ilim, yumuşak huyluluk, utanma, tevazu, kerem, akıl, temizlik, düzgün konuşma, belagat onun özelliklerindendir. Âlimlerin ve meşayihin yıldızıdır. Bu yıldıza mensup olanlar önceleri zahmet ve meşakkat çekerler, sonra saadet ve refaha kavuşurlar. Âlimler de çoklukla ilk tahsil zamanlarında zahmet ve fakirlik içinde olur, daha sonra da bir makam elde ederek huzura kavuşurlar. Pazartesi gecesiyle perşembe günü Bercis’in hükmü altındadır. Kimyagerler tunç maddesini *müşteri* kelimesiyle ifade ederler. Mavi renk bu yıldıza nispet edilir. Altıncı iklim ona mensuptur. Mirrih ile Kamer dostları, Zühre ile Utarit düşmanlarıdır. Güneş sultanının kadısı, feleğin hatibidir. Dolayısıyla şiirde kâdî-i felek, hâtib-i felek, sa‘d-i ekber tabirlerinde kinaye yoluyla Müşteri anlaşılmalıdır. ‘Alıcı’ anlamındaki müşteri ile zaman zaman tevriyeli olarak kullanılır.

tedbîr-i mu‘zamât-ı umûr-ı cihân için
yakmıştı şem‘-i fikreti bercis-i nüktedân (Bâkî: *Dîvân*: k. 1/7)

“İnce düşünceli Bercis, dünya işlerini düzene koymak için düşünce mumunu yakmıştı.”

bezmini ol müşterî-haddiñ görürse germ olup
döne döne âfitâb u mâh-ı tâbân oynaya (Meâlî: *Dîvân*: g. 201/3)

“Parlak ay ve güneş, o Müşteri yanaklının meclisini görünce aşka gelip döne döne oynar.”

nakd-i dil verdim metâ‘-ı mihriñi aldım seniñ
germ olurdu görse mihr ü müşterî bâzârımı (Zâtî: *Dîvân*: g. 1515/3)

“Gönül akçesini verdim, sevgi malını aldım; Güneş ve Müşteri, pazarımı görse kızardı.”

Utarit

hermes, merkür

İkinci göğe hâkimdir. Tabiatı normal olmak üzere soğuk ve kurudur. Öbür yıldızların tabiatlarıyla uyuştuğu için uysal ve münafık sıfatlarıyla adlandırılmıştır. Edep, açıkgözlülük, anlayış, yiğitlik, konuşma, düzgün söz söyleme, nakış, yazı, hesap, isabet, zekâ, dikkat, yumuşaklık, merhamet, hüner, sanat, hile ve hainlik bu yıldızın özelliklerindendir. Utarit, pazar gecesi ile çarşamba gününe hâkimdir. İkinci iklim, tartı araçları Utarit'e mensuptur. Kimyacılar civaya Utarit derler. Güneşe en yakın gezegenlerden olup sabah güneş doğmadan, akşamları da batmadan önce kısa bir zaman boyunca çıplak gözle parlak bir yıldız şeklinde görünmesiyle tanınmıştır. Batı mitolojisinde hırsız, tüccar ve postacıların tanrısı (Hermes) olarak kabul edilmiştir. Minyatür sanatında başında sarığı, sırtında yeşil cübbesi ve elinde kâğıt kalemi yahut okumakta olduğu *Kur'an*'ı ile resmedilmiştir. Güneş sultanının kâtibidir, rengi gök mavidir. Şiirde tîr-i felek, tîr-i seyyâr, debîr-i felek, debîr-i âsumân, münşî-i çarh gibi tabirlerden kinaye yoluyla Utarit kastedilir.

kehkeşân cedvel kamer nûrânî hatt encüm nukat
hüsnüñüñ evsâfını yazmış debîr-i âsumân
(Meâlî: *Dîvân*: g. 161/2)

"Utarit, güzelliğinin niteliklerini yazmış; samanyolu cetvel; Ay, nurlu yazı; yıldızlar noktalar [olmuş]."

subh-dem alıp 'utârid destine zerrîn kalem
defter-i sîmâb-gûn-ı târüme çekti rakam (Figânî: *Dîvân*: k. 2/1)

"Sabah vakti Utarit eline altın bir kalem alıp gökyüzünün civa renkli defterine yazı yazdı."

'utârid aña yazıptır edip cebîniñi vasf
ol hat ki levh-i cemâlinde görünür kameriñ (Zâtî: *Dîvân*: g. 794/4)

"Ayın yüzünün levhasındaki yazı, Utarit'in oraya seni vasfederek yazdığı yazıdır."

Zühal

beduh, keyvan, pervin, satürn

Yedinci göğe hâkimdir. Dünyaya en uzak yıldızdır. Tabiatı aşırı derecede kuru ve soğuktur. Ahmaklık, cahillik, korkaklık, çocukluk, kindarlık, yalan, çekiştirme, gam, tembellik, kalın kafalılık ve zarar bu yıldızın özelliklerindendir. Zühal'e bakmak gam ve keder verir. Nahs-ı ekber yani en uğursuz yıldızdır. Yedinci iklim Zühal'e mensuptur. çarşamba gecesi ve cumartesi gününe hâkimdir. Kimyagerler kurşuna Zühal derler. Rengi siyahtır. Zühre ile Utarit dostları, Güneş ile Ay düşmanlarıdır. Güneş sultanının hazinecisidir. Koruyucu, bekçi, gözetici gibi alakalarla anılır. Batılıların Satürn dedikleri bu gezegen Yunan mitolojisinde zamanı temsil eden Kronos'a tekabül eder ve elinde orak yahut eğri bir bıçak bulunan ihtiyar şeklinde tasvir edilir. Daha sonra zulüm ve zaman kavramlarına işaret olmak üzere yanına bir timsah ve kum saati yerleştirmişlerdir. Doğuda berîd-i felek [= feleğin postacısı], pâsbân-ı felek [= feleğin kapıcısı], dîde-i felek [= feleğin gözü], râhib-i pîr [= ihtiyar rahip] gibi değişik adlarla anılır. Zühal gerek renginin siyahlığı gerekse Hint diyarının hâkimi olmasından dolayı edebiyatta "Hindû" olarak zikredilmiştir.

bu deñli rütbe-i kadri bülend olmazdı keyvânıñ
'asâyı dikmeseydi olmağa derbân-ı eyvânî (Hâletî: *Dîvân*: g. 887/3)

"Feleğin kapıcısı olmak için asayı dikmeseydi, inat etmeseydi; Keyvan'ın değeri bu kadar yüce olmazdı."

hâk-i pâyıña yüzün sürmekle ey mihr-i cemâl
ergiriptir başını eyvân-ı keyvâna güneş (Vusûlî: *Dîvân*: g. 82/4)

"Ey güzellik güneşi, güneş, senin ayağının toprağına yüzünü sürmekle başını Zühal'in çatısına eriştirmiştir."

ey mâh-ı zühal-pâye sakın âhım okından
kim darbına bu günbed-i mînâ siper olmaz
(Nev'î: *Dîvân*: g. 166/2)

"Ey Zühal rütbeli ay, ahımın okundan sakın; mavi gök onun darp atışına siper olmaz."

Hilâl

mâh/meh-i nev, yeni ay

'Ayın, doğduğu ilk iki gün içindeki yay biçimli ince görüntüsü' anlamıyla *hilal*, günlük dilde olduğu gibi şekli bakımından en çok kaşlarla bağlantılı olarak geçer. Sevgili tasvirlerinde hilal, doğrudan kaşları temsil eder. Eğri, ince, soluk, sarı renkli bir görüntüye sahiptir. Bu hâliyle son derece zayıf olup, bir görünüp bir kaybolur hâldedir. Sevgilinin gösterişli ve güzel kaşlarıyla kıyaslanamayacak derecede ince ve sönük kabul edilmektedir. Âşıkların vücudu zayıf ve soluk olmak bakımından hilale benzer. Hilal görününce Ramazan'ın veya bayramın başlaması, hilali parmakla göstermek, hilal görüldüğünde yağmur yağacağına inanılması ve hilali gördüklerinde köpeklerin havlaması gibi gelenek-görenek ve inanışlar beyitlerde çeşitli ilgilerle geçmektedir. Yine hilalle bağlantılı olarak güneş, dolunay, yıldızlar, gökkuşağı ve gezegenler beyitlerde renkli hayallerle işlenir. Şekil ve renk ilgisiyle hilal, gümüş halka, tırnak, nal, gemi çapası, kayık, nun harfi, ra harfi, dal harfi, küpe, kâse, kadeh, kıl, külah, parmak, hançer, halhal, çeng, hizmetkâr, elbise yakası, yılan, med ve altın alem gibi benzetmelere konu olmaktadır.

ruhuñ üzre ham-ı ebrûñu görmek isterim ammâ
igen düşvâr olur gün var iken görmek yeñi ayı
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 278/4)

"Yüzünün üzerinde yay kaşını görmek isterim ama güneş varken yeni ayı görmek çok zor olur."

ebrûña öyküneldi şehr içre buldu şöhret
parmakla gösterirler şimdi hilâli cânâ (Emrî: *Dîvân*: g. 28/3)

"Ey can, kendisini senin kaşlarına benzettiğinden beri şöhret kazandı; şimdi hilali parmakla gösteriyorlar."

gün yüzü mihriyle ser-gerdân değilse mâh-ı nev
geceler tâ subha dek niçin dolaşır kûyını
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 340/3)

"Yeni ay onun güneş gibi yüzünün aşkıyla sarhoş değilse o zaman geceleri sabahlara kadar mahallesinin etrafında ne diye dolaşıyor."

Yıldız

ılduz, necm, ahter

Yıldızlar şekilleri, parlaklıkları ve sayılarıyla olduğu kadar göklerle ilgili inançlar çerçevesinde zengin hayallere konu olacak şekilde işlenmektedir. Şekil, renk ve sayı ilgisiyle âşığın gözyaşları yıldızlara benzetilen unsurların başında gelir. Ayrıca şekilleri bakımından yıldızlar, şaşkınlıkla bakan açılmış gözlere teşbih edilir. Bundan başka âşığın ahının kıvılcımları, gümüş paralar, çiy taneleri, hazan yaprakları, ok temrenleri, ayakkabı çivileri, inci taneleri, pencereler, dişler, su damlaları ve tahıl taneleri sayı, parlaklık ve şekil ilgisiyle yıldızlar çerçevesinde kullanılan unsurlar arasında sayılabilir. Güneş, ay, hilal, samanyolu, kuyruklu yıldız, kayan yıldız ve öbür gezegenler de beyitlerde yıldızlarla tenasüp oluşturacak şekilde söz konusu edilir. Güneş çıkınca yıldızların kaybolması, yıldızların insan kaderi üzerindeki etkisi, ayın yakınında bulunmaları vb. durumlar, şiirlerde işlenen konulardandır. Bunun yanı sıra yıldızı doğmak, yıldızı düşmek, yıldızı alışmak, yıldızı barışmak, yıldız saymak ve yıldızı yok gibi deyimler de şairlerin zengin bir hayal dünyası oluşturmalarına katkı sağlamaktadır.

her gece yıldız sayar bu çeşm-i giryânım benim
her seher âhım çerâğ-ı encümü söyündürür
(Zâtî: *Dîvân*: g. 422/3)

"Benim bu ağlayan gözlerim her gece yıldız sayar; ahım, her seher, yıldızların kandilini söndürür."

gece encüm çevre almış sanmañız mâh-ı nevi
görüp ebrû-yı nigârı parmağın dişler hilâl
(Emrî: *Dîvân*: kt. 284/1)

"Gece yeni ayın etrafını yıldızlar çevrelemiş sanmayın; hilal, sevgilinin kaşlarını görünce (kıskançlıktan/utançtan) parmağını dişler."

yanıp gök nâr-ı âhımdan kalıptır câ be-câ ahker
değil yıldızlar ey meh her gece olan 'ayân yer yer
(Selîkî: *Dîvân*: g. 18/6)

"Ey ay, gökyüzünde her gece görünenler yıldızlar değildir; gök, ahımın ateşinden yanmış, (geriye) yer yer korlar kalmıştır."

Ülker

Süreyyâ, Pervîn, Peren

Gökyüzünün kuzey yarım küresinde, Boğa burcunun boyun kısmına yakın konumlanmış üzüm salkımı veya gerdanlık biçiminde, yedi yıldızdan oluşan yıldız kümesi; Boğa burcunda ayın konaklarından birisi; nakışlı ince ipek kumaş; nakışsız ipek kumaş; zenginlik, servet; avize anlamlarına gelir. Gerdanlığı andıran bir dizi hâlinde sıralanan Ülker takımyıldızı, *'ıkd-ı Süreyyâ* ve *'ıkd-ı Pervîn* diye adlandırılmıştır. Kış geceleri tan vaktinde doğması, karanlık gecelerde daha iyi görünmesi, özellikle hayvanlar üzerinde olumsuz etkilerinin bulunması, doğuşunun kutlu, batışının kutsuz sayılması, ayın konaklarından birisi olması, düşmesinin veya inmesinin soğukluğu artırması gibi inançlar, Ülker takımyıldızıyla ilgili olarak çeşitli şekillerde işlenmektedir. Gezegenler ve öbür gök cisimleri, Ülker hayalinin işlendiği beyitlerde zengin çağrışımlara açık bir şekilde geçer. Âşığın gözyaşları, sevgilinin dişleri, gerdanlık, küpe, salkım, kandil, mum, meşale, meze, sevgilinin ayakkabısının çivileri, sevgilinin yanağından dökülen terler, göz ve muska Ülker ile ilgili olarak kullanılan unsurlardan bazılarıdır. Birçok beytin Ülker kelimesinin 'ipek kumaş' anlamını çağrıştıracak biçimde kurgulandığı söylenebilir.

sen melek yüzüñ güneş alnıñ kamer kaşıñ hilâl
eşiğiñ gökyüzüdür yaşım onuñ pervînidir
(Necâtî: *Dîvân*: g. 167/4)

"Sen meleksin, yüzün güneş, alnın ay, kaşın hilal; eşiğin gökyüzüdür, gözyaşlarım da onun Ülker takımyıldızıdır."

ey meh etmezsin hazer gördükçe eşkim ülkerin
bâğ-ı hüsnüñe zarar eyler ben oña ağların
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1211/1)

"Ey ay gibi güzel, sen Ülker takımyıldızı gibi olan gözyaşımı görünce korkmuyorsun (ama); senin güzelliğinin bahçesine zarar verebilir, ben ondan ağlarım/korkarım."

ermesin menzil-i maksûda *hayâlî* ey mâh
kebkebiñ nakşını görmezse süreyyâ yerine
(Hayâlî: *Dîvân*: 371/g. 57/7)

"Ey ay (gibi güzel), Hayâlî senin ayakkabı çivinin izlerini Ülker takımyıldızından üstün tutmazsa umduğuna nail olmasın."

Şi'râ

Şi'râ yıldızı (Akyıldız, Sirius yıldızı) geceleyin gökyüzünde görülen en parlak yıldızdır. Dünyadan 8.5 ışık yılı uzakta olduğu tespit edilmiştir. İki yıldızdan oluştuğu yakın zamanda anlaşılmıştır.

Bu iki yıldız yay gibi kendi yörüngesinde dönmektedir. İki yayın tamamlanması 49.9 yılda gerçekleşir. *Kur'an-ı Kerim*'de 53. surenin (Necm) 49. ayetinde Şi'râ yıldızı zikredilmektedir; 9. ayette ise iki yaydan söz edilir. Bu ayet, meal ve tefsirlerde Allah (cc.) ile Hz. Muhammed'in (sas.) birbirilerine yaklaşması olarak izah edilmiştir. Oysa ayette Şi'râ yıldızının yörünge yaylarının yakınlaşması kastedilmiştir. Yine 49. ve 9. ayet numaraları ile yıldızın dönüşünün tamamlandığı 49.9 yıl süreye işaret edilmektedir.

benim şi'rim ki şi'râya erişti ehl-i taklîdiñ
değildir lâyıkı zîrâ ki mecmû'-ı sanâyi'dir (Atâyî: *Dîvân*: g. 29/7)

"Şi'râ yıldızına erişen benim şiirim taklit ehline layık değildir, çünkü o, sanat mecmuasıdır."

çünki şi'râya eriştirdi 'atâyî nazmı
sözüne ermez onuñ lutf ile eş'âr dahi (Atâyî: *Dîvân*: g. 95/7)

"Atâyî, nazmı Şi'râ yıldızına ulaştırdığı için şiirler artık tatlılıkta onun sözüne erişemez."

İğne

sûzen

Şairler, sivri ucu, inceliği ve arkasında bulunan göz kısmı gibi özellikleri bakımından iğneyle ilgili zengin hayaller geliştirmişlerdir. İğnenin sivri ucu, delici ve yaralayıcı olma vasfıyla ele alındığında sevgilinin bakışlarıyla (gamze) ve kirpikleriyle bağlantılı olarak kullanılır. Gül söz konusu olduğunda diken-iğne teşbihine yer verilmektedir. Bunun yanı sıra gam, dert, cevr ve hile gibi soyut kavramlar iğne benzetmesiyle somutlaştırılarak ifade edilir. Terzilerin piri sayılan Hz. İdris ve göğe yükselirken üzerinde bir iğne bulunduğundan daha fazla ilerleyemeyen tecerrüdün timsali Hz. İsa, iğne eksenindeki beyitlerin anlam dünyasını süsleyen unsurlar arasındadır. İğnenin iplik geçirmeye yarayan göz kısmı söz konusu olduğunda kinayeli olarak *göz dikmek* deyiminin dile getirilmesi incelikli bir ifade tarzının sergilenmesine sebep olmuştur. İğneyle ilgili olarak diken, ok, hayyât, terzi, düğme, ip, ibrişim, hil'at, kabâ, atlas, sırma, ilmek, sinek, arı gibi kelimelerin yanı sıra iğnelemek, iğne gibi geçmek, göz dikmek, iğne basacak yer olmamak, iğne yutmuş ite dönmek, gözlerini iğneyle dikmek, iğneyle ayağından diken çıkarmak ve altın iğneyle gözünü çıkarmak gibi deyimler ve davranış biçimleri zengin çağrışımlarla işlenmektedir.

bu ne iştir ki bizi iğne gibi inceltip
salar iplik gibi her dem bir uzun sevdâya
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 244/4)

"Bu ne iştir böyle, bizi iğne gibi inceltip her zaman uzun bir sevdaya atıyor."

hâr-ı kûyuñ ayağımdan olmadı ey gül cüdâ
reşk edip göz dikti gerçi sûzen-i 'îsâ baña
(Hayâlî: *Dîvân*: 105/g. 17/4)

"Ey gül, her ne kadar Hz. İsa'nın iğnesi kıskanıp bana göz diktiyse de mahallenin dikeni ayağımdan hiç bir zaman ayrılmadı."

târ kıldı tenimi sûzen-i gam çehremi zerd
iğneden ipliğe dek şerh ediñ o tannâza (Yakînî: *Dîvân*: g. 176/5)

"O alaycı güzele gam iğnesinin bedenimi ipe çevirdiğini, yüzümü de sapsarı ettiğini iğneden ipliğe dek (en ince ayrıntısına kadar) açıklayın."

Misk

müşg, nâfe, müşkîn, miskîn

Aslı Sanskritçe olan *muşko* kelimesi Arapçada *misk*, Farsçada *müşg* biçiminde telaffuz edildiğinden Osmanlı şiirinde her iki şekliyle de bulunur. *Miskîn* ve *müşgîn* biçimleri de çeşitli ilgilerle

bu çerçevede söz konusu edilir. *Misk/müşg*, 'Doğu Türkistan'da özellikle Hoten/Hıtâ adı verilen bir bölgede yaşayan özel bir ceylan türünün (*moschus moschiferus*) göbeğindeki *nâfe* (göbekçik) adı verilen kesede kan yoluyla oluşan siyah renkli güzel ve keskin kokulu madde'nin adıdır. *Misk*, yaklaşık on beş santimlik azı dişleri olan Hoten ceylanının belli dönemlerde karnında oluşan ceviz büyüklüğündeki kesenin (nâfe) içinde biriken kanla meydana gelir. Hayvanın bunu düşürmesiyle elde edilen madde, çeşitli işlemlerden geçirilir ve bu hâliyle satılır. Hoten/Hıtâ/Hatâ, nâfe, Çîn, ahu, sahra, siyah renk, kan, post, deri, yolculuk, anber, perişanlık, zülf, hâl ve hat gibi kelime ve kavramlar, misk eksenindeki beyitlerde zengin çağrışımlarla işlenmektedir. Yüz karası, kan yutmak, aşk ile müşk gizlenmez, derisine dolu pahası, tüyünce kadem etmek, ağız miski, tüyünce hayr eylemek, tüyünü düzmek, sahralara düşmek, postunu alıp gitmek, yakasını yırtmak ve Çin'de miske rağbet olmaz gibi atasözleri ve deyimler doğrudan veya dolaylı olarak miskle/müşkle ilgili olarak kullanılır. Siyah rengi ve güzel kokusuyla misk, en çok sevgilinin saçlarıyla bağlantılı olarak geçer. Balmumuyla karıştırılarak yapılan suni benler de misk/müşk eksenindeki beyitlerde renkli hayallerle işlenmektedir.

▸

hâk-i râhı var iken yâriñ hatâdır ey gönül
eyleyip 'azm-i hoten gel etme cüst ü cûy-ı misk
(Hayretî: *Dîvân*: g. 206/4)

"Ey gönül, sevgilinin yolunun tozu varken Hoten'e yönelmek hatadır; gel, misk aramaktan vazgeç."

nâfe-yi misk-i hıtâ-veş bir deriye sarlanup
ararım sahrâ-be-sahrâ ol gözü âhûyu ben
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1051/2)

"Ben, Hıtâ'nın misk kesesi gibi bir deriye sarılıp ovalarda kırlarda o ahu gözlüyü ararım."

var ey hotende hâli gibi misk olur diyen
sahrâ-yi çîni geşt ü güzâr et hatâyı gör (Bâkî: *Dîvân*: g. 129/2)

"Ey Hoten'de onun beni gibi misk olur diyen, haydi yürü, Çin sahrasını baştan sona dolaş da hatayı/Hıtâ'yı gör."

Amber

abîr, anber-i sârâ

Grekçe ambrossa 'ölümsüz, ilahî', mitolojide tanrıların ölümsüz olmalarını temin eden ve yiyen fânileri de ölümsüzleştiren özel yiyeceğin adıdır. Dişli balinalardan olan adına amber balığı da denilen en büyük balina ada balığının bağırsaklarında teşekkül eden henüz tabii mi marazi mi olduğu tespit edilememiş bir sindirim artığıdır. Dişler ile birlikte vücuttan atılan bu maddenin rengindeki siyahlık hayvanın en sevdiği yiyecek olan *mürekkep balığı*ndan gelmekte, dolayısıyla yediği miktarla orantılı olarak değişkenlik göstermektedir. Eskiler amberi işledikten sonra saçlarına ve sakallarına sürüyorlar veya amberden suni ben yapıyorlardı. Şairler, amberin denizden elde edilmesine imada bulunmak üzere amber-deniz ilişkisini sık sık işlemişlerdir. Amberin koku ile ilgisi sebebiyle "dimağ"ın amberle çok sık bir arada geçtiği görülür. Amber, saç ve sakala sürülmesi sebebiyle hat, gîsû, zülf, ruh vb. kelimelerle tenasüp oluşturacak biçimde kullanılır.

▸

kıldı gönlümüzü ol zülf-i mu'anber hâlis
getirir kalbe safâ ger ola 'anber hâlis (Vusûlî: *Dîvân*: g. 87/1)

"O amberli saç gönlümüzü arıttı; amber, halis olursa kalbe sefa getirir."

'anber-i sârâ vü 'ûd öykünse bûy-ı zülfüne
nâfe-i misk-i hıtâ gibi benim kanım kurur (Zâtî: *Dîvân*: g. 329/3)

"Amber ve öd ağacı senin zülfünün kokusuna özenseler; Hatâ miskinin göbeği gibi benim kanım kurur."

‘anber-âmîz eser nesîm-i sabâ
yâ rab ol yâr kâkülün mü tarar (Emrî: *Dîvân*: g. 202/2)

“Sabahın tatlı meltemi amber kokulu eser; acaba o sevgili kâkülünü mü tarıyor?”

Yâkût

Kıymetli bir madendir. Yâkût-ı ahmer, yâkût-ı rümmânî (kızıl yakut) bu taşın en makbul olanıdır. Yâkût-ı asfer ‘topaç’, yâkût-ı kebûd ‘safir’, yâkût-ı revân ‘şarap’ manasındadır. Klasik şiirde çoğunlukla hat (ayva tüyü, yazı), dudak için benzetilendir. Sözcük, meşhur hattatlardan Yâkût’un (ö. 1299) da adıdır. Yâkût, Abbasi halifesi Musta’sim’in saray hattatıdır, bu sebeple Yâkût-ı Musta’simî olarak bilinir. Yâkût, hat sanatına matematik ve geometrik boyutlar kazandırmıştır. Aklâm-ı sitte onun kalemiyle gerçek şeklini bulmuş, hat sanatında asırlarca onun koyduğu ölçüler kullanılmıştır.

gözlerimiñ muklesi yâkût-efşânlık eder
hatt-ı reyhân yazalı dilber gül-i ter üstüne (Atâyî: *Dîvân*: g. 77/3)

“Sevgili, taze gül üstüne reyhan hattını yazdığından beri göz bebeklerim yâkût saçar.”

hatt-ı yâkûtuñ gören ruhsârıñ üzre ey nigâr
dedi mushaftır muhakkak olmuş âyet ber-kenâr
(Rahmî: *Dîvân*: g. 86/1)

“Ey sevgili, yanağının üstündeki Yâkût hattını gören muhakkak/muhakkak hattı ile kenarında ayet yazılmış mushaftır der.”

la’l-i dür-bârıñ kızıl yâkûttan bir hokkadır
onda hasret tîğınıñ zahmına merhem vardır
(Emrî: *Dîvân*: g. 102/2)

“İnci saçan la’lin/dudağın kızıl yakuttan yapılış bir hokkadır ki onda hasret kılıcının yarasına merhem vardır.”

Pergâr

‘Pergel’ demek olup ölçmeye, daire çizmeye yarayan iki parçalı/ayaklı aletin adıdır. ‘Eşya, daire, nizam, intizam’ anlamları da vardır. Daire çizilirken bir nokta esas alınır. Dairenin merkezini oluşturan bu noktaya pergelin bir ayağı konur. Sonsuz sayıda noktalardan meydana gelen daire, merkezdeki noktanın varlığına bağlıdır. Pergelin diğer ayağı öbürünün etrafında döndürülerek daire çizilir. Pergel mecazen felek, gökyüzü anlamında kullanılır. Gökyüzü bir pergel gibi dünyanın etrafında döner, daire şeklindedir. Tasavvufta pergelin merkezdeki noktada bulunan ayağı gaybı temsil eder, diğer ayağı ise dönen felek, yani maddi âlemi ifade eder.

nokta-yı hâline bağlanmış idi cân u gönül
gezmedin dâire-yi devrde pergâr henüz (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 122/4)

“Pergel henüz döndüğü dairede gezmeden can ile gönül iri beninin noktasına bağlanmıştı.”

çarh-ı kec-revde kalır ‘akl-ı mühendis hayrân
bir yerin uyduramaz cedvele vü pergâra (Bâkî: *Dîvân*: g. 426/3)

“Mühendisin aklı eğri giden felekte hayran bir şekilde kalır, cetvele ve pergele bir yerini uyduramaz.”

bu devrde yoh kişi ki kul olmaya saña
bir noktayım uş ben dahı pergâr arasında
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 916/5)

“Bu devirde/dönüşte sana kul olmayan kişi yok, ben de pergel arasında bir noktayım.”

Terâzî

terâzû, mîzân, mi’yâr

Terazi ve mizan tartı aletidir, ağırlık ölçer. Mi’yâr ise bir şeyin

ne derecede halis olduğunu anlamaya yarayan alettir, 'ölçek' anlamı da vardır. Terazinin iki gözü yani kefesi vardır. Bir gözüne tartılacak nesne, diğer gözüne ise ağırlığı gösteren taş konur. Klasik şiirde âşık, mihnet (sıkıntı) terazisine benzetilir, âşığın başına taş vurulur. Terazi ve mizan sözcükleri kıyametten sonraki hesap günü kastedilerek de şiirlere konu edilir.

yüzü 'aden uçmağıdır iki kaşıdır terâzû
gözüdür cehennem odu lebi havz-ı kevseridir
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 395/4)

"Yüzü Aden cenneti, iki kaşı terazi, gözü cehennem ateşi ve dudağı Kevser havuzudur."

keffesinde dü cihân ni'metini az görür
himmetiñ çünki eline ala mîzân-ı kerem (Şeyhî: *Dîvân*: k. 11/13)

"İyiliğin, eline cömertlik terazisini alsa kefesindeki iki dünya nimetini az görür."

hak yolunda çıkma var eyle terâzû-vâr 'adl
yâdıña gelsin demâdem rûz-ı mîzân u sırât
(Nazmî: *Dîvân*: g. 3052/4)

"Hak yoldan çıkma, terazi gibi adaletli ol, her an hesap günü ve sırat aklına gelsin."

Gemi

sefîne, keştî, zevrak

Sefîne, 'gemi' demektir. Keştî, 'gemi'; zevrak, 'kayık denilen küçük gemi' anlamındadır. Zevrak aynı zamanda Kalenderilerin giydiği bir tür başlığın adıdır. Üzeri hasırla örülmüş şişeye ve bir çeşit kadehe de *zevrak* denmektedir. Klasik şiirde gemi, çoğunlukla Hz. Nuh (as.) ve tufan ile birlikte zikredilir. Büyük gemilerle birlikte küçük gemilere (zevraklara) de bayrak çekilir.

bırahtım zevrak-ı dil eşk bahrına sahın ey mâh
temevvüc vermesin teşvîş oña kim onda sâkindir
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 104/2)

"Ey ay, gönül kayığını gözyaşı denizine bıraktım, gelgit onu dalgalandırmasın sakın, orada sakindir/durgundur."

miyân-ı âb u âteş oldu cây-ı keştî-yi sahbâ
batırdı rüzgâr âyîn-i 'ayşın bezm-i rindânıñ
(Bâkî: *Dîvân*: g. 279/2)

"Şarap gemisinin yeri su ile ateşin/ateş suyunun/şarabın ortası oldu, rüzgâr/zamane rindler meclisinin eğlence ayinini batırdı/bozdu."

diliñ âhı n'ola dûd ile gelse
yel olunca gemi yelkensiz olmaz (Nazmî: *Dîvân*: g. 2538/3)

"Gönlün ahı dumanla gelse ne olur? Yel olunca gemi yelkensiz olmaz."

Tâc

efser, iklîl, külâh, takke

Tâc kelimesi Osmanlı şiirinde, güç, yücelik ve zenginlik alameti olarak 'hükümdar başlığı' anlamında olduğu kadar her türlü serpuşu ve özellikle de tarikat başlıklarını karşılayacak şekilde kullanılır. Padişahlık alameti olan altından yapılma taçlar, mücevherlerle süslüdür. Saltanatın getirdiği azametin göstergesi olarak geçen taht, şah, kabâ, saltanat, sâhib-kırân, serir ve zer gibi kelimeler, taç eksenindeki beyitlerde tamamlayıcı unsurlardır. Şiirlerde, köklü ve güçlü bir hâkimiyeti ve süslü taçları ifade için tâc-ı Hüsrev, tâc-ı Keyhüsrev, efser-i Dârâ ve tâc-ı Keyân tabirlerinin kullanıldığı görülür. Şekil ve renk ilgisiyle nergis, güneş, ay, alev ve kadeh, taçla ilgili teşbihlerde işlenen benzetmeler arasında en önde gelenlerdir. Bunun yanı sıra şairler aşk, sa-

adet, devlet, kanaat, ikbal ve akıl gibi soyut kavramları *tâc* kelimesiyle terkipli kullanarak sözün etkisini artırma yoluna gitmişlerdir. Külah, takye, yelken takye, kaplan derisi takye, dülbend, üsküf, Selîmî dülbend, Yûsufî dülbend gibi sarık ve başlıklar, çeşitli ilgilerle şiirlerde söz konusu edilmektedir. *Tâc* kelimesinin geçtiği beyitlerde özellikle *terk/terk etmek* ibaresine yer verilir. Bu durum *tâc* sözcüğünün 'tarikat başlığı' anlamıyla yakından ilgilidir. Tarikat başlıklarının üzerindeki dilimlere *terk* adı verildiği ve bu dilimlerin sayısına göre tarikatların birbirlerinden ayrıldığı düşünülürse beyitlerin zengin anlam çağrışımlarıyla süslü dünyası biraz daha iyi anlaşılabilir.

serîr-i saltanatta tâca magrûr olma sultânım
başına 'âkıbet çok tâc-dârıñ tâc dar olmuş (Yakînî: *Dîvân*: g. 80/2)

"Saltanat tahtında tacın ile gururlanma sultanım; sonunda çok tac giyen sultanın başına tac dar olmuştur."

görse bu hüsn ile ol hüsn iliniñ pâdişehin
şâhlar tâcını terk eyleye oña ola kul (Zâtî: *Dîvân*: g. 840/6)

"Sultanlar, güzellik ülkesinin padişahı sevgilinin güzelliğini görselerdi taçlarını terk edip ona kul olurlardı."

dîn-i dünyâ dîn-i ukbâyı edip ey yâr terk
tekye-i vahdette ben bir tâc giydim çâr-terk
(Hayâlî: *Dîvân*: 258/g. 43/1)

"Ey sevgili, ben dünya ve ahiret dinini/yolunu terk edip vahdet tekkesinde üzerinde dört terk/dilim bulunan bir taç giydim."

'Örf

'örf-i izâfet

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislam, kazasker, İstanbul kadısı ile yüksek rütbeli müderrislerin giydiği büyük kavuktur. İstanbul'un fethi sırasında Akşemseddin tarafından Fatih Sultan Mehmed'e giydirildiği rivayet edilmiştir.

tâlib-i 'ilm olup ol 'örf-i izâfet kullanan
'örfî olur etmeyince ehl-i 'irfân ile bahs (Nazmî: *Dîvân*: g. 1048/3)

"İlme talip olup örf-i izafet kullanan irfan ehliyle tartışmayınca örfî olur."

kûh-ı kâfa verdi ağırlık vakârı nitekim
'örfî dîvân ehline bağışlamıştır zîb ü zeyn
(Sehî: *Dîvân*: k. 29/3)

"Örfü/Örfî sarığı divan ehline şeref verdiği gibi vakarı da Kaf Dağı'na ağırlık vermiştir."

behiştî fâriğ ol 'örf-i izâfet i'tibârından
ki âkil kimse kendin cübbe vü destâra kul etmez
(Behiştî: *Dîvân*: k. 206/5)

"Ey Behiştî, örf-i izafet itibarından kurtul, çünkü akıllı kimse kendini cübbe ve sarığa köle etmez."

Selîmî

yûsufî

Yavuz Sultan Selim'in icat ettiği serpuştur. 65 cm. boyunda olup ağızdan yukarıya doğru genişler, düz tepelidir. Bu başlığa *yûsufî* de denmektedir.

geh selîmî sarınır gâhî süleymânî yürür
gey yaraşır her ne kim giyse 'aceb mevzûn giyer
(Hayâlî: *Dîvân*: g. 129/3)

"Kimi zaman selîmî başlık giyer, kimi zaman Süleyman gibi yürür; her ne giyse çok yakışır, uyumlu giyinir."

dülbendiñi o şâha selîmî sarın desem
biñ türlü nâz u şîveler eyler bozar sarar (Sun'î: *Dîvân*: g. 44/2)

"O padişaha, 'Tülbendini selîmî sarın.' desem; bin türlü naz ve işve eder, bozar sarınır."

sarındı meh yine bir hûb yûsufî destâr
sokundu farkına bir dâne ince sîm hilâl (Bâkî: *Dîvân*: k. 20/5)

"Ay yine güzel bir yûsufî sarık sarındı, arasına bir tane ince gümüş hilal soktu."

Yelken Takye

yelken

Sarayda sazendelerin; postacı, başçavuş ve çavuşların, ayrıca saray cücelerinin kullandığı başlıktır. Çoğunlukla sarı renkte olup kırmızı renkli olanları da vardır. Şakak kenarlarından sarkan zülfleri (telleri) vardır. Osmanlı döneminde daha çok Rumeli'de kullanılmıştır. Kanatları yukarıya doğru kalkık bir başlık olup eğri giyilir.

▸

açar gül gibi yelken takyesi her dilberi gâyet
yaraşır hak budur dilberlere hem rumeli tavrı
(Nazmî: *Dîvân*: g. 6165/4)

"Yelken takkesi her dilberi gül gibi son derecede açar, Rumeli tavrı da gerçekten dilberlere yakışır."

zevrak-ı bahr-ı lutf olur
giyse ol mâh kırmızı yelken (Nev'î: *Dîvân*: g. 345/3)

"O aya benzeyen sevgili, kırmızı yelken takke giyse iyilik denizinin kayığı olur."

bahr-ı çeşmim görse yelken takye giymiş dilberi
fülk-i dil uyar hevâya hîç kalmaz lengeri (Zâtî: *PNM*: g. 7762/1)

"Gözyaşı denizim yelken takke giymiş sevgiliyi görse gönül gemisi havaya/arzusuna uyar, demiri hiç kalmaz."

Börk

bürk, berek

Keçeden yapılan başlıkların genel adıdır. Sultan, bey ve askerler tarafından giyilir; özellikle yeniçerilerin başlığı bu keçedendir. Börkün enseden bele kadar inen uzantısına *yatırma* denir. Yatırmanın alt ucu kırlangıç kanadına benzer. Bökrün ön kısmında *kaşıklık* denilen bir kısım vardır. Buraya askerin başarısına göre turna teli veya kuş tüyü takılır. Şairler 'börk' ile *sultan börkü*, *bey börkü* denilen çiçeği hatırlatacak şekilde söz oyunu yaparlar.

▸

âteş-i 'aşkıñla başta dûd-ı âhım var benim
bir kızıl börk ile bir perr-i siyâhım var benim
(Âhî: *Dîvân*: g. 71/1)

"Senin aşk ateşinle başımda benim ah dumanım var, bir kızıl börk ile bir siyah kanadım var."

saltanat tâcın giyen 'âlemde mağrûr olmasın
nice sultân börkün almıştır beğim bâd-ı hazân
(Bâkî: *Dîvân*: k. 22/9)

"Beyim; saltanat tacını giyen dünyada mağrur olmasın, sonbahar rüzgârı çok sultanın börkünü uçurmuştur."

şol kızıl börk ile ardınca içoğlanları hem
goncalardır ki güle hemdem oluptur hemvâr
(Nazmî: *Dîvân*: k. 23/60)

"Şu kızıl börk ile ardından yürüyen içoğlanları da güle uygun arkadaş olan goncalardır."

Peyk Tâcı

tâc-ı zer

Padişah fermanlarını gerekli yerlere ulaştırmakla görevli memurlara *peyk* denir. Bunlar 'Savulun! Savulun!' diye bağırarak koşarlar, kemer ve diz bağlarına küçük çıngıraklar takarlar, balta veya hançer taşırlar, başlarına *üsküf* de denilen uzun ve sivri külahlar giyerlerdi. Bu külahların *tüylük* denilen müzeyyen kılıflarına kuş tüyü takılırdı. Bu başlıklar *peyk tâcı*, *tâc-ı zer* olarak adlandırılmıştır.

eğer peyk olurlarsa lâyık öñüñce
inip tâc-ı zerle heft ahter (Bâkî: *Dîvân*: k. 3/14)

"Eğer yedi yıldız altın taçla inip önünde postacı olurlarsa layıktır."

peykler tâc-ı zer ile atı öñünce revân
berg-i nergis gibi san bâd öñüne düştü kaçar
(Nazmî: *Dîvân*: k. 23/59)

"Postacılar altın taçla onun atının önünde koşarlar, sanki nergis yaprağı gibi rüzgârın önüne düşüp uçarlar."

öñünce bir yalın yüzlü siyeh perçemli peyki gör
başında tâc-ı zer nârencî giymiş hem kabâ meş'al
(Revânî: *Dîvân*: g. 164/5)

"Sevgilinin önünde bir parlak yüzlü, siyah perçemli postacıyı gör, başında sarı altın taç, kaftanı ise kandil (gibi)"

Şebkülâh

şibh-i külâh

Siyah renkli külah, gece külahı veya külah benzeri bir başlık olarak tanımlanmıştır. Kırmızı, mor ve siyah renkli olanları Osmanlı ordusunda cebeci, topçu gibi askerî sınıflarca giyilmiştir. Özellikle cebecilerin giydikleri şebkülah iki ucu omuzlara doğru sarkan, etrafı yeşil çuha ile sarılı bir başlıktır. Resmî törenlerde bu başlığa kuş tüyü de takılırdı.

gerekse şeb-külâhıñ giy gerekse tâc-ı zerrîniñ
güzeller şâhısın her ne giyersen gey yaraşıktır
('Atâ: *PNM*: g. 2193/2)

"İster siyah külahını, isterse altın tacını giy; sen güzeller padişahısın, her ne giysen çok yakışır."

kıvırmış mâh-ı nevden şeb-külâhın
sipihr almış ele bezmiñde sâgar (Sehî: *PNM*: g. 2388/2)

"Felek yeni aydan olan gece/siyah külahını kıvırmış, senin meclisinde eline kadeh almış."

levend-i bahrdır gûyâ gözüm merdümleri ey şeh
başında dûd-ı âhını gören der şeb-külâhıdır
(Necmî: *PNM*: g. 2538/2)

"Ey padişah, sanki gözbebeklerim deniz levendidir; başlarındaki ah dumanını gören, 'Gece/siyah külahıdır.' der."

'Arakçîn

'arakiyye

Kavuk altına giyilerek saç terinin emilmesini sağlayan bir iç başlıktır. Bu başlığa *terlik* de denir. Tiftik ve pamuktan yapılır. Sarı ve kırmızı renkte olanları vardır.

sundu gûyâ ki şafak bâde-yi âl
kıvırıp giydi 'arakçînî hilâl
(Nev'îzâde Atâyî: *Sohbetü'l-Ebkâr*: 340. beyit. S. Tokmak: s. 67.)

"Şafak sanki kırmızı şarap sundu, arakçin hilali kıvırıp giydi."

ayak seyrânın eyler verd-i nesrîn
giyip başına nârencî ‘arakçîn
(Revânî: *İşretnâme*: 51. beyit: S. Tokmak: s. 68.)

“Nesrin çiçeği başına sarı arakçin giyip ayak seyranı eder.”

meğer bir kâse-yi pür-misk-i terdir hırz için cânı
‘arakçîniñ çıkar ol turra-yı tarrârı görsünler (Âlî: *Dîvân*: mh. 1/4)

“Canı korumak için taze miskle dolu bir kase olmalıdır; arakçinini çıkar, o yankesici saç lülesini görsünler.”

Takye

tâkiye, takke

Fes ve külah gibi başlıkların altına giyilen, ince bezden yapılmış, kenarı ince oyalı, kubbe şeklinde, hafif başlıktır. Deriden yapılanları da vardır. Sözcükle birlikte *takye atmak* (çok arzu etmek, çok sevinmek), *takye kapıcı* (yağmacı, gasp eden) deyimleri oluşmuştur.

başı vü cânı saklamağa olur
takye vü kaftan imdi her kepenek
(Edirneli Nazmî: *Dîvân*: g. 3883/4)

“Şimdi her kepenek başı ve canı korumak için takke ve kaftan olur.”

ne revâdır geceler şem’ ile meclis kurasın
cilv’ede yüzüñe ol bir kara takyeli levend (Behiştî: *Dîvân*: g. 79/4)

“Geceleri mum ile meclis kurman uygun değildir, bir kara takkeli levend olan o senin yüzüne güzel görünür.”

yürüdüğünce gün yüzünü kara takyesi
kara buluta girdi sanır kim görse mâh (Gedâyî: *ENM*: g. 3983/2)

“Kara takkesi ile yürüdükçe onun güneşe benzeyen yüzünü kim görse ay kara buluta girdi sanır.”

Destâr-ı Perîşânî

destâr-ı perîşân, perîşân-destâr, erâzîlvârî

Dağınık ve özensiz bir şekilde sarılmış sarıktır. Osmanlı Devleti’nde subaşı, kethüda, muhtesip gibi memurlar bu başlığı giyerdi.

mest olup bâde-yi şebnem ile bezm-i çimene
çıka geldi gül-i nesrîn-i perîşân-destâr (Süheylî: *Dîvân*: k. 22/15)

“Dağınık sarıklı nesrin çiçeği çiğ şarabı ile sarhoş olup çimen meclisine çıkageldi.”

sarınır başına destârın erâzil-vârî
görünür ‘âşıka mestâne-yi kanzil vârî (Beyânî: *Dîvân*: g. 834/1)

“Sarığını başına rezil gibi/dağınık bir şekilde sarınır, âşıka körkütük sarhoş gibi görünür.”

destâr-ı perîşânını yerden yere çaldı
gülşende hazândan gül-i ter etti tezallum
(Şeyhülislâm Yahyâ: *Dîvân*: g. 252/4)

“Taze gül dağınık sarığını yerden yere çaldı, gül bahçesinde sonbahardan şikâyet etti.”

Mutallâ

Sözlük anlamı ‘yaldızlı, yaldızlanmış’ demek olan mutallâ, üst kısmı 5 cm. genişliğinde sarı sırma şeritli bir başlıktır. Resmî törenlerde mevki ayırt etmeksizin memurlar tarafından kullanılırdı.

ak sarıp başına börkünü mutallâ eyler
türkmândır sanasın yazıda ekser nergis
(Edhemî: *Dîvân*: k. 1/12; S. Tokmak: s. 80.)

"Başına börkünü ak/beyaz sararak mutallâ/yaldızlı eder; sanki nergis ovada çoklukla Türkmen olmuştur."

gösterdi seher berg-i zerin gonca-yı şükûf
bir hûb idi destâr-ı mutallâsı sarıldı
(Şinâsî: *Dîvân*: g. 78/2; S. Tokmak: s. 80.)

"Çiçek goncası altın/sarı yaprağını seher vakti gösterdi, mutallâ/yaldızlı sarığı sarılmış bir güzele benziyordu."

olur nâzende şâh-ı gül libâs-ı sebz ile bâğda
giyer başına destâr-ı mutallâ şehlevendâne
(İlmî: *Dîvân*: k. 30/3; S. Tokmak: s. 80.)

"Gül dalı yeşil elbise ile bağda hoş edalı olur, başına mutallâ/yaldızlı sarığını boylu poslu güzel gençlere yakışır şekilde giyer."

Nikâb

peçe, yaşmak, lisâm, hicâb

Sözlük anlamı 'yüz örtüsü, peçe, yaşmak' demek olup farklı renklerde yarı şeffaf kumaşlardan yapılır. Nikab, hem kadın hem de erkekler tarafından kullanılmıştır. Osmanlı döneminde yeniçeri civelekleri nikab takar, eğlence meclislerinde tanınmak istemeyen pekçok erkek bu örtüyü kullanırdı.

gül yüzünden çün sabâ meşşâta açtı nikâb
haddiñe sîmîn anıñçün tuttu âb üzre habâb
(Surûrî-yi 'Acem: *Dîvân*: g. 29/1)

"Sabâ rüzgârı, kadını, su üstündeki kabarcık gibi yanağına sim tutmak için gül gelininin yüzündeki örtüyü açtı."

seversin cân berip gülşen hevâsın
açar bir kün uşol dilber nikâbı (Şîbânî: *Dîvân*: g. 317/2)

"O dilber birgün örtüsünü açar, gül bahçesinin havasına/hevesine can verirsin, seversin."

perde dek ol yüzge yüz sürterge hod yoktur hadim
bes yüzüm sürterge ger bolsa müyesser ol nikâb
(Hüseynî: *Dîvân*: g. 14/5)

"O yüze perde gibi yüz sürmeye kendi yüzüm yoktur, eğer yüzümü sürmeye o örtü müyesser olsa bana yeter."

Zerrîn-Külâh

zer-küleh, zergüle, zerrîn-tâc

Saray memurlarının görevleri sırasında ve törenlerde giydikleri başlıktır. Keçe veya kumaş kısmı altın işlemeli olup Mevlevi sikkesine benzer. İki yanında zülüf denilen siyah renkli uzantıları bulunur.

şâh-ı ışkıñ mîriyim encüm sipâhımdır benim
devletinde mâh-ı nev zerrîn-külâhımdır benim
(Hayâlî: *Dîvân*: 294, g. 49/1)

"Aşk padişahının emiriyim, yıldızlar benim askerimdir; onun devletinde yeni ay benim altın külahımdır."

eğer peyk olurlarsa lâyık öñünce
inip tâc-ı zerrîn ile heft ahter
(Bâkî: *Dîvân*: k. 3/14)

"Yedi yıldız, altın külahla inip senin önünde haber getiren bir posta tatarı olsa uygundur."

halka be-gûş olup eşiğiñde hilâl-i îd
mihr-i sipihr bende-yi zerrîn-külâh ola
(Hayretî: *Dîvân*: ms. 1/2)

"Senin eşiğinde bayram hilali kulağı küpeli bir esir olup gökyüzündeki güneş de altın külahlı bir köle olur."

Mi'cer

Başı ve yüzü örten bir çeşit kadın örtüsüdür.

geh 'arûs-ı mâha dîbâ-yı sepîd eyler nikâb
geh benâtu'n-na'şe vâlâdan düzer mi'cer güneş (
Atâyî: *Dîvân*: k. 1/4)

"Güneş kimi zaman ay gelinine beyaz kumaştan, kimi zaman da yedigere ipek tülden baş örtüsü hazırlar."

yâ cemâline cihânıñ nûr u fer vermek için
rûz ruhsârından açtı 'anberîn mi'cer güneş
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 19/7)

"Yahut güneş dünyanın yüzüne ışık ve parlaklık vermek için gündüz vakti/gündüz gibi olan yanağından amberli örtüsünü açtı."

salıp dûşuna mi'cer nûr-ı mehtâb
takıp göğsüne lü'lû 'ıkd-ı pervîn (Helâkî: *Dîvân*: k. 2/3)

"Omzuna mehtap ışığı gibi örtü salmış, göğsüne inci gibi ülker yıldızını takmış."

Yüzük

hâtem, nigîn

Üzerinde değerli taş veya taşlar bulunan halka şeklinde ve kaşlı yüzükler, süs ve gösteriş için olduğu kadar güç, rütbe ve yetki alameti olarak kullanılmaktaydı. Özellikle padişahların yüzükleri, bulundukları makamı ve kudretlerinin alanını ifade edecek şekilde süslü ve gösterişliydi. Bunun yanı sıra mühürler/yüzükler, üzerlerine yazılan ayet, dua ve beyitlerle başta sadrazamlar olmak üzere devletin yüksek makamlarında bulunanlar için yetki belgesi ve imza olma vasfı taşırdı. Halka kısmı altından imal edilen yüzüklerin üzerinde kaş adı verilen değerli taşlar koymaya yarayan kemerli çanak biçiminde bir kısım vardı. Çanak biçimindeki bu kısma la'l, akik, zümrüt, elmas ve yakut gibi değerli taşlar yerleştirilirdi. Taşın üzerine ayet, dua, bir beyit veya mısra kazınırdı. Eritilmiş mumla kapatılan mektup ve keseler, yüzükle mühürlenirdi. Bu hâliyle mühürler/yüzükler imza yerine geçerdi. Şiirin dünyasında yüzük/hâtem/mühür, yuvarlak ve kırmızı hâliyle sevgilinin dudaklarına benzetilmiştir. Çevresinde bulunan ayva tüyleri yüzüklerin üzerindeki yazılar olarak algılanmış, özellikle la'l taşı bu çerçevede dudakların kırmızılığını ve değerini vurgulamak için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra âşıklar, dertlerden iki büklüm olmuş bedenlerini altın bir yüzük olarak nitelemişlerdir. Mühür/yüzük söz konusu olduğunda Hz. Süleyman'dan sıklıkla söz edilir. Bu çerçevede karınca, dîv, hüküm sürmek, taht ve Belkıs gibi Hz. Süleyman kıssasında geçen öbür unsurlara değinilmektedir. Yüzük kaşlarına kazınan yazılarla ilgili olarak sevgilinin dudaklarını çevreleyen ayva tüyleri ve Hz. Süleyman kıssasına atıfla karıncalar özellikle söz konusu edilir. Göz, kaş, la'l, akik, elmas, yakut, zümrüt, firuze, altın, ayna, hatt, okumak, yüzük gizleme oyunu, mum ile okumak, gözünün üzerinde kaşı olmak, mühür vurmak ve eli altında olmak gibi kelime, deyim ve kavramlar yüzük/hâtem hayaliyle süslenen beyitlerde geçen unsurlar arasındadır.

süleymânım dehânıñ bir kızıl yâkût hâtemdir
o la'l üzre hat-ı sebziñ zümürrüdden yüzük kaşı
(Emrî: *Dîvân*: g. 537/3)

"Ey Süleyman'ım, senin ağzın kızıl yakuttan bir mühürdür; o la'lin üzerinde yeşil ayva tüylerin de zümrütten yüzük kaşıdır."

hatt u hâliñle yüzük gizleme oynar deheniñ
kızarır lebleriñ ondan bulunısar hâtem (Necâtî: *Dîvân*: k. 19/32)

"Senin ağzın, ayva tüylerin ve beninle yüzük gizleme oyununu oynar; dudakların kızarır da yüzük o sebeple bulunur."

tenim zerd ü boyum halka gök etti taş ile alnım
bir altın hâteme döndüm ki ola kaşı pîrûze
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1416/2)

"(O sevgili), bedenimi altın sarısına, boyumu halkaya ve taşlayarak alnımı gök rengine çevirdi; kaşı turkuaz renginde bir altın yüzüğe döndüm."

Buhurdan

micmer, micmere

Buhur, aselbend denilen ve Hicaz'da yetişen bir bitkiden yapılan tütsüdür. Güzel kokulu hicaz zamkı ile öd ağacı, misk, amber gibi maddelerden terkip edilmiştir. Bunların yakılmak için konulduğu bakır veya porsenel kaba buhurdan denir. Bunlar, üstteki menteşeli kapak kısmı buhurun çıkabilmesi için dantelli kesilmiş ve alttaki parçasına kor hâlinde ateş yerleştirilen metalden imal edilmiş yuvarlak biçimli aletlerdir. Beyitlerde şu özellikleriyle yer alır: Cin çağırmada kullanılır, dilenme vesilesidir, dolaştırılır, örtü altında sunulur, kafeslidir, karşılamalarda yakılır, kışın daha çok kullanılır, misafire yakılır, nazarı önlediğine inanılır.

ayda bir kez kâsesin 'anberle mâhıñ toldurur
tâ ki şeh bezminde bir dem gezdire micmer güneş
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 20/16)

"Güneş şahın meclisinde bir süre buhurdanlık gezdirmesi için ayda bir kez ayın kâsesini amberle doldurur."

sevdâ-yı hatt-ı 'ârız u mihr-i ruhuñ komam
mâh olsa sîm micmer ü mihr olsa zer çerâğ
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 96/4)

"Ay, gümüş micmer; güneş, altın kandil olsa ben güneş gibi olan yanağının ve ayva tüylerinin sevdasından vazgeçmem."

kızarmış gözleri zencîre çekmişler anı muhkem
düşüp dîvâne olmuş zülfüñüñ sevdâsına micmer
(Zâtî: *Dîvân*: g. 349/2)

"Micmer, sevgilinin saçına düşüp deli olmuş; [bu sebepten] gözleri kızarmış ve onu zencire çekmişler."

Esrar

keyif, gam, gubar

Halis Hint keneviri yaprağı üstündeki yağlı sakızdan birtakım ameliyelerden sonra elde edilen sarhoş edici uyuşturucu ve uyutucu tesiri yapan maddedir. Esrar önce toz hâlindedir, torbalara doldurulur ve ağır bir cismin altında baskı yapılır, toz hâlini aldıktan sonra bir de külçe hâlini alması, satılması işini kolaylaştırır. Avuç içi kadar bakır taslara konan toz esrar ateşe sürülür, duman çıkmaya başlayınca ateşten alınır. Soğuyunca külçe hâlini alır, böylece satılır. Esrar, yenildiği gibi kabak, nargile veya sigara ile içilir. Esrarın esrarkeşler arasındaki adı nefestir. Esrar nargilelerine de kabak denir. Esrar kullananlar soğuktan etkilenmezler. Bunların vücutları kuru, benizleri sarı, gözlerinin feri gitmiş, kuvvetleri yerinde, dinç ve can adamlardır. Öbür tiryakiler gibi şiddete başvurmazlar; dalgın, başları eğik, neşeli kimselerdir. Beyitlerde 'sırlar' anlamındaki *esrar* kelimesiyle tevriyeli kullanıldığı görülür. Hayran (esrar sarhoşu), gam, gubar kelimeleri ile tenasüplü bir şekilde geçer. Esrarkeşlerin tatlıya düşkünlükleri, esrarın verdiği durumun ancak şarap içilerek giderilebildiği vb. durumlar beyitlerde kendisine yer bulmuştur.

sûfîniñ meyli *me'âlî* leb-i cânâna bu kim
bengîniñ başı hoş olur kamu tatlılar-ıla
(Meâlî: *Dîvân*: g. 209/7)

"Ey Meâlî, sofinin sevgilinin dudağına meyletmesi, afyon çekenlerin bütün tatlıları sevmesinden dolayıdır."

*nev'*iyâ esrâr-ı 'aşkı saklamak âsân değil
mey içip keyfiyyetin etmemek izhâr güç (Nev'î: *Dîvân*: g. 42/5)

"Ey Nev'î, aşk esrarını saklamak kolay değil; şarap içip de keyfini dışa vurmamak güç."

'aynına sanma gubârı ala erbâb-ı nazar
bizi hayrân eden esrâr-ı leb-i dilberdir (Bâkî: *Dîvân*: g. 107/3)

"Nazar ehlinin tozu gözüne sürdüğünü (itibar ettiğini) sanma; bizi esrar sarhoşu eden, sevgilinin dudağının esrarıdır."

Eşik

âsitân

Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak; kapı. Klasik şiirdeki sevgili, kutsal ve ulaşılamaz bir tipi temsil eder, vuslat yoktur. Âşık sevgilinin yanına yaklaşamaz; ancak onun eşiğine yaklaşabilir, bazen oraya bile yaklaşamaz. Sevgili ne kadar kutsalsa aslında her girişte üzerinden geçildiği ve çiğnendiği için değersizlik sembolü olan eşik de kutsallık kazanmıştır. Eski Türklerde eşik tanrısından söz edilmesi, eşiğe belli ki ayrı bir değer atfedilmesine sebep olmuştur. Şiirde yücelik-aşağılık tezadı oluşturacak şekilde gökyüzü ile birlikte geçer, eşik gökyüzü olduğunda âşığın gözyaşları yıldız olur, eşiğe yüz sürülür, secde edilir, erkân meclisinde bulunmaktansa sevgilinin eşiğinde zelil olmak tercih edilir, sevgilinin eşiğinin taşı, dayanılacak yer, yaslanılacak yastıktır. Gökyüzü, Kâbe ve darüşşifanın benzetilenidir.

ey güneş gerdûn ne deñli yüksek olsa hâkten
âsitânıñ biñ o deñli yücedir eflâkten
(Emrî: *Dîvân*: m. 358)

"Ey güneş, felek ne kadar yerden yüksek olsa senin eşiğin o kadar feleklerden yücedir."

eşiğiñde râziyam tîr-i cefâñı ur baña
yer götürür her ne kim yağdırsa ey meh âsumân
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 139/4)

"Ey ay (gibi sevgili), eşiğinde cefa okunu bana at, razıyım; göğün yağdırdığı her şeyi toprak kabul eder."

kadriñ eşiğinde bir tâvûstur bu âsumân
beñleridir mihr ü meh devr ettiği cevlânıdır
(Meâlî: *Dîvân*: g. 61/6)

"Bu gökyüzü, senin değer eşiğinde bir tavus kuşudur; güneş ve ay benleri, yörüngesi ise [tavus kuşunun] gezinti yeridir."

Genc

define, gencîne, hazine

'Hazine' anlamındadır, Arapçası definedir. *Kenz* kelimesi *genc*-ten Arapçalaşmıştır. Hüsrev-i Perviz'in sekiz hazinesi vardır: Genc-i arûs, genc-i bâd-âverd yahut şâygân, genc-i dîbe, genc-i Efrâsiyâb, genc-i sûhte, genc-i hazrâ, genc-i şâd-âverd, genc-i gâv. Edebiyatta en çok genc-i bâd-âverd ile şâygâna telmih yapılmıştır. Genc-i bâd-âverd, 'yel ile gelen hazine' anlamındadır, yani zahmetsizce kazanılmış mal demektir. Bir rivayete göre Hüsrev döneminde bir kişi çift sürerken saban demirinin takılmasıyla bu hazine ortaya çıkmıştır. Başka bir rivayete göre ise Hüsrev, Rum kayserinin üstüne büyük bir orduyla gittiğinde, o hükümdar, korkuya kapılıp hemen bütün değerli mallarını bir gemiye yükletmiş ve bir ada tarafına göndermiş; fakat birdenbire muhalif bir rüzgâr çıkmış ve bu gemiyi Hüsrev tarafına ulaştırmış, ansızın gelen beklenmedik nimetten haberdar olan Husrev de adamlar gönderip onu tutturup getirtmiştir. Bu hazineye aynı zamanda şâygân denmesinin sebebi, bolluğundan ve ücretsiz ele geçmesindendir. Bunun dışında 'altın ve gümüş gibi her yerde geçer mal' anlamında genc-i revân tabiri geçer. Ancak edebiyatta daha çok tılsım, sihir, yılan, virane vb. kelime-

lerle birlikte kendisine yer bulur. Eskiden hazineler viranelerde saklanırmış ve bunlara kimsenin el sürmemesi için tılsım yapılır ve bu hazineyi muhafazaya korkunç bir yılan vazifelendirilirmiş. Metinlerde bu hadiseye telmih yapılarak çoklukla sevgilinin yüzü hazineye, o yüzdeki ben, bazen sevgilinin saçı yılana benzetilir. Bu, yılanın tehlikeli oluşundan değil hazineye bağlılığından ve onun bir parçası olmasındandır.

▸

hüsnüñüñ gencini hıfz etmege ejderhâ-sıfat
kıvrılıp yatır şehâ zülf-i perîşân üstüne (Meâlî: *Dîvân*: g. 220/4)

"Ey sultan, dağınık saçın, güzelliğinin hazinesini korumak için ejderha gibi onun üzerine kıvrılıp yatar."

meyletme genc-i vaslına her bir perî-ruhuñ
'aklın alıp ol âdemiñ ey dil harâb eder (Vusûlî: *Dîvân*: g. 64/4)

"Ey gönül, her peri yanaklının kavuşma hazinesine meyletme; o, insanın aklını alıp sarhoş/harap eder."

gencsin ey pîr olası yık cefâ bünyâdını
gönlüne gir 'âşıkıñ genciñ yeri vîrânedir (Zâtî: *Dîvân*: g. 343/3)

"Ey yaşlanası güzel, gençsin, cefa binasını yık; âşığın gönlüne gir, (zira) hazinenin yeri viranedir."

Kilid

kelîd, kufl, miftâh

Kufl 'kilit' demektir. Kelîd ve miftâh ise 'anahtar' anlamındadır. Hazinelere, mahzenlere kilit vurulur. Klasik şiirde kilit şekil olarak düğüme; anahtar ise ok, kalem, yeni ay vb. unsurlara benzetilir. Anahtar, mecazen Hz. Muhammed'in (sav.) şefaatini ifade eder; kıyamette ilahî mağfiret kapısının, Hz. Peygamber'in şefaat anahtarıyla açılacağı ifade edilir.

ağızı la'l hızânesine kilîd urmuş
cânımız ise fedâdır olursa miftâhı
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 782/2)

"Ağzı la'l hazinesine kilit vurmuş, canımız ise anahtarı olursa/açılırsa fedadır."

kondurdu gerd hattıñ âyîne-yi murâda
kufl urdu 'akd-i zülfüñ gencîne-yi visâle (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 247/4)

"Ayva tüyün murat aynasına toz kondurdu, saçının düğümü kavuşma hazinesine kilit vurdu."

yâr vermezse zekât-ı hüsnünü yoktur harec
bu meseldir sâbıra e's-sabru miftâhi'l-ferec
(Bâkî: *Dîvân*: g. 260/1)

"Sevgili, güzelliğinin zekâtını vermezse onun vergisi yoktur, sabredene 'Sabır sıkıntıların anahtarıdır.' demişler."

Mehek

mihek

'Bir nesneyi gereği gibi döğmek, sürtmek; tez tez yürümek' anlamlarındadır. Altın yahut gümüş gibi değerli metallerin, üzerine sürüldüğü, sonra da taş üzerindeki metal çiziğine değişik derecedeki asitler tatbik edilerek metalin ayarının tespit edildiği sert bir çeşit siyah taştır. Mehek ve mihek olarak telaffuz edilmesi, bakış açısına göre değişiklik gösterir. Taş, değerli madenlerin ayarını tespit eden bir alet olarak düşünülürse *mihek*, madenlerin ayarının tespit edildiği yer olarak düşünülürse *mehek*tir. Şiirde, altın, gümüş, akça, ayar, sarraf; taşın renginin siyahlığı sebebiyle gece, saç vb. kelimelerle tenasüp oluşturacak şekilde kullanılır.

▸

seng-i rehiñe yüz süreniñ kıymetini bil
zîrâ zer-i nâbıñ bilinir kadri mehekten (Hüdâyî: *Dîvân*: g. 159/4)

"Yolunun taşına yüz sürenin değerini bil; nitekim saf altının değeri mihenkten bilinir."

zer-i pür-tâb-ı mihri bozdu çünkim dirhem-i necme
mehekk-i şâma urdu anı bir bir nâkıd-ı dünyâ
(G. Nâdirî: *Dîvân*: k. 1/3)

"Dünya sarrafı, güneşin parlak altınını yıldız dirhemleri hâlinde bozarken onları teker teker gecenin mihengine vurdu."

ellerle içme altın adıñ bakır olmasın
ey sîm-ten sakın ki denir bâdeye mehek
(A. Hâletî: *Dîvân*: g. 419/3)

"Yabancılarla içki içme de itibarın düşmesin; a gümüş tenli, dikkat et, şaraba mihenk derler."

Çeng

'Gövdesi Arap alfabesindeki dal harfine benzeyen, dik bir biçimde tutularak, çeşidine göre kucakta ya da yere dayalı bir hâlde mızrapla çalınan telli çalgı'dır. Biçim ve ses bakımından Harb'a benzer. *Zâl-i mû-siyeh* adı da verilir. Çeng; def, ney, ud, kanun, tanbur ve rebab ile birlikte sazlı sözlü eğlencelerin temel sazlarından birisidir. Çengeli andıran eğimli yapısıyla şairlerin dilinde çeşitli hayallere konu olmuştur. Eğik duruşu, iki büklüm olmuş bir insanı andırır. Beli bükülmüş, yaşlı ve sürekli inleyen âşık hayali çengin hüzünlü sesi ve eğik gövdesi ile uyumludur. Telli kısmı *kıl*, *kılca* gibi kelimelerin çağrışmlarla kullanılmasına sebep olmaktadır. Perde, âhenk, âvâz, evtâr, târ, nakş, tasnif, mızrab, mutrib ve sâz gibi kelime ve kavramlar, çeng çerçevesinde söz konusu edilen unsurlardandır. Kulağını burmak ve burnuna kıl takmak deyimleri de çeng eksenindeki beyitlerde kinayeli olarak kullanılır.

yüzüm def kâmetim çeng oldu gamdan der isem dildâr
baña cevr ü cefâ eyler sözümü kîl u kâl añlar
(Figânî: *Dîvân*: g. 21/6)

"Gamdan yüzüm def, boyum çeng oldu dersem sevgili, bana eziyet eder sözümü dedikodu/boş söz zanneder."

büküldü kâmetim gamdan belâ bezmine çeng oldu
selîkî her kılım bir savt-ile eyler figân yer yer
(Selîkî: *Dîvân*: g. 18/7)

"Gamdan boyum bükülüp bela meclisinde çeng oldu; ey Selîkî, her kılım ayrı bir sesle yer yer inler."

ehl-i bezmi mest ü hayrân eylemezdi gâlibâ
olmasa *zâtî* eğer kim kâşif-i esrâr çeng (Zâtî: *Dîvân*: g. 757/7)

"Ey Zâtî, çeng eğer sırları keşfetmeseydi/keramet sahibi olmasaydı galiba meclistekileri böyle sarhoş edip kendinden geçirmezdi."

Şeb-Çerağ

Geceleri etrafı aydınlatacak kadar parlak bir cins efsanevi mücevherdir. Muhtemelen fosforlu bir çeşit taş hakkında geliştirilen birtakım hayallere göre bu mücevher, Gâv-i bahrî [= deniz öküzü] denen bir cins efsanevi hayvanın boynunda asılı olup bu yaratık geceleri denizden çıkarak boynundaki mücevherin ışığı sayesinde etrafı görerek otlar ve sonra tekrar denize dönermiş. Ele geçirilemediği için edebî metinlerde çok büyük değer ifade eden bir mücevher olarak kullanılır. Türkçe adı *şimşirek* taşıdır.

gevher-i şeb-çerâgdır ki gece
'âlemi nûr-ıla bezer meh-tâb (Meâlî: *Dîvân*: g. 20/1)

"Dolunay, gece dünyayı ışığıyla süsleyen bir şimşirek taşıdır."

seniñ mihriñ gibi dil mahzeninde şeb-çerâğım var
benim hurşîd ile mâhıñ fürûğundan ferâğım var
(Zâtî: *Dîvân*: g. 356/1)

"Gönül mahzeninde senin sevgin gibi bir mücevherim var; ben güneş ve ayın ışığından vazgeçmişim."

kıldı ruhsârıñ hayâli çeşm-i pür-nemde durağ
vâkı'â deryâda bulunmak gerektir şeb-çerâğ
(Mesîhî: *Dîvân*: k. 118/1)

"Yanağının hayali nemli gözde karar kıldı; gerçekte ise şebçerağın denizde bulunması gerekir."

Mükerrer

Sözlükte 'tekrar olunmuş, birbiri üstüne iki veya daha fazla vuku bulmuş' anlamlarına gelmektedir. Klasik şiirde daha çok kand 'şeker'le birlikte anılır. *Kand-ı mükerrer* 'birkaç kere kaynatılmış, damıtılmış nebat şekeri' demektir.

'atâyî bigi şeker-rîz olmak isterseñ
müdâm yâr lebi zikrini mükerrer kıl (Atâyî: *Dîvân*: g. 45/6)

"Atâyî gibi şeker saçmak istersen devamlı/şarap gibi olan sevgilinin dudağını tekrar tekrar/ince bir şekilde zikret."

meğer ki bu göñülüm ârzû-yı şekker eder
ki dâimâ ağızımda lebiñ mükerrer ola
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 4/6)

"Senin dudağın benim ağzımda devamlı/şarap gibi tekrar ediyor/şeker oluyor, galiba bu gönlüm şeker arzuluyor."

zikretti ahmedî lebiñi tûtî işitip
dedi mükerrer eyle bu şîrîn makâliñi (Ahmedî: *Dîvân*: g. 656/7)

"Ahmedî senin dudağını zikretti, dudu işitip bu tatlı sözünü tekrar/şeker et, dedi."

Mektup

nâme, teressül, ruk'a

Âşıktan sevgiliye iletilmek üzere yazılan mektuplar ve dilekçeler (arz-ı hâl), aslında âşığın içinde bulunduğu zor durumu, beklentilerini ve büyük aşkını ihtiva eden gazellerle/şiirlerle aşağı yukarı aynı hüviyettedir. Osmanlı şiirinde gazeller muhayyel bir sevgiliye yazıldığından sevgilinin kimliği gizlidir. Aynı şekilde şairlerin aşk mektuplarında da muhatabın ismi bulunmaz. Şairane bir yaklaşımla âşık, sevgilinin adını yazacağı sırada aklının başından gittiğini ya da adını yazar yazmaz mektubun tutuşup yandığını söylerek sevgilinin kimliğini gizli tutar. Bunun yanı sıra en çok üzerinde durulan husus, mektubun, adresine asla ulaşamamasıdır. Bir ulak vasıtasıyla mektup gönderilecek olsa ulak, sevgiliyi görünce âşık olur ve mektubu iletmekten vazgeçer. Mektup, güvercinle gönderilecek olsa bu kez âşığın âh ateşi güvercini yakar. Bu ve benzeri birçok hayal, âşık ile sevgili arasında mektuplaşma yoluyla haberleşmenin bir türlü gerçekleşmediğini ifade için kullanılmaktadır. Sevgiliden âşığa gelen mektuplar ise genellikle padişahtan kölelere yöneltilen fermanlar ya da ayrılık mektupları hüviyetindedir. Mektupların gözyaşlarıyla ıslatılması, kenarına mühür veya nişan basılması, rulo hâline getirilen mektupların iple bağlanması, başına "hû" yazılması, üzerine toprak serpilmesi ve baş üzerinde taşınması gibi hususlar mektuplarla ilgili olarak zengin hayallere konu olacak şekilde şiirlerin hayal sayfalarını süsler.

yazıp dil derdini yâre muhabbet-nâme göndersem
bir iplik gibi mektûba dolaşır sarmaşır cânım
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 186/5)

"Gönül derdimi yazıp sevgiliye bir aşk mektubu göndersem canım, bir iplik gibi mektuba dolaşıp sarmaşır."

nâmem ol mâha kebûter nice ilte bilmezin
gökte kuş uçmaz bugün âh u figânımdan benim
(Zâtî: *Dîvân*: g. 997/4)

"Benim âh edip inleyişlerimden dolayı bugün gökte kuş uçmuyor; mektubumu o ay gibi güzele güvercin nasıl iletecek bilmem."

nice gam-nâk olmayım *emrî* o mâhıñ 'ârızı
kendi hattı ile yazmış nâme-i hicrân bana (Emrî: *Dîvân*: g. 16/5)

"Ey Emrî, ben nasıl dertlenmeyeyim, o ay gibi güzelin yanağı kendi hattıyla/ayva tüyleriyle bana ayrılık mektubu yazmış."

Altın

altun, zer, zeheb

Parlak sarı renkteki kıymetli madenin adı olup Farsçası 'zer', Arapçası ise 'zeheb'dir. Halis altına 'sikke' denir. Çeşitli adlarla anılan altın sikkelerin bazıları şunlardır: sultânî, hasene-yi sultâniyye, zer-i İstanbul, zer-i mahbûb, ca'ferî, mağribî, nâhunî, rüknî, rûmâl, eşrefî, fındık, bıçaklı, zincirli, beşi bir yerde, lira. Ayrıca düka, yaldız (Venedik) florin (Floransa), engürüsiyye (Macaristan) gibi yabancı altın sikkeler de şiirlerde zikredilir. Altınla birlikte 'işi altın olmak', 'altını akçeye bozmak', 'sarrâf-ı zamân', 'cevherdâr', 'sikkedâr' vb. deyim ve tabirlere yer verilir. Eski kimya ilminde altın, güneş (şems) sözcüğü ile belirtilir. İksirle başka madenlerden altın elde edilebileceğine inanılır. Güneş, altın kanatlı tavusa veya şahbaza benzetilir. Yine altın benekli câme (bir çeşit elbise), zer kabâ (bir çeşit elbise) altın serâser (başlık), altın üsküf (başlık) sözü edilen kelimelerdendir. İnanışa göre üzerinde altın taşıyanın gönlü sağlam olur ve her işinde muvaffak olur. Beyaz sakallı ve kızıl benizli yaşlı kişiler için zer (altın) tabiri kullanılır. Ayarı tam olan altına ateş zarar vermez. Altının kıymetini sarraf olanlar bilir. Kuyumcu altını işler, sarraf ise onu değerlendirir. İslam dininde takı olarak altını yalnız hanımlar kullanabilir.

kanı göñülde su vü gözümüñ yaşını kan
beñzim gümüşün altun eder kîmyâ-yı 'aşk
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 1/3)

"Aşk kimyası gönlümdeki kanı su, gözümün suyunu kan, benzimin gümüşünü de altın eder."

bu ne yüzdür ki onu yolda gören yoldan azar
cân fedâ ayağı tozuna nedir güher ü zer
(Ahmedî: *Dîvân*: g. 176/1)

"Bu nasıl bir yüzdür ki onu yolda gören yoldan çıkar; ayağının tozuna can feda olsun, inci ve altının ne kıymeti olabilir?"

işlemez bir işi hak yoluna dünyâ ehli
kişiniñ olmayıcak nukresi yâhud zehebi
(Nazmî: *Dîvân*: g. 6622/3)

"Kişinin gümüşü veya altını olmayınca dünya ehli Allah rızası için bir iş yapmaz."

Sîm

gümüş, sîmîn

Ak, parlak ve güzel rengiyle asıl metaller arasında olan gümüş, Osmanlı şiirinde sevgilinin parlak ve beyaz bedenini tanımlamakta kullanılır. Sîm-ten, sîmîn-beden, sîm-ber, sîm-endâm vb. ibareler sevgilinin bedeninin rengini, parlaklığını ve güzelliğini tasvir eder. Sevgilinin yüzü, parmakları, kolu ve bacağı da gümüşe benzetilen uzuvlar arasındadır. Âşığın gözyaşları renk, parlaklık ve değer bakımından gümüş diye nitelendirilmektedir. Âşığın sevgiliye sunacağı gümüşü olmadığı için tek varlığı gümüş değerinde olan gözyaşlarıdır. Müteradif olarak kullanılan *sîm ü zer* ibaresi akçe, dirhem ve dînâr gibi devrin tedavüldeki para birimleriyle bağlantılı olarak geçer. Padişahların cüluslarında ayaklarının altına gümüş saçılması ve yine padişahla-

rın tahta çıktıkları zaman halka altın ve gümüş saçmaları beyitlerde dikkat çeken hususlardandır. Gümüşün potada eritilerek saflaştırılması, civa ile birlikte anılması, sevgili sîm-ber olarak nitelendiğinde altından kemerin söz konusu edilmesi, ayın ve yağmur damlalarının gümüşe benzetilmesi, hac yollarında altın ve gümüşe ihtiyaç duyulması beyitlerin hayal dünyasını zenginleştiren unsurlar arasında sayılabilir.

sûz-ı gam yaşımı gül-gûn etti
kızarır çün göricek âteşi sîm (Emrî: *Dîvân*: g. 332/5)

"Gümüşün ateşi görünce kızarması gibi gam ateşi gözyaşımı gül rengine çevirdi."

bir sîm-bedendir ki değer ağırı altın
yûsuf ola hüsn içre meğer aña berâber (Zâtî: *Dîvân*: g. 314/2)

"O, ağırlığınca altın değerinde bir gümüş bedenli güzeldir; ona güzellikte yalnızca Hz. Yusuf denk olabilir."

buldu *hecrî* isteyip sîmîn sanemlerde seni
tañrısın bulur demişler çünkü ey yâr isteyen
(Hecrî: *Dîvân*: g. 109/5)

"Ey sevgili, Hecrî seni aradı ve gümüş görünüşlü putlarda (güzellerde) buldu; çünkü 'Arayan Tanrısını bulur.' demişler."

Top ve Çevgân

gûy u çevgân

İki takım hâlinde at üzerinde oynanan Gûy u Çevgân, oyuncuların yaklaşık olarak insan başı büyüklüğünde bir topu (gûy) ellerindeki ucu eğri bir değnekle (çevgân) oyun alanı durumundaki meydanın iki ucuna dikilmiş ikişer büyük sütundan oluşan kalelerden geçirmeye çalıştıkları bir oyundur. Minyatürlerde, bir müsabaka için birden fazla topun kullanıldığına dair çizimlere rastlanmaktadır. Oyunun kaç kişiyle oynandığına, ne kadar sürdüğüne ve kurallarına dair yeterli bilgi yoktur. Eski minyatürlerden ve metinlerden anlaşıldığına göre Gûy u Çevgân öbür birçok oyun gibi biniciliği, fiziksel gücü, takım uyumunu, taktiği ve şahsi yetenekleri geliştiren bir savaş idmanıdır. Eldeki belgeler, devlet erkânının, askerlerin, saray hizmetkârlarının ve padişahın bu oyunu oynadığını göstermektedir. Yağmurda padişahların Gûy u Çevgân oynamaması, oyunun sertliğinden dolayı bazen çevgânların ve topların parçalanması, topun bazen siyah, bazen gümüş rengi olması ve topun tahtadan veya derinin içine yün doldurularak imal edilmesi şiirlerden elde edilen bilgiler arasındadır. Beyitlerde, sevgilinin yanağına sarkarak kıvrım oluşturan zülfü/saçı, çevgene/çevgâna; âşığın sevgili uğruna feda olan başı da topa benzetilmektedir. Bunun yanı sıra şekil ilgisi bakımından ay, güneş ve gözyaşı da topun benzetilenlerindendir. At, feres, meydan, top, topu göğe ağmak, topunu çalmak ve topunu kapmak gibi kelime ve tabirler Top ve Çevgân oyunu eksenindeki beyitlerde anlam bütünlüğü sağlayacak şekilde geçmektedir.

başımı galtân görüp meydân-ı 'aşkında dedi
bu ne top olur ki oynar kendi çevgân istemez
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 124/7)

"Aşkının meydanında başımın yuvarlandığını görünce, 'Bu çevgen istemeden kendi başına oynayan nasıl bir toptur böyle!' dedi."

meydân-ı mihriñ içre biz ey meh felekleriñ
çevgân-ı dûd-ı âh ile topun yuvalarız (Zâtî: *Dîvân*: g. 543/5)

"Ey ay, biz senin aşkının meydanında ah dumanımızın çevgeniyle feleklerin topunu/hepsini yuvarlarız."

elde çevgân-ı ser-i zülfüñü oynattıkça
gûy eder başın oña 'âşık-ı ser-bâzlarıñ (Yakînî: *Dîvân*: g. 107/3)

"Sen elinde çevgen uçlu zülfünü oynattıkça, yiğit âşıklar ona başını top eder."

Reyhânî Hat

Aklâm-ı sitteden bir yazı türüdür. Mushaf ve duanamelerde çok kullanılır. Kalınlığı nesih kadardır. İbn Bevvâb (ö. 1032) tarafından icat edilmiştir. Bir yazı çeşidi olan Muhakkak yazıya benzer, ancak küçük şekilli olması hasebiyle ondan ayrılır. Klasik şiirde *reyhân* çiçeği ile birlikte tevriyeli olarak kullanılır.

haddiñ ey meh şol hat-ı reyhânda
sûre-yi ve'ş-şemsdür kur'ânda (Bâkî: *Dîvân*: g. 476/1)

"Ey ay, senin reyhan hattı ile (yazılmış/süslenmiş) yanağın Kur'an'daki ve'ş-Şems suresi gibidir."

la'liñe hattıñ hatt-ı reyhânı yazmıştır tamâm
hâl-i hızr u çeşme-yi hayvânı yazmıştır tamâm
(Âşık: *Dîvân*: g. 48/1)

"Senin ayva tüyün, dudağına reyhânî hattı tamamiyle yazmıştır, yeşil/Hızır iri benini ve ölümsüzlük suyunu tamamiyle yazmıştır."

hatt-ı reyhânıñ gülistân-ı ruhuñda dilberâ
bir bahâristândır etrâfı şebistân-ı hayâl (Rahmî: *Dîvân*: g. 124/3)

"Ey sevgili, senin yanağının gül bahçesinde/Gülistan'ında reyhânî hattın/ayva tüyün bir çiçekliktir/Bahâristân'dır, etrafı da hayal dairesi/Şebistân-ı Hayâl'dir."

Tevkî'

Sözlükte 'tesir, birisinden bir şeyin yapılmasını istemek' gibi manalara gelir. Saray yazışmalarında ve diplomaside kullanılan yazı türüdür. Beratlara, menşurlara, diğer resmî belgelere vurulan nişana (Far.) (T. tuğra) aynı isim verilmiştir. Kadı imzaları da bu isimle anılır. Sülüse yakın kalemle yazılır. Harflerinin yarısı düz, yarısı yuvarlaktır. Sülüse nispetle çanak, küp ve boyları daha küçüktür.

reyhân hatın mürekkebine misk olalı zâc
dîvân nişânıñ eyledi tevkî'-i hüsne tâc (Atâyî: *Dîvân*: g. 11/1)

"Misk, reyhanî hattının mürekkebine karıştığından beri divan-ı hümâyûn senin nişanını güzellik beratının başına yazdı."

mülk-i câna hükm için yazmış hatıñ müşkîn-rakam
kaşlarıñ tevkî'i vermiş lutf ile 'unvân oña (Gedâyî: *PNM*: g. 39/4)

"Senin ayva tüyün/hattın can ülkesini hükmü altına almak için miskli berat yazmış, kaşlarının yazısı/mührü de lütuf olarak ona başlık olmuştur."

hatt-ı müşkîniñ diyâr-ı çîni feth ettim diye
gönderir mülk-i hotenden rûma tevkî'-i harâc
(Sürûrî: *PNM*: g. 1191/2)

"Senin miskli hattın/ayva tüyün Çin ülkesini fethettim diye Hoten diyarından Anadolu'ya haraç beratı göndermekte."

Gubâr

Toz demektir. Hint rakamlarıyla toz üzerine yazılan sayılara denir. Gubârî, toz gibi çok küçük, ince yazıdır. Bir pirinç tanesi üzerine kelime-i tevhid, kelime-i şehadet yazılabilecek kadar küçük yazı çeşididir. İnce şekilli, hurde yazıdır. Yazıldığı hat türüne göre nesih gubârîsi, ta'lik gubârîsi gibi isimler alır. Sabır, aşk, vefa ve teslimiyet tezahürü olarak değerlendirilir. Haberleşmenin güvercinlerle yapıldığı zamanlarda kuşların ayağına bağlanan yazının hafif ve zor okunur olması için bu hat kullanılırdı. Sokullu Mehmed Paşa'nın Hürmüz incilerinden bir tesbihi vardı ve doksan dokuzluk bu tesbihin inci taneleri üzerine gubârî hat ile *Kur'an*'ın tamamı yazılı idi. Endülüs ve Afrika'da ilk defa kullanılan bir rakam türü de bu isimle anılmıştır. Klasik şiirde *gubâr*, 'esrar' anlamında da kullanılmıştır.

gubâr-ı nâfe ki reyhân ile mürekkebdir
bu meh-likâya hat olduğu gey mücerrebdir
(Atâyî: *Dîvân*: g. 26/1)

"Misk tozu reyhanla karışmıştır; bu, o ay yüzlüye ayva tüyü olduğu çok sınanmıştır."

gördü hâtem çün gubâr-ı hatt-ı reyhânî lebiñ
ağzına parmak koyup kalmış-durur hayrân oña
(Pertevî: *PNM*: g. 47/2)

"Mühür senin reyhânî hatlı/ayva tüylü dudağını gördüğü anda parmağını ağzına koyup hayran kalmıştır."

çeşme oldu gubâr-ı hâk-i pâyiñ tûtiyâ
hayr makdem ey perî ehlen ve sehlen merhabâ
(Cebrî: *PNM*: g. 161/1)

"Senin ayağının tozu göze sürme olmuştur; ey perî, hoş geldin, merhaba!"

Şikeste

hurde

Sözlük anlamı 'kırık, kırılmış' demektir. Hat sanatında ta'liki andıran bir yazı türüdür, asıl kalınlıktaki kaleminden daha inceleriyle yapılmış yazıyı ifade eder. Şikeste yazıya *hurde* de denir. İcazetnamelerde kullanılır, reyhânî yazıya benzer.

tâ ki zülfüñden şikeste-hâtır u ser-geştedir
yürür evrâk üzre kanlı yaş döküp nâlân kalem
(Atâyî: *Dîvân*: g. 58/3)

"Kalem senin saçın yüzünden gönlü kırılarak perişan olduğundan beri yapraklar üstünde kanlı yaş döküp ağlayarak yürür."

okuyup bir gün şikeste-hâtırımı yazmadıñ
hâlimi bir bir demişken defter ü dîvân saña
(Revânî: *PNM*: g. 226/4)

"Defter ve divan hâlimi sana bir bir anlatmışken kırık gönlümü bir gün okuyup yazmadın!"

şevk-i dili nigâra ben nice bildirem kim
nâme müşevveşü'l-hâl hâme şikeste-hâtır
(İshâk: *PNM*: g. 2279/5)

"Ben gönüldeki şevki sevgiliye nasıl bildireyim, mektubun hâli karışık, kalemin gönlü kırık."

Muhakkak

müennak

Sözlük anlamı 'bir olay ve hâlin doğru olup olmadığını araştıran, doğrusunu arayan, hakikatı meydana çıkaran, tahkik ve tetkik eden'dir. Hat sanatında kalınlığı sülüs eninde olan ve bir buçuk oranında düz, geri kalan kısmı yuvarlak yazılan harflerden meydana gelen yazı çeşididir. Sülüs harflerinin yatay kısımlarının daha da genişletilmesi ile ortaya konur. Müennak da denir. Sözcük, Klasik edebiyatta tevriyeli şekilde kullanılır.

ey zülfü cîm ü kaddi elif dâl olmuşum
göreliden çü sen gözü sâd-ı muhakkakı
(Atâyî: *Dîvân*: g. 92/5)

"Ey saçı cîm, boyu elif olan, sen gözü muhakkak sâd olan sevgiliyi gördüğümden beri elif boyum dâl oldu."

etti reyhânını yâkûtuñ muhakkak nesh ki tâ
dûdesine hüsn-i hattıñıñ mürekkeb oldu zâc
(Ulvî: *PNM*: g. 1230/2)

"Hüsn-i hattının isine zâc/bakır karıştığından beri Yâkût'un reyhânî hattını muhakkak kaldırdı/nesih hattına çevirdi."

hatt-ı yâkûtuñ gören ruhsârıñ üzre ey nigâr
dedi mushaftır muhakkak olmuş âyet ber-kenâr
(Rahmî: *PNM*: g. 2012/1)

"Ey sevgili, yanağın üstündeki Yâkût hattını gören, 'Kenarına muhakkak hat ile ayet yazılmış bir mushaftır.' dedi."

Hatt-ı Şecere

Ağaç şeklinde oluşturulan hat kompozisyonunun adıdır.

çekilir yâdına sînemde o serviñ yara
yazılır niteki hatt-ı şecere dîvâra (Nev'î: *Dîvân*: g. 421/1)

"Duvara şecer/ağaç hattı yazılması gibi göğsüme o servi boylu sevgilinin hatırasına yara açılır."

çün yazıldı kalem-i sun' ile hatt-ı şecere
üstüne şâh-ı hazân adına uruldu nişân (Emrî: *Dîvân*: k. 1/3)

"Kudret kalemi ile ağaç hattı yazıldığı anda üstüne sonbahar padişahının adına mühür vuruldu."

Jâle

şeb-nem, çiy

Akşam ve sabah serinliğinde bitkilerin üzerinde görünen çiy taneleri şiirlerde şekilleri, parlaklıkları ve buharlaşmaları bakımından işlenmektedir. Şairler, jaleyle inci arasındaki şekil ve renk benzerliğinden yararlanarak zengin hayaller geliştirmişlerdir. Yine bunun gibi sevgilinin yanaklarındaki teri ve dudaklarının arasından görünen dişleri çiy tanelerine benzetilmiştir. Âşığın gözyaşları da beyitlerde jaleyle bağlantılı olarak geçer. Kelebekler, gümüş paralar, su, pamuk ve inci küpeler jaleye teşbih edilen unsurlardan bazılarıdır. Güneşin sıcaklığıyla buharlaşan çiy tanelerinin güneşe doğru yükseldiğine inanılır. Bu yüzden beyitlerde 'sevgi' ve 'güneş' anlamına gelen *mihr* kelimesi özellikle kullanılmaktadır. *Jâle* kelimesinin geçtiği yerlerde, dişlemek, incitmek, ter düşmek ve yapışmak gibi fiillerin geçmesinden hareketle kelimenin 'çiy tanesi' anlamına ek olarak Farsçadaki 'kırağı' manasının da kastedildiği söylenebilir. Bunların yanı sıra gül, lâle, erguvan, çemen ve yasemen gibi çiçekler de jâle eksenindeki beyitlerin anlam dünyasını süslemektedir.

mihriñle jâle-veş gel oñu hâkden götür
*nev'î*niñ eşk-i dîdesi galtân olup gezer (Nev'î: *Dîvân*: g. 557/7)

"Nev'î'nin gözyaşı yerde yuvarlanıp geziyor, merhametinle/güneşinle gel onu çiy tanesi gibi yerden kaldır."

yakalı gülzârda işret çerâğın lâleler
üstüne pervâneler gibi düşerler jâleler (Hayâlî: *Dîvân*: 148/g. 55/1)

"Gelincik çiçekleri gül bahçesinde eğlence meşalesini yaktığından beri çiy taneleri onların üzerine kelebekler gibi düşüyor."

ten-i pâki 'arak-rîz olmuş ol serv-i gül-endâmıñ
dökülmüş katre-i şeb-nem nihâl-i erguvân üzre
(Bâkî: *Dîvân*: k. 8/2)

"O gül endamlı selvinin kusursuz bedeni terlemiş; (sanki) erguvan fidanı üzerine çiy damlası düşmüş."

Zerre

'Çok küçük toz parçacıkları, çok ince toz, karanlık yerlere sızan güneş ışınları içerisinde uçuşan küçük toz parçacıkları' anlamındadır. Yerden yükselerek güneşe doğru uçtuğu kabul edilen zerrelerin varlığının güneşe bağlı olduğuna inanılır. Güne-

şin azameti, parlaklığı ve gücü karşısında zerreler, küçüklükleri, varla yok arasında bir yapıda olmaları ve güneş sayesinde varlık kazanmaları gibi hususlar sebebiyle şiirin dünyasında güneş karşısında tezat oluşturacak şekilde kullanılır. Güneş ve zerre arasındaki büyük fark, zerrelerin âşığa, sevgilinin de güneşe benzetilmesine sebep olmuş ve bu çerçevede hayaller geliştirilmiştir. Sevgiliden gelen her türlü yardım, zerre gibi yerlerde sürünen âşığı varlık alanına çıkararak yerden yükseltir ve ona büyük bir değer kazandırır. Beyitlerde güneş, güneş ışınları, nur, vücud, karanlık, akşam, gece, toz, toprak, zulüm, yerden götürmek, yerden kaldırmak, ayağa salmak, ayaklar altında kalmak ve yok olmak gibi kelime, deyim ve kavramlar, şiirlerin söz değerini artıracak şekilde işlenmektedir.

pertevin bir gün salar mihr-i ‘inâyet *bâkiyâ*
zerre-i nâçîzler hûrşîd-i nûr-efşân olur
(Bâkî: *Dîvân*: g. 159/6)

“Ey Bâkî, yardım güneşi bir gün olur parlar da değersiz zerreler, ışıklar saçan bir güneş olur.”

dehr zulmünden *hayâlî* kuluñu kurtar şehâ
çün götürür zerreyi yerden ziyâ-güster güneş
(Hayâlî: *Dîvân*: 15/k. 5/21)

“Ey sultanım, dünyayı aydınlatan güneşin zerreyi yerden yükselttiği gibi bu Hayâlî kulunu dünyanın zulmünden kurtar.”

vermese pertev-i mihr-i kereminiñ baña vücûd
zerre-veş şâm-ı meşakkatte olurdum nâ-bûd
(Yakînî: *Dîvân*: k. 5/13)

“Cömertlik güneşinin ışığı bana varlık/vücut vermese, dertlerin karanlığında zerre gibi yok olur giderdim.”

Zülâl

âb-ı zülâl

Eski inanışlara göre dağlarda birikip uzun süre kalan karların içerisinde bulunan, gövdesi ince ve ak, başı kara bir çeşit kurttur. Bu kurt herhangi bir suyun içine konulduğunda suyu soğuk, tatlı ve içimi kolay bir hâle getirirmiş. Boğazdan kayıp giden tatlı ve soğuk suya *âb-ı zülâl* adı verilir. Bu suyun dağlardan ve taşlık yerlerden çıkması, tatlılığı ve soğukluğu şairlerin beyitlerde üzerinde durdukları hususlardandır. Sevgiliye kavuşmak, sevgilinin ağzı ve dudakları, sevgilinin feyzi ve bereketi, şiirlerin akıcılığı ve sadeliği âb-ı zülâl çerçevesinde renkli hayallere konu olacak şekilde kullanılır. Hızır, la‘l, çeşme, şirin, tatlı, emmek, nûş etmek, âb-ı hayât, Kevser, cennet, ağzının suyunu akıtmak, ihya etmek, teşne olmak ve kendisinden soğumak gibi kelime, deyim ve kavramlar Zülâl hayalinin şekillendirdiği beyitlerde zengin anlam ilgileriyle geçmektedir.

kaddiñ misâli bulmadı şimşâd imtiyâz
la‘l-i lebiñ nümûnesi âb-ı zülâl yok (Yakînî: *Dîvân*: g. 94/4)

“Şimşir ağacı senin boyun gibi ayrıcalık kazanamadı; dudağının şarabına benzer tatlı bir su da yok.”

lebleri vasfını işitdi meger
kendüzinden sovudu âb-ı zülâl (Emrî: *Dîvân*: g. 308/4)

“Tatlı su, kendisinden soğuduğuna göre anlaşılan senin dudaklarının vasfını işitmiştir.”

oldı şîrîn sözlerim her yerde mahbûbu’l-kulûb
mu‘teberdir taşlı yerlerden çıkan âb-ı zülâl
(T. Yahyâ: *Dîvân*: kt. 10. s.)

“Tatlı sözlerim bütün gönüllere girdi (çok beğenildi); taşlı yerlerden çıkan soğuk ve tatlı su elbette muteberdir.”

Hikemî Tarz

didaktik üslup

Dünyaya ve dünyada olup bitenlere ibret gözüyle bakarak eşyanın ve olayların içyüzünü anlayıp yorumlama ve dış dünyadan elde edilenleri vicdan, din ve ahlak süzgecinden geçirerek idrak edilen hakikatleri insanlara özlü, derin ve etkileyici bir biçimde anlatma esasına dayanan şiir üslubudur. Hikmetli düşüncelerin ifadesinde atasözleri sıkça kullanılmış, şairler için atasözü hüviyetinde söz söylemek başlıca amaç olmuştur. Burada hikmeti, felsefeyle karıştırmamak gerekir. Esas olan güzel ahlakı benimsetmektir. Türk edebiyatında başlangıcından beri var olmakla birlikte Hikemî tarzı benimseyip ifade gücü ve yeteneğiyle en iyi şekilde işleyen şair Nâbî'dir. Her alanda yaşanan çöküşün bir sonucu olarak en çok 17. yüzyılda gelişen bu üslup 18. ve 19. yüzyıllarda da etkisini sürdürmüştür. Nâbî'den sonra Hikemî tarzın en başarılı şairleri arasında Koca Râgıb Paşa, Sâbit ve Keçecizâde İzzet Molla sayılabilir.

"İslami düşünce sisteminde, daha çok felsefe karşılığı kullanılan hikmete, edebiyatta, genel anlamıyla bir milletin ortak dehasının yarattığı düşünce sistemidir, diyebiliriz. Millî dehanın eseri olan hikmet, bir bakıma, ait olduğu toplumun dünya görüşüdür. Dünya görüşü olduğu için de kâinatın yaratılışı, varlıkların oluşu, Allah, ruh vb. gibi konuları inceleyen metafiziği ilgilendirir. Ayrıca hikmet, bir toplumun hayat anlayışını belirleyen davranışlarla ilgili olduğu için ahlaka bağlıdır."
(Mengi: *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*: 9. s.)

"'Didaktik Üslûp' veya yaygın adıyla 'Hikemî Tarz', daha çok Nâbî ile özdeşleşmiş olup, 'düşünceye dayalı hikmetli söz söyleme' olarak tanımlanabilir. Bilgelik ve hakîmlik, varlık ve eşyanın asıl amacı, özdeyiş ve atasözü gibi anlamlara gelen 'hikmet', eşya ve olayları 'anlamlandırma', varlık ve olayların gizli anlamlarını çözme üzerine kurulmuş bir kavramdır."
(Kartal; Şentürk: *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*: 346. s.)

buña meydân-ı mükâfât denir ey *nâbî*
halkı bî-râhat eden kimsede râhat mı kalır
(Nâbî: *Dîvân*: g. 124/9)

"Ey Nâbî, buna hesap meydanı derler; halkı rahatsız eden kimsede hiç rahat kalır mı?"

yok bî-garaz mu'âmele ehl-i zamânede
kimse ibâdet etmez idi cennet olmasa (Nâbî: *Dîvân*: g. 726/4)

"Zamanımızda insanlar karşılıksız bir iş yapmazlar; cennet olmasa kimse ibadet bile etmezdi."

nâbî kimi görseñ yürütür hükmünü nefsin
hakkın bize gönderdiği fermân unutulmuş
(Nâbî: *Dîvân*: g. 335/9)

"Ey Nâbî kimi görsen nefsinin hükmünü yürütüyor; Hakk'ın bize gönderdiği ferman unutulmuş."

Türkî-i Basît

Osmanlı şiirinde 16. yüzyılda ortaya çıkan, en büyük temsilcisi Edirneli Nazmî (ö. 1559 ?) olan, Farsça ve Arapça tamlamalara yer vermeden daha çok Türkçe sözcük kullanmaya dikkat ederek şiir yazmaya dayanan üsluptur. Sonraları münferit örnekleri görülse de bu üslubun, çok fazla şiir yazmasına rağmen şairlikte fazla tutunamayan ve bir çeşit arayış içerisine giren Edirneli Nazmî ile sınırlı kaldığı söylenebilir. Öz Türkçe kelimelerle ve Arapça Farsça tamlamalara yer vermeden birkaç gazel veya kıta yazan şairlerin bu tercihini bir kalem tecrübesi olarak anlamak

yanlış olmayacaktır. Birçok araştırmacı, *Türkî-i Basît* adında bir gelenek olmadığı düşüncesindedir.

"Köprülüzâde Mehmed Fuâd (1890-1966), 16. yüzyıl şairlerinden Edirneli Nazmî divanında 'Türkî-yi basît' deyimi kullanılarak nitelenmiş şiirleri bir araya getirip *Dîvân-ı Türkî-yi Basît* başlığı altında geniş bir önsözle yayımlamıştı (1928) Bu yayım, günümüze değin süregelen büyük yanılgılara yol açtı. Hemen herkes, 16. yüzyılda ciddi bir Türkçecilik akımı başlamış olduğuna inandı ve Nazmî'nin gerçekten bu başlık altında bir divan düzenlediğini sandı. Oysa aslında Nazmî, bu şiirleri sadece hüner göstermek için, yani sadece bir oyun olarak 'Türkî-yi basît' ile yazmıştı. Yazdığı binlerce başka şiirde ise, yabancı kelime kullanmamak veya az yabancı kelime kullanmak gibi bir kaygısı kesinlikle yoktu; ama o şiirlerinde de çeşit çeşit başka tuhaf hünerler göstermişti. Köprülü, bunu pek iyi bildiği hâlde, dönemin milliyetçilik akımına ayak uydurabilmek için Nazmî'nin 'Türkî-yi basît' ile gazeller söylemiş olmasının önemini aşırı derecede abartmaktan kendini alamamıştı." (Tezcan: "Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı": *Bilig*: 2010, 54. sy., 255. s.)

1. derdi olanın yüreği baş olur
   gözleri hep çağlar akar yaş olur
2. derdine ol ki acımaya kim seniñ
   yüreği onuñ gibiniñ taş olur
3. çoğu yaramazlığadır çağına
   bir yaramaz kimse ki yoldaş olur
4. dünya işinde olanıñ işleri
   hep biri biri ile savaş olur
5. *nazmî* kişiniñ bir iyi yoldaşı
   hep iyi sanmak-ile kardaş olur

   (Nazmî: g. 11, Köksal: "Edirneli Nazmî'nin Yayımlanmamış Türkî-i Basît Şiirleri": *TÜBAR,* 2004, 15. c., 73. s.)

Hiciv

hicviyye, hezl, hezliyat, tehzîl, latîfe, letâyif, mizah, şaka, mütayebe

Yazarının niteliğine, beklentilerine, karakterine, sanatkârlıktaki derecesine ve ele alınan kişinin, grubun veya durumun özelliklerine göre bazen zarif ve incelikli, bazen mizahi ve bazen de hakaret ve kaba sövgü biçiminde; eleştirmek, küçük düşürmek, alay etmek veya aşağılamak için yazılan şiir veya nesirlerdir. Hiciv türünde yazılan eserlere *Hicviyye* denir. Hicivlerde muhatapların eksik yanları mübalağalı bir dille ve bazen de sövgü sözleriyle eleştirilir. Hiciv, hakarete varmadan zekâ ürünü buluşlarla, ince imalarla ve anlamlar arasında geçişlerin olduğu söz oyunlarıyla yapıldığında başarılı sayılır. En değerli yönü şairlere eleştiri zemininde dil üzerinde tasarruflar yaptırmasıdır. Hicivler, toplumdaki eksiklerin ve yanlışların ortaya çıkmasında etkili olduğu gibi kişilerin gerçek yüzlerini göstermesi bakımından değer taşır. Beyit ve kıta seviyesinde olabileceği gibi müstakil eserler şeklinde kaleme alınabilir. Türk edebiyatında hiciv denince ilk akla gelen şair Nef'î'dir. Bunun yanı sıra Şeyhî, Necâtî, Fuzûlî, T. Yahyâ, Bağdatlı Rûhî, Güftî, Kânî ve Tırsî, şikâyet, hezl ve hiciv konusunda önde gelen şahsiyetlerdendir.

"Hiciv, esasen bir tür olduğu gibi bir konunun aktarımında kullanılan yaklaşım tarzı, bir üslup özelliğidir. Bu nedenle farklı türlerde yazılmış eserlerin çeşitli bölümlerinde ya da tamamında hicve rastlamak mümkündür. Ayrıca divan şiirinde bir tema olarak âşık-rakîb, rind-zahid çekişmesi nedeniyle şairler, rind ve âşıktan yana tavır takınmaları nedeniyle zahid ve rakibi, beyit ya da manzume düzeyinde hicvetmişlerdir." (Gökalp: "Hicv/Hicviyye": *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*: 334. s.)

bir münâfık kaldı hicve müstahıkk kim etmedim
adını derdim eğer gâyette mezmûm olmasa

sanmañız kim oña rahm ettim ya cürmün duymadım
oñu çoktan hicv ederdim hicvi de şûm olmasa
(Nef'î: *Sihâm-ı Kazâ*: kt. 36)

"Hicvi hak eden bir münafık kalmıştı, etmedim. Adını söylerdim, eğer böyle son derece rezil olmasaydı. Ona acıdığımı veya bir günahını duymadığımı sanmayın. Onu da çoktan hicvederdim, hicvetmek de ayrı bir uğursuzluk olmasaydı."

haber-i mevti melûl etti beni haylî zamân
korkar idim ki bu şâdî haberi ola yalan

yıkılıp gitti o evkâf-ı selâtîni yıkan
mâl-i eytâmı alıp mescidi meyhâne yapan

her ne deñli yaramazlık var ise onda idi
iki ayağı çukurda bir eli kanda idi
(T. Yahyâ: Rüstem Paşa Mersiyesi'nden: *Dîvân*: tb. 9/III/5-7)

"Onun ölüm haberi beni hayli zaman hüzünlendirdi; çünkü, böyle mutluluk verici bir haberin yalan çıkacağından korkuyordum. O, sultanların vakıflarını yıkan, yetimlerin malını yiyip mescidi meyhane yapan sonunda yıkılıp gitti. Ne kadar kötülük varsa hepsi ondaydı; iki ayağı çukurda bir eli kandaydı/katildi."

Bahariyye

Bahâriyyât, Nevrûziyye

Nesib (giriş, başlangıç) bölümünde ilkbahar tasviri bulunan kasidelere ve bahardan bahseden şiirlere denir. Kasidelerdeki bahar tasvirleri Osmanlı şiiri geleneği çerçevesinde muhayyel bir yapıdadır. Genellikle belli bir bölgeye veya özel bir duruma mahsus değildir. Ölü bir hâlde bulunan tabiatın canlanışını, çimenlerin yeşerip ağaçların çiçeklenmesini, başta gül olmak üzere bütün bahçeleri süsleyen çiçeklerin açılmasını kasidelere mahsus sanatlı bir dille anlatan şairler, kuşların cıvıltılarına, derelerin şırıltılarına ve insanların coşup kırlara çıkışlarına dair hayaller geliştirirler.

"Bahar tavsifiyle başlayan ve çok defa birinin sitayişiyle nihayetlenen kasidelere eski şairlerin verdikleri isimdir. Fakat bu bahariyyeler, Frenklerin tasvirleri gibi oldukça tabii yazılar değildir. Meselâ Bâkî'nin bir kasidesinde olduğu gibi bahçeyi çiçek ordugâhına, lâleyi sancağa, servi ağacını da sancaktara benzetmek suretiyle tasavvur ve tasvirlerdir." (Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 25. s.)

"Nevrûziyye adıyla anılan şiirlerin de bahâriyyelerle aynı konuları işledikleri görülür. Nitekim bahâriyye başlıklı şiirlerde 'nev-rûz'la ilgili ifadelere yer verildiği gibi nevrûziyye başlıklı şiirlerin içeriği de bahâriyyelerle örtüşür." (Gökalp: "Bahâriyye": *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*: 295. s.)

1.çıkdı yeşil perdeden 'arz eyledi ruhsâr gül
saldı mir'ât-ı zamîr-i pâkden jengâr gül

câm tut sâkî ki gülbünler gül ızhâr ettiler
sen dahi bir gülbün-i ra'nâsın et ızhâr gül

3. geldi ol dem kim ola ızhâr-ı hikmet kılmağa
inşirâh-ı sadr ile sadr-ı saf-ı ezhâr gül

yetti ol mevsim ki açmağa göñüller mülkünü
ola gülşende reyâhîn hayline serdâr gül

5. âdem iseñ bâğ seyrin eyle bu mevsimde kim
bâğı reng ü bûy ile kıldı behişt-âsâr gül

çârsû-yı bâğ seyrânı bugün mergûbdur
kim şukûfe anda sarrâf oldu vü 'attâr gül

7. çıkmış iken bezm-i gülşenden yine 'avd eyleyüp
câm-ı mey añdırdı ehl-i tevbeye tekrâr gül

habsden yûsuf çıkıp sultân-ı mısr olmuş gibi
oldu açıp goncesin ârâyiş-i gülzâr gül

9. san züleyhâ halvetidir gonce-i der-beste kim
çıkdı ondan dâmen-i çâk-ile yûsuf-vâr gül

çâk olup bulmuş safâ bâd-ı seherden sanasın
bâddır cibrîl ü kalb-i ahmed-i muhtâr gül

11. şeb-nem-i gülzâr-ı ruhsâr-ı resûlu'llâhtır
neşr-i ıtrıyle kılar her dem añı iş'âr gül (Fuzûlî: *Dîvân*: k. 9/1-11)

Fahriyye

Şiirlerde ve özellikle de kasidelerde, şairlerin kendi şairlik yeteneklerinin üstünlüğünü, öbür şairlerle aralarındaki farkları ve kendi şiirlerinin değerini, eşsizliğini ve orijinalliğini çoğu kez abartılı ve süslü bir üslupla birkaç beyitte dile getirdikleri övünme bölümüdür. Büyük ve şöhretli şairlerle yapılan kıyaslarda genellikle Fars ve Arap şairleri esas alınırken bazı kasidelerde Nevâyî, Necâtî ve Hayâlî gibi Türk şairleri de söz konusu edilmiştir. Şairler övünme yoluyla üstünlüklerini ve şairlikteki derecelerini göstererek adlarını sonsuza kadar yaşatma amacındadırlar.

"Fahriyye kelimesi, eski Arap şiirinde kasidenin iç planındaki şiir konularından olan 'övünme, büyüklenme' anlamındaki fahr'dan (iftihâr) gelir. Genellikle methedilen kimseden bir caize almak amacıyla yazılan ve nesîb veya teşbîb, girizgâh, methiye, tegazzül ve dua gibi beş veya altı ana bölümden meydana gelen kasidenin şairin kendisini övdüğü birkaç beyitle sınırlandırılmış bölümüne fahriyye adı verilir. Ayrıca şairlerin sahip oldukları yüksek sanat gücü yanında kendi fazilet ve üstünlükleriyle de övünmek maksadıyla kaside şeklinde yazdıkları müstakil manzumelere de fahriyye denilmiştir." (Üzgör: "Fahriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: 12. c., 97[a]-98[b].)

"Fahriyye esasen kasidelerde yer alan bir bölümdür. Medhiye kasidelerinde övülen kişinin şanına yakışacak seviyede bir şair tarafından övüldüğünü göstermek maksadıyla yazılan bu bölüm, zaman içinde genişlemiş, hatta Nef'î'ye gelindiğinde neredeyse başlı başına bir manzume hâlini almıştır. Şairler, fahriyye türü şiirlerde kendilerini överken dolaylı olarak memduhlarını da övmüşlerdir. Şairlerin korunup gözetildiği bir ortamda dikkat çekmek isteyen şairler arasındaki rekabet, fahriyenin gelişmesine katkı sağlamıştır. Sebep her ne olursa olsun özgüvenle de ilgili olan fahriyye, geleneğin bir sonucudur." (Gökalp: "Fahriyye": *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*: 307-308. s.)

1. tûtî-i mu'cize-gûyem ne desem lâf değil
çarh ile söyleşemem âyînesi sâf değil

ehl-i dildir diyemem sînesi sâf olmayana
ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil

3. yine endîşe bilir kadr-i dür-i güftârım
rûzigâr ise denî dehr ise sarrâf değil

girdi miftâh-ı der-i genc-i ma'ânî elime
'âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil

5. levh-i mahfûz-ı suhendir dil-i pâk-i *nef'î*
tab'-ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf değil (Nef'î: *Dîvân*: g. 71)

Cülûsiyye

Arapça oturmak, tahta çıkmak anlamına gelen *cülûs*, tarih terimi olarak Osmanlı şehzadelerinin padişah olup tahta çıkmasını ifade eder. Cülûsiyye ise tahta çıkma töreninde dağıtılan bahşiş (cülûs bahşişi, cülûs çıkması, cülûs terakkisi) demektir. Cülûs bahşişi aynı zamanda devlet görevlilerinin maaşlarına belli oranda yapılan zammı ifade eder. Bu uygulama I. Abdülhamit devrinde sonlandırılmıştır. Cülûs yıl dönümleri resmî törenlerle kutlanır. Edebî kavram olarak cülûsiyye, şehzadelerin tahta çıkışlarını kutlamak amacıyla yazılan eserlerin tür adıdır. Cülûsiyyelerin manzum olanları genellikle kaside nazım biçimi ile kaleme alınmıştır. Terci'-bend, terkib-bend, kıt'a-yı

kebîre vb. ile yazılan cülûsiyye örnekleri de vardır. Bazı şiirler ise hem cülûsiyye hem de tarih manzumesi hüviyetindedir. Bilinen en son manzum cülûsiyye Ali Emîrî tarafından Sultan V. Murad'ın tahta çıkışı münasebetiyle 1876'da yazılmıştır. Mensur cülûsiyye örnekleri ise II. Abdülhamit döneminde verilmiştir.

"Edebî terim olarak cülûsiyye, Osmanlı şehzadelerinin padişah olarak tahta çıkışı üzerine kaside nazım şekliyle yazılan ve sunulan padişahı övücü kutlama konulu şiir veya kutlama konulu düzyazı örneklerine verilen addır." (Akkuş: *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*: 51. s.)

"Cülûs kelimesinden türemiş olan Cülûsiyye ise, padişahın tahta çıkma töreninde dağıtılan 'bahşiş' anlamına geldiği gibi, bu münasebetle yazılan manzumelere de isim olarak verildiği görülmüştür." (Canım: *Divan Edebiyatında Türler*: 29. s.)

Der-Cülûs-ı Sultân Selîm Hân
bi-hamdi'llâh şeref buldu yine mülk-i Süleymânî
cülûs etti saâdet tahtına İskender-i Sânî (Bâkî: *Dîvân*: k. 19/1)

"Sultan Selim Han'ın tahta çıkışı hakkında: Çok şükür Süleyman mülkü (Osmanlı ülkesi) yine şeref kazandı, çünkü İkinci İskender olan Sultan Selim seadet tahtına oturdu."

Elifnâme

Elifname, *elif* ve *nâme* kelimelerinin vasıf terkibi şeklinde birleşmesiyle meydana gelmiş birleşik addır. *Elif*, Arap elifbasının ilk harfinin adı, *nâme* ise Farsça 'mektup, ferman, risale, kitap' anlamlarında bir kelimedir. İki kelimenin birleşmesiyle bir manzume adı ortaya çıkmıştır. *Elifname*lerle ilgili kesin bir tarif yapmak zordur; zira çok değişik biçim ve konularda örnekleri bulunmaktadır. Bununla birlikte ortak özellikleri dikkate alınarak şöyle bir tarif yapılabilir: *Elifname*, mısra veya beyitlerin ilk harfleri alt alta getirildiğinde *elif*'ten *yâ*'ya ya da *yâ*'dan *elif*'e alfabetik bir biçimde sıralanan, kimi zaman /p/ ve /ç/ harflerinin de içerisinde bulunduğu, çoklukla aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla ya da 11'li hece ölçüsüyle nazmedilen gazel, kaside, muhammes, müseddes gibi farklı biçimlerle yazılabilen daha çok dinî ve öğretici konulu olmakla birlikte her türde örnekleri görülebilen şiirlerdir.

Muhammes-i Gazâlî
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
remel.. - - /.. - - /.. - - /.. -

1

1. *elif al*lâhı añıp zikr-i ilâh eyle göñül
   *bâ be*kâ mülkü için n'ola bir âh eyle göñül
3. *tâ te*mennâ kılıban hâlika râh eyle göñül
   *sâ se*vâb ister-iseñ terk-i menâh eyle göñül
5. *cîm ce*hd ile dürüş hidmet-i şâh eyle göñül

II

1. *hâ hi*sâb olasıdır tıñla kamu yahşı yaman
   *hâ hac*îl olsa gerek ol arada çoklar inan
3. *dâl dâ*yim özüdür yoktur aña şekk ü gümân
   *zâl zi*kreyle adın ger var-ısa sende îmân
5. *râ ri*yâsız 'amel et hakkı penâh eyle göñül

III

1. *zâ ze*bûn olmayagör nefs ile şeytâna uyup
   sîn sa'âdetle yürü sıdk-ıla rahmâna uyup
3. *şîn şe*rî'atla dürüş âyet-i kur'âna uyup
   *sâd sa*rf eyleyigör 'ömrünü ihsâna uyup
5. *dâd zâ*yi' işe pes 'ömrü tebâh eyle göñül

Şehrengiz

'Şehir karıştıran' anlamındadır. Bir şehrin tabii güzelliklerinin yanında o şehrin esnaf güzellerinden, sosyal hayatından ve iktisadi özelliklerinden söz eden bir türdür. Azîzî'nin kaleme aldığı şehrengiz, bir istisna olarak kadın güzellerden söz etmektedir. Çoklukla mesnevi nazım biçimi ile nazmedilen şehrengizlerin gazel, muhammes, terkib-bend biçimleriyle de kaleme alındığı örnekler mevcuttur. Fars edebiyatında *şehr-âşûb* olarak bilinen bu türün –şu anki bilgilere göre– bizdeki ilk örneğini Mesîhî vermiştir.

30. meger bir şeb bu tâk-ı pür-sanâyi'
müzehheb levhasını etti zâyi'
şihâbı kilk edindi çarh[ı] kâğıd
ki yaza hûblarıñ vasfın 'utârid

33. güzeller medhi yazılsın deyü hep
devât-ı âsumân toldu mürekkeb
Ahmed

63. bugün meydân-ı hüsn içre ser-âmed
güzel derseñ na`lbend-oğlu ahmed
cemâli kıble-i ashâb oluptur
dükânı na'lden mihrâb oluptur
Ya'kûb

65. birisi dahi ferrâş-oğlu ya'kûb
kucağı ki tolu mümtâz mahbûb
söz açsam hüsnüñüñ bir hissesinden
uzun olurdu yûsuf kıssasından
Kız 'Alî

67. birisi kız 'alîdir ol semen-ber
oluptur sükker-i pâlûdeden ter
şu kim biñ cân verip zevkini sürdü
bu kızlık da anı ucuz düşürdü

Tarih düşürme

Ebcede göre, sosyal hayatta olabilecek herhangi bir vakıa (doğum, ölüm, evlilik, cami inşası vs.) üzerine onun tarihini gösteren bir kelime, mısra veya beyit söylemeye denir. Ebced sekiz kelimeden oluşur: ebced [= başla], hevvez [= ulaştır], huttî [= haberdar ol], kelemen [= söz öğren], se'fas [= tez öğren], karaşet [= terbiye öğren], sehaz [= saklı tut], dazığ [= tamam öğren]. Her harfin rakamsal bir değeri vardır. İlk harf elif, 1 (= bir)e son harf ğayn ise 1000 (= bin)e tekabül eder. Tarih düşürmenin kendine has kuralları vardır. Bunun yanı sıra bir de tamiyeli tarihler vardır ki bu tür tarihler ve çözümleri için epey bir malumata sahip olmak gerekir. Tarih düşürmelerde hicri takvim esas alınır.

kabrini nûr eyle yâ rabbe'l-enâm [1000]
"Ey Allah'ım, onun kabrini aydınlat."

Yukarıdaki ibare Vâlihî'nin, Vusûlî'nin ölümüne düşürmüş olduğu bir tarih mısradır.

nâbî-i dâ'î bu şevk ile dedi târihini
kıldı leb-rîz-i safâ âfâkı nûr-ı ahmedî (Nâbî: *Dîvân*: t. 21/7) [1084]

"Nâbî, bu şevkle tarihi söyledi: 'Ahmet'in nuru bütün afakı sefa ile doldurdu.'"

şerha-i cân u dil ile dedi vahyî târîh
meskenin 'âyişeniñ eyleye firdevs ilâh (Vahyî: *Dîvân*: t. 6/7) [1120]

"Vahyî, can ve gönlün yarılması ile tarihini söyledi: 'Allah, Ayşe'nin yerini Firdevs cenneti eylesin.'"

can ve dilin şerh edilmesi demek, her ikisinin de yarılması demektir. Hem canın hem dilin yarılması ifadesi bunu açıklar. Yarık, elife benzer, elifin sayı değeri de 1 (=bir)dir. Hem can hem dil yarılınca 1+1= 2 çıkar. Bu 2 (= iki) sonuca eklenir. 1118+2= 1120. Eksik tamiyeli tarih.

kaldırıp iki elim dedim du'â târîh ile
ede ismâ'île me'vâ gülşen-i 'adni kerîm (Vahyî: *Dîvân*: t. 11/7) [1095].

"İki elimi kaldırıp tarih ile dua dedim: 'Allah, İsmail'e Adn cennetini yurt etsin.'"

İki eli kaldırmaktan maksat 2 (= iki) çıkarılacak demektir. İki elin kaldırılmasından anlaşılan budur. 1097-2=1095. Fazla tamiyeli tarih.

Müselles

'Üçlü' anlamındadır. İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde üçer mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli bir nazım biçimidir. Vasıta mısralarda, kafiye birliği olanına müzdeviç, vasıta mısraı aynen tekrarlanına mütekerrir müselles denir.

I

'âşık-ı cân etme nihân hakkı ayân eyle hemân
ne var ise yerde gökte hak hükmünde cümle cihân
3. hak ehline zâhir ayân nâ-ehline olur nihân

II

yoktur nazîri bî-hemtâ ne ibtidâ ne intihâ
kahhâr-ı hak zîrâ hudâ havfını çek olma cüdâ
3. hak ehline zâhir ayân nâ-ehline olur nihân

V

yeter *ender* sükût eyle sıfâtı 'ayn-ı zât eyle
bu ekvânın fahri ali yolun haktır sebât eyle
3. hak ehline zâhir ayân nâ-ehline olur nihân

(Enderî) (*Divan Şiiri Şekil Bilgisi*: 153. s.)

Murabba

'Dörtlü' anlamındadır. İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde dörder mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli bir nazım biçimidir. Vasıta mısralarda, kafiye birliği olanına müzdeviç, vasıta mısraı aynen tekrarlanına mütekerrir murabba denir.

mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün
hezec - -. /. - -. /. - -. /. - -

I

ey saçları sünbül yüzü gül zülfü semen-sây
mestâne gözüñ etti beni 'âleme rüsvây
3. çoktur sanemâ bencileyin bî-ser ü bî-pây
uzatma igen zulm elini hây beğim hây

II

açılmadı gülşende cemâliñ gibi bir gül
bülbül ne gam ağlarsa şehâ gül gibi sen gül
3. ayağıña döküldise reyhân-ıla sünbül
uzatma igen zulm elini hây beğim hây

V

cân meclisidir şem'-i ruhuñ dilde ko yansın
yeter uyudu tâli'-i şûrîdem oyansın
3. *sâfî* neçe bir la'liñ-için kana boyansın
uzatma igen zulm elini hây beğim hây (Sâfî: *Dîvân*: 61[b])

Muhammes

'Beşli' demektir. İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde beşer mısralık en az iki bentten oluşan bir nazım biçimidir. Vasıta mısralarda, kafiye

birliği olanına müzdeviç, vasıta mısraı aynen tekrarlanına müzdeviç muhammes denir.

Der-Medh-i Hazret-i Sultânü'l-Enbiyâ
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
temel -. - - / -. - - / -. - - / -. -
I
ism-i pâk-i zât-ı bî-çûnu kılalım ibtidâ
cümleye vâcibdir anıñ zikrin etmek evvelâ
3. yâ niçin yâd olmaya ser-tâc-ı hayl-ı enbiyâ
yâ cemi'a'l-mü'minîn sallü 'alâ hayri'l verâ
mefhar-i evlâd-ı âdem mustafâ vü müctebâ

II
hep vücûduñ birle hâhirdir rüsûm-ı mümkinât
halka şer'-i müstakîmiñ gösterir râh-ı necât
3. nutk-ı pâkiñ kâşif-i hallâl-i 'akd-i müşkilât
server-i peygamberân u sadr-ı bedr-i kâ'inât
dürr-i esdâf-ı celâliñde güher kân-ı vefâ

V
halk-ı 'âlem bende-i in'âm u ihsânıñ-durur
cümle dünya hep mutî'-i emr-i fermânıñ-durur
3. gülşen-i medhiñde bir murg-ı hoş-elhânıñ-durur
bu beyânî-i şikeste-dil senâ-hvânıñ-durur
yâ şefî'a'l-müznibîn eşfe' ilâ yevmi'l-cezâ (Beyânî: *Dîvân*: 1[b])

Müseddes

'Altılı' anlamındadır. İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde altışar mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli bir nazım biçimidir. Vasıta mısralarda, kafiye birliği olanına müzdeviç, vasıta mısraları aynen tekrarlanına mütekerrir müseddes denir.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
remel -. - - / -. - - / -. - - / -. -
1
halk-ı 'âlemden biraz gönlüm cüdâ olsun derin
ârzû-yı câh-ı devlet hep hebâ olsun derin
3. bendeñ olmaga şehâ senden rızâ olsun derin
kuluña gâhî vefâ gâhî cefâ olsun derin
gönlümi ko 'aşkıñ ile mübtelâ olsun derin
'âkıbet bir şâha kul olur saña olsun derin

V
*'ulvi*yâ gülzâra vardım etmege def'-i melâl
sundu bir dîvân elime ol gül-i bâğ-ı cemâl
3. bir tefe'ül edicek geldi bu fâl-i pür-hayâl
okuyup ol şâh-ı hüsne karşı ettim 'arz-ı hâl
gönlümü ko 'aşkıñ ile mübtelâ olsun derin
'âkıbet bir şâha kul olur saña olsun derin (Ulvî: *Dîvân*: m. 21)

Müsebba

'Yedili' anlamındadır. İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde yedişer mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli bir nazım biçimidir. Vasıta mısralarda, kafiye birliği olanına müzdeviç, vasıta mısraları aynen tekrarlanına mütekerrir müsebba denir.

mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün
hezec. - - - /. - - - /. - - - /. - - -
I
gönül bir şûh-ı zîbânıñ kemend-i zülfüne beste
o gülgûn 'ârızı sanki sunulmuş câm-ı mül deste
3. melâhat tahtgâhında mükerrem şâh-ı nev-reste
cefâ vü cevre mu'tâdım figânım oldu peyveste
gönülden yâdigâr ettim okunsun beyt-i berceste

6. yazık bir cânı incitme dokunma hâtır-ı meste
amân sâkî gülüm sâkî getir âheste âheste

II

çözülmez ca'd-ı müşkîni ser-â-pâ hasb-i hâlimdir
enîsim mûnisim cânım tarabgâh-ı hayâlimdir
3. hakâyık-bîn-i eşyâyım sabâ şîrîn makâlimdir
kemâl-i rütbe-i cehlim benim fazl-ı kemâlimdir
serây-ı cennet-i a'lâ cihân hep pâymâlimdir
6. yazık bir cânı incitme dokunma hâtır-ı meste
amân sâkî gülüm sâkî getir âheste âheste
(Kâzım Baba) (*Divan Şiiri Şekil Bilgisi*: 236. s.)

Müsemmen

'Sekizli' anlamındadır. İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde sekizer mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli bir nazım biçimidir. Vasıta mısralarda, kafiye birliği olanına müzdeviç, vasıta mısraları aynen tekrarlanına mütekerrir müsemmen denir.

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
remel.. - - /.. - - /.. - - /.. -

I

ey dil ey dil niye bu rütbede pür-gamsın sen
gerçi vîrâne iseñ genc-i mutalsamsın sen
3. secde-fermây-ı melek zât-ı mükerremsin sen
bildiğiñ gibi değil cümleden akvamsın sen
rûhsun nefha-i cibrîl ile tev'emsin sen
6. sırr-ı haksın mesel-i 'îsî-i meryemsin sen
hoşça bak zâtına kim zübde-i 'âlemsin sen
merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen

VI

berk-i hâtif gibi bu kayd-ı sivâdan güzer et
erişen hâr u hasa âteş-i 'aşkı siper et
3. dâmenin tutmaya âsâr-ı alâyık hazer et
şemsveş hâhiş-i monlâ ile 'azm-i sefer et
sâf kıl âyîneñi kâbil-i 'aks-i suver et
6. hele bir cem'-i havâs eyle de *gâlib* nazar et
hoşça bak zâtına kim zübde-i 'âlemsin sen
merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen (Ş. Gâlib: *Dîvân*: tb. 10)

Mütessa

'Dokuzlu' anlamındadır. İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde dokuzar mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli bir nazım biçimidir. Vasıta mısralarda, kafiye birliği olanına müzdeviç, vasıta mısraları aynen tekrarlanına mütekerrir mütessa denir.

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
remel -. - - / -. - - / -. - - / -. -

I

habbezâ meydân-ı bahriñ kahramân u rüstemi
sad senâ ey kulzüm-i dehriñ vezîr-i ekremi
3. pâdişâh-i 'âleminñ sâdık emîn ü mahremi
var mı sen gibi sa'îd ola mübârek makdemi
kim çekermiş tîğine hep ejder-i a'dâ-demi
6. esb-i fülk-i eşheb-i bahrîlere urup gemi
tevsen-i mısrîlere kat' ettirip gûyâ yemi
bir varışta top gibi yıktıñ 'adû-yı azlemi
9. bu gazâñ olsun mübârek ettiñ ihyâ 'âlemi

II

çâh-ı gamda yüz tutunca yûsuf-âsâ nâsıra
yine ya'kûb-ı cihâna geldi nûr-ı bâsıra

3. ‘avn ü tevfîk ola ancak saña hil‘at fâhire
ümm-i dünyâ dâmeni girmişti dest-i kâfire
hamd-i bî-had fâtih-i mutlak cenâb-ı kâhire
6. seyf-i kahrıñla yine feth oldu mısr-ı kâhire
bir gazâ ettiñ ki el-hak ‘ibret oldu sâire
bir varışta top gibi yıktıñ ‘adû-yı azlemi
9. bu gazâñ olsun mübârek ettiñ ihyâ ‘âlemi
(Refî‘-i Kâlâyî: *Dîvân*: m. 4)

Muaşşer

‘Onlu’ anlamındadır. İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde onar mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli bir nazım biçimidir. Vasıta mısralarda, kafiye birliği olanına müzdeviç, vasıta mısraları aynen tekrarlanına mütekerrir muaşşer denir.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
remel -. - - / -. - - / -. - - / -. -

I

fürkatiñle ey perî hâlim perîşân oldu gel
başıma teng oldu ‘âlem çâh-ı zindân oldu gel
3. hânumânım sensiz ey meh beytü’l-ahzân oldu gel
pâdişâhım mülket-i dil yandı vîrân oldu gel
seyl-i eşkimle dü-çeşmim ‘ayn-ı tûfân oldu gel
6. hûn-ı dll çıktı gözümden eşkim al kan oldu gel
‘âlemi gark eyledi deryâ-yı ‘ummân oldu gel
hâtırım mahzûn u kârım zâr u efgân oldu gel
9. bu esîr-i derd-i hasret rahme şâyân oldu gel
merhamet-kârım efendim vakt-i ihsân oldu gel

V

ey sitem-kâr-ı cefâ-cû merhametsiz dil-rübâ
hâk-i pâyiñ dîde-i gam-dîdemizde tûtiyâ
3. hîçe sattı bizi yûsuf gibi ihvân-ı safâ
men garîbi etme sen bârî ferâmûş u fedâ
senden ummam ey perî hîç zerrece mihr ü vefâ
6. lîk nâ-çâram anuñ’çün eylerem lütfuñ recâ
*neş’et*iñ bu rütbe bî-kes olduğun görme revâ
saña kaldı ancak ümmîd-i vefâ ey bî-vefâ
9. nev-civânsın kıl enînimden hazer ey pür-cefâ
âh u zâr u nâlemizden ‘arş lerzân oldu gel
(Hoca Neş’et: *Dîvân*: m. 1)

Onbirli

İlk bendi kendi içerisinde öbür bentlerin son mısraları ilk bentle kafiyeli aynı vezinde on bir mısralık en az iki bentten oluşan tek kafiyeli bir nazım biçimidir. Eski-yeni metin yayımlarında bu tür şekiller, terci-bend olarak adlandırılmıştır ki bu doğru değildir. Bunlara terci-bend denebilmesi için ilk bendin matla olarak değil müfret tarzında kafiyelenmesi, vasıta mısralarının ise ilk bentten ayrı bir kafiye ile tekrarlanması gerekir. En son araştırmalar bu biçimin yirmi iki mısraya kadar çıktığını göstermektedir. Bu kitapta sadece on birlisine örnek verilecektir.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
remel -. - - / -. - - / -. - - / -. -

I

şükr hakka kim yine bir meh-likâdır sevdiğim
nûrdur baştan başa şems-i duhâdır sevdiğim
3. sâyesinde pâdişâhım bir hümâdır sevdiğim
serv-kad mahbûblarda müntehâdır sevdiğim
yâ hasan yâhod hüseyn-i kerbelâdır sevdiğim
6. lahmüke lahmî ‘alî-yi murtazâdır sevdiğim
sûret-i rahmân ‘ale’l-arş’istevâdır sevdiğim
kıble hakkı ka‘be-i ehl-i safâdır sevdiğim
9. deyr-i dilde bir büt-i lu‘bet-nümâdır sevdiğim

hâşelillâh dostlar nûr-ı hudâdır sevdiğim
ben muhammed ümmetiyem mustafâdır sevdiğim

V

murg-ı câna ‘aşk odundan âşiyân ettim yine
ol cenâhı yanmışın yerin cinân ettim yine
bu deli gönlümü rüsvâ-yı cihân ettim yine
gece gündüz hem-demim âh u figân ettim yine
zûr-ı mihnetle büküp kaddim kemân ettim yine
ayağı toprağına rûhu revân ettim yine
soldurup bâg-ı vücûdumu hazân ettim yine
tîğ-ı mihnetle yüreğim tolu kan ettim yine
ey *usûlî* ol şehiñ ismin beyân ettim yine
gün gibi fâş eyleyip sırrım ‘ayân ettim yine
ben muhammed ümmetiyem mustafâdır sevdiğim
(Usûlî: *Dîvân*: m. 2)

Tahmis

‘Beşleme’ anlamında olan tahmis aslında bir muhammestir. Bir gazelin veya bir kasidenin her beytinin önüne aynı vezin ve kafiyede üç mısra eklenerek muhammes hâline getirmeye tahmis etme ve ortaya çıkan muhammese de *tahmis* denir. Tahmisin başarısı, tahmis edilen şiirlerle ilave edilen mısralar arasındaki anlam bütünlüğünün sağlanmasına dayanmaktadır. Tahmisin kafiyelenişi ise şu şekildedir: “aaa(aa) bbb(ba) ccc(ca)”. Tahmisi, muhammes ile karıştırmamak gerekir. Muhammes tek bir şairin kaleminden çıkarken tahmis iki şaire aittir.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
remel -. - - / -. - - / -. - - / -. -

I

dehr zabtında-durur bir şâh-ı ‘âlemgîrveş
barmağıñda çarhı oynatsın n’ola zihgîrveş
koma her bir seg varıp tolaşmasın kıtmîrveş
pîşe-i ‘aşkında yâriñ bekle ey dil şîrveş
boynuña taksın der-iseñ zülfünü zencîrveş

IV

çektim âhımdan ‘alemler himmetim rahş eyledim
gussa vü gam ‘askerin her yanıma bahş eyledim
mûma döndürdüm mülâyimlikte gey bahş eyledim
seng-dil bir yâr resmin kalbde nakş eyledim
sikke-i mermerde kazdım hükmümüz var mîrveş

V

işidirsen bu *beyânî*den saña toğru haber
râsttır bu sözüne bir dem kulak tut gör ne der
erleriñ derler ki tîr-i himmeti taştan geçer
bir dem ayırma yanıñdan çok belâyı def‘ eder
haylî keskindir du‘âsı *şeyhî*niñ şemşîrveş (Beyânî: *Dîvân*: 32[a])

Tesdis

‘Altılama’ anlamında olan tesdis, aslında bir müseddestir. Bir gazelin her beytinin önüne aynı vezinde ve ilk mısra ile kafiyeli dörder mısra ilave edilmesidir. Kafiye şeması: “aaaa(aa) bbbb(bb) cccc(cc)” şeklindedir. Bir gazelin sadece matla beytinin önüne dörder mısra eklenmesiyle oluşan tesdis örneği de bulunmaktadır. Bu, mütekerrir tesdis olarak adlandırılır: “aaaa(AA) bbbb(AA) cccc(AA)”.

fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün
remel -. - - / -. - - / -. - - / -. -

1

‘âlem içre ‘âlim-i ‘ilm-i hakâyık bulmadım
hikmet-i sıdk u safâ fenninde hâzık bulmadım
râzımı keşf etmege sıdk ile fâyık bulmadım
‘ilm-i ahfâ vü cihânda kimse nâtık bulmadım

dostlar çok istedim bir yâr-ı sâdık bulmadım
6. hüsn-i zann ettiklerim hâle muvâfık bulmadım

V

cem‘ olup bir kûşede bir gün niçe ehl-i kemâl
her birisi bir güzeştin eder idi kîl ü kâl
3. *‘ulvi*yâ ben de okurdum anda dîvân-ı celâl
gözüme göründü bu matla‘ o demde hasb-ı hâl
dostlar çok istedim bir yâr-ı sâdık bulmadım
6. hüsn-i zann ettiklerim hâle muvâfık bulmadım
(Ulvî: *Dîvân*: m. 29)

Tardiyye

tard u rekb

Edebî bir terim olarak mesnevilerde ara söz olarak kullanılan kaside, gazel, musammat, kıta, rübai vb. manzumelerin genel adıdır. Kafiye şeması: “aaaab, ccccb, ddddb...” şeklindedir. Aruzun herhangi bir kalıbıyla yazılabilir, muhammesin özel bir biçimi değildir. Ayrı bir nazım biçimi olarak görmemek gerekir, aslında bir terci-benddir.

mef‘ûlü mefâ‘ilün fe‘ûlün
hezec - -. /. -. - /. - -

I

hoş geldiñ eyâ berîd-i cânân
bahş et baña bir nüvîd-i cânân
3. cân ola fedâ-yı ‘îd-i cânân
bî-sûd ola mı ümîd-i cânân
yâriñ bize bir selâmı yok mu

II

ey hızr-ı fütâdegân söyle
bu sırrı edip ‘ayân söyle
3. ol sen baña tercemân söyle
ketm etme yegân yegân söyle
gam defteriniñ tamâmı yok mu

VI

dil gayret-i gamla lâl kaldı
gâlib gibi bî-mecâl kaldı
3. gönderdiğim arz-ı hâl kaldı
el ân bir ihtimâl kaldı
insâfın o yerde nâmı yok mu (Ş. Gâlib: *Hüsn ü Aşk*: 294-96. ss.)

Taştir

‘Bir nesneyi yarısından ikiye bölmek’ anlamındadır. Çoklukla bir gazelin arasına ikişer, üçer veya daha fazla mısra eklenerek oluşturan nazım biçimidir. En fazla tercih edileni iki mısra arasına üç mısra eklenerek yapılanıdır. Bunlara *tahmis-i mutarraf* da denilmiştir. Kafiyelenişi şu şekildedir: “(a)aaa(a) (b)bbb(a) (c)ccc(a)”. Kafiyelenişi “(a)aa(a) (b)bb(a) (c)cc(a)” olan *terbî-i mutarraf* şeklindeki taştirler bir iki şairde görülecek kadar azdır.

mef‘ûlü fâ‘ilâtü mefâ‘îlü fâ‘ilün
muzârî‘ - -. / -. -. /. - -. / -. –

I

gülşende kıldı bülbül-i gûyâ hikâyeti
gül mushafından etti seherden kırâ’ati
3. gelmez beyâna gerçi bu şerhiñ bir âyeti
fi’l-cümle kıssanıñ hele budur nihâyeti
ağzından etti goncanıñ işbu rivâyeti

IV

pes ‘âşık olmagıl esere ol mü‘essire
sûrette kalma erişegör bir musavvire

3. nakş-ı me'ânî gözle kulak tut müfessire
tedbîr-i gayrı ko yürü var bir müdebbire
tâ sen-de 'aşk-ıla bulasın yahşı hâleti

V

bir hissedir *murâdî* bu güftârdan murâd
biñ kıssa dense olmaya bundan dahi ziyâd
3. eyle du'âyı devletin anıñ *beyânî* yâd
aña ki hoş buyurdu anı ol şeh-i 'ibâd
'âkil olanlar andan ederler dirâyeti (Beyânî: *Dîvân*: 80[b])

Tazmin

'Bir şeyi içine almak, ihtiva etmek' anlamındadır. Bedii sanatlardandır. Bir şairin kendi şiirinde, başka bir şaire ait bir mısra/ları kullanmasına *tazmin* denir. Alıntı yapılan şiirin kimden alıntılandığının belirtilmesi mecburi değildir. İktibastan farkı, iktibasta çoklukla bir ayet veya hadisten alıntı yapılır.

"süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne"
urma zahm-ı sîneme peykân peykân üstüne
(Nedîm: *Dîvân*: k. 3/17)

"Gözünü süzme, kirpik kirpik üstüne gelmesin; göğsümdeki yarama temren üstüne temrem vurma."

Birinci mısra Balıkesirli Rasih'in meşhur gazelinden alınmıştır.
"nice kim *şeyhî* dilinden söylene efvâhta
"yel gibi bir subh 'azm-i kûy-ı yâr etsem gerek"
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: k. 19/36)

"Mademki Şeyhî'nin dilinden ağızlarda söyleniyor; 'Bir sabah yel gibi sevgilinin mahallesine gitsem gerek.'"

şâh-ı devrâna demez ki rûh-ı 'osmân-ı şehîd
"bir gazâ ettiñ ki hoşnûd eylediñ peygamberi"
hân murâd ol kahramâna böyle etmez mi hitâb
"âferîn ey rûzgârıñ şehsüvâr-ı saf-deri"
(İzzet Molla: *Dîvân*: k. 7/48-49)

"Şehit Osman'ın ruhu, sultana, 'Bir gazaya çıktın, peygamberi memnun ettin.' demez mi; Han Murat, o kahramana, 'Ey zamanın saflar yaran şehsüvarı, aferin!' şeklinde hitap etmez mi?"
Yukarıdaki tırnak içerisindeki mısralar Nef'i'ye aittir. Birincisi Nef'î Dîvânı'nda (k. 14/1[a]), ikincisi (k. 14/4[b])'de yer almaktadır.

Tuyuğ

'Şarkı söyleme; övme; kapalı, gizli ve cinaslı imalı söz' anlamındadır. Rübai kalıpları dışında özellikle remel bahrinin *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmakla birlikte 11'li heceye tekabül eden vezinlerle de yazılabilen, daha çok cinaslı kaleme alınan iki beyitlik manzumelere denir.

gel ki müştâk olmuşum dîdârına
vermişim cân zülf-i anber-sârına
mahrem ettin çün beni esrârına
ey perî gel çek beni ber-dârına (Nesîmî: *Dîvân*: 1. Tuyuğ)

bî-vefâsına dünyede umma vefâ
çünkü yoktur dünye yoktan ne safâ
rencine düşüp anñ çekme cefâ
bulmaz anıñ hastası hergiz şifâ (Nesîmî: *Dîvân*: 3. Tuyuğ)

dilberiñ işi 'itâb u nâz olur
çeşmi câdû gamzesi gammâz olur
ey gönül sabr et tahammül kıl aña
yâra erişmek işi az az olur (K. Burhâneddîn: *Dîvân*: t. 1371/1)

Şarkı

Bestelenmek üzere, sade bir dil ve külfetsiz bir üslupla aşk, eğlence, dünyanın güzellikleri, sevgili ve içki meclislerini konu alacak şekilde, aruzun bestelenmeye uygun kalıplarıyla, nakaratlı veya nakaratsız olarak, çoğunlukla dört dizeden müteşekkil, üç ile beş sayı aralığında bendler hâlinde yazılan şiirlerdir. 17. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan ve 18. ve 19. yüzyılda en güzel örneklerini veren şarkı nazım biçiminin Türk edebiyatındaki en başarılı şairleri Nedîm ve Enderunlu Vâsıf'tır. Türk edebiyatına mahsus bir nazım biçimi olan şarkının murabbadan türediği kabul edilmektedir.

"Divan şiirinde bestelenmek için yazılan çoğunlukla dört dizelik bendlerden oluşan musammatlardandır. Tekrar eden dizelere nakarat; dörtlükler şeklindeki şarkıların birinci dizesine zemîn, üçüncü dizesine ise miyân denir. Şarkının en etkili dizesi miyândır. Şarkılar nakaratsız olarak da yazılır. Bestelenmek maksadıyla yazıldıkları için dilleri genellikle sadedir ve üç ila beş bend arasında yazılır." (Gökalp: "Şarkı": *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*: 265. s.)

Şarki

1. bir safâ bahş edelim gel şu dil-i nâ-şâde
   gidelim serv-i revânım yürü sa'd-âbâde
2. işte üç çifte kayık iskelede âmâde
   gidelim serv-i revânım yürü sa'd-âbâde

II

1. izn alıp cum'a namâzına diye mâderden
   bir gün uğrılayalım çarh-ı sitem-perverden
2. dolaşıp iskeleye doğru nihân yerlerden
   gidelim serv-i revânım yürü sa'd-âbâde

III

1. gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
   mâ'-i tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
2. görelim âb-ı hayât aktığın ejderhâdan
   gidelim serv-i revânım yürü sa'd-âbâde

IV

1. geh gelip kasr-ı cihân seyrine hayrân olalım
   geh varıp havz kenârında hırâmân olalım
2. geh şarkı okuyup gâh gazel-h^{v}ân olalım
   gidelim serv-i revânım yürü sa'd-âbâde

V

1. bir sen ü bir ben ü bir mutrib-i pâkîze-edâ
   izniñ olursa eğer bir de *nedîm*-i şeydâ
2. gayrı yârânı bu günlük edip ey şûh fedâ
   gidelim serv-i revânım yürü sa'd-âbâde (Nedîm: *Dîvân*: m. 40)

Gazel

'Kadınlarla sevgi üzerine konuşmak, söyleşmek' demektir.

Araplarda kasidenin içerisinde bir bölümken daha sonra ayrı bir nazım biçimi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Çoklukla 5 ila 15 beyit arasındadır. Birinci beyti kendi arasında kafiyeli, öbür beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları birinci beyitle kafiyelidir. Konusu, 17. yüzyıla kadar aşk, sevgili, şarap, bahar vs. iken daha sonra farklı konularda da gazeller yazılır olmuştur. Gazeller, biçim ve içerik özelliklerine göre çeşitli adlandırmalara tabi tutulmuştur: Âşıkane, rindane, şuhane, sufiyane gazeller; yek-ahenk, yek-avaz, musammat, mutavvel, mükerrer, mülemma, müracaa, müstezad, müşterek, müzeyyel ve nazire gazel olarak sıralanabilir. Beyitleri bir konu üzerinde dönen gazellere yek-ahenk; her beytinde farklı bir mev-

zuyu işleyen gazellere yek-avaz; beytin iç kısmında da kafiyeli olanlarına musammat; 15 beyitten uzunlarına mutavvel; birinci mısraın ortasına kadar gelen kelimelerin tersinden devam ederek mısraları tamamlananlarına mükerrer; en az iki dille yazılanlarına mülemma; dedim-dedi tarzında olanlara müracaa; bir mısraın yanına kısa mısra eklenerek yazılanına müstezad, ortaklaşa olursa müşterek, mahlastan sonra ekleme yapılanına müzeyyel; aynı vezin ve kafiyede başka bir şiire örnek olanına nazire gazel denir.

1. beni cândan usandırdı cefâdan yâr usanmaz mı
   felekler yandı âhımdan murâdım şem'i yanmaz mı
   kamu bîmârına cânân devâ-yı dert eder ihsân
   niçin kılmaz baña dermân beni bîmâr sanmaz mı
3. gamım pinhân tutardım ben dediler yâre kıl rûşen
   desem ol bî-vefâ bilmen inanır mı inanmaz mı
   şeb-i hicrân yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım
   uyadır halka efgânım kara bahtım uyanmaz mı
5. gül-i ruhsârına karşı gözümden kanlı akar su
   habîbim fasl-ı güldür bu akar sular bulanmaz mı
6. değildim ben saña mâ'il sen ettiñ 'aklımı zâ'il
   baña ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı
7. fuzûlî rind-i şeydâdır hemîşe halka rüsvâdır
   soruñ kim bu ne sevdâdır bu sevdâdan usanmaz mı
   (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 264)

Matla

'Doğuş yeri, ufuk' anlamındadır. Başta gazel ve kasideler olmak üzere manzumelerin iki mısraı da birbiriyle kafiyeli olan ilk beytine denir. Şiirin kendisini gösteren ilk yüzü ve şairin gönlüne doğan ilk beyittir. Bütün şiir hakkında fikir verecek nitelikleri taşıması bakımından etkileyici olmasına özen gösterilir. Takdim niteliğindeki matladan sonra gelen ve okuyucu üzerindeki tesiri artırmak için şairler tarafından özenle kurgulanan ve mısraları birbiriyle kafiyeli olmayan beyte de *hüsn-i matla'* adı verilir. Bir gazelin başında birden fazla matla' (birbiriyle kafiyeli iki mısra) varsa böyle gazellere *zü'l-metâli'* veya *zâtü'l-metâli'* denir. Zü'l-metâli' şiirlerde dört beş beyte kadar matla bulunabilir. Gazellerde matla' beytinin birinci ya da ikinci dizesinin makta' beytinde tekrarlanmasına *redd-i matla'* adı verilir. Matla' aynı zamanda bir nazım biçimidir. Müstakil olarak yazılır ve özellikle divanlarda *Metâli'* başlığı altında toplanır. Hisâlî'nin *Metâli'ü'n-Nezâyir*'i yalnızca matlaların toplandığı bir nazire mecmuasıdır.

"Bir şiirden bağımsız olan kafiyeli beyitlere matla' adı verilir. Gazel ve kasidelerin ilk beyitlerine de matla' beyti denir. Müstakil matla'larla gazel ve kasidelerin matla' beyitlerini karıştırmamak gerekir. Matla'lar, divanlarda rubâ'î, kıt'a, müfred gibi nazım şekilleriyle birlikte mukataat bölümlerinde bulunabileceği gibi metâli' (matla'lar) başlıklı bölümlerde de bulunabilirler." (Gökalp: "Matla'": *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*: 195. s.)

ne bir dilber bilirim ben güzeller içre senden yeğ
ne bir 'âşık bilirsin sen cihân içinde benden yeğ
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: mf. 37)

"Ne ben bir dilber bilirim güzeller içinde senden daha iyi; ne sen bir âşık bilirsin bu dünyada benden iyi..."

geldimse n'ola ben şu'arâ bezmine âhir
âdet budur âhirde gelir bezme ekâbir (Nev'î: *Dîvân*: g. 144/1)

"Ben şairler meclisine en sonda geldiysem ne olmuş! Çünkü âdet böyledir büyükler meclise en sonda gelirler."

vasf-ı rûyuñla bu matla' matla'-ı envârdır
vasf-ı esrâr-ı lebiñle mahzenü'l-esrârdır (Enverî: *Dîvân*: g. 60/1)

"Yüzünün vasfındaki bu matla, nurlar ufkudur/Matla'u'l-Envâr'dır; dudağının sırlarının vasfıyla sırlar hazinesidir/Mahzenü'l-Esrâr'dır."

Makta

'Kesme yeri, kesiş yeri, bir şeyin kesildiği yer' anlamındadır. Başta gazel ve kasideler olmak üzere manzumelerin son beytine denir. Gazel ve kasidelerde çoğunlukla mahlasın bulunduğu beyittir. Şiirin sonunda geldiği için okuyucuda güzel bir his bırakmak adına etkileyici olmasına dikkat edilir. Şairler makta'da yer verdikleri mahlaslarını tevriyeli olarak kullanarak beytin etkileyiciliğini artırmaya çalışırlar. Makta'dan önce gelen ve özenle kurulan beyte *hüsn-i makta'* adı verilir. Şair mahlasını hem makta'da hem de hüsn-i makta'da kullanabilir. Matla'daki dizelerden birisinin makta'da yinelenmesine *redd-i matla'*, gazeldeki herhangi bir dizenin makta'da tekrar edilmesine *redd-i mısra'* denir.

mihr-i ruhsârını vasf et o mehiñ matla'da
ser-i a'dâyı nihâyet añasın makta'da (Bâkî: *Dîvân*: mt. 22)

"O ay gibi güzelin güneş yüzünü matla'da vasf et; düşmanların kafasını da en sonunda makta'da anarsın."

zi-matla' tâ-be-makta' *nâşidâ* nazmıñ mürevvaktır
ki âsâr-ı latîf-i hâme-i mu'ciz-beyânıñdır (Nâşid: *Dîvân*: g. 27/12)

"Ey Nâşid, mucizeler gösteren kaleminin incelikli eserlerinden olduğu için senin şiirin matla'ından makta'ına kadar süzülmüştür, kusursuzdur."

cefâ-yı hecr-ile cândan usandım şöyle kim *hecrî*
'adem mülkü huzûr iklîmi ölmek istirâhattir (Hecrî: *Dîvân*: g. 43/7)

"Ey Hecrî, ayrılık acısıyla canımdan o kadar usandım ki yokluk ülkesi huzur iklimi, ölmek istirahattir."

Ahreb

Sözlükte 'harap yer' demektir. Rübai kalıplarındandır, *Mefâ'îlün* asli cüzünün *harb* zihafıyla meydana gelen *fâ'ilü* biçiminin yerine aynı hece yapısında olup konulan *mef'ûlü* cüzüne verilen addır. 12 farklı biçimi vardır, dörtlüklerin her mısraı farklı kalıpla yazılabilir. Ahrepten ahreme geçiş olmaz dense de bu doğru değildir.

gördüm seni elden ihtiyârım gitti
baktım kadiñe sabr u karârım gitti
hâk oldum ü her yana gubârım gitti
el-kıssa kapıñda i'tibârım gitti (Fuzûlî: *Dîvân*: r. 72)

(mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlün fâ' / mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün fâ' / mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlün fâ' / mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlün fâ')

esrârını dil zamân zamân söyler imiş
hengâme-i gamda dâstân söyler imiş
'aşk ehli olup da mihnet-i hicrâna
ben sabr ederin diyen yalan söyler imiş (Hâletî: *Dîvân*: r. 72)

(mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlü fe'ûl / mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlü fe'ûl / mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlün fâ' / mef'ûlü mefâ'îlün mefâ'îlü fe'ûl)

Ahrem

Sözlükte 'eksik' anlamındadır. Rübai kalıplarındandır, *Mefâ'îlün* asli cüzünün *harm* zihafıyla meydana gelen *fâ'ilün* biçiminin yerine aynı hece yapısında olup konulan *mef'ûlün* cüzüne verilen addır. 12 farklı biçimi vardır, dörtlüklerin her mısraı farklı kalıpla yazılabilir. Ahremden ahrebe geçiş olmaz dense de bu doğru değildir. Ahrem kalıplarındaki kapalı hecelerin çokluğu sebebiyle bu vezinler, Türk şairlerince pek nadir kullanılmıştır.

derd-i ʿaşka odur ki dermân yok
bir bütü sevseñ anda îmân yok
küfr olur mu ʿaceb desem zîrâ
ki güzellerde bir müsülmân yok (Hikmetî: *Dîvân*: r. 256)

(mefʿûlün mefʿûlün mefʿûlün fâʿ)

geh dîde-i terden eşk-i hasret dökeriz
geh fark-ı dile hâk-i melâmet dökeriz
giryân olsak o şûh için pây-ı dile
hep rîze-i elmâs-ı nedâmet dökeriz (Y. Nazim: *Dîvân*: r. 77)

(mefʿûlü mefâʿîlün mefâʿîlü feʿûl / mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûl / *mefʿûlün fâʿilün mefâʿîlü feʿûl* / mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûl)

Bahr-i Tavîl

Feʿilâtün tefilesinin her bir mısrada secili bir biçimde arka arkaya şu anki bilgilerimize göre en fazla elliye kadar sıralanarak oluşan şekle denir. Mısraların kafiye biçimi kıta yahut gazel formunda olabilir. Beyit sayısının 97'ye kadar çıktığı örnekler mevcuttur. Bahr-i tavîlin sonunda şair mahlasını kullanabilir. Bahr-i tavîllerde çoklukla sevgilinin güzellik unsurları ile âşık ve sevgili arasındaki ilişkiler işlenir, bunun yanı sıra münacaat ve naat gibi dinî konular ile mizah ve övgü konulu örnekleri de vardır.

Bahr-i Tavîl Der-Beyân-ı Evsâf-ı Ser-â-pây-ı Aʿzâ-yı Cânân

Birinci mısra, ölçüsü: 50 Feʿilâtün
Gel e ey ʿâşık-ı şûrîde-i âvâre gönül deşne-i hûn-hʷâr-ı gam-ı yâr ile pür-yâre gönül tîğ-ı kazâ-şaʿşaʿa-i fürkat-i dildâr ile sad pâre gönül sâye-i pür-dâhiye-i tâliʿ-i vârûnede hemvâre zah[ı] m-hûrde vü bî-çâre gönül ol gül-i bî-hâr-ı gülistân-ı vefânıñ yine evsâfına dâmen-be-meyân ol leb-i mey-gûnunu yâd eyleyip ol neşve-i cân-bahş ile ser-cümle zebân ol meh-i ruhsârını fikr eyleyip ol şevk ile ser-levha-i iʿcâza rakam-pâş-ı beyân ol bu sebebden salıp âvâze ekâlîm-i maʿânîye pesendîde-i ebnâ-yı zamân ol gözüñ aç saʿy-i belîg et ki budur midhat-i cânân

İkinci mısra, ölçüsü: 50 Feʿilâtün
çeşm-i insâf ile bak ol kad-i bâlâ niçedir kâkül-i pür-çîn-i dil-ârâ niçedir cebhe-i pür-nûr-ı mehâsâ niçedir ebrû-yı müşgîn-i semen-sâ niçedir ol müje-i saf-şiken-i sabr u şikîbâ niçedir çeşm-i füsûn-perver-i şehlâ niçedir gamze-i iʿcâz-nümâ nâdire-pîrâ niçedir ʿârız-ı dil-cûy-ı mutarrâ niçedir laʿl-i suhan-gûy-ı musaffâ niçedir yâ dehen-i teng-i şeker-hâ niçedir yâ dem-i cân-bahş-ı hased-sâz-ı mesîhâ niçedir gerden-i sîmîn-i ferah-zâ niçedir var mıdır ol şâh-ı vefâ-pîşe-i pür-ân-ı suhandâna bu evsâf ile hûbân-ı zamân içre nazîr eyle gel imʿân ile izʿân (Vahyî: *Dîvân*: k. 39)

Dâire

Sekiz asli tefileden oluşan ideal ve salim vezinlerin harekeli ve harekesiz harflerinin sayılarına ve sıralarına göre toplandıkları gruplara verilen addır. Başlangıçta ideal vezin sayısı on beş iken daha sonra mütedârik vezninin ilavesiyle vezin sayısı onaltıya yükselmiştir. Bu on altı veznin her birine Araplar önceleri *nev* adını vermişler, daha sonra bunun yerine *bahr* terimini kullanmışlardır.

Dâire-i Muhtelife
1. Tavîl: feʿûlün mefâʿîlün feʿûlün mefâʿîlün
2. Medîd: fâʿilâtün fâʿilün fâʿilâtün fâʿilün
3. Basît: müstefʿilün fâʿilün müstefʿilün fâʿilün

Dâire-i Mü'telife
4. Vâfir: müfâʿaletün müfâʿaletün müfâʿaletün
5. Kâmil: mütefâʿilün mütefâʿilün mütefâʿilün

Dâire-i Müctelibe
6. Hezec: mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün

7. Recez: müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
8. Remel: fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün

Dâire-i Müştebihe

9. Serî': müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlâtü
10. Münserih: müstef'ilün mef'ûlâtü müstef'ilün
11. Hafîf: fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün
12. Muzâri': mefâ'îlün fâ'ilâtün mefâ'îlün
13. Muktedab: mef'ûlâtü müstef'ilün müstef'ilün
14. Müctes: müstef'ilün fâ'ilâtün mefâ'îlün

Dâire-i Müttefika

15. Mütekârib: fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün
16. Mütedârik: fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün fâ'ilün

Tef'ile

efâ'îl ü tefâ'îl

Bir vezinde yer alan cüzlerin her birine verilen addır. Tefileler *sebeb* ve *veted*lerin birleşmesinden oluşur. Asıl tefileler sekiz tane olup bunların çeşitli zihaflara uğratılmasıyla ferleri elde edilir. Sebeb: iki sessizin karşılığı olan harfin birleşmesinden oluşan ses grubudur. Hafif ve sakil olarak ikiye ayrılır. Hafif: Birincisi harekeli, ikincisi harekesiz harften oluşan ses grubudur. Bir kapalı heceye delalet eder. Sakil: İki harekeli harften oluşan ses grubudur. İki açık heceye delalet eder. Veted: Üç sessizden oluşan ses grubuna denir. Mecmû ve mefrûk olarak ikiye ayrılır. Mecmû: İlk iki harfi harekeli, üçüncüsü sakin olan ses grubudur. Bir açık, bir kapalı heceye tekabül eder. Mefrûk: Birinci ve üçüncü harfleri harekeli, ortadaki harfi sakin olan ses grubudur. Bir kapalı, bir açık heceye tekabül eder.

‣

fe'ûlün
fâ'ilün
mefâ'îlün
müstef'ilün
fâ'ilâtün
mef'ûlâtü
müfâ'aletün
mütefâ'ilün

Taktî

'Kesmek' demektir. Aruz tabirlerindendir. Vezinli bir sözü, onun parçalarına göre ayırmak demektir. Söz konusu aruz olduğunda onu tefilelerinden ayırmak, hece olduğunda ise durak yerlerinden kesmektir. Aruzda musiki esas olduğu için şiiri onun ritmine göre okumak gerekir, dolayısıyla eskiler takti için birtakım ritmik ibareler geliştirmişlerdir.

‣

geh rakîbiñ / geh benim yü/züme güldü/ğüñ nedir
iki yüzlü/lük düşer mi / ey gül-i ra'/nâ saña (Vusûlî: *Dîvân*: g. 6/3)

fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lâ tün / fâ 'i lün
ten te nâ ten / ten te nâ ten / ten te nâ ten / ten te nâ

sâkiyâ san/ma leb-i la'/liñe peymâ/ne değer
öykünümez / aña gerçi / o dahi câ/na değer (Vusûlî: *Dîvân*: g. 25/1)

fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lâ tün / fe 'i lün
te ni ten ten / te ni ten ten / te ni ten ten / te ni ten

cemâliñ mus/hafına mık/leb olmuş yel/keniñ gerçi
velîkin a/nı açmazdan / beğim biz ey/ledik ezber
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 26/3)

me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün / me fâ 'î lün
te nâ ten ten / te nâ ten ten / te nâ ten ten / te nâ ten ten

Sekt-i Melih

Hafif ahenk kırıklığı demektir. *Sekt*, şiirde bir harekenin düşmesinden meydana gelen ahenk kırıklığıdır. Aruz ilminde hezec-i müseddes-i ahreb-i makbûz-ı mahzûf (*mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün*)

yerine hezec-i müseddes-i ahrem-i mahzûf (*mef'ûlün fâ'ilün fe'ûlün*) vezninin kullanılmasıdır. Sekt-i melih her iki mısrada gerçekleşebileceği gibi tek başına 1. mısra veya 2. mısrada da gerçekleşebilir.

hengâm-ı figânı bülbül-i zâr
ekser benden olur haberdâr (Fâizî: *Leylâ vü Mecnûn*: 70. beyit)
(mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün / mef'ûlün fâ'ilün fe'ûlün)

sensin hâlâ tenimde cânım
gözde nûrum ciğerde kanım (Fuzûlî: *Leylâ vü Mecnûn*: 2702. beyit)
(mef'ûlün fâ'ilün fe'ûlün / mef'ûlün fâ'ilün fe'ûlün)

şeyhü'l-islâm-ı fazl-ı mesned
ol hᵛâce yanında tıfl-ı ebced (Fâizî: *Leylâ vü Mecnûn*: 298. beyit)
(mef'ûlün fâ'ilün fe'ûlün / mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün)

Akis

Bir mısra veya cümlenin yahut cümle içinde bir ibarenin sonunu başa, başını sona alarak yeni bir ibare ve tamlama meydana getirmektir. Akis, reddü'l-acûz ale's-sadr ve iâde birbirine yakın sanatlardır. Her birinde tekrarlanan kelimeler vardır. Aralarındaki fark şudur: Akis'te tekrarlanan bir kelime değil bir ibare ya da kelime grubudur. Ayrıca Akis'te tekrarlanan ibaredeki kelimeler aksine, yani ters yönde yer değiştirir. Reddü'l-Acûz ale's-Sadr'da ise tekrarlanan ibare değil bir kelime veya birleşik kelimedir. Dolayısıyla kelimelerin kendi içinde tersine sıralanması, yer değiştirmesi söz konusu değildir. İâde'de ise beytin son kelimesi bir sonraki beytin ilk kelimesi olur.

senden düşeli ayrı ayrı düşeli senden
demdir gözümüñ yaşı yaşı gözümüñ demdir (Aşkî: *Dîvân*: g. 39/3)

"Senden ayrı düşeli, ayrı düşeli senden; kandır gözümün yaşı, yaşı gözümün kandır."

içip yediğim her dem her dem yediğim içip
semdir dükeli sensiz sensiz dükeli semdir (Aşkî: *Dîvân*: g. 39/4)

"İçip yediğim her an, her an yediğim içip; zehirdir hep sensiz, sensiz büsbütün zehirdir."

hem 'ârızın öp hem lebin em vech değildir
gül sohbeti mülsüz ola mül sohbeti gülsüz (Emrî: *Dîvân*: g. 218/2)

"Hem yanağını öp hem dudağını em; gül sohbetinin şarapsız, şarap sohbetinin gülsüz olması uygun değildir."

İâde

Beytin son kelimesinin kendisinden sonra gelen beytin ilk kelimesi olmasıdır.

niçe bir nâr-ı firâk-ıla yana cân niçe bir
niçe bir hasret-ile gözden aka kan niçe bir

niçe bir serv gibi ser-keş olup sâyeleyin
niçe bir ede beni hâk-ile yeksân niçe bir

niçe bir hâr arasında açılıp gül gibi âh
baña kan yuttura ol gonca-i handân niçe bir

niçe bir âteş-i 'aşkıñla kebâb ola ciğer
döne döne baña cevr eyleye devrân niçe bir

niçe bir bir yüzü gül şavkına mânend-i hezâr
bâğ-ı 'âlemde vusûlî ola destân niçe bir (Vusûlî: *Dîvân*: g. 59/1-5)

kimiñle âşinâsın mahrem-i 'ayş ü deminñ kimdir
kime nezzâre-pâş-ı 'işvesin dil hurreminñ *kim*dir

*kim*iñ âğûşun ettiñ reşk-sâz-ı hâle ey meh-rû
benim gibi bu şeb encüm-şumâr-ı makdeminñ *kim*dir

*kim*iñ bezmin gülistân-ı visâl ettiñ cemâliñle
zarâfetle yine gül-çîn-i ruhsâr u femiñ kimdir
(Vahyî: *Dîvân*: g. 95/1-3)

Yukarıdaki örneklerde reddü'l-acûz ale's-sadr sanatı da yapılmıştır.

Reddü'l-Acûz ale's-Sadr

'Sonu başa çevirmek' anlamındadır. Şiirde beytin nesirde de bir cümlenin veya bir ibarenin sonunda yer alan kelimeyi kendisinden önce tekrarlamaktır. Çünkü acûz, nesirde ibarenin sonu, şiirde beytin son kısmı; sadr ise nesirde cümlenin başı, şiirde de beytin ilk başı demektir.

*açılır*sa bu pîç ü tâbı diliñ
yine ol gül-'izâr ile *açılır* (Vahyî: *Dîvân*: g. 78/4)

"Gönlün sıkıntısı giderse yine bu gül yanaklı sayesinde gider."

suya versin bâğbân gülzârı zahmet çekmesin
bir gül açılmaz yüzüñ tek verse biñ gülzâra *su*
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 3/5)

"Bahçıvan gül bahçesini sele versin, zahmet çekmesin; [zira] bin gül bahçesine su verse de senin yüzün gibi bir gül açılmaz."

hâlisü'l-kalb yüz ursam n'ola seng-i rehiñe
zer mehekte bilinir olsa mukarrer *hâlis* (Vusûlî: *Dîvân*: g. 87/2)

"Temiz bir kalple yolunun taşına yüzümü sürsem ne olur? Zira altın saf olsa da (değeri) mihenkte bilinir."

Îcâz

'Sözü kısaltmak' anlamındadır. Kişinin, meramını, söylenebilecek en az sözle anlaşılabilir bir biçimde ifade etmesidir. Şiir söz konusu olduğunda, onun yapısı gereği ifade edilen sözün başka anlamlara da kapı aralaması icap eder. Böyle olunca icaz, az sözle çok mana ifade etmek olarak da tanımlanabilir. Söz, yerinde ve makama uygun bir biçimde ifade edilmezse o zaman icaz bir meziyet değil kusur olur. Îcâz-ı hazf ve îcâz-ı kısar olmak üzere iki çeşidi vardır. Sözden eksiltme yapılarak gerçekleştirilenine îcâz-ı hazf; sözün eksiği olmadığı hâlde muhtasar ve müfit bir biçimde ifade edilmesine îcâz-ı kısar denir.

geceler encüm sayarım subha dek
ey şeb-i hecrin baña yevmü'l-hisâb (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 26/5)

"Ey ayrılık gecesi benim için kavuşma günü [olan sevgili], geceleri sabaha kadar yıldızları sayarım."

çîn-i zülfi derdine göynüklü âhımdan durur
nâfe kim deşt-i hotanda âhû müşk-efşân döker
(Şeyhî: *Dîvân*: g. 59/4)

"Hotan sahrasında misk saçan ceylanın döktüğü nâfe, onun zülfünün kıvrımı derdiyle [çektiğim] yanık ahımdandır."

cühelâ vü hümekâca yaşamak
keder ile yaşamaktan yeğdir
(A. Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 74. s.)

"Cahiller ve ahmaklarla yaşamak, kederli bir şekilde yaşamaktan iyidir."

Itnâb

'Sözü uzatmak' anlamındadır. Edebî bir metinde, maksat hasıl olduğu hâlde sözü gereğinden fazla uzatmaya denir. Kısaca söylemek gerekirse çok sözle az mana ifade etmektir. Geneli içerisine alan sözden sonra özeli ifade etmek, özeli içerisine alan sözden sonra geneli ifade etmek, ara cümleler kullanmak, biten cümleden sonra onunla ilgili başka cümle kurmak sözü uzatmak olarak değerlendirilmektedir. Itnâb-ı mümil, ıtnâb-ı makbûl olarak ikiye ayrılır. Hiçbir yarar gözetilmeksizin sözün uzatılmasına mümil, bir yarar düşünerek sözü uzatmaya makbûl ıtnâb denir.

dilâ ‘âşıklar ölmez ölmedi ferhâd ile mecnûn
günün tar edicek gam her biri şebdir deyü yattı
(Emrî: *Dîvân*: g. 538/4)

“Ey gönül, âşıklar ölmez, Ferhat ile Mecnun ölmedi; gam gününü dar edince her biri gece diye yattı.”

ey dil ey dil niye bu rütbede pür-gamsın sen
gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen
(Ş. Gâlib: *Dîvân*: tb. 10/1)

“Ey gönül ey gönül, niye bu kadar gamlısın; her ne kadar virane isen de tılsımlı bir hazinesin.”

harf-gîr olma zarâfet satma
sözüñe kizb ü dürûğu katma (T. Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 76[a])

“Her işte eksiklik arama, zarafet satma; sözüne yalan katma.”

Mezheb-i Kelâmî

Temsili teşbih ve irsal-i mesel ile yakından ilgilidir. İspatı yapılmamış veya tartışılabilir bir düşünceye şairane bir yorumla delil getirme sanatıdır. Ortaya sunulan kanıt, akla uygun bir delil olabileceği gibi hayalî veya mizahi de olabilir. Kelamcıların delillerini hatırlattığı için mezheb-i kelâmî denilmiştir.

dikkatler ile seyr ederiz yâri ser-â-pâ
görmez mi idik biz de eger olsa vefâsı (Bâkî: *Dîvân*: g. 508/5)

“Sevgiliyi baştan ayağa dikkatle seyrederiz; vefası olsaydı görmez miydik.”

ca‘fer nice ola diri ‘âlemde kim sen dilberi
görse sevincinden ölür görmezse hicrân öldürür
(Cafer Çelebi: *Dîvân*: g. 60/5)

“Cafer, bu âlemde nasıl diri olsun? Sen güzeli görse sevincinden ölür, görmese ayrılık öldürür.”

ka‘be olmasa kapıñ ay ile gün leyl ü nehâr
eylemezlerdi tavâf ol güzeri döne döne (Necâtî: *Dîvân*: g. 471/5)

“Senin kapın Kâbe olmasaydı ay ile güneş, gece gündüz döne döne orayı tavaf etmezlerdi.”

Selâset

Fesahatin bir şubesidir, ibarenin ahenkli ve akıcı olması olarak tanımlanabilir. Selaseti olan sözlere selis denir. Kimi kelimelerin sesleri tok ve kalın; kimilerinin ince ve naziktir. Tok ve kalın sesli kelimelere *elfâz-ı cezele* denir ve bu kelimelerden oluşan söz *metin* olarak adlandırılır. İnce ve nazik sesli kelimelere *elfâz-ı rakîka* denir ve böyle bir söz *latif* olarak adlandırılır.

nâz eyleyeydi ol yüzü gülden niyâz-ı nâz
nâz ile derdi dilber olan nâza nâz eder (Vahyî: *Dîvân*: g. 51/3)

“Naz, o gül yüzlüden nazlanma isteseydi, dilber olan naz ile naza ‘Naz ediyor.’ derdi.”

seni kim şimdiye dek sıhhat ile servet ile
sahn-ı gülzâr-ı sa‘âdette saîd etti hudâ
(Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı*: 62. s.)

“Allah, seni şimdiye kadar sağlık ve zenginlikle mutluluk gül bahçesinde kutlu kıldı.”

şemîm-i kâkülüñ añmış nesîm gülşende
demiş ki sünbüle sende emânet olsun bû (Figânî: *Dîvân*: g. 73/2)

“Tatlı meltem, gül bahçesinde senin kâkülünün kokusundan söz etmiş ve sümbüle ‘Bu/koku sende emanet olsun.’ demiş.”

İkfâ

Kafiye kusurlarındandır. Revinin farklı olmasıdır. Bir kafiye ku-

suru olmakla birlikte bu farklılıkta kafiyeyi oluşturan seslerin çıkış yerlerinin yakın olması gerekir. “Felâ*h*” ile “giy*âh*” örneğinde olduğu gibi. Bunun Arapça, Farsça kelimeler arasında yapılmış örneklerine sık rastlanır. “Aceb” ile “çep” ve “hep” ile “sebeb” gibi.

tıfl-ı dil zülfüñ görüp bî-hod olursa ne ‘aceb
ey perî-rû hâba varur âdemî-zâd erse *şeb* (Meâlî: *Dîvân*: g. 18/1)

merhabâyiçün saña ben öñdin ereyim deyü
ey nigârım sol elim sağ elim ile düştü *çep* (Meâlî: *Dîvân*: g. 18/7)

eylemez vâ‘iz kütüb ref‘-i hücüb
kâni‘ olma kışra tahsîl eyle *lüb* (Nâmî: *Dîvân*: g. 10/1)

epsem ol rindâne seyr et ‘âlemi
în ü ân-ı çün-çirâdan *üzülüp* (Nâmî: *Dîvân*: g. 10/4)

İkvâ

Kafiye kusurlarındandır. Tevcihin kafiyelerde farklı olmasıdır. Tevcih, tesis harfi bulunmayan kafiyelerde –bir kayda bağlı olmaksızın– reviden önceki harfin harekesidir. (Tesis, revi ile aralarında bir harekeli ünsüz bulunan eliftir.). Revi, harekeli olduğu zaman bu kusuru hoş görenler varsa da Muallim Nâcî’ye göre yapılmaması daha münasiptir.

hayf kim nâ-gâh mat‘ûn[en] edip ‘azm-i bekâ
hâşimiyyü’z-zât-ı mahdûm-ı necîb ‘abbâs beg

olucak mecrûh-ı zahm-ı nîş-i zenbûr-ı ecel
hûn-feşân oldu şehâdetle vücûdu reg-i berg

kimseye vermez amân ile zamân cellâd-ı merg
hâzır ol tîğ-ı kazâ-yı hissesinde başıñ eg

bu zen-i dünyâya dil verme vefâ-düşmendir ol
ne hayâl-i vuslat et ne hâtır-ı ağyâra deg
çün buyurmuştur hadîsinde resûl-i kibriyâ
cîfe-i dünyâya rağbet eylemez illâ ki seg

Bülbül-i rûhu edip pervâz târîhin dedim
gülşen-i ‘adn içre mesken eyleye ‘abbâs beg [1124]
(Vahyî: *Dîvân*: t. 31)

... beg-... berg-... eg-... deg-... seg-... beg: Burada tevcihin tekrarlanmasından dolayı kafiye kusuru bulunmaktadır. Revinin /g/ önündeki harflerin harekesi fetha iken ikinci beyitteki berg kelimesinde reviden önceki harf sakindir.

Îtâ

Kafiye kusurlarındandır. Kafiyenin, aynı anlamda bir kez daha tekrarlanmasıdır. Şairlerin matla beytinin birinci veya ikinci mısraını, matla dışında herhangi bir beyitte tekrarlamaları demek olan *redd-i matla* da bu kusura girmektedir. Ancak, *redd-i matla*’nın bir kusur sayılmaması, tekrarlanan dizenin *berceste* olması şartına bağlıdır. Îtâ, îtâ-yı celî ve îtâ-yı hafî olmak üzere ikiye ayrılır. Îtâ-yı celî, tekrarı açık olan îtâ; îtâ-yı hafî, tekrarı pek açık olmayan îtâdır.

hazret-i sultân ahmed hân-ı ‘âlî-şân kim
görmedi ikbâlini cemşîd ü iskender *bile*
(Vahyî: *Dîvân*: t. 24/1)

gûş-ı eflâke n’ola ergirse bang-ı vasfını
ol ki rûhu’llâha hem-nâm idigin anıñ *bile*
(Vahyî: *Dîvân*: t. 24/5)

n’ola vasf olsa ol pâkîze-gû şâ‘ir ki hemvâre
kelâmın harc-ı evsâf-ı resûl ü *çâr-yâr eyler*
(Vahyî: *Dîvân*: k. 6/24)

cenâb-ı hazret-i ahmed resûl-i efdal ü emced
ki zâtın zâtına mevlâ iki ‘âlemde *yâr eyler*
(Vahyî: *Dîvân*: k. 6/25)

Cinas

Asıl anlamı ‘iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi’ olan cinas, bir edebiyat terimi olarak manzum veya mensur bir metinde anlamları farklı sözcükler arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliği anlamına gelir. Bir ibarede cinas bulunması için o ibarede en az iki söz arasında kısmen ya da tamamen yazım ve ses benzerliği bulunması gerekir. Bu sözlerin isim veya fiil olması ya da kelime köküne getirilen bırtakım eklerle meydana getirilmiş olması durumu değiştirmez. Cinasta ses benzerliği dört yönde olur. Bu dört yön; seslerin türü, sayısı, harekesi ve sırası ile ilgilidir. Cinas, önce cinâs-ı tâm ve cinâs-ı gayr-i tâm olmak üzere ikiye ayrılır. Cinası meydana getiren sözcükler arasında dört bakımdan da tam bir uyum varsa bu cinaslara cinâs-ı tâm; böyle bir uyum yoksa cinâs-ı gayr-i tâm adı verilir (Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 245. s.). Tam cinas, basit ve birleşik cinas olarak ikiye ayrılır. Basit cinas: Birleşik olmayan kelimelerin oluşturduğu cinastır. Yüz (sayı, yüzmek, insan yüzü) gibi. Birleşik cinas: Cinası meydana getiren sözlerin en az birinin iki tam kelimeden ya da iki ayrı kelimenin birleşen hecelerinden meydana gelmesidir. Gülen az-güle naz gibi. Birleşik cinasta benzer kelimelerin hem söyleyişleri hem de yazılışları aynı olursa bu cinaslar cinâs-ı müteşâbih, yazılışları farklı olursa cinâs-ı mefrûk, benzer kelimelerin her ikisi de bağımsız kelimeler olmayıp biri diğer kelimenin parçası olursa cinâs-ı merfû adını alır. Tam olmayan cinaslar ise şöyledir: Cinâs-ı mütekârib: Cinası meydana getiren kelimelerde bazı seslerin farklı olmasıdır. Farklılık yalnızca tek seste olur. Bu cinas türü de cinası meydana getiren kelimelerdeki seslerin farklı olmakla birlikte mahreç bakımından birbirine yakın olduğu cinaslar cinâs-ı muzârî (safer-sefer gibi) ve mahreçleri uzak olan cinaslar cinâs-ı lâhik (sâlik-mâlik gibi) olmak üzere iki kısma ayrılır. Cinâs-ı nâkıs: Cinası meydana getiren kelimelerdeki harf sayısının farklı olması, harf sayısının eksik olmasıdır. Fazla olan harf “dem” ile “âdem”de olduğu gibi kelime başında ise, bu tür cinaslar cinâs-ı merdûf, “cem” ile “câm”daki gibi kelime ortasında ise cinâs-ı mutarraf, “dîvân” ile “dîvâne”de olduğu gibi kelime sonunda ise cinâs-i müktenif adını alır. Fazla olan harf birden fazla ve kelime sonunda olursa buna cinâs-ı müzeyyel adı verilir. Cinâs-ı muharref: Cinası meydana getiren kelimelerin hareke ve sükûnda farklılık göstermesidir (verd-vird gibi). Cinâs-ı hattî: Cinası meydana getiren kelimelerde noktalı harfler olması ve bu kelimeler arasında nokta farklılığı bulunmasıdır (âkil-gâfil gibi). Cinâs-ı kalb: Cinası meydana getiren kelimelerdeki harflerin sıralanışlarının farklı olmasıdır (felek-kelef, ihmâl-imhâl gibi).

eyitdi hastadır düşman değişe gibi *dünyâsın*
dedim tutmuş olaydık vây anıñ ey dost *dün yasın*
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1178/1)

“‘Düşman hastadır, dünyasını değiştirecek gibi.’ dedi; ‘Ey dost, dün yasını tutsaydık.’ dedim.”

dil baña la‘liñi anıñ’çün der *em*
bilir anı k’ol durur derdime *em* (Münîrî: *Dîvân*: g. 201/1)

“Gönül, senin dudağının, derdime ilaç olduğunu bildiği için bana onu ‘em’ der.”

âfıtâb-ı dehre göñül verme soñu *tâb*dır
âhiri çün *âh*dır *mâh*ına hîç etme heves (Meâlî: *Dîvân*: g. 89/2)

“Dünya güneşine/âfıtâbına gönül verme, onun sonu yanmaktır/tâbdır; ayına/mâhına ise hiç heves etme, zira onun sonu da ahtır.”

İdmâc

‘Bir şeyi diğer bir şeyin içine sıkıştırmak’ anlamındadır. Bir maksadı ifade ederken söze, o maksatı kuvvetlendirmek için benzer

ifadeler eklemeye denir. Ara söz gibi düşünülebilir. Bu ifadeler övgü ya da yergi bildirebilir. Şayet eklenen ifade bir öncekini itiraz ise buna *itirâz* veya *itirâzu'l-kelâm kable't-tamâm* [= tamamlanmadan önce söze itiraz etmek] denir.

sadrında seni eyleye hak dâ'im ü sâbit
hep 'âlemiñ ettikleri şimdi bu du'âdır (Nedîm: *Dîvân*: k. 22/30)

"Allah, seni sadaretinde daim kılsın; şimdi herkes bu duayı etmektedir."

'âşık-ı dîdâr-i pâkiñdir meger kim cûylar
cüst ü cû eyler seni ey serv-i bâlâ semt semt
(Bâkî: *Dîvân*: g. 23/2)

"Ey servi boylu [güzel], ırmaklar herhâlde senin temiz yüzünün âşığı olmalı ki seni semt semt arıyor."

'ârız-ı zîbâña emrî gül demiş
söylenir illerde bu rengîn haber (Emrî: *Dîvân*: g. 127/5)

"Emrî, güzel yanağına 'gül' demiş; bu renkli/kinayeli haber bütün illerde söyleniyor."

İrsâd

Edebî bir metinde secili ya da kafiyeli bir sözde seci ya da kafiyenin nasıl devam edeceğine sözün içinde kullanılan bir kelime ile işaret etmektir.

nice bir hidmet-i mahlûk ile mahzûl olalım
sâ'il-i hak olalım nâ'il-i *mes'ûl* olalım
akalım pâyına bir bahr-i hamiyyet bulalım
sıla-i himmetine mâ gibi *mevsûl* olalım
biz de sûret verelim kendimize *kâbil* ise
girelim ehl-i safâ bezmine *makbûl* olalım
getir ey sâkî yeter eyledin *işgâl* bizi
bir zamân da mey-i bî-gışş ile *meşgûl* olalım
kalmadan hâk-i mezellette hemân ey 'âsım
'âzim-i sûy-ı semâ-sây-ı sitânbûl olalım
(Âsım Efendi) (*Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 261. s.)

İstiare

'Ödünç almak' demektir. Teşbih ve mecazla ilgisi vardır. Bir sözün gerçek anlamı ile mecazi anlamı arasındaki ilişki benzerlik ise buna *istiare* denir. İstiarede kelimenin anlamı, geçici olarak başka bir kelimenin yerinde kullanılır. İstiarede benzeyen ya da kendisine benzetilenden birisi bulunur. Açık, kapalı, mürekkep, temsili, tafsili gibi çeşitleri vardır. Benzetilenin bulunduğu istiareye açık, benzeyenin bulunduğu istiareye ise kapalı istiare denir. Kimi araştırıcılar tarafından teşhis olarak adlandırılan edebî sanat örneklerinde çoklukla kapalı istiare vardır. İstiare olan kelime isim ve isim hükmünde olduğu gibi fiil ve fiil cinsinden de olabilir. İsimlerden yapılan istiareye istiare-i asliyye, fiillerle yapılan istiareye istiare-i tebeiyye, deyim ve mesel kullanılarak yapılan istiareye ise temsili istiare denir (Güneş balçıkla sıvanmaz, ayağını yorganına göre uzat gibi). Benzetmenin temel ögelerinden yalnız birisiyle çok sayıda benzerlikleri sıralayarak yapılan istiareye de tafsili istiare denir. Yahyâ Kemâl'in *Sessiz Gemi* şiiri buna güzel bir örnektir.

görüp endîşe-i katlimde ol *mâh*ı budur derdim
ki bu endîşeden ol *meh* peşîmân olmasın yâ rab
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 30/3)

"Ey Allah'ım, o ay [gibi güzelin], beni öldürme düşüncesi içinde olduğunu görüyorum; benim derdim, sevgilinin bu düşünceden pişman olmasıdır."

kızardı kan dere batdı ko yüzüñü görsün
çıkınca rûy-ı zemîne neler çeker lâle (Nâmî: *Dîvân*: k. 7/3)

"Toprağın yüzüne çıkıncaya kadar lâle neler çekiyor, kızarıyor, kan ter içinde kalıyor. [Ey sevgili,] izin ver de yüzünü görsün."

hurşîd ebri sanma ki ey meh nikâb eder
bakmağa hüsnüñe yüzü döymez hicâb eder (Vusûlî: *Dîvân*: g. 64/1)

"Ey ay [gibi olan sevgili], güneşin bulutu örtü yaptığını sanma; senin güzelliğine bakmaya yüzü dayanamaz, utanır."

İstihdâm

'Bir hizmette kullanma' anlamındadır. İki şekilde anlaşılmaktadır. Birincisi, iki anlamı olan bir sözün bir anlamının kendisiyle, öbür anlamının da zamiriyle ifade edilmesidir. İkincisi ise iki anlamı olan bir sözün her iki anlamının ayrı ayrı aynı ibaredeki iki farklı sözle ilişkili olmasıdır.

"Sizden her kim ayı görürse, onu (Ramazan ayını) oruçlu geçirsin." cümlesinde geçen ay'ın iki anlamı vardır. İlki hilal, ikincisi otuz günlük zaman dilimi (Ramazan ayı)dır. Ay kelimesiyle önce hilal, sonra onu zamiriyle de otuz günlük zaman dilimi (ay) kastedilmitştir. (Menderes Coşkun: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*: 128. s.)

ayağa düş dilerseñ başa çıkmak
bununla başa çıktı câm-ı sahbâ (Hayâlî: *Dîvân*: 98, g. 3/3)

"Başa çıkmak istersen ayağa/kadehe düş; şarap kadehi bununla başa çıktı."

bahâr erdi açıldı sevdiğim hem fasl-ı dey hem gül
biri sahn-ı gülistândan biri fasl-ı gülistânda
(T. Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 160[b])

"A sevgilim, baharın gelmesiyle kış mevsimi gül bahçesinden uzaklaştı, gül de gül bahçesinde açıldı."

Mukâbele

Bir ibarede, zikredilen iki veya daha fazla kelimenin, yine aynı sıra ile mukabilinin veya zıddının zikredilmesine denir.

ben andan isterim ta'zîm ü tekrîm ü tüvânâlık
beni gün günden ol zâr ü za'if ü nâ-tüvân eyler
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 36/10)

"Ben ondan hürmet, ikram ve dinçlik isterim, o beni günden güne inletir, zayıf düşürür."

gelmedi dôst gitmedi düşmen
handemiz girye sözümüz şîven
azıcık 'aklı aldı verdi cünûn
mihnet-i dôst râhat-ı düşmen
gam-ı hecr ü neşât-ı vaslıñ ile
şebimiz tîre rûzumuz rûşen
rûz-ı vasl u şeb-i firâkıñda
tîz gelir gam ferah gider erken
düşmeniñ nehyi dôstuñ emrî
maraz u sıhhat u kabîh u hasen
(Emrî: *Dîvân*: g. 413/1-5)

Müşâkele

'Birden fazla unsurun birbirine benzemesi' anlamındadır. Bir ibarede bir sözün özellikle fiilin, ikinci kez tekrarlandığında mecazi anlamda veya farklı bir anlamda kullanılmasıdır. Belagat kitaplarındaki örneklerden anlaşıldığına göre tekrarlanan ikinci sözün anlamının, kelimenin kendisine uygun düşmeyen bir anlamda kullanıldığı görülebilmektedir.

sayda âvâre dili gamze-i cânân çekinir
görse şeh-bâz şikârını şitâbân çekinir
(Şeyhî Mehmed Efendi: *Dîvân*: g. 66/1)

"Şahin, avını gördüğünde avlamak için koşa koşa can atar; ama sevgilinin şahin gamzesi zavallı gönlümü gördüğünde onu avlamaktan imtina eder, ona tenezzül bile etmez."

haftada keyse biz altı gün yedi gün içeriz
sûfîyi gör günde yalan yere biñ kez and içer
(Meâlî: *Dîvân*: g. 54/3)

"Biz haftada şayet altı yedi gün içiyorsak bak, sofi günde bin kez yalan yere and içiyor."

zâhidâ sâgarı çekmek eger olduysa günâh
sen sevâb içre bulun biz bu günâhı çekelim
(Hayâlî: *Dîvân*: 277, g. 15/3)

"Ey zahit, içki içmek günahsa sen sevap içinde bulun, biz bu günahı çekelim."

Nidâ

Söze tabiilik ve güzellik katmak için birisine seslenmeye *nida* denir. Şiirde *ey* seslenme edatının dışında Arapça *yâ* hitabı ve kelimelerin sonuna gelen Farsça â eki, seslenmeyi ifade eder.

ey vusûlî tañ mı tağılsa gazâlân-ı nücûm
bîşezâr-ı çarhtan çıktıkça şîrâne güneş (Vusûlî: *Dîvân*: g. 82/5)

"Ey Vusûlî, güneş, felek ormanından aslan gibi çıktığında yıldız ceylanlarının dağılmasına şaşılır mı?"

nîze-i ejder-i zülfüñü görüp vehminden
dün ü gün giydiği mârıñ sanemâ cevşendir
(Meâlî: *Dîvân*: g. 77/3)

"Ey put [gibi tapılası sevgili], senin ejder gibi saçının kargısını görüp yılanın, korkusundan gece gündüz giydiği zırhtır."

ol tabîb-i cân u dil ben hastasın yâd etmedi
zâtiyâ bârî ecel gelsin hakîm olsun baña (Zâtî: *Dîvân*: g. 4/5)

"Ey Zâtî, o can ve gönül hekimi ben hastasını hatırlamadı; bari ecel gelsin de benim hekimim olsun."

Tahallüs

Mahlas almak demektir. Şairlerin şiirlerinde kullandıkları takma addır; bu, nadir de olsa şairin kendi adı olabilir. Türk edebiyatında bildiğimiz kadarıyla Kâdî Burhâneddîn ve İbni Kemâl'in mahlasları yoktur. Mahlas olan kelimeyi kendi anlamını da kastedecek şekilde tevriyeli kullanmaya hüsn-i tahallüs denir.

vefâ ummaz cefâdan yüz çevirmez *bâkî* `âşıktır
niyâz etmek aña cânâ yaraşır saña istignâ
(Bâkî: *Dîvân*: g. 6/5)

"A can, Bâkî/ebedî âşıktır, vefa beklemez, cefadan yüz çevirmez; ona niyaz etmek, sana nazlanmak yakışır."

vuslat *hayâli* geçti fürkat demi erişti
zehr-i firâk-ı dilber cânın kimiñ acıtmaz
(Hayâlî: *Dîvân*: 201, g. 15/5)

"Ey Hayâlî, kavuşma geçti/Kavuşma hayali geçti, ayrılık zamanı geldi; sevgilinin ayrılık zehri kimin canını acıtmaz."

*sâfî*yem kim sen muhammed hürmetiyçin umaram
ben şikeste-hâtırı vasl ede allâhım saña (Sâfî: *Dîvân*: 7ª)

"Ben Sâfî'yim/temiz bir kulum, Allah'ım, umarım Muhammed hürmetine ben gönlü kırılmışı sana kavuşturur."

Tarsî

Murassa seci, şiir için söz konusu olduğunda çoklukla tarsi olarak adlandırılır. Şiirin ilk mısraındaki kelimeler ile bunlara karşılık gelen ikinci mısradaki kelimeler arasında vezin ve revî bakımından bir uygunluk bulunmasıdır.

nazar kim etsin aña lütfuñ eylese iğmâz
kerem kim etsin aña cûduñ eylese ihmâl
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: k. 23/49)

cevr ü cefâsı cânıma lütf u vefâ yeter
derd ü belâsı gönlüme zevk ü safâ yeter
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 108/1)

gönlüme zülfüñ durur dâm-ı belâ
cânıma çeşmiñ durur ʻayn-ı ʻanâ
(Necâtî: *Dîvân*: g. 13/1)

bu gün urmakta tutmakta katı sehhârdır gamzeñ
bu gün asmakta basmakta katı kattâldır zülfüñ
(Necâtî: *Dîvân*: g. 299/4)

bilirin derdini safâ yerine
çekerin cevrini vefâ yerine
(Hayâlî: *Dîvân*: 372, g. 58/1)

aña refîk hemân bir kitâb ola bir sâz
aña nedîm hemîn bir kadeh ola bir yâr
(Fuzûlî: *Dîvân*: k. 4/10)

Te'kîdü'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm

İbarenin sözlük anlamı, sanatın aynı zamanda terim anlamıdır. Yeriyor gibi görünüp övgüyü kuvvetlendirmektir. Bu sanatın yer aldığı örneklerde çoklukla araya "ama, fakat, ancak, şu var ki" vb. ifadeler yerleştirilerek okuyucu farklı bir yöne sevkedilmeye çalışılır, ardından daha kuvvetli bir ifade ile kişi övülür.

gerçi kemîne kem-terem illâ ki hâtıra
ol şâh-ı hüsnü sîneye çekmek hutûr eder
(Meâlî: *Dîvân*: g. 46/4)

"Âciz ve değersiz biri olmama rağmen aklıma o güzellik sultanını sineye çekmek geliyor."

hüsnüne hîç diyecek yok ammâ
nigehi ok gibi işler câna
(A. Cevdet Paşa: *Belâgat-i Osmâniye*: 166. s.)

"Güzelliğine hiç diyecek yok; ama bakışı ok gibi cana işler."

"'Bu kılıcın kusurı yoktur fakat muhârebelerde çok kullanılmış olduğundan üzerinde pek çok kan lekesi var.' denildikte eğer kılıçta kan lekesi ayıp sayılır ise işte bu kılıcın o ayıbı vardır; lâkin kan lekesi kılıçta ayıp sayılmaz, öyle ise bu kılıçta ayıp kusur olunmaz demek olarak medhi müekked olur."
(A. Cevdet Paşa: *Belâgat-i Osmâniye*: 166. s.)

Te'kîdü'z-Zemm bimâ Yüşbihü'l-Medh

İbarenin sözlük anlamı, sanatın aynı zamanda terim anlamıdır. Övüyor gibi görünüp yergiyi kuvvetlendirmektir. Bu sanatın yer aldığı örneklerde çoklukla araya "ama, fakat, ancak, şu var ki" vb. ifadeler yerleştirilerek okuyucu farklı bir yöne sevkedilmeye çalışılır, ardından daha kuvvetli bir ifade ile kişi yerilir.

meye meyledeni zemm eyledi dün mescitte
ben bu gün vâʻizi meyhânede gördüm kan muğ
(Zâtî: *Dîvân*: g. 630/4)

"İçki içmek isteyeni, mescitte dün yerdi; ben bugün vaizi meyhanede körkütük sarhoş gördüm."

seniñ mihr ü vefâ gösterdiğin ağyâra çok gördüm
galattır kim seni bî-mihr okurlar bî-vefâ derler
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 80/3)

"Senin başkalarına sevgi ve vefa gösterdiğini çok gördüm; senin için sevgisiz ve vefasız demeleri yanlıştır."

bir mübârek savt ile kim bağırır
sûre-i lokmân içinde vasf olur (Cengizhan Yurdanur)

"Lokmân suresi içinde anlatılan bir mübarek ses ile bağırır." Abdülkadir Karahan için yazılmış bir manzume içinden alınmıştır.

Tecrid

'Bir şeyin elbisesini çıkarmak ya da kabuğunu soymak' anlamındadır. İnsan dışındaki herhangi bir canlıya, nesneye insanmış gibi seslenmektir. Bir insanın kendisini bir başka insan ya da varlık yerine koyarak gönlüne seslenmesine de tecrit denir.

gel girme âhım ile sipihriñ arasına
od ile penbeniñ oyunu yoktur ey sehâb (Emrî: *Dîvân*: g. 32/3)

"Ey bulut, ahım ile gökyüzünün arasına girme; ateş ile pamuğun oyunu yoktur."

ser-nigûn sahnın göñül hân niʿmet ile toldurur
ʿâleme inʿâm edip çün yer yüzünde hᵛân döker
(Şeyhî: *Dîvân*: g. 59/9)

"Gönül, mademki padişah bütün dünyaya iyilik edip yeryüzüne sofra yayıyor, senin ters duran tabağını [da] nimetle doldurur."

ölse etmezdi vusûlî dehr-i dûna ser-fürû
şöyle istiğnâ veriptir ʿâlem-i tecrîd aña (Vusûlî: *Dîvân*: g. 1/5)

"Tecrit âlemi, Vusûlî'ye öyle bir gönül tokluğu kazandırmıştı ki o ölse de rezil dünyaya baş eğmezdi."

Tekrir

'Yineleme' anlamındadır. Edebî bir metinde bir kelimenin aynı anlamda tekrar edilmesidir. Burada amaç ifadeyi kuvvetlendirmek ve karşı tarafın dikkatini kelimeye sevk etmektir. Kelimelerin tekrarı metnin ahengini artırmakta, böylece tekrar, metne hem anlam hem ses yönünden olumlu katkı sunmaktadır. Her tekrarı da tekrir sanatına dâhil etmemek gerekir. Tekrarlanan kelimelerin farklı görevlerde, farklı kavramları nitelemek üzere hünerli bir şekilde kullanılması gerekir.

cânı kim cânânı için sevse cânânın sever
cânı için kim ki cânânın sever cânın sever
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 83/1)

"Canını, cananı için seven cananını sever; canı için cananını seven canın sever."

ruh turreye turre rûh-ı zîbâya münâsib
gül sünbüle sünbül gül-i raʿnâya münâsib
bir serv-i bülend-i çemenistân-ı vefâsıñ
kâmet saña sen kâmet-i bâlâya münâsib
ruhsârıñı zülfüñle görenler dedi hakkâ
meh hâleye hâle meh-i garrâya münâsib
dil rûyuña meyletti dedim dedi o fettân
bülbül güle gül bülbül-i şeydâya münâsib
vasf-ı lebi gitmezse dehânımdan ʿaceb mi
sâgar meye mey sâgar-ı sahbâya münâsib
gör lutfun o şûhuñ demiş âşüftelerim de
vahyî baña ben vahyî-i gûyâya münâsib
(Vahyî: *Dîvân*: g. 13/1-6)

Telmî

Türkçe yazılmış bir şiirin kimi mısralarının veya mısralarının bir kısmının başka bir dilde yazılmasına denir. Bu mısraların başka bir şaire ait olmaması gerekir.

bir köhne köprüdür bu cihân kim gelen geçer
bi'l-emni ve's-selâmeti ic'al 'ubûrünâ
(T. Mevlevî: *Edebiyat Lügatı*: 158[a])

"Gelenin geçtiği bu cihan, eski bir köprüdür; [ey Allah'ım], oradan geçişimizi güvenlikli ve selametli kıl."

kad enâra'l-'işku li'l-'uşşâki minhâce'l-hüdâ
sâlik-i râh-ı hakîkat 'aşka eyler iktidâ
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 1/1)

"Aşk, muhakkak âşıklar için hidayet yolunu aydınlatır; hakikat yolunun yolcusu aşka uyar."

guftem ki be-men rahm kun ey yâr-i cefâ-kîş
türk oğlanı men anlamanam dedi 'acemni
(Karamanlı Nizâmî: *Dîvân*: g. 114/4)

"Ey vefasız yâr, 'Bana merhamet et!' dedim; 'Ben Türk oğlanıyım, Farsçayı bilmem.' dedi."

Tensîkü's-Sıfât

Bir varlığın niteliklerinin sıralanması demektir. Edebî metinde bir kişiyi veya nesneyi sürekli, arka arkaya birtakım sıfatlarla niteleme sanatıdır. Hem anlama hem ahenge hitap eder. Bu sıfatların gerçeği yansıtıp yansıtmaması çok önemli değildir.

'abîrim 'anberim varım habîbim mâh-ı tâbânım
enîsim mahremim râzım güzeller şâhı sultânım
hayâtım hâsılım 'ömrüm şarâbım kevserim 'adnim
bahârım behcetim rûzum gülüm ey verd-i handânım
çenârım serv-i sîr-âbım gülistân ile bostânım
merâmım dürr-i şehvârım sabâhım sohbetim şâmım
hıredmendim hudâvendim nihâlim zâhirim pendim
kubâdım hüsrevim mîrim cihân iklîmine şâhım
neşâtım 'işretim bezmim çerâğım neyyirim şem'im
turuncum nâr u nârencim benim şem'-i şebistânım
nebâtım şekkerim gencim bu 'âlem içre bî-rencim
'azîzim yûsufum varım göñül mısrındaki hânım
sitânbûlum karâmânım diyâr-ı mülketi rûmum
bedahşânım u kıfçağım harâsânum u bağdâdım
saçı dârım kaşı yayım gözü pür-fitne bîmârım
ölürsem boynuña kanım meded hey nâ-müsülmânım
kapıñda çünkü meddâham seni medh ederem her dem
yürek pür-gam gözüm pür-nem *muhibb*îyem hoş-elhânım
(Muhibbî: *Dîvân*: g. 2317/1-9)

Teşbih

'Benzetme' demektir. İki şeyin bir veya birden fazla unsurlarla birbirine benzetilmesidir. Teşbihte aslolan zayıf tarafın kuvvetliye benzetilmesidir. Dört ögesi vardır: Benzeyen, benzetilen, benzetme yönü, benzetme edatı. Bir benzetmede bunların hepsi bulunmak mecburiyetinde değildir. Benzetmenin teşbih olabilmesi için benzeyen ve benzetilenin bir arada, görünür olması gerekir; fakat bazen iki unsurdan birisi gizlenebilir, bunu istiare ile karıştırmamak lazımdır. Benzeyen ve benzetilenin bir arada bulunduğu teşbihe teşbîh-i belîğ denir. Teşbihin beliğ olabilmesi için benzetilen iki unsurun hangi açıdan benzetildiğinin hemen ve kolayca anlaşılmaması gerekir. Bir teşbihte benzetme yönü söylenirse o teşbih mufassal, söylenmezse mücmel, teşbih eda-

tı söylenirse mürsel, söylenmezse müekked teşbih olarak adlandırılır. Asıl benzeyenin benzetilen, benzetilenin benzeyen yapıldığı teşbihe 'tersine çevrilmiş teşbih' anlamında teşbîh-i maklûb denir. Mesel getirilerek yapılan teşbihe ise temsili teşbih denir. Bu teşbihte bir fikir veya duygu diğer bir ibare ile desteklenir, bir iddiaya delil getirilir. Benzeyenle benzetilen arasındaki birden fazla özellikleri sıralayarak yapılan benzetmeye tafsili teşbih denir. Bu benzetmede, benzeyen ile benzetilen arasındaki ortak nitelikler anlatılır ve en sonda temel öge açıklanır.

gözüm yaşına ebr öyküdügi'çün ra'dvâr âhım
yüzüne silleler bastı karası çok zamân gitmez
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 75/2)

"Bulut, gözyaşlarıma özendiği için şimşek gibi ahım onun yüzüne tokat attı, morartısı çok zaman geçmez."

hüsnüñüñ gencini hıfz etmege ejderhâ-sıfat
kıvrılıp yatır şehâ zülf-i perîşân üstüne
(Meâlî: *Dîvân*: g. 220/4)

"Ey sultan, dağınık saçın, güzelliğinin hazinesini korumak için ejderha gibi onun üzerine kıvrılıp yatar."

la'liñe nece beñzedeyin şol güheri kim
ipin sürüyüp yürüye bâzâr arasında (Necâtî: *Dîvân*: g. 446/4)

"Şu inciyi senin yakut gibi dudağına nasıl benzetebilirim? O, pazarda ipini sürüyerek yürür."

Tevcîh

"'Çevirme, döndürme' anlamına gelen tevcîh kelimesi *yüz* ve *yön* manalarını taşıyan Arapça *vech* kökünden türetilmiştir. Bir edebî terim olarak tevcîh iki farklı anlama gelebilecek bir söz söylemek biçiminde tanımlanabilir. Tevcih için ikiz anlam deyimi de kullanılmıştır. Sözün taşıdığı farklı iki anlam birbirinin büsbütün zıddı da olabilir. Mesela söz hem övgü hem de yergi içerebilir. Kimileri tevcihi iham ve tevriye ile özdeşleştirmiştir. Bir ifadedeki tevriyeli kelimenin iki anlamı da ifadenin yapısına uygun düşürülmüşse çoklukla tevcih sanatı meydana gelir." (Coşkun: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*: 125. s.).

"Tevcîh san'atı ki muhtemilü'z-zıddeyn dahi denilir. Sözü, iki muhtelif ma'nâya muhtemil olarak îrâd eylemekdir. Nitekim 'Yekçeşm derzi, bana bir cübbe dikmiş keşke iki gözü de siyâh olaydı.' diyen kimse, cübbeden memnûn olup da derzinin görür gözü gibi dîger gözünüñ dahi görür olmasını temennî eylemek yahod nâhoşnûd olup da görür gözü hakkında bed-du'â etmek ma'nâlarına muhtemil olur." (A. Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 112. s.)

gûşvâr etmezse dürr-i nazmıñı yahyâ o şâh
kadr ü kıymet bulmaya 'âlemde mânend-i hazef
(Ş. Yahyâ: *Dîvân*: g. 171/5)

"Ey Yahyâ, o sultan senin nazım incine kulak vermezse (o nazım incisi/o sultan) âlemde çömlek gibi değersiz kalsın."

bilmeye sırr-ı dehânıñ dostum bir zerrece
fi'l-mesel ger hurdedânlar olsa 'allâmu'l-guyûb
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 11/2)

"Dostum, incelikleri anlayanlar farz edelim 'gaybı bilen' olsalar; yine de zerre kadar bile senin ağzının sırrını bilemezler/senin ağzının bir zerre olduğunu bilmezler."

serverâ hüsn-i cihân-efrûzuñu bir kez gören
pâdişâh-ı dehr olursa kul olur şâhım saña (Sâfî: *Dîvân*: 7[a])

"A efendi, dünyayı aydınlatan güzelliğini bir kez gören dünyanın sultanı da olsa şahım sana kul olur/şahım sana kul olursa dünyanın sultanı olur."

Redd-i Matla

Şairlerin matla beytinin birinci veya ikinci mısraını, matla dışında herhangi bir beyitte tekrarlamalarına *redd-i matla* denir. Redd-i matlanın bir kusur sayılmaması, tekrarlanan mısranın berceste olması şartına bağlıdır.

oluptur gözlerim ağlamağ-ıla kana müstağrak
san oldu iki merdüm lücce-i ʻummâna müstağrak
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 98/1)

vusûlî kandadır ol lebleri mercân firâkından
san oldu iki merdüm lücce-i ʻummâna müstağrak
(Vusûlî: *Dîvân*: g. 98/5)

hezâr-ı gülşen-i ʻaşkam hemîşe zâram zâr
ne zâr zahm-hor-ı nevk nevk-i hâram hâr
(Vahyî: *Dîvân*: g. 43/1)

ümîd-i bûs-ı ruh-ı dilber ile vahyîveş
hezâr-ı gülşen-i ʻaşkam hemîşe zâram zâr
(Vahyî: *Dîvân*: g. 43/5)

Zü'l-Kafiyeteyn

Kimi şiirlerde mısra sonundaki kafiye dışında, birbirine paralel olarak yapılmış iç kafiyeler de bulunur. İki kafiyeli şiirlere zü'l-kafiyeteyn [= iki kafiyeli] denir. Bu iki kafiye hemen arka arkaya olabileceği gibi aralarında başka kelimeler de bulunabilir.

1. sunduğunda baña cânâ sâkî-i kassâm sem
   almamıştı destine bezm-i safâda câm cem
   gonca-lebler dem-be-dem dem-beste vü mebhût olur
   nâz ile açsa kaçan ol ruhları gül-fâm fem
3. pây-bend olur baña her-bâr râh-ı yârda
   ey gönül bilsem benim nâmûs ü ʻâr ü nâm nem
   menzil-i maksûda vâsıl olmasam olmaz ʻaceb
   baht nâ-hemvâr ü tâliʻ dûn ü âsîb kâm kem
5. ol mehiñ sırr-ı lebin fehm eylemekte sen değil
   ey *süheylî* oldular ʻâciz zevi'l-efhâm hem
   (Süheylî: *Dîvân*: g. 212)

Zü'l-Metâli

Gazel çeşitlerindendir. Gazel içinde matla beytinin dışında başka matla beyit varsa bu tür gazellere zü'l-metâli ya da zâtü'l-metâli gazel denir.

1. belâ-yı ʻaşk-ıla hergiz dil-*efkâr olmasın kimse*
   benim gibi belâ-keş ʻâşık-ı zâr olmasın kimse
   olup sad-gûne derd ü mihnet-i ʻaşk-ıla âlûde
   muhassal hecr-i dil-dâr-ıla nâ-çâr olmasın kimse
3. ümîd-i sûd-ı kâlâ-yı vefâ-yı yâr-ıla hergiz
   diyâr-ı ʻaşk-ı cânân içre bî-kâr olmasın kimse
   olup bir hâzık-ı nâ-mihribânıñ hastası ey dil
   geceler subha dek derd-ile bîdâr olmasın kimse
5. hele icmâli oldur ülfeti kem rûm dil-berden
   esîr-i şîve-i baht-ı siyeh-kâr olmasın kimse
   kemend-i zülfüne yârıñ *giriftâr olmasın kimse*
   benim bahtım gibi yâ rab *siyeh-kâr olmasın kimse*
7. zenahdânına düşmüştür gönül sevdâ-yı zülf-ile
   ilâhî bend-i zindâna giriftâr olmasın kimse
   (Vusûlî: *Dîvân*: g. 149)

Tetâbu-ı İzâfât

zincirleme isim tamlaması

Farsça üçten fazla, Türkçe ikiden fazla kelimenin birbirine bağlanarak tamlama oluşturmasıyla ortaya çıkan söz dizimiyle ilgili fesahat kusurudur. Cümle içerisinde ardı ardına gelen tamlamalar, muhatabın anlamı zihninde canlandırmasını güçleştirir. Farsça tamlamalarda sondan başa doğru yol izleyen bir zihinde kelime sayısı arttıkça ibaredeki anlam bütünlüğü kırılacağından söz fesahatten düşer. Türkçe tamlamalarda şiirin ahengi de bozulduğundan tetâbu-ı izâfât iki yönlü bir kusur olarak kabul edilebilir. Nâşid'in *eser-nâk-i nesîm-i âh-ı âteş-zâd-ı 'âşıktır* (g. 28/7) mısraı Farsça kelimelerle kurulan tetâbu-ı izâfâta örnek teşkil eder. Türkçe tetâbu-ı izâfât için *kuşların kanatlarının ucundaki tüyler* ibaresi örnek gösterilebilir.

"Üçden ziyâde kelimelerin mütevâliyen birbirine muzâf kılınmasıdır. 'Filânın konağının kapısının kilidi' gibi ki dört kelime yek-dîgere muzâf kılınarak üç izâfet mütevâlî olmağla, fesâhate halel gelmişdir."

(Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: 6. s.)

"İsim tamlamasının iki unsurundan birisinin veya her ikisinin ayrı bir tamlama olması durumudur. Farsça kaideye göre yapılan tamlamalarda üçten fazla kelimenin birbirine izafeti, Türkçe kaideye göre yapılan tamlamalarda da ikiden fazla kelimenin birbirine izafetinin genellikle fesâhati bozduğu kabul edilir. Bununla birlikte Farsça kaideye göre yapılan tetâbu-ı izâfât/zincirleme isim tamlaması içinde sıkça kulanımdan dolayı manası hemen anlaşılan iki terkip varsa bu durumu fesâhati bozan bir kusur olarak değerlendirmek yanlış olur."

(Saraç: *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: 39. s.)

Mesel

darb-ı mesel, atasözü, düstûr

'Okuyanda veya dinleyende kalıcı ve derin etki bırakmak üzere örnekler getirilerek yazılmış veya söylenmiş ibretlik söz' anlamındadır. Osmanlı şiirinde mesel, atasözlerinin yanı sıra deyimleri de kapsayacak bir anlam genişliğine sahiptir. Şairler deyimleri ve atasözlerini, şiirin imkânları dâhilinde renkli hayallerle süsleyerek muhataplarında kalıcı bir etki bırakacak şekilde kullanırlar. Atasözleri ve deyimlerin yer aldığı beyitlerin ezberlenmesi kolaydır. Ayrıca Osmanlı şiirindeki en önemli hedeflerden birisi, atasözü hüviyetinde şiir söyleyebilmektir. Sıklıkla temsili teşbihin kullanıldığı beyitlerde *mesel* kelimesinin 'örnek' şeklindeki lügat anlamına uygun olarak bir örnekleme yapılır. Ortaya konan örneğin insan zihninde bıraktığı izlenimlerle özlü ve etkileyici bir ifade biçimi sergilenmiş olur. Literatürde Türkçe atasözleri ve deyimleri müstakil olarak ele alan eserler bulunsa da bunlar, genellikle sözlerin sıralanmasından veya bir iki örnekle gösterilmesinden ibarettir. Bazı eserlerde yazarlar atasözü ve deyimleri kendi anlayışları çerçevesinde yorumlama yoluna gitmişlerdir. Bunların dışında Türkçede meselleri kaynaklarıyla etraflıca işleyip çözümleyen tarihî metinler yok denecek kadar azdır. Bütün Osmanlı şiirinde atasözü ve deyim kullanmak son derece yaygın bir uygulama olmakla birlikte Sâfî (Cezerî Kâsım Paşa), Necâtî, Zâtî, Sâbit ve Ziya Paşa, atasözü ve deyim kullanmada ilk akla gelen şairlerdir.

ey yûsuf-ı gül-çehre meseldir atalardan
kim düşman için kuyu kazan kaza boyunca

(Necâtî: *Dîvân*: g. 475/2)

"Ey Yusuf yüzlü (güzel), 'Düşmanı için kuyu kazan kendi boyunca kazmalı' sözü atalardan kalma ibretlik bir sözdür."

dedim ‘aşkıñda bu dîdem dür-i eşkin döküp saçtı
dedi dilber meseldir bu ki hammâma giren terler
(Zâtî: *Dîvân*: g. 203/4)

“(Sevgiliye), ‘Bu gözlerim senin aşkınla gözyaşı incilerini döküp saçtı.’ dedim; sevgili, ‘Hamama giren terler, atasözüdür bu.’ dedi.”

figânî yaşıñı dök rûz-ı hecr-i zülfünde
ak akça kara gün için-durur meseldir bu
(Figânî: *Dîvân*: g. 73/5)

“Ey Figânî, onun saçlarından ayrıldığın günde gözyaşlarını dök; (çünkü) ak akçe kara gün içindir, atasözüdür bu.”

Şerh

‘Açma, açıklama’ anlamındadır. Terim olarak ise bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifadelerini, içinde barındırdığı nükteleri açıklama ve yorumlama; bu yolda yazılan kitap; bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, ihtiva ettiği bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamanın özlü bir ifadesi şeklinde izah edilebilir. Başlangıçta dinî metinleri anlama gayreti, şerh edebiyatının doğmasına zemin hazırlamıştır. Klasik şerhler metot olarak incelendiğinde ele alınan beyit veya ibarelerde parça bütünlüğüne önem verildiği görülür. Nitekim şarihin amacı şerhe estetik olarak yaklaşmaktır, dolayısıyla anlam bütünlüğü ikinci planda kalır. Klasik metin şerhi esas itibarıyla kelime açıklamasına dayanır. Tek tek kelimeler ele alınır; ancak metnin bütünü ve kompozisyonu hakkında birtakım mülahazalara gidilmez. Türk edebiyatında, Arap ve İran edebiyatı mahsullerinden divanların, dinî-ahlaki-didaktik tarzda yazılmış nazım-nesir karışık eserlerin, sözlüklerin, farklı nazım biçimlerinde kaleme alınan eserlerin şerhleri yapılmıştır.

key dihed dest în garaz yâ rab ki hem-destân şevend
hâtır-ı mecmû‘-ı mâ zülf-i perîşân-ı şumâ

Dihed, fi‘l-i muzâri‘, dihîdenden ‘verür’ demek ma‘nâsına. Dest, ‘el’. yâ rab, bunuñ gibi yerlerde “acabâ” ma‘nâsınadır. Garaz, bunda ‘murâd’ ma‘nâsınadır. Hem-destân: Hem, edât-ı mukârenet. Hem-hâne ve hem-hücre ‘hânedaş ve hücredaş’ demektir. Destân, dâstândan muhaffefdir, ‘hikâyet’ ma‘nâsına. ‘Hikâyetdaş’ demektir. Bir ma‘nâsı dahı vardır inşâ’allâh yeri geldikte beyân oluna. Şevend, fi‘l-i muzâri‘-i cem‘-i gâ’ib, şevîdenden ‘müştâk olalar’ demektir. Hâtır, aslında göñüle gelendir, sonra göñle ıtlâk eylediler, zikr-i hâl irâde-i mahal tarîkıyla. Zülf, kulak öñinden inen saçlar. Perîşân, ‘tağınık’ demektir. *Mahsûl-i beyt*: “Acabâ bu garaz kaçan el vere ki musâhib ola bizim hâtır-ı mecmû‘umuz ve seniñ perîşân zülfüñ” İstifhâm-ı inkârî kabîlindendir
(Sûdî-i Bosnavî: *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*: I. c., 30. s.)

mâcerâ kem kün ü bâz â ki merâ merdüm-i çeşm
hırka ez-ser be-der âverd ü be-şükrâne bisûht

şükrâne, bir murâd husûliyçün namâz kılmak veyâ akça vermek veyâ kurbân kesmektir. Istılâhlarında aña şükrâne derler. Ma‘lûm ola ki A‘câm bâde-nûşlarınıñ âdâbındandır, ki iki dostuñ arasında bir şeker-âb vâki‘ olsa ba‘dehu sulh eyleseler, sulha tâlib olan kangısı ise pîrâhenin çıkarıp musâlaha şükrânesine yakar. H^{v}âce hazretleri bu kıssaya telmîh edip buyurur: Mâcerâ kem kün. Nihâyeti ‘âdetleri gömlek yakmaktır. Ammâ bunda hırka zikreyledi. Zîrâ fukarânıñ ekseri gömlek bulımayıp mezkûr cübbeyi giyer (Sûdî-i Bosnavî: *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*: I. c., 183. s.)

Tenkid

eleştiri

‘Paranın hakikisini sahte olanından ayırmak’ anlamındaki Arapça *nakd*, sözcüğünden türetilen *tenkid*, edebiyatta, ‘bir eseri, edebî

kıstaslar çerçevesinde iyi ve kötü yanlarını göstererek değerlendirmek, eleştirmek, edebî değerini belirlemek' anlamındadır. Osmanlı edebiyatında tenkit, hem bütün Doğu şiirine hâkim olan belagat kuralları hem de zamanla oluşan edebî zevk temelinde gelişmiştir. En ciddi ve etkili tenkit örneklerine şuara tezkirelerinde rastlanır. Özellikle 16. yüzyıl tezkireleri bu konuda son derece değerli bilgi ve belgeler ihtiva eder. Sehî, Latîfî, Âşık Çelebî, Ahdî ve Gelibolulu Âlî gibi kendileri de şair olan tezkire yazarları, genel olarak edebiyat ve şiir üzerinde olduğu kadar tek tek şairlerin şiirleri ve şairlikteki dereceleri hakkında dikkat çekici değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra kendilerinden önceki dönemleri ve kendi devirlerini de edebî açıdan eleştirmekten geri durmamışlardır. Âbdâr, sûznâk, selîs, fasîh, rasîh, metîn, mübrem, rengîn, garîb, terzîk, rûşen, âşıkâne, derdmendâne, sâde, muhakkikâne, mûcid, sâhir, hayâl-i hâssa kâdir ve bârîk-edâ gibi tabirler, tezkirelerde sıklıkla geçer. Ayrıca divanların dibacelerinde (önsözlerinde) genel olarak şiir ve şair üzerine yapılan yorumlar ve Osmanlı edebiyatının sanat anlayışına dair bilgiler bulunmaktadır.

Latîfî'nin Necâtî hakkındaki değerlendirmesi:

"Meydân-ı nazmıñ pehlevân-ı hoş-gûyu ve eş'âr-ı âbdâr-ı revân-bahş ile şu'arâ-yı Rûm'uñ yüzü suyudur. Tarîk-i durûb-ı emsâlde müteferrid ve muhteri' ve üslûb-ı şîve-i makâlde mûcid ve mübdi'dir. Şu'arâ-yı kudemâ-yı Rûm buña gelince müdevvenât-ı Fürs'ten ma'ânî ahz edip eş'ârı tetebbu' ile derlerdi ve îrâd-ı ma'ânîde ekâbir-i Fürs'e iktidâ ederlerdi. Bu geldi, miyân-ı nâsda mütedâvel olan emsâli rişte-i nazma çekip bir vech-ile durûb-ı emsâli her bir meseli bir beytte hasb-i hâl edip halk-ı 'âlem her biri mesel-i manzûm okur oldular ve mahallinde her ne mesel ki îrâd etmek dileseler Necâtî'de mevzûn buldular. Vaktâ ki halâyık şi'rinde bu zevki ve hazzı buldukta gayrıñ eş'ârından el çekip müstağnî oldular. Bi'l-cümle bir tarz-ı mahsûs tarh etti ki kendine ehass u muhtasstır. Şi'r-i mesel-âmîzde evvel sözüñ rûhun o bulmuştur." (Latîfî: *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratu'n-Nuzamâ*: 520. s.)

Kılıç

şemşîr, tîg

Çok yaygın kullanılan bir savaş aleti olması sebebiyle kılıç, şekli, rengi, parlaklığı, kullanma biçimi, kan dökücülüğü, üzerindeki menevişler ve sevgiliye ait olma gibi özellikleri bakımından beyitlerde zengin hayallere konu olacak şekilde geçer. Su veya kan verilerek imal edilmesi şairlerin hayal dünyasını etkilemiştir. Birçok beyitte kılıcın içerisindeki suya atıf vardır. Kılıcın üzerindeki menevişler (gevher, cevher) onun kalitesini gösterir. Bu tür kılıçlar *tîg-ı cevher-dâr* diye nitelenir ve padişahlara yakıştırılır. Kılıcın üzerindeki menevişlerle yıldızlar arasında ilgi kurulur. Redif olarak kullanıldığında bir kaside veya gazelin tamamında kılıçla ilgili hayaller geliştirilir. Kılıç, kavisli hâliyle sevgilinin kaşlarının, keskinliğiyle ve sivriliğiyle öldürücü bakışlarının ve kirpiklerinin benzetilenidir. Sevgiliyle ilgili olarak kullanıldığında kılıcın ölümü temsil ettiği söylenebilir. Kınından sıyrılmış görüntüsüyle yalın yüzlü bir güzel olarak tarif edilir. İki yana kuşanılması, kanlı görüntüsü, üzerindeki menevişler ve içinde bulunduğu kın (niyâm) da beyitlerde zengin hayaller ve çağrışımlarla işlenen özelliklerindendir. Kılıç ile ölmek kolaydır, üstüne kılıç tutmak, kılıcını Arş'a asmak ve kılıç gibi iki yüzlü/iki dilli olmak gibi deyimler beyitlerin hayal sayfalarını süsler.

mukavves kaşlarıñ kim vesme birle reng tutmuşlar
kılıçlardır ki kanlar dökmek ile jeng tutmuşlar
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 69/1)

"Rastık ile renklenmiş kavisli kaşların, kan dökmekten pas tutmuş kılıçlardır."

iki biç gamzeñle tek çektirme hecr işkencesin
tîg-ile ölmek kişiye sevdiğim âsân olur
(Hecrî: *Dîvân*: g. 60/2)

"Ey sevdiğim, insana kılıçla ölmek kolaydır; keskin bakışınla ikiye biç, ama yeter ki ayrılık işkencesini çektirme."

tîgın elinde gördü yalın yüzlü hûbdur
nâziklik ile sîneye çekti o dem niyâm (Hayâlî: *Dîvân*: 279/g. 20/3)

"Elinde kılıcının parlak yüzlü bir güzel olduğunu görünce kılıç kını onu incelikle koynuna aldı."

Yay

kavs, kemân, sehm

Etkili bir savaş aleti olarak yaylar; şekilleri, tesirleri, yapılış biçimleri ve okçulukla ilgili öbür unsurlar çerçevesinde şiire konu olmuştur. Osmanlı yayları akça ağaç, sinir ve boynuzun balık tutkalıyla yapıştırılmasıyla imal edilen kompozit yaylardır. Kabza, toz, çille, gez ve kiriş adı verilen bölümleri bulunan yaylar, üzerlerine kaplanan tozun (kayın ağacı kabuğu) rengine ve yapısına göre misk tozlu, altın tozlu, kızıl tozlu ve ak tozlu biçiminde adlandırıldı. Bunlara ek olarak özelliklerine göre tîrkeş, pûta ve menzil yayı; üzerlerinde yapılan yenilemeler sebebiyle de *tîmârlı yay* adını alırlardı. Yayların üzerine kaplanan toz, bazen nakışlarla işlenir ve yaylar son derece süslü bir hâle getirilirdi. Ok, tîr, peykân, temren, çille, zihgîr, bakam ağacı, toz, peyveste, kepâde, kepâde yayı, tîmârlı yay, sağrılı yay, Çâçî kemân, çarhî kemân, zemberek, kemân-keş, sadak, kurban, pûta atışı, menzil atışı, darb atışı, ayak taşı, oklu yaylı harami, iki yay çekmek, kabza öpmek, nemlenmek, yay asmak, kendine çekmek, ateşe tutmak, çilleden çıkmak, toz koparmak, toz kondurmak, kulağı kirişte, taş dikmek, nişana tutmak ve ok gibi yabana atmak, yaylarla ilgili olarak kullanılan birçok kelime, deyim ve kavramdan bazılarıdır. Yaylar, günlük dilde olduğu gibi en çok sevgilinin kaşlarıyla bağlantılı olarak geçer. Sevgilinin çatılmış kaşları yaya, keskin bakışları veya kirpikleri de oka benzetilir. Şekil bakımından âşığın iki büklüm olmuş bedeni de yaya benzetilen unsurlardandır. Yine şekil ilgisiyle hilal de yayla ilgili olarak söz konusu edilmektedir. Yay burcu, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve *Kur'an-ı Kerim*'deki "kâbe kavseyni ev ednâ" (53/Necm, 9) ayeti de yay hayalinin hâkim olduğu beyitlerde kullanılmaktadır.

sabr et firâka tâ çekesin 'aşk yayını
nerm olur âteş ile dilâ her kemân-ı saht
(Necâtî: *Dîvân*: g. 32/3)

"Ey gönül, ayrılığa dayan ki aşk yayını çekebilesin; sert yay ateş ile yumuşar."

kaşıñ çatıp cihânı peyveste ağlatırsın
bârân ziyân değil mi şol misk tozlu yaya
(Ahmed Paşa: *Dîvân*: g. 263/3)

"Kaşlarını çatıp bütün dünyayı sürekli ağlatıyorsun; bu misk tozlu yaya yağmur zarar vermez mi?"

tenim zerd ü kadim ham oldu gerçi bîm-i cân çektim
o şâh-ı hüsne tuhfe sarı tozlu bir kemân çektim
(Nev'î: *Dîvân*: g. 299/1)

"Her ne kadar can korkusu çektiysem de bedenim altın oldu, boyum da eğildi; (böylelikle) o güzellik sultanına hediye olarak sarı tozlu (kaplamalı) bir yay sundum."

Cevşen

zirih, zırh

Zırh gibi sırta giyilen bir savaş aletidir. Zırha benzese de halkalarının arasında ufak metal parçalarının olmasıyla ondan ayrılır. Arapçada cevşen 'zirih/zırh' demektir. Aynı adla anılan bir dua 'cevşen duası' da var ise de klasik şiirde bu manasıyla konu edilmemiştir.

cevşen-i atlas giyip zerrîn-siper aldı ele
çarh meydânında çekti nukregûn hançer güneş
(Atâyî: *Dîvân*: k. 1/2)

"Güneş, ibrişim/gök zırh giyip eline altın kalkan aldı, felek meydanında gümüş renkli hançerini çekti."

bâde bir hûnî harâmî kârbân-ı 'akl urur
oña câm âyîne cevşen miğfer-i la'lîn habâb
(Emrî: *Dîvân*: g. 44/2)

"Şarap kan dökücü bir haramidir, akıl kervanını vurur, kadeh aynası onun cevşeni, köpüğü ise kırmızı miğferidir."

ohu cevşen deler ü yarası vü demreni yoh
dil ki uğraya oña ol bile ki yarası ne
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 20/3)

"Sevgilinin oku cevşen deler, yarası da temreni de yoktur; gönül ona uğrayınca yarasının ne olduğunu anlar."

Miğfer

tolga

Savaşta başı darbelerden korumak amacıyla demirden yapılan başlıklara verilen addır. Padişahların giydiği miğferler altından olup değerli taşlarla da süslenirdi. Altın miğferlere 'zerrin külah' da denmektedir.

fürkatıñda tîr-i âhım korkusundan ey melek
başına günden felek her subh zer miğfer çeker
(Nazmî: *Dîvân*: g. 2019/4)

"Ey melek, ayrılığında ah okumun korkusundan felek her sabah başına güneşten bir altın miğfer geçirir."

hatt-ı dildâr ile ceng etmek diler var ise ger
başına şebnemden urmuş bir gümüş miğfer çimen
(Emrî: *Dîvân*: k. 2/10)

"Çimen, başına çiy tanesinden bir gümüş miğfer geçirdiğine göre sevgilinin ayva tüyü ile savaşmak istiyor olmalı."

bî-derd iken dil gûyiyâ bir miğfer-i pôlâd idi
şimdi hadeng-i cevr ile tâc-ı kalender kendidir
(Bâkî: *Dîvân*: g. 95/5)

"Gönül dertsiz iken sanki çelik bir miğferdi, şimdi eziyet oku ile Kalender tacına dönmüştür."

Kan

hûn, dem

Eski tıp ilmine göre safra, balgam ve sevda ile birlikte insan mizacını oluşturan dört unsurdan birisidir. Kanın kaynağı karaciğerdir. Bu ilgi sebebiyle beyitlerde *ciğer kanı* ibaresine sık rastlanır. Tasavvufun hâkim olduğu söyleyişlerde kan, pis sayılır; dünyalık istekleri, şehveti ve kesreti/çokluğu temsil eder. Bu yüzden vücuttan atılması gerekir. Âşık, vücuduna açılan yaralarla ve kanlı gözyaşları dökmekle dünyaya dönük maddi varlığından uzaklaşmış olur. Âşığın bedeni, sevgilinin açtığı ok ve kılıç yaralarıyla tamamen kana boyanmıştır. Bu hâliyle âşık, gelincik çiçeğini, gülü/gül bahçesini ve şafak vaktini andırır. Gözyaşları, çok ağlamaktan dolayı tükendiğinde gözlerden kan akmaya başlar. Böylelikle bedeni saflaşarak altın sarısına dönen âşık temizlenmiş olur. Benzi solmuş âşıklar, şarap içmekle sağlıklarına kavuştuklarına inanırlar ve bu durumu *benzine kan gelmek* sözüyle ifade ederler. Ciğer kanında bekletilerek rengini bulan la'l taşı, içinde kan birikerek oluşan misk, kırmızı rengiyle gelincik çiçeği, âşıkların kanını içmesiyle sevgilinin dudakları, sevgilinin içki içmekten kızarmış gözleri, rengi sebebiyle kırmızı şarap, erguvan çiçeği, yakut, mercan, nar, sevgilinin han-

çeri, kılıcı ve oklarının ucu (peykân) kan hayalinin hâkim olduğu beyitlerde sıklıkla geçen unsurlardandır. 'Zaman, nefes ve kan' anlamlarına gelen *dem* kelimesi beyitlerde çoğu kez ima ve işaretlere açık bir biçimde geçer. Bunlara ek olarak sürme çekmenin kanı dindirmesi, kan fazlalığının uyku yapması, cinayet işleyeni kan tutması gibi inanışların yanı sıra kan etmek/eylemek, kan içmek, kan görünmek, kan kaşanmak, kan tutmak, kan yutmak, kanlı, kanlıyı kan tutmak, arada kan olmak, kan işleri, kana kan gerekir, kan yalaşmak ve kan olası gibi deyim ve tabirler beyitlerde zengin hayallerle işlenmektedir.

buncadan hûn-ı ciğerle beslediğim gözyaşı
dem-be-dem sıçrar yüzüme yapışır kanlı gibi
(Necâtî: *Dîvân*: g. 560/3)

"Bunca zamandır ciğer kanıyla beslediğim gözyaşı, kan davalı biri gibi sürekli sıçrayıp yüzüme yapışır."

demeziz gamze-i hûn-rîz-ile kan etme beyim
dökme bir dem dem-i 'uşşâkı yere dem-be-dem et
(Hecrî: *Dîvân*: g. 8/3)

"Ey beyim, sana kanlar saçan gamzenle kan dökme demiyoruz; âşıkların kanını yere sadece bir kez akıtma, sürekli akıt."

geh gözde geh göñülde hadengiñ mekân tutar
her kande olsa kanlını elbette kan tutar
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 72/1)

"Okun bazen gözde bazen gönülde durur; her nerede olursa olsun kanlıyı/katili elbette kan tutar."

Yol

râh/reh, tarîk, göç, sefer

'Bir yerden bir yere ulaşmak için geçilen yer; davranış biçimi; yöntem; âdet, gelenek; yolculuk, sefer; hedef; fırsat; insaf' anlamlarına gelen yol, yolculuğu ve yolculuğun getirdiği birikimi de içine alan geniş bir anlam alanına sahiptir. Şairler *yol/râh/tarîk* kelimelerini aşk, muhabbet, zulmet, tevekkül, adem, fenâ, edeb, hakikat, zühd, vuslat, cünûn, mihnet, bela, gam vb. soyut anlamlı kelimelerle birlikte kullanarak süreklilik, yolculuk ve arayış gibi kelime ve kavramları beyitlerin arka planında söz konusu etmişlerdir. Girilen yolda çekilen acıların sürekliliği ve şiddeti, sevgiliye doğru gidişteki kararlılık ve yolcuyu sürekli canlı tutan istek ve arayış *yol* kavramıyla vurgulanmaktadır. Râh-ı Hakk, reh-i cânân, râh-ı yâr ve reh-i kûy gibi tamlamalar ilahî ve mecazi olmak üzere aşkı temsil eder niteliktedir. Yol göstermek, yol vermek, yol tutmak, yol basmak, yola çıkmak, yola inmek, yolunda gelmek, yolu düşmek, yolunu beklemek, yola çekmek, yolda kalmak, yoldan çıkmak, yola düşmek, yol azmak, yol kesmek, yolunu gözlemek, yol değildir, yol mu, yol eri, korkulu yol, yol sürmek ve yol gözetmek gibi deyimler özellikle Türkçe *yol* kelimesi çerçevesinde zengin bir birikim oluşturmuştur. Râh-ber, reh-güzâr, reh-nümâ, hâk-i reh, güm-râh ve reh-zen gibi sözcükler de beyitlerde çeşitli ilgilerle kullanılmaktadır.

yol değildir ey gözüm seyl etme cânân yolların
merdüm-i hûnî değilsin kesme sultân yolların
(Hayretî: *Dîvân*: g. 326/1)

"Ey gözüm, sevgilinin yollarını sele boğma, bu insafa sığmaz; kanlı katil değilsin sultanın yollarını kesme."

komam 'aşkıñ yolun kalsın göñül yol kalmasın cânâ
gerek dil zâr olup râh-ı belâda nâtüvân kalsın
(Yakînî: *Dîvân*: g. 161/4)

"Ey sevgili, gönül bela yolunda zayıflayıp dermansız kalsa da senin aşkının yolunu bırakmam; gönül kalsın, yol kalmasın."

*fuzûlî*ni reh-i ‘aşkıñda eşk ü âh eder rüsvâ
belâdır her kimiñ bir yolda gammâz olsa yoldaşı
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 276/7)

“Fuzûlî’yi aşk yolunda gözyaşları ve âh rezil rüsva eder; bir kimsenin yolculukta yoldaşı gammaz olursa bu büyük beladır.”

Cer

‘Çekmek; toplamak, yardım toplamak, para toplamak; dilenmek; yağmalamak’ anlamlarına gelir. Eskiden medrese öğrencileri özellikle üç aylarda, (Recep, Şaban, Ramazan), *Kur’an* okumak, vaaz etmek ve namaz kıldırmak için memleketin dört bir tarafına dağılırlar, karşılığında da erzak, para vb. şeyler toplarlardı. Bir anlamda dilencilik yaparlardı. Böylelikle hem ihtiyaçlarını karşılarlar hem de halkı irşat ederlerdi. Buna *cerre çıkmak* denirdi. Beyitlerden anlaşıldığına göre bu kişiler dilencilik yaparken yanlarında aslan dolaştırıyor, ellerinde çanak ve kandil ya da meşale taşıyorlardı.

hor bakma gel harâbâtıñ kadeh cerrârına
gam değil ceybi tehî olduysa bî-gamdır hele
(Ş. Yahyâ: *Dîvân*: g. 327/4)

“Gel, meyhanenin içki dilencisini hor görme; evet belki parası yok, ama derdi tasası da yok.”

kimseniñ çünkü yabana atacak akçası yok
eyleme ikide bir mescidi ey vâ‘iz cer (Meâlî: *Dîvân*: g. 58/4)

“Ey vaiz, ikide bir mescitte dilenme; zira kimsenin boşa harcayacak parası yok.”

abdâl-i dil ki kendüyü zeyn etti dağ ile
bâzâr-ı ‘aşka cerre geliptir çerâğ ile (Figânî: *Dîvân*: g. 75/1)

“Gönül abdalı kendisini dağlayarak süsledi; aşk pazarına kandil ile dilenmeye gelmiştir.”

Şükrane

Bir isteğin yerine gelmesi için veya bir istek yerine geldikten sonra namaz kılmak, sadaka vermek veya kurban kesmek demektir. Aynı zamanda Sûdî’nin bildirdiğine göre, Acem’de içki içenler arasında sürekli uygulanan bir âdettir. Aralarında dargınlık bulunan iki dost, barıştıklarında, barışmaya talip olan kimse bu barışmaya bir şükür olarak gömleğini çıkarıp yakar. Buna şükrane vermek denir. Âşık söz konusu olduğunda şükrane can olmaktadır.

kasd eder katlime gamzeñ hancer-i bürrân çekip
verdim ol şükrâneye cânâ bu tenden cân çekip
(Serâyî: *Dîvân*: g. 21/1)

“A can, gamzen, kesici hançerini çekip beni öldürmek istiyor; canı, bedenden çekip ona şükrane olarak verdim.”

yandırır pervâne par par şem‘e per pervâ yemez
germ olup mey meclisinde sanki pîrâhen yakar
(Hayretî: *Dîvân*: g. 21/1)

“Pervane, muma kanadını par par yandırır, korkmaz; sanki içki meclisinde hararetlenip gömlek yakar.”

bu deme şükrâne versin soyunup giydiğini
postunu el behâyimveş neçe bir çullanur (Meâlî: *Dîvân*: g. 83/5)

“Giydiklerini soyunup bu dem için [bahar mevsimi geldiği için] şükür sadakası versinler, halk [el], daha ne kadar hayvanlar gibi kürklerini giyineceklerdir.”

Kırmızı

âl, kızıl, humret, sürh

Osmanlı şiirinde akla gelen ilk renk kırmızıdır. Çeşitli tonlarıy-

la kanın, şarabın, güllerin, gelinciklerin, karanfillerin, erguvanların, ateşin, ateş korunun, la'l, yakut ve mercan gibi değerli taşların, kanlı yaraların ve en çok da sevgilinin dudaklarının rengi olarak geçer. Sevgilinin yanakları da al al olmuş bir biçimde tasvir edilmektedir. Padişahların otağı ve bazı alem ve sancaklar kırmızı renktedir. Dîbâ, al vâlâ, iskerlet (kırmızı Venedik çuhası), kırmızı atlas, kabâ, silahdar ağaların başlığı (üsküf), yelken takke gibi kumaşlar ve giyim eşyaları, kırmızı renkli kumaşlar ve bu kumaşlardan yapılan giysiler arasında sayılabilir. Şairler, 'kırmızı' anlamındaki Türkçe *âl* kelimesiyle 'hîle' anlamındaki Farsça *âl* sözcüğü arasında söz oyunları yaparlar. Köz, kızıl altın, kızıl divane, kızıl biryan, kızıl mangır, kızıl akçe, kızıl vâlâ, kızıl şeb-külâh, kızılbaş, kızıl düşman, ağzı kızıl, kızıl elma, kızıl yeşil duman, kızılca, kızılı çıkmak ve kızılı kızıl olmak gibi kelime, tabir ve deyimler kırmızı rengin hâkim olduğu beyitlerde çeşitli şekillerde geçmektedir.

▸

âller giymez ser-â-pâ kıpkızıl oldu olup
âl ile 'uşşâkı çok öldürdüğüyçün şerm-sâr
(Zâtî: *Dîvân*: g. 368/7)

"(O sevgili) kırmızılar giymiyor, hileler yaparak âşıkları çok fazla öldürdüğü için utancından baştan ayağa kıpkızıl oldu."

şu deñli nâzik imiş ol gülüñ rengîn yanağı kimS
hayâli çeşm-i hûnînimde durmak-ile âl olmuş
(Emrî: *Dîvân*: g. 231/4)

"O gül gibi güzelin renkli yanağı öylesine nazikmiş ki hayali kanlı gözlerimde durmaktan al al olmuş."

şâh-ı 'aşkım 'askerim eşkim 'alemler âhlar
bu 'alevler kim görürsün kırmızı bayrağıdır
(Hecrî: *Dîvân*: g. 54/6)

"Aşk sultanıyım, askerim; gözyaşlarım, sancaklar ahlardır; gördüğün bu alevler de onun kırmızı bayrağıdır."

Ezrak

ezrakî, zerk

Ezrak 'mavi, koyu renkli', *ezrakî* ise 'mavi giyen' anlamındadır. Aynı kökten olan *zerk* sözcüğüyle 'ikiyüzlülük, hile' anlamıyla ilişkili olarak mavi/koyu renkli elbiseler giyen sofiler kastedilir. Sûdî'nin (ö. 1599) *Hâfız Şerhi*'nde verdiği bilgiye göre *ezrak-pûşân* (mavi giyenler), Hasan-ı Ezrak-pûş'un halife ve müridleriydi. Bunlar Halveti tarikatına mensuptu ve Hâfız-ı Şîrâzî'nin (ö. 1390) de şeyhi olan Pîr-i Gülreng'in müridleriyle zıtlaşırlardı. Hatta aralarında küfürleşme ve kavgalar olurdu. Sözcük klasik şiirde çoğunlukla sofi ve zahidleri işaret için kullanılmıştır.

▸

zerrâk sûfîniñ yüzü gey kara oldu kim
mey içmez etti hırka-yı peşmîni ezrakî
(Atâyî: *Dîvân*: g. 92/6)

"İki yüzlülüğü alışkanlık edinmiş sofinin yüzü çok karardı, çünkü şarap içmez ama yün hırkasını maviden/hileden yapmıştır."

ey derûnî alınır gûyâ buluttan âfitâb
açtığınca sînesin ol yâr-i ezrak-pîrehen
(Derûnî: *PNM*: g. 587/5)

"Ey Derûnî, mavi gömlekli sevgili göğsünü açtıkça galiba güneş buluttan alınıyor."

mekr ü hîleñ zâhid oldu câm-ı meyden âşikâr
veh ki günden rûşen oldu zerk u tezvîriñ seniñ
(Hâkî: *PNM*: g. 4185/4)

"Ey zahid, hile ve aldatman şarap kadehinden/şarap içince belli oldu, yazık ki iki yüzlülüğün ve yalancılığın güneşten daha açık oldu."

Mizac

huy, tabîat, sirişt

'Karıştırılmış şey, karışmış şey' anlamlarına gelir. Eski tıp ilmine göre insanın sağlığı, vücudunda bulunan safra, kan, balgam ve sevda adı verilen dört unsurun dengede olmasına bağlıdır. Bunların birbiriyle uyumlu bir şekilde karışması ve dengede olması sağlık; birinin az veya fazla salgılanması ise hastalık demektir. Özellikle siyah renkle anılan sevdanın fazlalığı kişinin aşk hastalığına yakalandığını göstermektedir. Melankolik ruh hâli, sararmış bir yüz, yemeden içmeden kesilme, yalnızlığı tercih etme, sürekli ağlayıp feryat etme ve genel bir mutsuzluk hâli aşkın hastalık hâline dönüştüğünün belirtileri olarak şiirlerde geçer. Baş ağrısı, aşırı uyku veya uykusuzluk gibi belirtiler de şiirlerde mizaç bozukluğu ile ilgili olarak işlenen unsurlar arasındadır. Bunların yanı sıra *mizaç*, 'bir kimsenin veya bir şeyin yaratılıştan gelen özellikleri, huyu, davranış biçimleri ve yapısı' anlamlarıyla da şiirlerde söz konusu edilmektedir.

hoş değil sıhhatle başım derde öğretti mizâc
sağlık ile zindegânî edemem dert isterim (Emrî: *Dîvân*: kt. 333/2)

"Sıhhatle aram iyi değil, mizacım derde alıştı; sağlık ile yaşamak istemem, dert isterim."

'aşk derdinden olur 'âşık mizâcı müstakîm
'âşığñ derdine dermân etseler bîmâr olur (Fuzûlî: *Dîvân*: g. 96/3)

"Âşığın mizacı aşk derdiyle sıhhat bulur; âşığın derdine derman bulsalar hasta olur."

mizâcı âteş onuñ biz su gibi mâ'il oña
o mihr-i 'âlem-ile imtizâcımız yoktur (Yakînî: *Dîvân*: g. 47/2)

"Onun tabiatı ateştir; biz ona su gibi meylederiz, fakat o (sevgiliyle) âlemin güneşiyle, bir türlü kavuşamayız."

Nefes

dem, nefha

'Soluk' anlamına gelmekle birlikte Osmanlı şiirinde 'diriltme, canlandırma; ses, musiki, nağme; ermiş kimsenin bereketli nefesi ve sözleri; hayat ve canlılık verme; çok kısa süre; sayısız tekrar' gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. *Kur'an-ı Kerim*'de (32/Secde, 9), Allah'ın insana kendi ruhundan üflemesinden bahseden ayet ve benzeri diğer ayetler, nefesin can bağışlama ve diriltme özelliği çerçevesinde kullanılmasına sebep olmuştur. Şairler, nefes geçen beyitlerde ilgili ayetlere işaret ve imalarda bulunurlar. Şiirin dünyasında nefesle bağlantılı olarak ilk akla gelen kişi, nefesiyle diriltme ve can bağışlama özelliğine sahip olan Hz. İsa'dır. Sevgilinin nefesi, ölü durumda bulunan âşığa ruh üfler ve onu canlandırır. Bu yüzden sevgilinin dudakları, ağzı, sözleri ve nefesi Hz. İsa'ya benzetilir. Beyitlerde sıklıkla geçen "bir nefes" şeklindeki kalıplaşmış söz öbeği 'bir an, çok kısa süre'; 'her nefes' ise 'ardı ardına, sürekli, her zaman' anlamlarına gelir. Zahid, sufi ve rakib gibi olumsuz tipler söz konusu olduğunda 'uğursuzluk, umutsuzluk, kötülük ve soğukluk' anlamlarını ifade için *bârid nefes* veya *dem-i serd* ibarelerine yer verilir. *Hem-nefes* ifadesi, 'arkadaş, yoldaş, sırdaş' anlamlarında kullanılmaktadır. Mesih, İsa, ruh vermek, ihya etmek, mürde, ölü, ölüm, ney, saz, rüzgâr, hava, âh ve ayna, nefes eksenindeki beyitlerde bir arada geçen unsurlardır. 'Nefes; kan; zaman' anlamlarındaki *dem* kelimesi, *dem-be-dem*, *hem-dem*, *dem-â-dem* ibareleriyle dolaylı yoldan 'nefes' anlamına imada bulunmak üzere şiirlerde özellikle söz konusu edilir.

rûz-ı mahşerde kopardım şüphesiz îmân-ile
cân verirken ger seniñle hem-dem olsam bir nefes
(Selîkî: *Dîvân*: g. 26/4)

"Can verirken seninle bir an olsun beraber nefes alabilseydim hiç kuşkusuz mahşerde iman ile yerimden kalkardım."

*zâtî*yâ cânım gelirdi bir dem ol ‘îsî-nefes
dese kabrim üzre gelse hâliñ ey bî-çâre ne
(Zâtî: *Dîvân*: g. 1412/5)

“Ey Zâtî, o İsa nefesli güzel bir kez olsun kabrimin üzerine gelip de ‘Hâlin nedir ey zavallı?” dese bir anda canlanır, dirilirdim.”

bir nihâl-i tâzesin varma rakîbiñ yanına
kim ziyân eyler saña nâ-geh dem-i serdi onuñ
(İbni Kemâl: *Dîvân*: g. 171/6)

“Sen taze bir fidansın, sakın rakibin yanına gitme; çünkü, onun soğuk ve uğursuz nefesi sana ansızın zarar verir.”

Remed

Göz ağrımasıdır. Tıp ilmine göre göz kapağını dâhilen örten örtünün iltihabı demektir. Hastalığın sebebi kandan ise göz kapağı kızarır, gerilir ve şişer. Gözde çapaklanma ağırlaşma ve yanma görülür. Remedin sebeplerinden birisi de çok ağlamaktır. Tedavisi, hasta olan göz tarafındaki koldan kan almak ve incikten hacamatla gerçekleştirilir. Hasta gözlerin ışık ve havadan etkilenmemesi için göze siyah, sarı, kırmızı ve yeşil renkli örtüler örtülür. Bu örtülere karaltı adı verilir. Gül suyu damlatma, sürme çekme ve kan alma gibi işlemlerle de remed hastalığı tedavi edilmektedir. Remed hastalığının belirtilerinden kanlanma ve tedavide kullanılan siyah örtü beyitlerde özellikle işlenmektedir.

gözüm belâ-yı remedden kızıl güle döndü
müjem değil görünen bitti hâr çeşmimde
(Mesîhî: *Dîvân*: g. 223/3)

“Gözüm, remedden kırmızı güle döndü; görünen kirpik değil, gözümde diken bitti.”

remedden sanmañız sürh oldu yâriñ çeşm-i fettânı
görüp ben ‘âşık-ı şûrîde-hâli kaynadı kanı
(Süheylî: *Dîvân*: g. 359/1)

“Sevgilinin fettan gözünün remedden dolayı kızardığını sanmayın; o, ben çılgın âşığı gördü de kanı kaynadı.”

gözlerim cânâ remedden bağlarım sanma beni
sakınır iki gözüñden ‘âşık-ı şeydâ seni (Ş. Yahyâ: *Dîvân*: mfr. 36)

“A can, gözlerimi remedden bağladığımı sanma; çılgın âşık seni iki gözünden sakınır.”

İltifât

‘Bir nesneye yüz çevirip döndürmekle teveccüh eylemek’ anlamındadır. Ceylan cinsi hayvanların kaçarken başını arkasına dönüp bakmasına denir. Rivayete göre bu hayvanlar, avcı hayvanla arasında ne kadarlık bir mesafe kaldığını anlamak için arkalarına dönüp bakmasalar yakalanmaları mümkün değildir. Dolayısıyla iltifat, bir av tabiri olarak ‘avlanmaya sebep olan hareket’ olarak anlaşılabilir. İltifat kelimesinin “av ve avcı” eksenindeki bu anlam çerçevesi, klasik şairler tarafından türlü şekillerde ve çeşitli ifadelerle dile getirilmiş âşık-maşuk münasebeti için ilham kaynağı olmuştur. Sevgilinin ilgisizliğinden yakınan şairler, acımasız sevgiliye av olduklarını sık sık dile getirirler; çeşitli vesilelerle bazen kendilerini av yaparlar bazen de sevgiliyi avlanacak bir nesne olarak görürler.

etmez bu murg-ı dâm-ı gama çeşmi iltifât
‘âlem helâki olsa hadeng-i nigâhınıñ (İzzet Molla: *Dîvân*: g. 313/2)

“[Sevgili], yan bakış okuyla bütün âlemi kırıp geçirse de gam kapanına yakalanmış bu gönül kuşuna göz ucuyla [dahi] iltifat etmez.”

ol âhuvâne çeşmi beyâbânı gözleyen
gözden bıraktı etmedi ishâka iltifât (İshâk Çelebî: *Dîvân*: g. 15/5)

"Çölleri gözleyen o ahu gözleri İshak'ı gözden düşürdü, ona dönüp bir kez bile bakmadı."

dirîğ etmez vefâsın bu dil-i âvâreden gamzeñ
ki elbet çeşm-i sayyâdı şikâra iltifât eyler (Vahyî: *Dîvân*: g. 61/2)

"Gamzen, bu avare gönülden vefasını esirgemez; elbette avcı gözü avlamak için iltifat edecektir."

At

rahş, semend, feres, hink, esb

Modern çağlara kadar insan hayatında çok önemli ve değerli bir yer işgal eden at, Osmanlı şiirinde de geniş bir yelpazede söz konusu edilir. Soyları, renkleri, yürüme ve koşma biçimleri, huyları, koşum takımları, adları ve diğer bütün özellikleriyle atlar, tek tek beyitlerde çeşitli benzetmelere konu oldukları gibi rahşiyye, esbiyye, feres-nâme/feresiyye gibi müstakil eserlerde ya da kasidelerin teşbîb ve medhiye bölümlerinde zengin tasvirlerle işlenirler. Kasidelerde atların, sahipleriyle bağlantılı olarak mübalağalı bir biçimde anlatıldığı görülür. Hz. Ali'nin atı Düldül, Hüsrev'in atı Şebdîz, Şirin'in atı Gülgûn, Rüstem'in atı Rahş ve Aşk'ın atı Aşkar adlarıyla şiirin dünyasında yer edinmiş atlardandır. Nef'î'nin, Sultan Murad Han'ın Evren, Saçlı Doru ve Dağlar Delisi gibi birçok atının adlarını ve niteliklerini anlattığı kasidesi meşhurdur. Osmanlı şiirinde şairlerin üslubu, büyük kimselerin himmeti ve yüceliği atlarla ilgili olarak kullanıldığı gibi güneş, âşığın ahı, akl-ı küll ve daha birçok unsur beyitlerde süslü hayallere konu olacak şekilde geçer. Şiirlerde rastlanan, padişah atlarının ayaklarına altın ve gümüş saçılıp değerli kumaşlar serilmesi, atların ayaklarının kınalanması, yakalanan avların terkiye asılması ve kaliteli atların şairlere armağan olarak verilmeleri gibi unsurlar atlarla ilgili zengin birikimi yansıtmaktadır. Tevsen, sümm, terki, bâd-pâ, fitrâk, ögdül, segirtmek, çignetmek, tavla, cevlân ve şeh-süvâr, atlar çerçevesinde sıklıkla geçen kelimelerdendir.

sezâ-durur baña bir rahş-ı bâd-pâ çü felek
benim çü 'arsa-i medhiñde pehlevân-ı cihân
(Yakînî: *Dîvân*: k. 6/17)

"Ben senin övgü meydanında cihan pehlivanı olduğum için bana, feleğe benzer, rüzgâr gibi giden bir at yakışır."

gezdirir her yan gözüm eşk üzre bağrım pâresin
hil'at-i gül-gûn ile rahş üzre cevlânıñ görüp
(Fuzûlî: *Dîvân*: g. 37/5)

"Gözüm senin, gül renkli/Gülgûn kaftanla at üzerinde dolaştığını görüp gözyaşları üzerinde ciğerimin parçalarını gezdirir."

her gün semend-i nâz-ile ol şeh-süvâr âh
atlara çiğnetip yele vere gubârımız
(Hecrî: *Dîvân*: g. 67/3)

"Ah ah, o beyatlı, her gün naz atıyla çiğneyip tozumuzu havaya savurmaktadır."

Şâhbâz

şâhîn, bâz, doğan, ukâb

Bâz kelimesi yaygın anlamıyla 'doğan ve şahin cinsinden alıcı kuş' demektir. *Şâhbâz* 'en iyi cins ak doğan' anlamına gelir. Bununla birlikte 'seçkin, şöhretli, şerefli' manalarını da kazanmıştır. Atmaca, doğan, şahin, kartal, ispir, laçin, balaban, çakır, zağanos, toygun ve sungur gibi adlarla anılan alıcı kuşlar, Osmanlı şiirinde sayısız özellikleri bakımından geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Bu kuşlar, yakalanıp eğitilmeleri, cinsleri, görünüşleri, yetenekleri, türlerine mahsus özellikleri ve avcılıkta kul-

lanılmaları gibi birçok açıdan beyitlerde söz konusu edilir. İlk dikkat çekici özellikleri güzel ve keskin bakışlı gözleridir. Doğanların gözleriyle sevgilinin gözleri arasında güzellik ve sert bakış açısından benzetme ilgisi kurulur. Bazı beyitlerde sevgilinin kaşları şahinlerin kanatlarına benzetilir. Şahin bakışlı sevgili âşıkların gönül kuşunu avlar. Ayrıca, gösterişli vücut yapıları ve soylu duruşları alıcı kuşların sevgiliye hitap olarak kullanılmalarına sebep olmuştur. Soyluluk ve değer bakımından sevgili tipiyle özdeşleştirilmiş durumdadırlar. Yakalandıklarında gözlerinin iğneyle dikilmesi, başlarına üsküf geçirilmesi, ayaklarına çıngırak takılması, peftere (yapma av) ile eğitilmeleri, yüksekten uçmaları, kolda ve el üstünde tutulmaları, keskin bakışları, avlarına aman vermemeleri, avlarını seçerek saldırmaları ve çok değerli olmaları gibi birçok husus şiirde söz konusu edilir. Kebg, tezerv, usfur, Hüma, Anka, zâğ, zagan ve hammâme, beyitlerde doğan ve şahin gibi alıcı kuşlarla birlikte geçen öbür kuşlardandır. Ay ve güneş, gökyüzündeki görüntüleriyle şehbâz olarak nitelendirilir. Anasından doğanı şehbâz olur, köylünün koluna doğan yakışmaz, şehlerin eğlencesi doğan olur, uçurma vermek, kola gelmek ve koldan uçmak, alıcı kuşlar eksenindeki beyitleri süsleyen deyimler ve atasözlerinden bazılarıdır.

▸

her zaganla ol perî-ruh hem-cenâh olmak neden
çünki olmaz zâğa şeh-bâz-ı hümâ-cevlân şikâr
(Yakînî: *Dîvân*: g. 27/5)

"Mademki Hümâ gibi yüksek uçan bir doğan kargaya av olmaz; öyleyse o peri yüzlünün her çaylakla uçması nedendir?"

gözünü iğnelerle dikti seyr-i sayd-ı 'âlemden
şikârın mâverâ-yı 'arş alır şeh-bâzdır gönlüm
(Hayâlî: *Dîvân*: 293/g. 47/4)

"Benim gönlüm, gözünü iğnelerle dikti/dünyada ava çıkmaktan yüz çevirdi; o, Arş'ın ardında avlanan bir doğandır."

cân u dil murgun niçin sayd eylediñ dedim dedi
bosnadır bunda kim anadan doğan şehbâz olur
(Mesîhî: *Dîvân*: g. 71/3)

"'Can ve gönül kuşunu niçin avladın?' dedim. 'Burası Bosna'dır; burada anasından doğan, doğuştan şahin olur/doğuştan yiğittir.' dedi."

Yılan

mâr, ef'î

Yılan, şekli bakımından sevgilinin saçlarıyla ilgili olarak kullanılır. Saçların zehrinden etkilenen âşığın panzehri (tiryâk) sevgilinin tatlı dudaklarıdır. Şekli, rengi, zehri, çeşitleri, dilinin biçimi, reyhanla olan bağlantısı, yuvası, pulları, kıvrıla kıvrıla gidişi, çöreklenmesi, akrep ve karınca gibi hayvanlarla ilgisi, hazineleri beklemesi, efsunla tutulması, ağzında değerli mücevherler taşıması ve süte olan ilgisi gibi birçok husus yılan eksenindeki beyitlerde geçer. Yılanı tüyünce sığamak, yılan ayağı görmek, büyüyle yılan tutmak, yılan kuşanmak, yanını yılan çalmak, koynunda yılan beslemek, tatlı sözle yılan deliğinden çıkar, su içerken insanı yılan sokmaz, yılan hikâyesi ve yılan sütü gibi deyim ve atasözlerinin yanı sıra suda bekleyen kılın yılan olacağına, yılanın ağzına düşen nisan yağmurunun zehre döneceğine, yılan etinin panzehir yerine geçeceğine, yılan ayağı görenin sultan olacağına ve bin yıl yaşayan yılanın ejderhaya dönüşeceğine dair inançlar beyitlerin anlam dünyasını zenginleştirmektedir. İnsanın nefsi de yılana benzetilir. Bunun yanı sıra omuzlarında iki yılan çıktığına inanılan Dahhâk, yılan eksenindeki beyitlerde geçen kişiliklerdendir.

▸

zülfüñ altından gelir bir gün hatıñ dedim dedi
ol yılan ayağıdır onu gören sultân olur (Zâtî: *Dîvân*: g. 381/3)

"Ona, 'Saçının altından bir gün olur ayva tüylerin boy gösterir.' dedim. 'O yılan ayağıdır onu gören sultan olur.' dedi."

çok fitne kopar zülf-i siyeh-kâre uyunca
ellerde meseldir bu ki ılanı tüyünce
(Necâtî: *Dîvân*: g. 475/1)

"O fettan saçlara sataşınca çok fitneler kopar; halk arasında atasözü şöyledir: Yılanı tüyünce sıvamalı/Yılanın suyuna gitmeli."

uzandığınca nâvek-i müjgânı yanına
zülf-i ham-ı nigâr döner ok yılanına
(Emrî: *Dîvân*: g. 425/1)

"Sevgilinin büklüm büklüm saçı, kirpik oklarının yanına uzandıkça ok yılanına döner."

Aslan

arslan, şîr, esed, gazanfer, hîzebr

Kedigillerden, Asya ve Afrika'da yaşayan, koyu sarı renkte, pençesi güçlü, yırtıcı bir tür memeli hayvandır. Farsçası şîr, Arapçası esed'dir. Mecazen gürbüz, yiğit ve cesur adam demektir. Şîrü'l-beşer Hz. Muhammed'e (sas.); şîr-i Hudâ, şîr-i Yezdân, esedu'llâh (Allah'ın aslanı) ve şîr-i merdân (yiğitlerin en yiğidi, aslanı) ifadeleri Hz. Ali b. Ebî Tâlib'e (ra.) işarettir. 15. yüzyılda yaşamış büyük Türk şair ve yazarı Nevâyî'nin ikinci adıdır. Zodyak üzerinde yengeç ile başak arasında yer alan takımyıldızının da adı 'aslan'dır. Burç adıdır; şîr-i gerdûn, şîr-i sipihr aslan burcu demektir. Aslanağzı, aslankulağı, aslankuyruğu ve aslanpençesi denilen bitkilerin adı olmuştur. Şîr-i ner 'erkek aslan', şîr-i neyistân 'kamışlıkta yatan aslan' demek olur. Aslan, dağlarda ve ormanlık bölgelerde bulunur. Bazen de kamışlıkta yatarak yavrusunun kulağına karınca girmesini önlermiş, aksi takdirde yavru ölürmüş. Şîr-i şîr 'aslan sütü, rakı' manasınadır. Rakıya su katıldığında rengi beyaz olur ve içenlerin cüretiyle cesareti artar. Bu sebeple rakıya 'aslan sütü' denmiştir. Fars mitoloji kahramanlarından Behrâm-ı Gûr'un nedimelerinden birisi çok şarap içmekten dolayı ölür. Bunun üzerine Behrâm-ı Gûr şarap içilmesini yasaklar. Bir süre sonra bir ayakkabıcının oğlu evlenir. Zifaf gecesi utandığından dolayı başarısız olur ve yaşlı bir kadının evine giderek üç beş kadeh şarap içer. Bu sırada bir aslan aslanhaneden kaçarak sokaklarda dolaşmaktadır. Genç, aslanla karşılaşınca şarabın verdiği cesaretle onun üzerine atlar ve kulaklarından tutarak görevlilere teslim eder. Bundan haberdar olan Behrâm-ı Gûr şarap içme yasağını kaldırır. Şîr-gîr 'aslan yakalayan' manasına gelir. Şîrgîr ise 'çakırkeyif' olmayı ifade eder. Esedî (aslanlı), Osmanlı döneminde bastırılmış bir çeşit gümüş paranın adıdır. Şîr ü hurşîd (aslan ile güneş), İran Devleti'nin nişanıdır. Klasik edebiyatta aslan; memduhun, âşığın; göz, gamze, gökyüzü, güneş vb. unsurların benzetileni olur. Şîr-i jiyân 'yaralı aslan', gazenfer 'iri aslan' demektir. Tasavvufi açıdan âşık, keramet ormanının kükremiş aslanı, fakr u fenâ ormanının erkek aslanı, gam çölünün aslanı vb. şekillerde tasvir edilir.

bir vechile varmak kişi sultâna berâber
hakkâ bu ki varmak-durur aslana berâber
(Nazmî: *Dîvân*: g. 1601/1)

"Bir sebeple sultana gitmek, gerçekte aslana gitmekle aynıdır."

sen tevekkül bîşesinde saydıñ eyle şîrveş
cîfe üstünde behiştî ko cidâl etsin gurâb
(Behiştî: *Dîvân*: g. 37/5)

"Ey Behiştî, sen tevekkül ormanında aslan gibi avını avla; karga, leş üstünde kavga etsin, bırak!"

pelengî kabâlarla ey şehsüvârım
sehâ mîşezârında sensin gazanfer
(Rahmî: *Dîvân*: k. 2/28)

"Ey usta binicim, kaplan kürklü elbiselerle cömertlik meşeliğinin aslanı sensin."

Kaplan

peleng, bebr

Şiirlerdeki kaplan tarifi leopar ve parsı da kapsayacak şekilde genel bir görünüm arz eder. Buna göre kaplanın postu bazı tariflerde siyah çizgili, bazılarındaysa siyah beneklidir. Kaplan, dağlarda, dağların yüksek kısımlarında ve ormanlarda yaşar. Pençeleri son derece keskin ve güçlüdür. Aslanla savaş hâlindedir. Kin tutan bir hayvandır. Aslan, gazanfer, bebr, tilki, ceylan ve fare, kaplan eksenindeki beyitlerde geçen diğer hayvanlardır. Eski nücum ilmine göre gökyüzünde bir burca *kaplan burcu* adı verilir. Şairler bu hususu özellikle aslan burcu ve güneş ilgisiyle işlemişlerdir. Bîsütûn Dağı'nda can vermesi sebebiyle Ferhat, kaplana benzetilir. Siyah renkte dağ yaralarıyla kaplı bedenleri sebebiyle âşıklar kendilerini kaplan olarak tanımlarlar. Kaplan postu giymek, kaplan postundan takke ve kaplan postundan yaygı da şiirlerde söz konusu edilen unsurlardandır. Methiylerde övülen kimseler kahramanlık ve savaşçılık bakımından kaplana benzetilirler. Bunlara ek olarak acı ve zorlukları temsil eden gam, keder, dert gibi kelimeler de kaplanla ilgili olarak kullanılmaktadır.

ben bir peleng-i bîşe-i ʻaşkım nişân baña
yetmez mi bu tenimde olan bî-şümâr dâğ
(Hayretî: *Dîvân*: g. 169/4)

"Ben aşk ormanının kaplanıyım, bu bedenimde olan sayısız dağ yarası bana nişan olarak yetmez mi?"

nice bir kîn-i peleng ede *necâtî*ye felek
demi geldi ki ʻalîlik edesin arslanım
(Necâtî: *Dîvân*: mf. 57)

"Ey aslanım, felek Necâtî'ye daha ne kadar kaplan kini güdecek, 'Ali'lik etmenin zamanı gelmiştir."

ʻadem fezâsına kaçtı peleng-i bîşe-i çarh
açınca pençe-i pür-çengi bebr-i zer-timsâl
(Yakînî: *Dîvân*: k. 1/5)

"Altın görünümlü leopar (güneş), kıvrımlı pençesini gösterince felek ormanının kaplanı (alacakaranlık) yokluk ovasına kaçtı."

Balık

mâhî, semek

Türk beslenme kültüründe pek yeri yoktur. Balık denilince denizde yüzen bütün canlılar kastedilir. İstiridye bile 'balık kulağı' anlamında *gûş-ı mâhî* olarak adlandırılır. Halk inanışına göre şimşek parıltıları balığın suda oynaması ve karnını yukarıya döndürmesi sonucunda oluşmaktadır. Bu balık, efsaneye göre dünyayı kuşatan büyük denizin içinde yaşayan dev bir balıktır. Şiirde, dile, gönle ve hançere benzetilir; aynı zamanda istiare yoluyla hançer çeker, üzerindeki pullarıyla bir savaşçı gibi zırh giyer.

iri yarı söyledi dür dilberiñ dendânına
ey meʻâlî aña hancer çekti deryâda semek
(Meâlî: *Dîvân*: g. 98/5)

"İnci, güzelin dişleri için ileri geri konuştu; ey Meâlî, balık denizde ona hançer çekti."

cihân-ârâ cihân içindedir arayı bilmezler
o mâhîler ki deryâ içredir deryâyı bilmezler
(Hayâlî: *Dîvân*: 125 g. 7/1)

"Balıkların denizde olmalarına karşın denizi bilmemeleri gibi dünyayı süsleyenler de dünyadadır; fakat arayıp bulmasını ilmezler."

fesâhat nehrine mâhî o cânânıñ zebânıdır
belâgat bahrine ey dil sadef anıñ dehânıdır
(Zâtî: *Dîvân*: g. 245/1)

"Balık, fesahat nehrinde sevgilinin dilidir; ey gönül, belagat denizinde sedef onun ağzıdır."

Kebg

Keklik demektir. Çil keklik, dağ/kaya/taş kekliği, kırmızı/kızıl keklik, set keklik, güzel/kınalı keklik (çukar) gibi çeşitleri vardır. Klasik şiirde sevgiliye benzetilen olur.

öñümde kebg-veş durmaz surâhî kahkaha eyler
hevâ şehbâzıyım lâzım gelür baña şikâr almak
(Behiştî: *Dîvân*: g. 252/3)

"Sürahi, önümde keklik gibi durmadan kahkaha atar, ben heves/arzu doğanıyım, benim avlanmam gerekir."

zâğlar bir kebg-i ra'nâdan üşüp ayırdılar
şâhbâz-ı 'aşk iken elden şikârım aldılar (Bâkî: *Dîvân*: g. 178/3)

"Kargalar üşüşerek bir güzel keklikten beni ayırdılar, aşk doğanıyken elimden avımı aldılar."

hâle-yi dâm-ı nücûmı dâne etmiş âsumân
sayda kastetmiş seni beñzer eyâ kebg-i hırâm (Âşık: *Dîvân*: g. 30/2)

"Gökyüzü, yıldızları tuzak ağılına tane etmiş; ey nazlı nazlı yürüyen keklik, galiba seni avlamaya kastetmiş."

Köpek

it, seg

Şiirlerde köpeklerle ilgili olarak olumlu ve olumsuz olmak üzere iki tür yaklaşım vardır. Sevgilinin sürekli yanında bulunan ve âşığın onu görmesini engelleyen rakib söz konusu olduğunda köpek olumsuz bir unsur olarak algılanır. Rakib, köpek olarak nitelendiğinde sevgili ceylan hüviyetine bürünür. Bunun dışında idealize edilmiş aşk anlayışı gereği sevgiliye sadakatle bağlı olan ve onun kapısını bekleyerek mahallesinden ayrılmayan köpekler, son derece değerli kabul edilir. Sevgilinin mahallesindeki köpekler âşığın dostlarıdır. Âşık kendisini onlardan birisi olarak görür. Sürekli bir arada bulunurlar, aynı çanaktan yerler. Âşık, köpeklerin yemek yediği çanağı, padişahların tacına değişmez. Âşık öldüğü zaman bedeninin sevgilinin mahallesinde köpekler tarafından yenmesini ister. Köpeklerin ayak izleri taze açılmış güllere benzer. Köpeklerin ezan okunduğunda ve mehtaba karşı ulumaları, yanmış kemik yememeleri, köpek kadar rağbeti olmak, it gibi pişman olmak ve hâline itler gülmek gibi inanış ve sözler çeşitli ilgilerle söz konusu edilmektedir. Beyitlerde *ulumak* fiili ve *veh veh* şeklindeki ibareler, 'ululuk, yücelik' ve 'köpek havlaması' anlamlarını çağrıştıracak şekilde işlenmektedir.

rakibe sadr gösterdiñ dediñ ol fitneye ulu
benim bir it kadar veh veh kapıñda i'tibârım yok
(Zâtî: *Dîvân*: g. 639/3)

"Rakibe baş köşeyi gösterdin ve o fitneye/fino köpeğine 'ulu/yüce' dedin; vah vah benim bir it kadar kapında itibarım yok."

seg-i kûyuñdan ayrı olduğuna
göñül itler gibi peşîmândır (Hecrî: *Dîvân*: g. 29/2)

"Mahallenin köpeklerinden ayrı olduğuna gönül itler gibi pişmandır."

dostumdur seg-i kuyuñ oña vardıkça beni
men' eder gitmeğe her dem yapışır dâmenime (Vasfî: *Dîvân*: g. 73/2)

"Senin mahallendeki köpek benim dostumdur; (çünkü) ona gittiğimde her zaman eteğime yapışır ve gitmeme müsaade etmez."

Ejder

ejderha

'Büyük yılan' demektir. Farsçada ejder, Türkçede evren, Arapçada tınnîn olarak geçer. Gök cisimleri arasında ejderha adlı bir takımyıldızı bulunmaktadır. Bu takımyıldızı Tınnin'dir. Küçükayı takımyıldızını çepeçevre sarar ve S harfi gibi kıvrılıp bir yıldız dikdörtgeniyle son hâlini alır. Öbür milletlerin dragon dediği hayvandır. Timsah görünümünde, yüzü ata benzeyen, iki kanatlı, ağzından ateş püskürten, yeraltı hazinelerinin koruyucusu olduğuna inanılan efsanevi bir yaratıktır. Yılanın uzunluğu otuz metreyi yaşı da yüzü geçtiğinde ona ejderha denilir. Büyük felaketlere yol açmaması için melekler ejder hâline gelen yılanı kancalarla tutup Kaf Dağı'nın ardına atmak üzere gökyüzüne çekerlermiş. Bu inanca göre şimşek çakması sırasında çıkan ses ve ışık ejderhanın göğe çıkartılma gürültüsü imiş. Ejderhalar çok fazla uyumalarıyla bilinen yaratıklardır. Halk arasında ejderha yüreğinin yenilmesinin insana cesaret ve güç kazandırdığına inanılır. Derisi âşıkların bedenlerine sarıldığında âşıklar aşk hastalığından kurtulurlar. Rivayetlere göre Musa'nın asası da ejderha şekline giriyor, büyücülerin bütün büyülerini yutuyor ve işi bittikten sonra yine asa şeklini alıyordu. Ejderha, edebiyatta saça ve yılana benzetilir. Ejderhanın hazineleri beklediğine inanıldığı için konu çerçevesinde beyitlerde tenasüp oluşturacak şekilde zikredilir. Ay tutulması ile ilgili beyitlerde geçme ihtimali yüksektir; zira ejderhanın ayı boğup yutmak için ona saldırdığına ve bir noktasından dişlerini geçirip yavaş yavaş ayı ele geçirerek onu kapatıp ışığını tuttuğuna inanılırdı.

▸

hüsnüñüñ gencini hıfz etmege ejderhâ-sıfat
kıvrılıp yatır şehâ zülf-i perîşân üstüne (Meâlî: *Dîvân*: g. 220/4)

"Ey sultan, dağınık saçın, güzelliğinin hazinesini korumak için ejderha gibi onun üzerine kıvrılıp yatar."

mâ'î câmeñ üzre şemşîriñ takınsañ nâz ile
san melekler âsumâna ey kamer ejder çeker
(Bâkî: *Dîvân*: g. 182/2)

"Mavi elbisenin üzerine naz ile kılıcını taksan; ey ay [gibi güzel sevgili], sanki melekler gökyüzüne ejder çekerler."

kolların boynuña saldıkça nigârâ reşkten
gözüme ejder görünür 'anberîn gîsûlarıñ (Emrî: *Dîvân*: g. 261/2)

"Ey sevgili, boynuna kollarını saldıkça kıskançlıktan amberli saçların gözüme ejderha görünür."

Sa've

Dere ardıcı, bataklık kamışçını, kuyruklu kuş, çekirge bülbülü veya ırmak bülbülü de denir. Orta büyüklükte bir kuştur. Gövdesi iri olup üst kısmı koyu kahverengi, gerdan ve karnı ise kirli beyaz renktedir. Başı küçük ve yuvarlak, gagası ise incedir. Ucu yuvarlak, geniş bir kuyruğu vardır. Genellikle sazlıklarda ve sulak geniş düzlüklerde yaşar. Yürüyüşü yavaş ve hareketleri hoplama biçimindedir. Ötüşü keskindir. Geceleyin ise sinek vızıltısını andırır ve uzun sürelidir.

▸

tâ çeşmini bâz eyledi cân tu'mesi oldu
mikdârı nedir sa've çü şehbâza erişti
(Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: g. 366/3)

"Gözünü açınca can onun azığı oldu, doğanı yakalayan ardıç kuşunun kadri nedir acaba?"

dedim ki himmetinde olur kebg çün-'ukâb
dedi ki devletinde olur sa've gergeden
(Atâyî: *Dîvân*: k. 2/16)

"'Onun dostluğunda keklik karakuş gibi olur.' dedim; 'Onun devletinde ardıç kuşu gergedan olur/mest olur.' dedi."

KAYNAKLAR

Açа, Mehmet; Gökalp, Halûk; Kocakaplan, İsa: *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*: İstanbul 2011, 620 s., Kesit Yayınları: 45, Kaynak Eserler Dizisi: 2.

Adlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Yavuz Bayram: *Amasya'ya Vali Osmanlı'ya Padişah Bir Şair Adlî Sultan İkinci Bâyezid Hayatı-Şahsiyeti Şairliği Dîvânının Tenkitli ve Orijinal Metni*: Amasya ²2009, 437 s., T.C. Amasya Valiliği Yayın No: 28.

Âhî: *Dîvân*: Hazırlayan: Necati Sungur: *Âhî Divânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 1994. XIV+223 s., Kültür Bakanlığı Yayınları / 1617 Yayımlar Dairesi Başkanlığı *Türk Klasikleri Dizisi* / 32.

Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: Hazırlayan: Mehmet Gümüşkılıç: İstanbul 2016, 268 s., Kapı Yayınları: 498.

Ahmed Cevdet Paşa: *Belâgat-ı Osmâniyye*: Mehmet Atalay-Turgut Karabey: *Ahmed Cevdet Paşa Belâgat-ı Osmâniyye*: Ankara 2000, XXIV+215 s., Akçağ Yayınları: 341, Kaynak Eserler: 91.

Ahmed Cevdet: *Nevâdirü'l-Âsâr fî Mutâla'ati'l-Eş'âr*: Ahmed Cevdet [Recâ'izâde]: *Nevâdirü'l-Âsâr fî Mutâla'ati'l-Eş'âr*: Yayınlayan: Recâizâde Mustafa Şamil: Bulak 1870; Hazırlayan: Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Mehmet Sarı: Ankara 1998, XVI+416 s., Anıl Matbaa ve Ciltevi.

Ahmed Paşa: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Ahmed Paşa Dîvânı*: İstanbul 1966, XXI+406 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3726.

Ahmedî: *Dîvân:* Hazırlayan: Yaşar Akdoğan: *Ahmedî Dîvân:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011], 664 s.

Akkuş, Metin: *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*: Erzurum ²2007, 335 s., Fenomen Yayınları.

Aksoyak, İsmail Hakkı: "Anadolu Sahasında İlk Bahr-i Tavil Ahmed Paşa'nın mıdır?", *Turkish Studies* İnternational Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic: 2007, Volume 2/4, 84-97. ss.

Akün, Ömer Faruk: "Divan Edebiyatı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi:* İstanbul 1994, 9. c., 389ª-427ᶜ. s.

Ali, Ergin: *16. YY. Şairi Muîdî'nin Şiirlerinde Nebatlar:* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Âlî: *Dîvân*: Aksoyak, İ. Hakkı: *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvân*: Yayınlayanlar: Cemal Kafadar, Gönül Alpay Tekin, 2006, I. c., XIV+362 s., Cambridge Mass., Harvard Üniversitesi Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 72, Türkçe Kaynaklar: LXII; II. c., XII+306 s., Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 73, Türkçe Kaynaklar: LXIII; III. c., XII+238 s., Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 74, Türkçe Kaynaklar: LXIV.

And, Metin: *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*: İstanbul 1998, Akbank Yayınları.

Aslan, Üzeyir: "Âşık Çelebi'nin Tetebbu' Şiirleri": *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan:* Yayın Evi Yayınları, Ankara 2018, 42-62. s.

Aslan, Üzeyir: "Klasik Türk Şiirinde Şâhid": *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi:* S. 1, Kış 2010, 1-28. s.

Aslan, Üzeyir: "Osmanlı Şiirinde Nokta": *Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler:* ed. Emine Gürsoy Naskali, Erdal Şahin, Picus Yayınları, İstanbul 2008, 294-310. s.

Âşık Çelebî: *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*: [Yazılışı: [İstanbul] 1566]: Yayınlayan: G. M. Meredith-Owens: *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ or Tezkere of 'Âşık Çelebi*: London 1971.

Âşık Çelebî: *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*: Kılıç, Filiz: *'Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*: İstanbul 2010, I. c., 1-591 s.; II. c., 601-1139 s.; III. c., 1151-1739 s., İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: 10, Klasik Yapıtlar Dizisi: 2.

Âşık: *Dîvân:* Hazırlayan: Filiz Kılıç: *Âşık Çelebi Dîvânı:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011], 153 s.

Aşkî: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Ahmet Atillâ Şentürk-Nurcan Boşdurmaz: *Molla Aşkî Dîvân*: İstanbul 2012, 650 s., Yapı Kredi Yayınları: 3478, Kâzım Taşken Klasik Yapıtlar Dizisi: 83.

Atasoy, Faysal Okan: *Melhame-i Şeyh Vefâ Giriş-Metin-Sözlük*: İstanbul 2001, XVIII+[V]+162+[1] s., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Atâyî: *Dîvân*: Hazırlayan: Üzeyir Aslan: *İvaz Paşa Oğlu Atâyî*: İstanbul 2016, 324 s., Kriter Yayınevi.

Atik Gürbüz, İncinur: "Divan Şiirinin Sevimli Yüzleri Osmanlı Şiirinde Berberler": *Turkish Studies* İnternational Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic: 2012, Volume 7/3, 233-255. ss.

Avnî: *Dîvân*: Hazırlayan: Muhammed Nur Doğan: *Fatih Dîvânı ve Şerhi*

(Metin, Nesre Çeviri ve Şerh): İstanbul 2004, 260+[LIV] s., Eminönü Belediyesi.

Aybet, Nahid: *Fuzûlî Dîvânı'nda Maddî Kültür:* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

Aynî: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmet Arslan: *Antepli Aynî Dîvânı*: İstanbul 2004, VI+544 s., Kitabevi: 236.

Azmî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Âdem Ceyhan: *On Altıncı Asır Osmanlı Âlimlerinden Azmî Pîr Mehmed Bey ve Dîvânı*: Manisa 2006, 175 s.

Azmî-zâde Hâletî: *Dîvân*: Hazırlayan: Bayram Ali Kaya: *'Azmî-zâde Hâletî Dîvânı Hayatı*, *Edebî Kişiliği*, *Eserleri ve Dîvânının Tenkidli Metni*: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü 2003, 368 s., Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 57, Türkçe Kaynaklar: XLIX.

Bâkî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Sabahattin Küçük: *Bâkî Dîvânı*: Ankara 1994, XVII+472+3 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 601.

Bâlî: *Dîvân:* [Hazırlayan]: Muhammed Yaşar: *Bâlî Hayatı*, *Edebî Kişiliği*, *Dîvânı'nın Tenkitli Metni (İnceleme-Metin):* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 2005, 280 s.

Bayrı, Mehmet Halit: *İstanbul Folkloru*: İstanbul [2]1972, 256 s., A. Eser Yayınları.

Behiştî: *Dîvân:* [Hazırlayan]: Yaşar Aydemir: *Behiştî Dîvânı:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011], 672 s.

Beyânî: *Dîvân:* [Hazırlayan]: Fatih Başpınar: *Beyânî [ö. 1075/1664-5] Dîvân*, *İnceleme-Metin:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011], 349 s.

Beyânî: *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*: Hazırlayan: Aysun Sungurhan: Ankara 2017, 242 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3216, Kültür Eserleri Dizisi: 467.

Bilgegil, Kaya: *Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat*: İstanbul 1989, 360 s., Enderun Kitabevi, Enderun Yayınları: 26.

Bilkan, Ali Fuat: "Sebk-i Hindî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: İstanbul 2009, 36. c., 253[c]-255[a]. s.

Bolelli, Nusrettin: *Belâgat Beyân Me'ânî Bedî İlimleri Arap Edebiyatı*: İstanbul 2016, 575 s., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 72.

Bursalı Rahmî: *Dîvân:* Mustafa Erdoğan: *Bursalı Rahmî ve Dîvânı:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Eserleri: 503, e-kitap, Ankara 2012, 456 s.

Büyüker, Nilgün: *Kaf-zâde Fâ'izî: Kitâb-ı Leylî vü Mecnûn (Tenkitli Metin-İnceleme)*: İstanbul 2011, 281+[Orijinal Metin], Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Canım, Rıdvan: *Dîvân Edebiyatında Türler*: Ankara 2012, 375 s., Grafiker Yayınları: 53.

Canım, Rıdvan: *Dîvân Edebiyatında Türler:* Grafiker Yayınları: 53, Ankara 2012.

Ceylan, Ömür: "Taşranın Altın Çiçeği Safran", *Osmanlı Araştırmaları* Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'na ARMAĞAN-II: İstanbul 2005, XXVI, 1-13. s.

Ceylan, Ömür: *Tasavvufî Şiir Şerhleri*: İstanbul [2]2000, 463 s., Kitabevi: 134.

Coşkun, Menderes: *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar* (Edebî Sanatlar Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma): İstanbul [3]2012, 368 s., Dergâh Yayınları: 379, Türk Edebiyatı - İnceleme: 43.

Çâkerî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hatice Aynur: *15. yy. Şairi Çâkerî ve Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin*: İstanbul 1999, XI+263 s.

Çaycıoğlu, Melike Kübra: *Beyânî-i Karahisârî: Dîvân (İnceleme-Metin)*: İstanbul 2018, VII+282 s., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Çelebioğlu, Âmil: "Âb-ı hayât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1988, 1. c., 3[a]-4[a]. ss.

Çeltik, Halil: *Ömer Ferit Kam ve Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı*: Ankara 1998. XXIV+320 s., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2030, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi / 156-28.

Çınar, Reyhan: *Hüseyin Ayvansarâyî'nin Eş'ârnâme-i Müstezâd Adlı Eseri (1b-49b) Metin-İnceleme*: İstanbul 2007, IV+321 s., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Çöğenli, M. Sadi; Şafak, Yakup; Toparlı, Recep: *Arapça Farsça Türkçe Örnekleriyle Edebî Sanatlar*: Erzurum 1991, 75 s., Fen-Edebiyat Fakültesi Ofset Tesisleri.

Dede Korkud: Mustafa S. Kaçalin: *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuznâmesi Hikâyet-i Oğuz-nâme-i Kazan Beg ve Gayrı* Metin ve Açıklamalar: İstanbul 2006, 406 s., Kitabevi.

Dede Ömer Rûşenî: *Dîvân:* Semra Aydemir: *Dede Ömer Rûşenî (Hayatı*,

Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni): Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya 1990, iv+328 s., Orhan Kemâl Tavukçu: *Dede Ömer Rûşenî Hayâtı*, *Eserleri*, *Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap [2011], 275 s.

Eğri, Aysel: *17. yy. Şairlerinden Hikmetî ve Divanı*: Ankara 2006, 392 s., Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Emîrek-zâde Mehmed Nâmî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ahmet Yenikale: *[E] mîrek-zâde Mehmed Nâmi Dîvânı Metin*, *Dil İçi Çeviri ve Notlar*: Baskıda.

Emrî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] M[ehmet] A[li] Yekta Saraç: *Emrî Dîvânı*: İstanbul 2002, 389 s., Eren Yayıncılık, Klasik Türk Edebiyatı Dizisi No: 1.

Enverî: *Dîvân*: Cemal Kurnaz; Mustafa Tatçı: *Ümmî Dîvân Şairleri ve Enverî Dîvânı*: Ankara 2001, XI+251 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3559, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 1257, Divanlar Dizisi: 11.

Erdem, Sargon: "Amber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1991, 3. c., 7[a]-8[b].

Eşrefoğlu Rûmî: Dîvân: Mustafa Güneş: *Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı (İnceleme - Metin):* Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 1994, xiv+505 s.

Figânî: *Dîvân*: Abdülkadir Karahan: *Kanuni Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Dîvânçesi*: İstanbul 1966, 18+XXX+214+29 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1181.

Fuzûlî: *Dîvân*: Metni baskıya hazırlayanlar: Kenan Akyüz-Süheyl Beken- Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur: *Fuzûlî Dîvânı*: Ankara 1990, 328+113 s., Akçağ Yayınları Genel Yayın No: 51, Türk Klasikleri / Divanlar: 5.

Fuzûlî: *Leylâ ve Mecnûn*: Hazırlayan: Muhammed Nur Doğan: *Fuzulî Leylâ ve Mecnûn* (Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar): İstanbul 2015, 744 s., Yelkenli Yayınevi Yayın No: 3, Edebî Eserler: 3.

Ganîzâde Nâdirî: *Dîvân*: Hazırlayan: Numan Külekçi: *Ganî-zâde Nâdirî Hayatı*, *Edebî Kişiliği*, *Eserleri*, *Dîvânı ve Şeh-nâmesinin Tenkidli Metni*: Erzurum 1985, 460 s., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi.

Gürer, Abdülkadir: "Divan Edebiyatında sürme ve Na'ilî'nin Bir Gazeli", *Türkoloji Dergisi*: 12. c., I. sy., 119-126. ss.

Gürer, Abdülkadir: "Tardiyye Bir Nazım Şekli midir?", *Türklük Bilgisi Araştırmaları* Şinasi Tekin Hatıra Sayısı III, Harward 2008, Cilt 32/1, 241-249. ss.

Harman, Ömer Faruk: "Âsaf b. Berahyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1991, 3. c., 455[b]-455[c].

Harman, Ömer Faruk: "Eyyûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1998, 12. c., 16[a]-17[b].

Harman, Ömer Faruk: "Firavun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1996, 13. c., 118[b]-121[b].

Harmancı, M[ahmut] Esat-Evecen, Doğan: "Cefâyî'nin Rize Şehrengizi": *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan:* Ankara 2018, Yayınevi, 392-406. ss.

Harmancı, M[ahmut] Esat-Masanoğlu, Murat-Kaya, Melis: "Bir Hakir'in Şehrengizi": *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan:* Ankara 2018, Yayınevi, 407-423. ss.

Hasan Ziyâ'î: *Dîvân*: Hazırlayan: Müberra Gürgendereli: *Hasan Ziyâî Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 2002, XIII+395 s., T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2981, Yayımlar Dairesi Başkanlığı Sanat Edebiyat Eserleri Dizisi / 440-155.

Hayâlî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ali Nihad Tarlan: *Hayâlî Bey Divânı*: İstanbul 1945, 24+450 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 277, Türk Dili ve Edebiyatı Dalı No: 3., Bürhaneddin Erenler Matbaası.

Hayretî: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mehmet Çavuşoğlu-M[ehmet] Ali Tanyeri: İstanbul 1981, XX1+448 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2868.

Hecrî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Hecrî Kara Çelebî Muhyiddîn Mehmed [ö. 1557]*: *Dîvân İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin*: Ankara 2016, 213+34 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1197.

Helâkî: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu: *Helâkî Dîvân* Tenkitli Basım: İstanbul 1982, 207 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2979.

Hoca Neş'et: *Dîvân*: Hazırlayan: Rıza Oğraş. *Hoca Neş'et Divanı (İnceleme ve Tenkidli Metin)*: İstanbul 1991, 347 s., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Hüseynî: *Dîvân:* [Hazırlayan:] Talip Yıldırım: *Hüyesin Baykara Dîvânı:* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.

İbni Kemâl: *Dîvân*: Hazırlayan: Mustafa Demirel: *Dîvân Tenkidli Metin*: İstanbul 1996, XXXV+229+[3] s., Fakülteler Matbaası.

İshâk Çelebî: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri: *Üsküblü İshâk Çelebi Dîvan* Tenkidli Basım: İstanbul 1989, 378 s., Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları No: 15, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2.

Kâdî Burhâneddîn: *Dîvân*: Hazırlayan: Muharrem Ergin: *Kadı Burhaneddin Dîvânı*: İstanbul 1980, XVII+543 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2244.

Karabey: "Tarih Düşürme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*: 2011, 40. c., 80-82. s.

Karamanlı Nizâmî, *Hayatı*, *Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Hzl. Halûk İpekten, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1974.

Karataş, Turan: *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 2011, 654 s.

Karlığa, H. Bekir: "Anâsır-ı Erbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1991, 3. c., 149[b]-151[b]. s.

Kartal, Ahmet; Şentürk, Ahmet Atillâ: *Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi*: İstanbul 2004, 536 s., Dergâh Yayınları: 290, Türk Edebiyatı-İnceleme: 30.

Kartal, Nuray: *16. Yüzyıl Şâirlerinden Bâkî*, *Fuzûlî*, *Hayâlî Nev'î ve Yahyâ Bey Dîvânlarında Bitkilerler İlgili Bazı Husûsiyetler:* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.

Keçecî-zâde 'İzzet Mollâ: *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*: [Hazırlayanlar:] Ömür Ceylân-Ozan Yılmaz: *Hazâna Sürgün Bahâr* Keçecizade İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr: İstanbul 2005, 767 s., Sahhaflar Kitap Sarayı Divanlar Serisi: 6.

Kemâl Paşa-zâde: *Tevârîh-i Âl-i Osmân*: Hazırlayan: Şerafettin Turan: *İbn Kemâl Tevârîh-i Âl-i Osmân* (Tenkidli Transkripsiyon) VII. Defter: Ankara 1957, 110+598 s., Türk Tarih Kurumu Yayınları, III, 5.

Kerîmî: *İrşâd:* Hzl. Üzeyir Aslan: "Fetihten Sonra Yazılmış İlk Mevlid-i Ma'nevî: Kerîmî'nin İrşâd'ı": *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2009, s. 19-80.

Koçak Aslan, Zehra: *Bâkî Dîvânı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fizikî Unsurlar:* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2001.

Koçu, Reşat Ekrem: "Esrar, Esrarkeşlik, Esrarkeşler", *İstanbul Ansiklopedisi*: X. c., 5355. s.

Köksal, M. Fatih: "Edirneli Nazmî'nin Yayımlanmamış Türkî-i Basît Şiirleri": *TÜBAR*, 2004, 15. c., 63-82. s.

Köksal, M. Fatih: *Sana Benzer Güzel Olmaz Dîvân Şiirinde Nazire:* Akçağ Yayınları: 838, Ankara 2006.

Kurnaz, Cemal-Çeltik, Halil: *Dîvân Şiiri Şekil Bilgisi*. Ankara 2010, XII+434 s. H Yayınları: 26 Cemal Kurnaz Kitaplığı: 2.

Kuşoğlu, Mehmet Zeki: *Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 1994, 175 s., Ötüken Yayınları: 280, Kültür Serisi: 85.

Latîfî: *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ*: Hazırlayan: Rıdvan Canım, Ankara 2000, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 225, Tezkireler Dizisi: 7.

Levend, Agâh Sırrı: *Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler*, *Mazmunlar ve Mefhumlar*: İstanbul [4]1984, 662 s., Enderun Yayınları: 6.

Macit, Muhsin: "Gazelde Bir Anlatım Biçimi: Terdîd Sanatı": *Türklük Bilgisi Araştırmaları*: Erzurum 2009, 33/II, 35-41. s.

Me'âlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: *Me'âlî [ö. 942/1535-6] Dîvân* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar]: Baskıda.

Mecmû'atü'l-Letâyif: Duygu Aldemir: *Millî Kütüphane № 1996'da Kayıtlı Mecmû'atü'l-Letâyif (İnceleme-Metin)*: İstanbul 2014, 256 s., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,

Mecmûa-i Eşâr: Süleymaniye Kütüphanesi Zühdü Bey 226.

Menemenlizâde Mehmet Tâhir: *Osmanlı Edebiyatı -Belâgat-*: Hazırlayanlar: M. Fatih Köksal-Vedat Ali Tok. Ankara 2013, 303 s., Kurgan Edebiyat Yayınları: 122, Edebiyat, Dil, Araştırma ve İnceleme Dizisi: 54.

Mengi, Mine: "Mazmun Üzerine Düşünceler"; *Dîvân Şiiri Yazıları*: 45-61/ Ankara 2000, 226 s., Akçağ Yayınları: 342, Kaynak Eserler: 92.

Mengi, Mine: *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*: Ankara 1987, 14+149 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 18, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi: 5.

Mesîhî: *Dîvân*: Mengi, Mine: *Mesihi Divanı*: Ankara 1995, V+303 s., Atatürk Kültür Merkezi Divanlar Dizisi: 1.

Mevlid, *Vesîletü'n-Necât:* Hzl. Necla Pekolcay, Ankara 1997.

Muallim Nâcî: *Edebiyat Terimleri - Istılâhât-ı Edebiyye*: Hazırlayan: M[ehmet] A[li] Yekta Saraç: İstanbul 1996, 211 s., Risale Basın-Yayın LTD.

Muammâ ve Lügaz Mecmuası: Hzl. Çakıroğlu, Nevin: *Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî 1542'de Kayıtlı Muamma-Lugaz Mecmuası: İnceleme-Metin:* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Muhibbî: *Dîvân*: Hazırlayan: Orhan Yavuz: *Muhibbî Dîvânı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*: İstanbul 2014, 1. c., 606 s.; 2. c., 2020-606 s., Türkiye Yazma Eserlere Kurumu Başkanlığı Yayınları: 23.

Münîrî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ersen Ersoy: *II. Bayezid Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 2017, II+391 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3557, Kültür Eserleri Dizisi: 560.

Nâ'ilî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Halûk İpekten: *Nâilî-i Kadim Dîvânı*: İstanbul 1970, Millî Eğitim Basımevi.

Nâbî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Fuat Bilkan: *Nâbî Dîvânı II*. İstanbul 1997, 1349-659 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2947, Bilim ve Kültür Eserler Dizisi: 857, Türk Edebiyatı Dizisi: 33.

Nâmî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ahmet Yenikale: *Ahmed Nâmî Dîvanı*: Ankara 2017, 427 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3194, Kültür Eserleri Dizisi: 441.

Nâşid: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Nâşid Dîvân*: Ankara 2009, 158 s., Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3193, Kültür Eserleri: 444. (e-kitap).

Nazmî: *Dîvân:* [Hazırlayan:] Güler Doğan: *Edirneli Nazmî Dîvânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme):* I-II c., Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2010.

Necâtî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Necati Beg Dîvânı*: İstanbul 1963, [II]+XXVIII+557 s., Millî Eğitim Basımevi, II. Basım: İstanbul 1997, XV+557 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2342, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 592, Türk Edebiyatı Dizisi: 25.

Nedîm: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Muhsin Macit: *Nedim Dîvânı*: Ankara 1997, XLI+375+107 s., Akçağ Yayınları: 51.

Nef'î: *Dîvân*: Hazırlayan: Metin Akkuş: *Nefi Divanı*: Ankara 2018, [300] s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları: 3571, Kültür Eserleri Dizisi: 569.

Nev'î: *Dîvân*: Hazırlayanlar: Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri: *Nev'î Dîvân*: İstanbul 1977, XX+607 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 2160.

Nev'î: *Nevâ-yı 'Uşşâk:* Semra Köse: "Nev'î'nin Üç Eseri Nevâ-yı 'Uşşâk, Faslun Fî Fazîleti'l-'Işk, Terceme-i Hadîs-i Erbain"; İstanbul 2001, 195 y., Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi

Nevâyi, 'Alî Şîr: *Mîzânü'l-Evzân*: [Hazırlayan:] Kemal Eraslan: Ankara 1993, XIV+[IV]+198 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 568, Ali Şir Nevâyi Külliyatı: 14.

Nevres: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hüseyin Akkaya: *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı İnceleme*, *Tenkitli Metin ve Tıpkıbasım (1. Kısım*: *İnceleme)*: Yayınlayanlar: Şinasi Tekin — Gönül Alpay Tekin, Harvard 1995, XIV+169 s., Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları: 31, Türkçe Kaynaklar: XXVIII.

Nizâmî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Halûk İpekten: *Karamanlı Nizâmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvânı*: Ankara 1974, 291 s., Ankara Üniversitesi Yayınları: No: 208, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 44, Araştırma Serisi No: 35.

Ocak, A. Yaşar: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfîlik*: *Kalenderîler*: Ankara 1992, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Onay, Ahmet Talât: *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*: Hazırlayan: Cemâl Kurnaz: İstanbul 2009, 704 s., H Yayınları: 21, Cemâl Kurnaz Kitaplığı: 1.

Onay, Ahmet Talât: *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı:* Hzl. Cemâl Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 77, Ankara 1993.

Öbek, Ali İhsan: "'Habis Bir Tür Yılan' ve 'Karşıt Yıldız' Olarak *Rakîb* 1": *Gazi Türkiyat:* Ankara 2009, 5. sy. 1-32. s.

Özgüdenli, Osman Gazi: "İsfahan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 2000, 22. c., 497[c]-502[a].

Özkan, Ömer: *Dîvân Şiirinin Penceresinden Osmanlı Toplum Hayatı (XIV-XVI. Yüzyıl)*: İstanbul 2007, XXII+669 s., Kitabevi: 310.

Öztürk, Mustafa: *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri): İstanbul 2011, XXVIII+873 s., Düşün Yayıncılık.

Pakalın, Mehmet Zeki: *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*: İstanbul 1993, 1. c., 870 s.; II. c., 784 s.; III. c., 670 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2505, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 646, Sözlük Dizisi: 2.

Pala, İskender: *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü:* Kapı Yayınları: 20, İstanbul 2004.

Pervâne Beg: *Mecmû'a-i Nezâ'ir*: Kamil Ali Gıynaş: Eskişehir 2014, 1. c., 992 s.; 2. c., 992 s.; 3. c., 992 s., Eskişehir Valiliği, Akademik Kitaplar: 81/1.

Pervane Bey Mecmuası: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 406.
Rahîkî: *Şiirler*: Ömer Zülfe: "Rahîkî ve Şiirleri"; *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi The Journal of Turkish Cultural Studies*: İstanbul 2009, 21. sy., 171-198. s.
Rahmî: *Dîvân:* Hazırlayan: Mustafa Erdoğan: *Bursalı Rahmî ve Dîvânı:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara 2011.
Refî'-i Kâlâyî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Bilal Alpaydın: *Refî'-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)*: İstanbul 2007, 435 s., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
Revânî: *Dîvân*: Avşar, Ziya: *Revanî Dîvânı*: Ankara 2009, 14+279 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3145, Kültür Eserleri: 428. (e-Kitap).
Sâfî: *Dîvân-ı Sâfî*: İsmail E[rol] Erünsal Kitaplığı.
Said Paşa: *Mîzânü'l-Edeb:* İstanbul 1305.
Saraç, M[ehmet] A[li] Yekta: *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*: İstanbul [5]2007, 326 s., 3F Yayınevi Yayın No: 32.
Sehâbî: *Dîvân:* Hazırlayan: Cemal Bayak: *Sehâbî Hüsâmü'd-dîn bin Hüseyin Sehâbî Dîvânı:* Kültür ve Turizm Bakanlığı, e-kitap, Ankara [2011], 14+192 s.
Selîkî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selîkî ve Şiirleri*: Ankara 2006, 250 s., Edebiyât.
Serâyî: *Dîvân:* Hazırlayan: İbrahim Kolunsağ: *Serâyî Dîvânı (Notlandırılmış Metin-İnceleme)*: İstanbul 2017, 576 s., Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.
Sun'î: *Dîvân*: Halil İbrahim YAKAR: *Gelibolulu Sun'î Dîvânı ve Tahlili*: İstanbul 2002, XXVIII+616 s., İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi.
Süheylî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] M[ahmut] Esat Harmancı: *Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvân:* Ankara 2007, 441 s., Akçağ Yayınları / 861, Divanlar /14.
Sürûrî-yi 'Acem: *Dîvân:* Hazırlayan: Saule Şaripbekova: *Acem Sürûrî ve Dîvânçesi:* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2001.
Ş. Yahyâ: *Dîvân*: Hazırlayan: Hasan Kavruk: *Şeyhülislâm Yahya Dîvânı*: Ankara 2001, XLI+509 s., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3557, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 1255, Divanlar Dizisi: 13.
Şem'î: *Dîvân*: Hazırlayan: Murat A[li] Karavelioğlu: *Şem'î Dîvânı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*: İstanbul 2014, 362 s., Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 27.
Şemseddin Sâmî: *Kamus-ı Türkî*: Hazırlayan: Paşa Yavuzarslan: Ankara 2010, 1370 s., Türk Dil Kurumu Yayınları: 1001.
Şentürk, Ahmet Atillâ: *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakîb'e Dair*: İstanbul 1995, XIII+95 s., Enderun Yayınları: 44.
Şentürk, Ahmet Atillâ: *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî Yahut Zâhid Hakkında*: İstanbul 1996, XIX+83+[IX] s., Enderun Yayınları: 49.
Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Antolojisi*: İstanbul 1999 (Kasım), XIII+[3]+674 s., Yapı Kredi Yayınları: 1287.
Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Kılavuzu 2* Bâb-Çüşt Eri: İstanbul 2017, 591 s., Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
Şentürk, Ahmet Atillâ: *Osmanlı Şiiri Kılavuzu I* Âb-Azrâil: İstanbul 2016, 519 s., Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.
Şeyh Gâlib: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Abdulkadir Gürer: *Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme-Metin)*: Ankara 1993, LXXVIII+770 s., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.
Şeyh Gâlib: *Hüsn ü 'Aşk*: Hazırlayan: Muhammet Nur Doğan: *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk Metin-Nesre Çeviri-Notlar ve Açıklamalar*, *Elyazması Metin*: İstanbul [4]2007, 496 s., Yelkenli Kitabevi Yayın Nu: 1, Edebî Eserler: 1.
Şîbânî: *Dîvân:* [Hazırlayan:] Yakup Karasoy: *Şiban Han Dîvânı (İnceleme — Metin):* Gazi Üniversitesi, Ankara 1989.
Tâhirü'l-Mevlevî: *Edebiyat Lûgatı*: [Hazırlayan:] Kemâl Edip Kürkçüoğlu: İstanbul 1973, 184 s., Enderun Yayınları: 3.
Taş, Hakan: "Deli Birâder Gazâlî [ö. 1535?]'nin *Elif-nâme*'si": *Turkish Studies* International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic: 2008, Volume 3/2, 642-652. ss.
Tefazzülî, Ahmet: "Enûşîrvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1995, 11. c., 255[a]-[c]. s.
Tezcan, Semih: "Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı": *Bilig*: 2010, 54. sy., 255-267. s.
The Life and Works of Tâcî-zâde Ca'fer Çelib, *with a Critical Edition of His Dîvân*: by. İsmail E. Erünsal: İstanbul 1983, cxxxv+523 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 3103.

Tokmak, Serpil: *Osmanlı Toplum Hayatında Serpûşlar ve Osmanlı Şiirine Yansıması:* Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi, 2017.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: 6. c., İstanbul 1986, 556+27 s., Hazırlayanlar: Ezel Erverdi ve (ötekiler), Dergâh Yayınları.

Türkçe Sözlük: Hazırlayan: Şükrü Halûk Akalın vd.: Ankara [11]2011, xxx+2763 s., Türk Dil Kurumu Yayınları: 549.

Ubeydî: *Dîvân:* Ömer Arslan: *Ubeydî Dîvânı (Metin ve İnceleme):* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2013, xix+765 s.

Ulvî: *Dîvân*: [Hazırlayanlar:] Büşra Çelik-Muzaffer Kılıç: *Derzi-zâde 'Ulvî: Dîvân*: İstanbul 2018, 845 s., DBY Yayınları.

Usûlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Mustafa İsen: *Usûlî Hayatı*, *Sanatı ve Dîvânı*: Erzurum 1987, XXII+285 s., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları: 16.

Uzun, Mustafa: "Bedahşan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 1992, 5. c., 292[b]-293[a]. s.

Uzun, Mustafa: "İbrâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 2000, 21. c., 272[c]-273[c]. s.

Uzun, Mustafa: "Mecmua", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi:* İstanbul 2003, 28. c., 265-268. s.

Uzun, Mustafa: "Tezkire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: İstanbul 2012, 41. c., 69[c]-73[a].

Ünver, İsmail: "Mesnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 2004, 29. c., 322[c]-324[b]. s.

Üzgör, Tahir: "Dîbâce", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: Ankara 1994, 9. c., 277[c] -278[c]. s.

Üzgör: "Fahriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*: 1995, 12. c., 97[a]-98[b].

Vahyî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: Ankara 2017, iii+321 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3186, Kültür Eserleri: 437.

Vasfî: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu: *Vasfî: Dîvan Tenkidli Basım*: İstanbul 1980, 164 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2709.

Vusûlî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Hakan Taş: *Vusûlî [ö. 1000/1592] Dîvân* [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]: Ankara 2015, 319 s., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1136.

Yahyâ Beg: *Dîvân*: Hazırlayan: Mehmed Çavuşoğlu: *Yahyâ Bey Dîvan Tenkidli Basım:* İstanbul 1977, XV+[1]+646 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2233.

Yahyâ Kemâl: *Eski Şiirin Rüzgârıyla*: Yahyâ Kemâl: *Eski Şiirin Rüzgârıyla*: İstanbul 1962, 143 s., İstanbul Fetih Cemiyeti Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları: 2.

Yakînî: *Dîvân*: Hazırlayan: Ömer Zülfe: *Yakînî [ö. 1568] Dîvân*: Ankara 2009, 268 s., T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü: 3187, Kültür Eserleri: 438, ISBN: 978-975-17-3418-1.

Yanpınar, Ahmet: *Kemâl Ümmî Dîvânında Münacât ve Tevhidlerdeki Âyetlerin Tesbiti*: İstanbul 1993, II+156 s., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk-İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Yıldırım, Nimet: *Fars Mitolojisi Sözlüğü*: Kabalcı Yayınevi, 1. bs., İstanbul 2008, 815 s.

Yılmaz, Ozan: "Bir Av Tabiri Olarak *İltifat*", *Acta Turcica*: 2009 (Ocak), 1. y. 1. sy. 434-441. ss.

Yılmaz, Ozan: "Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*: İstanbul 2007, 5. c., 9. sy., 271-304. ss.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1968, 1. c., XXXII+496 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayan:] Ali Nihad Tarlan: *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1970, II. c., 1-502 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1216.

Zâtî: *Dîvân*: [Hazırlayanlar:] Mehmed Çavuşoğlu-M[ehmet] Ali Tanyeri: *Zatî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*: İstanbul 1987, III. c., [II]+1+527 s., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3369.

Zülfe, Ömer: "Deli Birader Gazâlî'nin Cerr-nâme'si": *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*: İstanbul 2008, 18. sy. 123-140. ss.

Zülfe, Ömer: *On Altıncı Yüzyıl Şairi Selîkî ve Şiirleri*: Ankara 2006, 250 s., Edebiyât Araştırma-İnceleme: 01.

Zülfe, Ömer: *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde* Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler: İstanbul 2011, 263 s., Bilge Kültür Sanat.

Dizin

‘Arakçîn 187
Abdâl 29
Âbnûs 113
Aden 101
Ağyâr 22
Ahreb 247
Ahrem 247
Akis 252
Akşam 158
Alın 54
Allah (cc.) 12
Altın 204
Amber 177
Ar’ar 114
Âsaf 72
Ases 31
Ashâb-ı Kehf 73
Aslan 302
Âşık 18
Aşk 15
At 298
Ateş 108
Ay Tutulması 160
Ayva 144
Azrâ 76

Bâdem 145
Bahariyye 220
Bahçe/Bâğ 110
Bahr-i Tavîl 248
Bakkam 115
Balık 305
Bân 116
Baş 55
Bayram 98
Ben 53
Benâtü’n-Na‘ş 163
Bende 27
Berber 32
Berg 128
Bostân 111
Boyun 56
Börk 185
Buhurdan 194
Buhûr-ı Meryem 130
Bulut 164

Can 35
Cebrail 65
Cefâ 40
Cehennem 103
Cennet 102
Cer 290
Cevşen 285
Cinas 260
Cülûsiyye 223
Cür’a 97

Çene 58
Çeng 200
Çınar 117
Çimen 112
Çöl 156

Dâire 249
Dâr 88
Destâr-ı Perîşânî 189
Devr-i Kamer 165
Deyr 84
Dıraht 113
Diken 141
Diş 57

Ejder 308
El 60
Elifnâme 224
Erguvan 118
Esrar 195
Eşik 196
Etek 61
Ev 87
Ezrak 293

Fahriyye 222
Ferezdak 77
Feth Ayeti 14
Fülfül 140

Gamze 49
Gazel 243
Gece 157
Gemi 180
Genc 197
Göğüs 52
Gölge 159
Gömlek 62
Gubâr 209
Gurur 41
Gülhân 95
Gül-i Ra’nâ 131
Güneş Tutulması 162

Hadeng 119
Hâr u Has 142
Harem 94
Hâr-ı Mugaylân 143
Haşhâş 143
Hat 59
Hatt-ı Şecere 212
Hava 104
Hayret 153
Hiciv 219
Hikemî Tarz 216
Hilâl 170
Hurmâ 146
Hz. Âdem 66
Hz. Ali 71
Hz. Eyüp 67
Hz. Meryem 69
Hz. Ömer 70
Hz. Yakup 68

Itnâb 255

İâde 253
Îcâz 254
İdmâc 261
İğne 174
İkfâ 257
İkvâ 258
İltifât 297
İrsâd 262
İsfahan 100
İstiare 263
İstiğnâ 37
İstihdâm 264
İşret 99
İşve 38
Îtâ 259

Jâle 212

Kâbe 79
Kabr 96
Kâfûr 150
Kan 287
Kaplan 304
Karanfil 134
Kebg 306
Kıble/Mihrâb 77
Kılıç 283
Kırmızı 291
Kilid 198
Kilise 83
Köpek 306
Kubbe 90
Kur’an 13
Külbe-i Ahzân 85
Künc 91

Leylâ/Leylî 74

Makta 246
Matla 244
Mecnûn 75
Mehek 199
Mekteb 92
Mektup 203
Melâmet 154
Mescit 81
Mesel 279
Meyhane 82
Mezheb-i Kelâmî 256
Mi’cer 192
Miğfer 286

Minber 78
Mîr-i Âşıkân 133
Mirrih 165
Misk 175
Mizac 294
Muaşşer 234
Muhakkak 211
Muhammes 229
Mukâbele 265
Murabba 229
Mutallâ 189
Mükerrer 202
Müsebba 231
Müseddes 230
Müselles 228
Müsemmen 232
Müslüman 64
Müşâkele 265
Müşteri 167
Mütessa 233

Nahl 122
Nâr 117
Nârenc 147
Nebâtât 128
Nefes 295
Nidâ 266
Nihâl 122
Nikâb 190
Nîlûfer 134
Nûr Suresi 15

Onbirli 235
Otağ 86

'Örf 182

Pelîd 120
Pencere 89
Pergâr 179
Peyk 33
Peyk Tâcı 186
Pîr-i Mugân 26
Piste 121

Redd-i Matla 276
Reddü'l-Acûz ale's-Sadr 254
Remed 296
Reşk 42
Reyhân 135
Reyhânî Hat 208
Rind 23
Riya 43

Sa've 309
Sabır 44
Saç 48
Sanavber 124
Sandal 124
Sekt-i Melih 251
Selâset 257
Selîmî 183
Sevda 46
Sevgili 19
Sîb 148
Sidre 125
Sîm 205
Sonbahar 155
Su 106
Sultan 21
Sûsen 136
Sünbül 132

Şâhbâz 299
Şarkı 242
Şebbû 137
Şeb-Çerağ 201
Şebkülâh 186
Şeftâlû 150
Şehr Oğlanı 35
Şehrengiz 226
Şerh 280
Şi'râ 173
Şifâhâne 91
Şikâyet 47
Şikeste 210
Şimşâd 126
Şükrane 291
Şükûfe 129

Tabîb 30
Tâc 181
Tahallüs 267
Tahmis 236
Taktî 251
Takye 188
Tardiyye 238
Tarih düşürme 227
Tarsî 268
Taştir 239
Tazmin 240
Te'kîdü'l-Medh bimâ Yüşbihü'z-Zemm 268
Te'kîdü'z-Zemm bimâ Yüşbihü'l-Medh 269
Tecrid 270
Tef'ile 250
Tekrir 271
Telmî 272
Tenkid 281
Tensîkü's-Sıfât 272
Terâzî 179
Tesdis 237
Teşbih 273
Tetâbu-ı İzâfât 278
Tevcîh 274
Tevkî' 208
Top ve Çevgân 206
Toprak/Toz 107
Turunc 149
Tuyuğ 241
Türk 28
Türkî-i Basît 217

'Ûd 127
Unnâb 146
Utarit 168

Ülker 172

Vahdet 151
Vaiz 24
Vefa 39
Vuslat 17

Yâkût 178
Yanak 51
Yâsemen 138
Yay 284
Yelken Takye 184
Yılan 301
Yıldız 171
Yol 288
Yüzük 192

Zambak 138
Zerre 213
Zerrîn-Kadeh 139
Zerrîn-Külâh 191
Zindân 93
Zü'l-Kafiyeteyn 276
Zü'l-Metâli 277
Zühal 169
Zülâl 215